II 961
1

Karjalan
kirja
I

41

VIIPURIN KAUPUNGINKIRJASTON

LAINAUSSÄÄNNÖT

1 §. Kirjaston lainausosastot ovat maksuttomasti yleisön käytettävinä.

2 §. Jokaisella Viipurin kaupungin asukkaalla on oikeus lainata kaksi teosta, joista vain toinen saa olla kaunokirjallinen. Kirjoja saavat lainata:

a) henkilöt, jotka maksavat veroa Viipurin kaupungille ja heidän perheensä ilman vakuutta, samoin henkilöt, jotka tunnetaan kirjastossa. (Kirjasto voi vaatia todisteeksi verokuitin)

b) muut lainaajat 20 markan vakuutta vastaan.

3 §. Alle 15 vuotisille annetaan kirjoja nuorten osastosta

4 §. Kirja lainataan kuukaudeksi, lasten ja nuorten kirjoja kahdeksi viikoksi. Tietokirjoja voidaan tilata käyttämällä erikoista 1 mk. maksavaa tilauskorttia.

5 §. Jos kirjaa pidetään lainassa yli määräajan, on lainaajan maksettava sakkoa 1 mk. viikolta tai sen osalta, siksi kunnes lainattu kirja palautetaan. Muistutuskortista ja kirjojen hakemisesta aiheutuneet kulut on lainaajan korvattava.

6 §. Jos lainaaja vahingoittaa hänen hallussaan olevaa kirjaa sillä tavoin, ettei sitä voi katsoa kulumiseksi — siihen luettuna kirjoihin piirteleminenkin — on hänen korvattava vahinko.

7 §. Jos lainaaja ei suostu maksamaan määrättyä sakkoa tai vahingonkorvausta, menettää hän lainaamisoikeutensa.

8 §. Samaan perheeseen kuuluvien lainaajien lukumäärää voi kirjastonhoitaja harkintansa mukaan rajoittaa.

9 §. Kirjoja ei lainata koteihin, joissa on tarttuvia tauteja.

10 §. Lainattua kirjaa älköön yleensä lainattako toiselle henkilölle. Lainaaja on joka tapauksessa vastuunalainen kirjoista, jotka hänen nimellään lainataan.

11 §. Lainattuja kirjoja älköön palautettako samana päivänä, jolloin ne on lainattu.

12 §. Asunnon muutos on välttämättömästi ilmoitettava kirjastoon. Laiminlyönti voi aiheuttaa lainausoikeuden menettämisen.

II 96 A
r 1

II 961
2931

KARJALAN KIRJA

PAAVO AHAVAN, J. R. ASPELININ,
HJ. BASILIERIN, YRJÖ BLOMSTEDT-
OJOISEN Y. M. AVULLA TOIMITTANUT
IIVO HÄRKÖNEN

I OSA

KARJALAN MAANTIEDE JA HISTORIA

WIIPURIN KAUPUNGINKIRJASTO
Карело-Финская База Академии Наук СССР
БИБЛИОТЕКА
Проверено
№ 10-X-48
Подпись:

PORVOOSSA
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ

1973 г.

3213

БИБЛИОТЕКА
Карельского филиала
Академии наук СССР

II 961

PORVOOSSA 1910
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖN KIRJAPAINOSSA

SISÄLLYS.

I. Karjalan maantiede ja luonnonkauneus.

Siv.
Piirteitä Karjalan luonnonomaisesta maantieteestä, kirj. *J. E. Rosberg* 5
Karjalan kasvi- ja eläinkunta, kirj. *K. E. Kivirikko* ... 22
Laatokka, kirj *O. Relander* ... 29
Vienanmeren rannikko, kirj. *A. V. Ervasti* ... 33
Vienan Karjalan luonnonkauneudesta, kirj. *I. K. Inha* ... 38
Aunuksen Karjalan luonnonkauneuksia katsomassa, kirj. *Lauri V. Pääkkönen* ja *E. Ahtia* ... 47
Matkailijan ihannereitti Kuusamo—Aulangansuu, kirj. *A. Kuronen* ... 54
Mukavimmat matkailijatiet rajantakaisessa Karjalassa, kirj. *Lauri V. Pääkkönen* ... 60
Laatokan pohjoisrannoilla ja Raja-Karjalassa, kirj. *Iivo Härkönen* ... 63
Valamo, kirj. *Iivo Härkönen* ... 72
Pielisvetten varsilla, kirj. *P. Puhakka, Samuli Paulaharju, Iivo Härkönen* ja *Uuno Varis* ... 74
Lounais-Karjalassa, kirj. *Toivo Kuisma* ... 88
Kivatsu, runo, kirj. *G. R. Derzhavin* ... 96
Laulu Vuokselle, runo, kirj. *Iivo Härkönen* ... 98

II. Karjalan historia.

Karjalan kivi- ja pronssikausi, kirj. *A. Hackman* ... 103
Suomen Karjalan rautakaudesta, kirj. *A. M. Tallgren* ... 121
Rajantakainen Karjala ja muinaistiede, kirj. *J. R. Aspelin* ... 135
Perman kauppavalta ja karjalaiset, kirj. *J. R. Aspelin* ... 153
Piirteitä Aunuksen ja Vienan Karjalan historiasta, kirj. *E. Ahtia* ... 165
Silmäyksiä Suomen Etelä-Karjalan historiaan, kirj. *J. M. Salenius* ... 212
Piirteitä Suomen Pohjois-Karjalan vaiheista, kirj. *Akseli Rauanheimo* ja *Olli Koistinen* ... 224
Vähäsen Raja-Karjalan historiaa, kirj. *O. Relander* ... 235
Kreikanusko Karjalassa, kirj. *J. M. Salenius* ... 245
Taistelu Käkisalmesta, kirj. *Kustavi Grotenfelt* ... 255
Simo Affleck, kirj. *A. R. Cederberg* ... 261
Eräs kostoretki, kirj. *Santeri Ivalo* ... 268
Uukuniemen pajari, kirj. *Jac. Ahrenberg* ... 276
Sykön virsi, runo, kirj. *Eino Leino* ... 281

KARJALAISALUEIDEN KARTTA

(Suomen,-Wienan,-Aunuksen,-Inkerin,-Novgorodin-ja Tverin Karjala sekä Wepsä.)

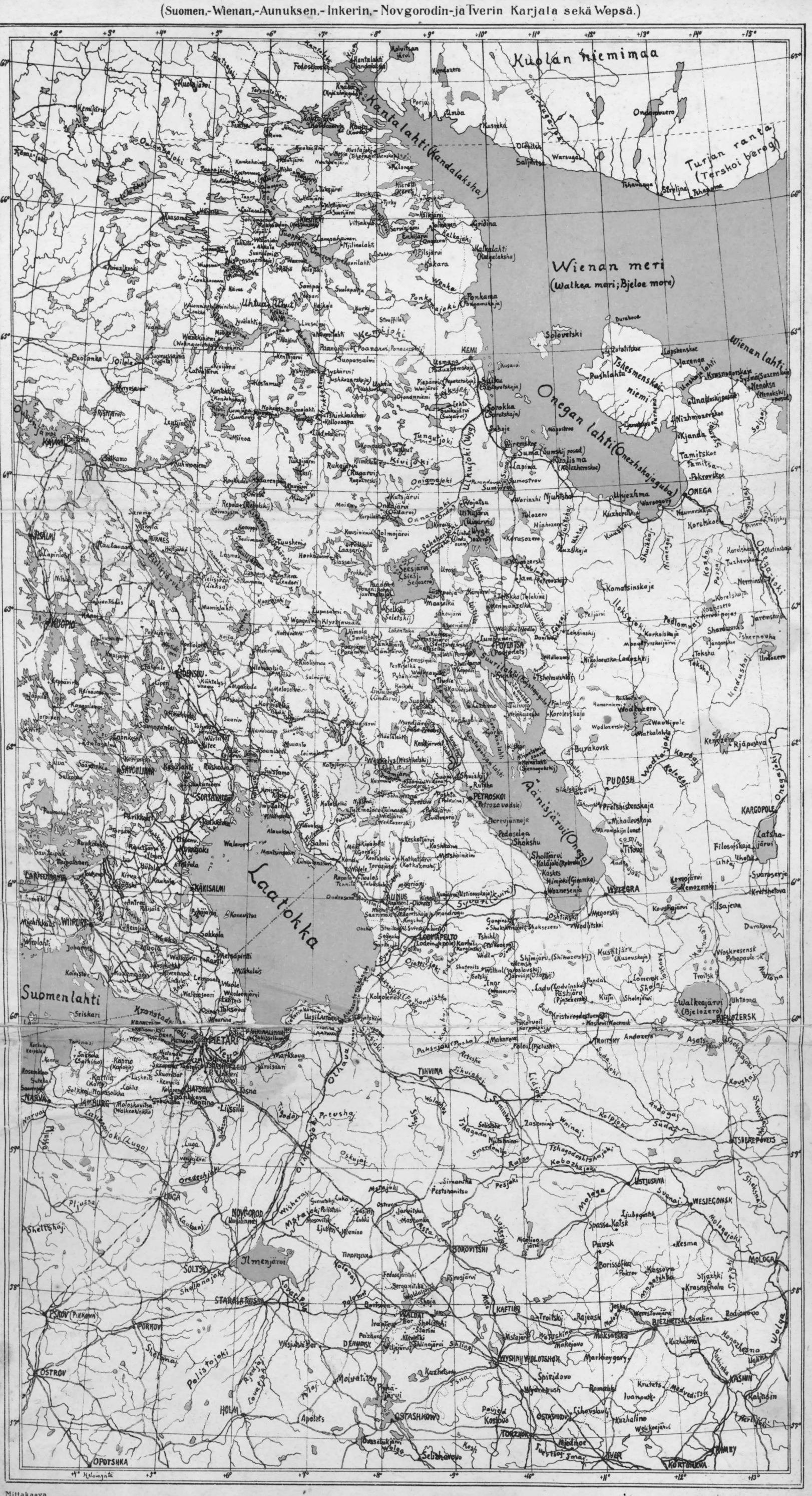
Kuolan niemimaa
Kantalahti (Kandalaksha)
Turjan ranta (Terskoi berega)
Wienan meri
(Walkea meri; Bjeloe more)
Onegan lahti (Onezhskajaguba)
Wienan lahti
Laatokka
Suomenlahti
Ladoga
Onega
KEMI
ONEGA
PETROSKOI
PUDOSH
KARGOPOLE
WITEGRA
BJELOZERSK
KOTLUGSHA
KASHIN
MOLOGA
WESJEGONSK
USTJUSHNA
TIHVINA
LODEINAPELTO
OSTASHKOW
OSTROV
OPOTSHKA
PSKOV (Pskowa)
NOVGOROD
LUGA
SOLTSY
STARAJA RUSSA
WALDAI
BJEZHETSKI
WYSHNIJ WOLOTSHOK
KAFTINO
SOROKOKA
KIVIJOKI
KUOPIO
KIDENSUU
SAVONLINNA
SORTAVALA
WIIPURI
KAKISALMI
LAPPEENRANTA
HAMINA
KOTKA
HELSINGFORS
HANGO
TAMMISAARI
NARVA
JAMBURG
PIETARI
KAJANI
OULU
TAMPERE
TURKU
PORI
HAPSALU
RIGA
PUSKIN
PAVLOVSK
PETERHOF
KRONSTADT
Ilmenjärvi
Pajärvi
Onegajärvi
Suurijärvi
Kenjärvi
Kantalahti
Kuolajärvi
Kemijärvi
Kemijoki
Oulujoki
Kivijoki
Tungutjoki
Onigmajoki
Uhtuajoki
Kenjoki
Ladoga
Onega
Kuolan niemimaa
Wienan meri
Onegan lahti
Laatokka
Suomenlahti
Ilmenjärvi
Pajärvi
Onegajärvi
Suurijärvi
Kenjärvi
Kantalahti
Kemijoki
Oulujoki
Kivijoki
Tungutjoki
Onigmajoki
Uhtuajoki
Kenjoki
Ladoga
Onega
Wienan lahti

— — — —

»Siell' elää kansa niin sitkeä
kuin vaahteran latva nuori:
se kyllin saanut on itkeä,
mut vankkana on kuin vuori;
se orjana ollut on ounaan herran,
se vaivaa nähnyt on toisen verran
kuin Suomi muu, mut murtumaton
ja hilpeä vielä se on.

Se soittaa vieläkin kanneltaan —
sit' usein lasna ma kuulin —
ja vanhoja Wäinön-laulujaan
se laulavi partahuulin;
ja urhot astuvat kumpuin yöstä
ja kertovat muinaiskansan työstä
ja neuvovat polvea nousevaa —
oi, Karjala, muistojen maa!»

— — — —

Arvi Jännes.

I

KARJALAN MAANTIEDE JA LUONNONKAUNEUS

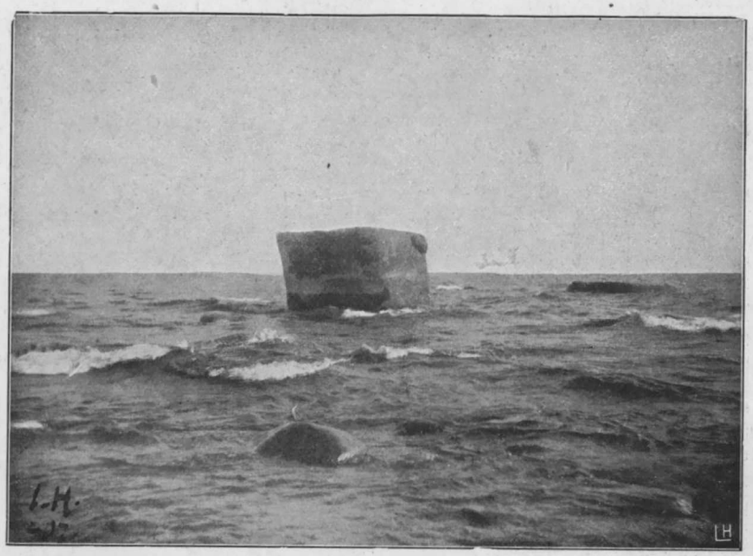

Rajakivi Laatokan itärannalla.

PIIRTEITÄ KARJALAN LUONNONOMAISESTA MAANTIETEESTÄ.

Mitä on maantieteellinen Karjala?

Pohjois-Eurooppaa, tuota alkuvuorien, tuhansien järvien, havumetsien osaa Euroopasta, sanotaan tieteellisellä nimellä Fenno-Skandiaksi. Fennia merkitsee Suomea ja Skandia Skandinaaviaa, Fenno-Skandia siis maata, jolla on suomalais-skandinaavilainen luonto. Tämän Fenno-Skandian kaakkoisraja kulkee Suomen lahdesta Laatokan ja Äänisjärven (Onega) yli Vienanmerelle, siinä missä alkuvuoret loppuvat ja Venäjän pehmeämmät mereen kerrostuneet vuorilajit alkavat, siellä missä Kalevalan soinnukas kieli muuttuu Venäjän pehmeäksi äännäntätavaksi.

Karjala on Fenno-Skandian äärimmäisessä kaakossa ja sen etelä- ja kaakkoisraja sattuu sentähden samoille paikoille kuin tämänkin. Tarkemmin määrättynä Karjalan etelä- ja kaakkoisraja kulkee siis Kronstadtin lahdesta jonkunverran pohjoispuolella Nevajokea ja poikki Laatokan sekä edelleen Syvärijoen (Svir) pohjoispuolitse Petroskoin (Petrozawodsk) tienoille. »K a r j a l a n k a n n a s», Laatokan

Äänisjärvi.

ja Suomenlahden välimaa, sekä »Aunuksen kannas», Laatokan ja Äänisjärven väli, sopisi *karjalaisen kielialueen* likimääräiseksi rajaksi. Karjalan *maantieteellinen raja* menisi, mitä luontoon tulee, Petroskoista melkein itää kohti poikki Äänisjärven, mutta kieliraja jää paljon sen pohjoispuolelle, sillä täällä järven pitkien vuonojen rannoilla on kansa viime aikoina venäläistynyt. Vuonot vaan ovat säilyneet luonteenomaisina fennoskandialaisina muodostuksina. Äänisjärven rannalta sopisi viedä rajan melkein suoraan pohjoiseen päin, laajoja vierinkivisoramaita myöten, jotka jääkauden maajään reuna on vähitellen sulaessaan jättänyt jälkeensä. — Kerran on nimittäin Karjalan samoinkuin Fenno-Skandiankin pinta ollut suunnattomien jääjoukkojen peitossa. Kun sitten ilmasto lauhtui, ja kun seurauksena tästä suuren maajään reuna vetäytyi Pohjolaa kohti, jäi maanpinnalle laajoja jään tuomia sorakankaita, joiden sekä aines että luonnonleima siitä syystä on supisuomalainen.

Kieliraja pysyy näillä tienoilla paljon lännempänä luonnontieteellistä rajaa, vaikka se aikaisemmin lienee kulkenut ehkä vähän idempänäkin. Se muuten näissä Itä-Karjalan kylissä on jotensakin jyrkkä. Seesjärven (Siesjärvi; ven. Segozero) rannoilla kuulee vielä Karjalan kieltä kaikissa kylissä, mutta mentäessä Äänisjärvelle muuttuu se jo matkan puolivälissä venäjäksi. Uikujärven (Uigarvi; ven. Wygozero) rannoilla puhutaan venäjän kieltä, mutta tämän ja Seesjärven välisillä

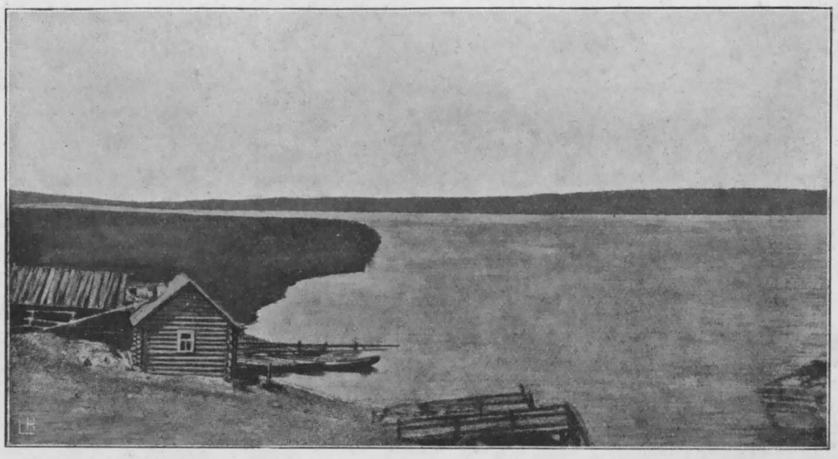

Syvärijoki.

saloilla on esi-isien kieli vielä säilynyt. Niin jyrkkä on täällä raja, että Kärgärvellä rahvas yleisesti pakinoitsee suomea keskenänsä, mutta Salmessa (Urosjärvi), tuskin puolen peninkulman päässä edellisestä, ei ymmärretä sanaakaan isien kieltä, vaikka molempain kylien asukkaat kalastelevat samoissa järvissä, kuljeskelevat samoissa metsissä riistan haussa ja tekevät markkinamatkojaan yhdessä. Kärkijärveläiset puhuvat aina venäjää salmelaisten kanssa.

Seesjärvestä laskee Sekehenjoki (Segezha) Uikujärveen. Tämän joen varrella on ainoastaan kaksi asutuspaikkaa: Danila, jossa eletään metsämiesten vanhoja tapoja noudattaen ja puhutaan suomea, sekä Lintujärvi (Lindozero), jossa asukkaat, huolimatta heidän karjalaisesta ulkonäöstään, ovat umpivenäläisiä.

Uikujärvestä laskee Uikujoki (Wyg) Vienanmeren pohjaan. Uikujoen rannoilla asuu yksinomaan venäläisiä; maantieteellisistä syistä voimme kuitenkin vetää Karjalan rajan täällä Suman kauppalasta Solowetskin luostarin seuduille, missä maajään muodostamat kankaat sisältävät Pohjois-Karjalasta tuotua ainesta. Täältä sopisi piirtää rajan Kantalahden (Kandalaksha) perukkaan. Kieliraja ei kuitenkaan seuraa tätä viivaa, sillä rannikkokylät ovat jo suureksi osaksi venäläistyneet.

Kantalahdesta saattaa vetää rajan melkein suoraan länteen — seuraten Kuolanniemimaan eteläisintä reunaa — Suomen rajalle saakka. Totta kyllä on, että karjalaisia asuu siellä täällä Kuolanniemimaallakin. Tästä Karjalan luoteisesta kolkasta voimme panna Karjalan rajan seuraamaan valtiorajaa etelään siihen pisteeseen saakka, missä Suomen Karjalan raja leikkaa Venäjän rajan, siis Kuhmoniemen ja Nurmeksen välille. Tämä raja on tosin jokseenkin

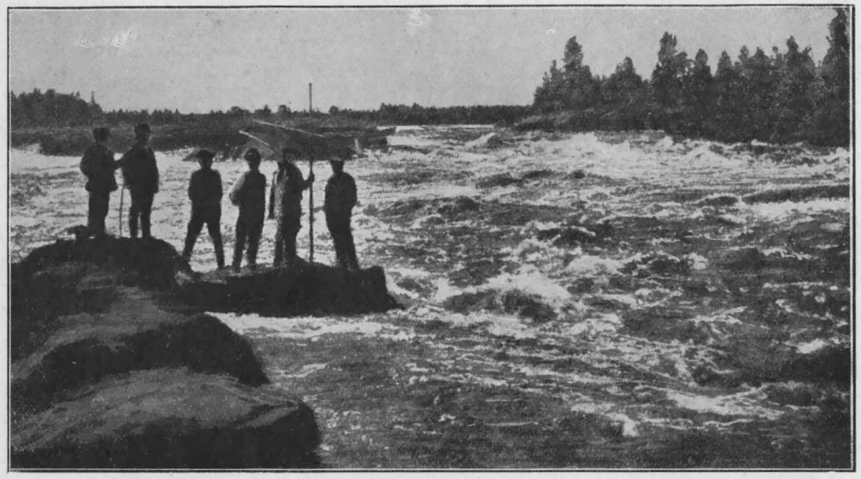

Uikujoki.

mielivaltainen, koska se ei ole millään lailla luonnossa erittäin esiintyvä, mutta aina Stolbovan rauhan ajoista saakka on se valtiorajana tullut erottamaan seudut molemmin puolin sekä taloudellisesti että kansatieteellisesti. Vaikkapa kuusamolainen usein vielä pitää itseään karjalaisena, on kuitenkin hyvin suuri erotus kaikessa kummallakin puolen rajaa. Venäjän puolella »ovat kaikki vanhat tavat, puvut ja runot pysyneet, mutta jo kauan aikaa sitten ne ovat hävinneet länsipuolella rajaa», kuten muuan matkustaja kirjoittaa. »Uskonnon erilaisuus on tarkalleen määrännyt rajan suunnan näillä Pohjolan perillä, äärimmäiset talot Suomen puolella ovat luterilaisia, ensimäiset Venäjän puolella kreikanuskoisia.»

Suomen Karjalalle on vaikeata löytää parempaa rajoitusta kuin maakunnan raja. Totta kyllä, ettei luonto suuresti vaihtele Savonlinnasta Joensuuhun, eikä Kuopiosta Nurmekseen. Kansakin on melkein yhtäläistä Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa; myös kaikki olosuhteet ovat samankaltaisia. Mitään parempaa rajaa kuin kreikanuskoisten länsiraja ei ole täällä, mutta jos tätä seuraisimme, saisimme Suomen Karjalan kovasti supistumaan. Ja kuitenkin on meillä olemassa historiallinen Karjala; ei liene myöskään liian rohkeata puhua karjalaisesta luonnosta.

Näin laskettuna ei ole Karjala, nimittäin Suomen ja Venäjän Karjala yhteensä, mikään vähäpätöinen maakappale. Sen pinta-ala on melkein yhtä suuri kuin koko muun Suomen, tästä kuitenkin poisluettuna Lappi ja Helsingin pituusasteen länsipuolella olevat osat. Mutta väestön tiheydessä se ei kykene vetämään vertoja Suomen vastaavalle osalle, sillä Vienan Karjalassa on kylien välillä synkkiä, monen peninkulman laajuisia salomaita.

Salomaisema Karjalasta.

Karjalan korkokuva ja vesistöt.

Suurin osa sekä Venäjän että Suomen Karjalaa Pielisjärven itäpuolella on ikivanha geologinen muodostus. Tuskin tunnetaan vanhempia vuorilajeja kuin *Karjalan »alkuvuori»*. Sikäli kuin nykyään tiedetään on täällä pääasiallisesti n. s. graniittigneissiä, joka näyttää olevan vanhan liuskemuodostuman alkuperäisenä alustana. Melkein kaikkialla nähdään matalia kalliokukkuloita, sisältäen tumman harmaata gneissigraniittia (oikeastaan alkugraniittia) ja muita graniittija gneissilajeja. Enimmäkseen on tämä maajään ja kuluttavien voimien kovasti hieroma vuoriperusta hiekan ja saven peitossa, niin että se ainoastaan siellä täällä pistää näkyviin. Missä ennen mahdollisesti on ollut korkeita tuntureita — jos vedetään johtopäätöksiä vuorilajien sisällisestä rakenteesta — siinä nykyään tavataan pyöreäpiirteisiä kumpuja. Niin mahtavasti ovat miljoonia vuosia kestänyt rapautuminen ja muut hävittävät voimat vaikuttaneet.

Kuitenkaan ei kaikkialla Karjalassa nähdä ainoastaan alkuvuorten yksitoikkoisia muotoja. Jo kaukaa näkyvät Seesjärven länsipuolella kohoavat *vuoriselänteet*, jotka pitkinä jonoina kulkevat luoteesta kaakkoon läpi soiden ja salojen. Ne jatkuvat länteenpäin parin peninkulman päähän rajalta, luoden täällä melkein asumattomassa erämaassa

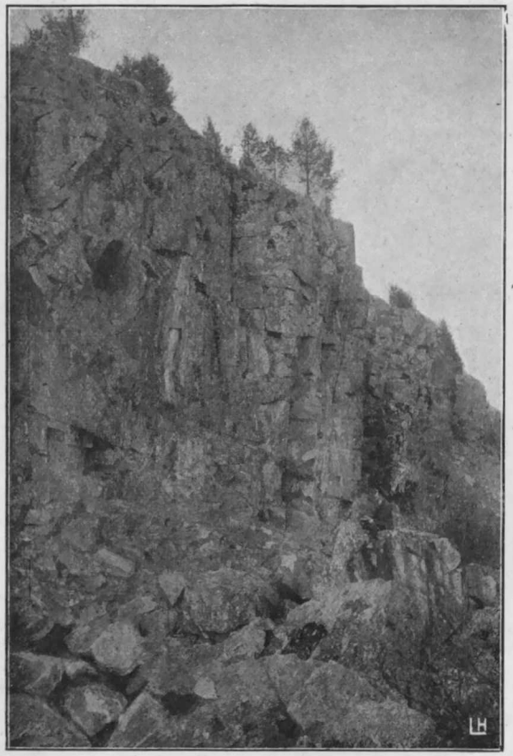

Äkkijyrkkä vuorenseinä Laatokan pohjoisrannalla.

mitä jylhimpiä ja suuremmoisimpia maisemia. Hyvin mahtavia on esimerkiksi Voivaara, joka nousee jyrkkänä Voijärven länsirannalla. Komea on ennen kaikkia Vottavaara, joka kohottaa lakensa korkeuteen suunnattoman laajasta Kokonsuosta. Sorea on tuo pitkä, pienten järvien ympäröimä Kaunisselkonen, jonka rinteiltä Tshirkkakemijoki saa alkunsa.

Nämä vuoriselänteet ovat äsken mainittua alkuvuorta nuoremmat. Ne ovat n. s. *Kalevaisvuorilajeja*, jotka ovat saaneet nimensä juuri näillä tienoin säilyneistä Kalevalan runoista. Korkeimmat vuoret ovat tavallisesti piikivivuorilajia eli kvartsiittiä, sillä tällä vuorilajilla on suuri kyky vastustaa rapautumista. Ne ovat usein tuntuvasti lohkeilleita ja valkeanhohtavien lohkareiden peittämiä.

Myöskin Suomen puolella näkyy näitä kauniita kvartsiittivuoria, esim. Koli Pielisjärven rannalla. Näiden kvartsiittien joukossa tavataan vielä harmaita, kiillerikkaita kiilleliuskeita ja mustanvihreitä sarvivälkeliuskeita, jotka todistavat, että näillä seuduin maan kuoren puristuessa mahtaviin poimuihin myös on tapahtunut tulivuorten purkauksia. Läheisessä yhteydessä näitten kalevaisten vuorilajien kanssa on myöskin Juuassa y. m. Pohjois-Karjalan pitäjissä esiintyvä *vuolukivi*, joka, kummaa kyllä, on säilynyt meidän päiviimme saakka, vaikka se on niin pehmeää, että sitä helposti voi veistellen muodostella. Tätä vuorilajia käytetään, kuten tunnettua, myöskin rakennusaineena (esim. Pohjolan talossa Helsingissä).

Karjala on Suomeen verrattuna jotensakin rikas hyödyllisistä kivilajeista sekä malmeista, ja mahdollisesti löytyy vielä uusia kaivospaikkoja, kun Vienan puolinen Karjala lähemmin tutkitaan.

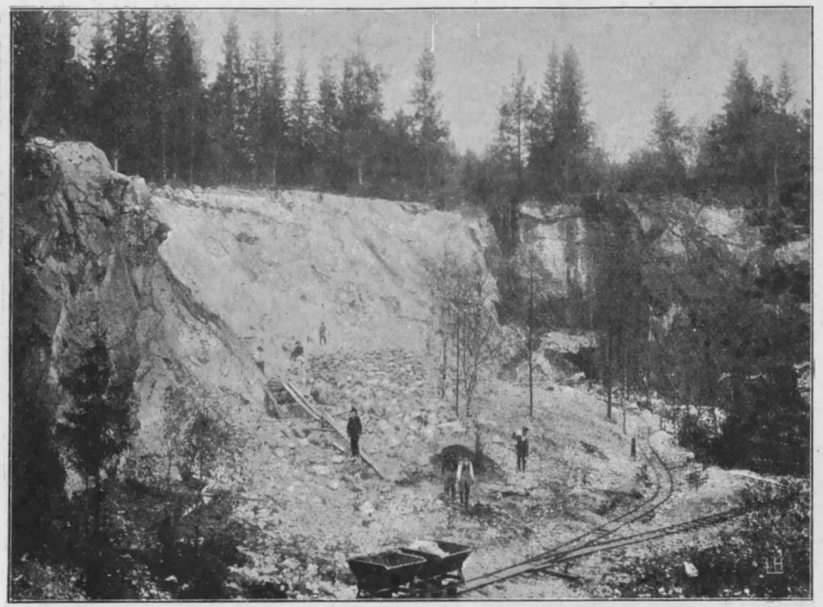

Ruskealan marmorilouhimo.

Marmoria on louhittu suuret määrät Aunuksen kalkkivuorista, ja myöskin Suomen Ruskealasta on viety valmiiksi sahatuita kappaleita Pietariin ja Helsinkiin, joissa niitä on käytetty rakennusaineena (m. m. Pietarin Marmoripalatsissa ja Kasanin kirkossa sekä Helsingin säästöpankin talossa). *Pegmatiittia* eli hyvin karkearakeista graniittia viedään Pohjois-Laatokan rannoilta Pietarin posliinitehtaisiin. Laatokan lähiseuduissa on myöskin tavattu *grafiittia* eli lyijykynäkiveä, mutta tämä näyttää olevan verrattain arvotonta. Suomen Pohjois-Karjalasta on vielä löydetty asbestia, jota käytetään tulenkestäväisyytensä takia moniin tarkoituksiin, ja, kuten yllä mainittiin, vuolukiveä. Kontiolahden pitäjässä on kovasinkiveä eli pehmeätä liuskakiveä.

Karjalan graniitteja ja muita purkautuneita vuorilajeja käytetään monin paikoin rakennusaineena tai muistopatsaskivinä. Esimerkkeinä mainittakoon Kaalamon »musta graniitti» Ruskealasta sekä Antrean ja Sortavalan »harmaakivi», josta viimeksimainitusta ovat hiotut ne isot patsaat, jotka ovat Pietarissa Eremitage-palatsin edustalla. Jääsken pitäjästä on tuotu sekä punasen ruskeita että kauniita harmaita graniitteja; punaista graniittia on saatu myöskin Viipurin seuduilta.

Suurinta käyttöä Pietarissa on kaikista Suomen vuorilajeista tähän asti saavuttanut Pyterlahden *rapakivi*. Hiotusta rapakivestä

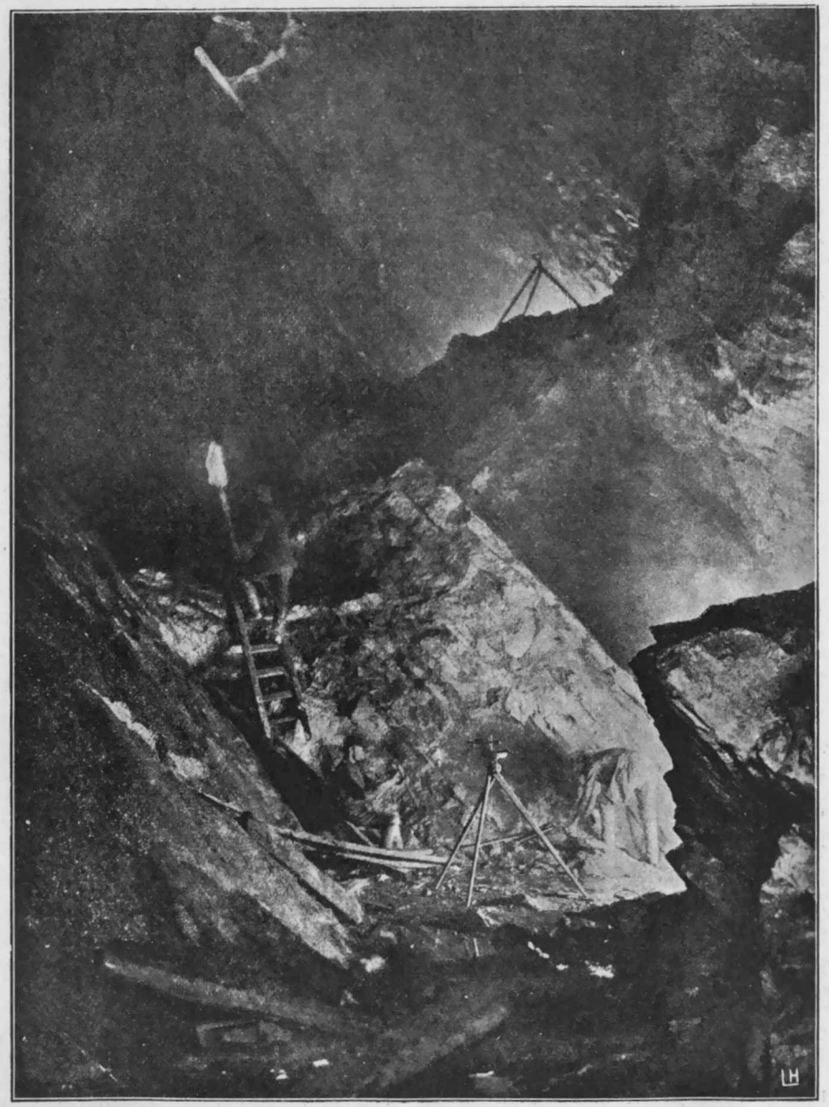

Komeroita Pitkänrannan kaivoksessa.

ovat tehdyt Iisakin kirkon tavattoman suuret pylväät ja Aleksanterin patsas, joka lienee nykyaikoina pystytetyistä muistokivistä maailman suurin. Pylvään pystyttämiseen otti osaa 3000 miestä. Kuten nimestä jo huomaa, ei rapakivi ole oikein sopivaa muistomerkeiksi. Iisakin kirkon pylväisiin on jo syntynyt suuria rapautumisreikiä. Parempi lienee tässä suhteessa Laatokan koillisrannalla oleva rapakivi. Monin

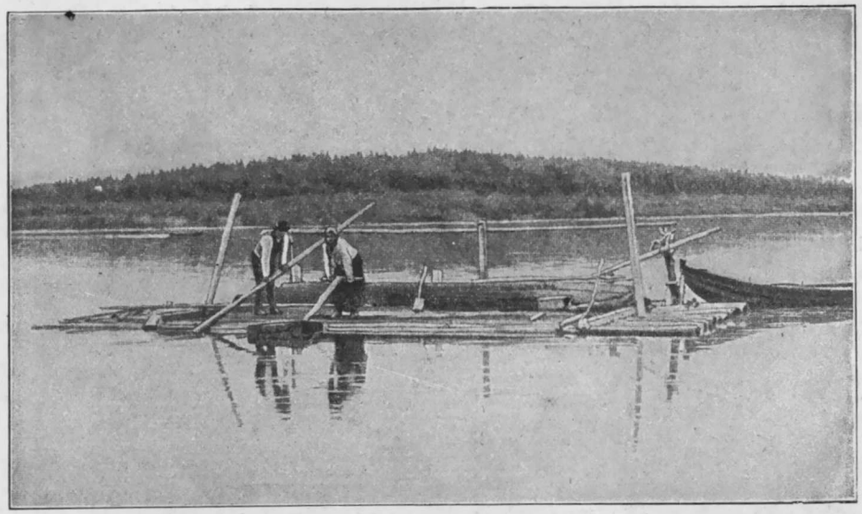

Järvimalmin nosto Karjalassa.

paikoin Viipurin tienoilla näkee soraksi rapautuneita rapakivikumpuja, ja tunnettua on että maantiet eivät missään muualla Suomessa ole niin hyviä kuin Karjalassa, jossa ne luodaan rapakivisoralla. Kaikille pyörämiehille lienee tämä tuttu asia.

Sekä Aunuksen läänissä että Suomen puolella löytyy erästä *kivihiililajia*, joka kuitenkin on muihin aineisiin niin sekaantunut, että se lienee melkein kelvoton käytännöllisiin tarkoituksiin.

Karjalan vuorista on monin paikoin liuenneita rauta-aineita kerrostunut järvien ja soiden pohjiin *järvi-* tai *suo-malmiksi*. Tätä nostetaan pitkävartisilla kauhoilla lautoille ja viedään näillä »rutnikkoihin», joista se kuletetaan rautatehtaihin. Suomen ja useat Venäjänkin rautatehtaat käyttävät masuuneissaan yksinomaan järvimalmia. Mutta onhan Karjalassa oikeata *vuorimalmiakin* (magnetiittia). Kuuluisimmat ovat Pitkänrannan ja Välimäen rautakaivokset Laatokan rantamilla. Pitkästärannasta on saatu paitsi rautaa, kuparia, tinaa, vieläpä hopeata ja sinkkiäkin. Vaikka tiedetään että maassa on suuriakin aarteita, ei näy täällä liike menestyvän. Tähän asti tämä kaivos on tuottanut tappiota. Kontiolahdessa ja Enossa on tavattu mahtavia *kuparikiisusuonia* ja Venäjän Karjalassa on monin paikoin löydetty hyviä magnetiitti- ja kuparikiisumerkkejä, mutta vuoriteollisuutta siellä vielä ei ole muualla, paitsi Seesjärven luoteiskulmalla, missä rautatehdas on ollut käynnissä.

Jo siitä syystä että Karjalan vuoriharjanteet, jotka ovat ainoastaan matalia jäännöksiä muinaisaikojen komeista vuorijonoista, kulkevat luoteiskaakkoisessa suunnassa, on koko luonto saanut merkillisen

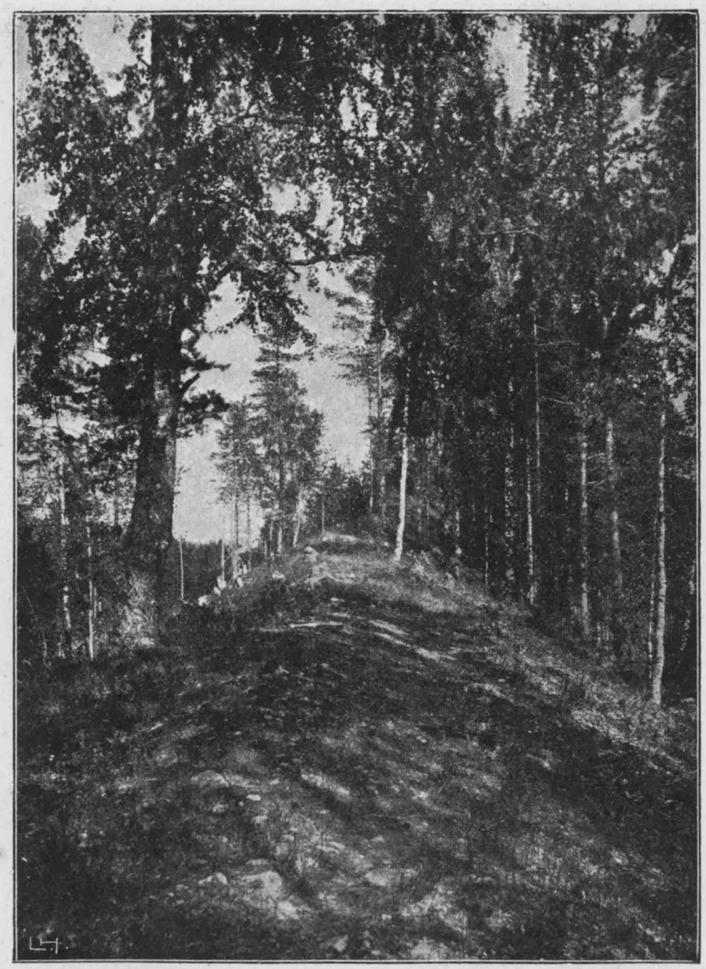

Kangasharjanne Karjalassa.

yhdensuuntaisen leiman. Tämä luonnonpiirre on vielä selvemmäksi kehittynyt siitä syystä, että siirrokset ja halkeamat kallioperustassa suureksi osaksi ovat tapahtuneet samaan suuntaan. Ja myös suuren maajään kulku on käynyt kaakkoa kohti, josta syystä kaikki harjut, moreeniselänteet, kapeat kankaat ja jään muodostamat laaksot kulkevat samaan suuntaan. »Pitkin maitse» merkitsee Karjalassa luoteesta kaakkoon, »poikkimaitse» koillisesta lounaaseen.

Karjala ei ole ainoastaan vuoriselänteiden vaan myöskin *hiekkaharjujen* ja *kankaiden* maa. Jääkaudella tunkeutui summattoman mahtava maajää Suomen keski- ja pohjoisosista Karjalaan, se puristi maata

niin että kalliot monin paikoin halkeilivat ja siirroksia syntyi, se sulki jääsyleilyynsä suurimman osan entisten aikojen rapautumissoraa sekä vei sen mukanaan kauemmas kaakkoa ja itää kohti, se tunkeutui kaikkiin laaksoihin ja puhdisti ne sorasta, hioi niiden vuoriseinämiä ja muovaili niiden pohjakalliot pyöreiksi kumpuloiksi. Ja vihdoin kun maajää suli, kasaantuivat sen sisässä olevat sora- ja hietamassat moreenijoukoiksi ja laajoiksi kankaiksi. Siinä, missä mahtava jäätikköjoki kuohui tunnelissaan maajään alapuolella, muodostui pyöristyneistä kivilohkareista vierinkiviharjuja ja jokien suissa korkeita päätemoreeniharjanteita tahi kankaantapaisia »reunapenkereitä»; jos joki jäätikön alta laski järveen tai mereen, muodosti se siihen suistomaan.

Sitten kun meri jääkauden jälkeen tulvi yli Karjalan, ainakin sen rannikko-osiin, huuhtelivat sen aallot moreenisorakankaita ja loiskuivat selänteitä vasten, vetäen hienompaa soraa syvennyksiin, missä se kerrostui liejuna ja savena sekä tuli näkyviin kun meri vihdoin laskeutui tai maa kohosi aalloista. Siten syntyivät Karjalan kankahat, joilla juhlalliset havumetsät humisevat; ja alempiin paikkoihin, missä savi on maaperustana, syntyi rämeitä. Kaikkein syvimpiin kuoppiin jäi vesi järvinä jälelle.

Vaihteleva on siis Karjalan pinta. Milloin näkee täällä korkeita harjanteita tai vuorikumpuja, milloin taasen näköala laajenee ja silmä kantaa yli laajojen soiden tai kankaitten.

Karjalan vesistöt ovat, kuten edellä olleesta käynee selville, useina eri aikakausina syntyneet. Vasta sitten kun merentulva oli lakannut ja rantaviiva vähitellen vetäytynyt takaisin, syntyivät ne. Vesi jäi kaikkiin maa- ja kalliokuoppiin ja kun satoi, nousi se yli äyräitten ja virtasi alempaan järveen, muodostaen tällä tavalla joen molempien järvien väliin. Totta kyllä, että vanhemmat maan uurteet määräsivät sen suunnan ja sillä lailla otettiin ehkä jo ennen jääkautta olleita laaksoja uudestaan käytäntöön. Karjalan järvet ovat suureksi osaksi muodostuneet itse kallioperustaan aikaisempien vajoamisien kautta. Siellä täällä huomaa niiden syntyneen siten, että jääkautiset muodostukset ovat salvanneet laaksoja.

Karjalassa on kolme suurta vesistöreittiä: Saimaan reitti Suomen puolella, Kemijoenreitti Venäjän rajojen sisällä ja Seesjärven reitti. Ensimäinen saa kyllä suurimman osan vesimääräänsä Savosta, mutta Karjalan puolelta yhtyy siihen kaunis Pielisjärven reitti ja laskeehan se sitäpaitsi läpi Karjalan Vuoksena Laatokkaan. Pielisjärven vesirikas reitti ottaa vetensä rajan takaa itäisen Vienan Karjalan suurimmista järvistä, niinkuin Tuulijärvestä, Lieksanjärvestä, Lentieranjärvestä y. m. — Kemijoen reitti kerää vetensä koko pohjoisesta Vienan Kar-

Tahkokoski Tshirkkakemijoessa.

jalasta, vieläpä Suomestakin. Sen suurimmat järvet ovat nuo kolme Kuittijärveä, jotka leviävät suunnattoman suurien kangasten välillä. Etelästä saa Kemijoki suuren lisäjokensa Tshirkkakemin. Tämä on oikea korpien ja salojen joki. Ainoastaan pari pientä kylää näkyy sen rannoilla ja vain joskus kesällä kyntää kaitainen vene sen aaltoja, — ellei joskus uiteta tukkeja sitä myöten Keski-Karjalan »aarniometsistä». Se on siihen määrin koskinen, että tuskin kannattaa sauvoa venettä Jyskyjärveltä (Jyskärvi) ylöspäin. Lännestä Tshirkkakemijoki saa lisäjoen suuresta Kivijärvestä ja Njuokkijärvestä. Kivijärven reitti kerää vetensä Suomen rajalta asti. Huomattavaa on muuten että kaikki nämät isot järvet, Tuulijärvi, Lieksanjärvi, Roukkulajärvi, Kivijärvi, Njuokkijärvi, Yli-, Keski- ja Ala-Kuittijärvi sekä vielä pohjoisempana Tuoppajärvi, Kierettijärvi, Pääjärvi, Tiiksijärvi, Koutajärvi y. m. sijaitsevat Suomen rajan ja Keski-Karjalassa olevain suurten kangasmaitten välillä. Nämä kangasmaat ovat luultavasti samaa syntyä kuin Suomen Salpausselkä, siis päätemoreeneja, jotka ikäänkuin salpaavat länsipuolella olevat järvet laskeutumasta itäänpäin. Pitkin tämän kangasvyöhykkeen itäistä reunaa juoksee Tshirkkakemijoki, ja sen itäpuolella aina Vienanmeren rannalle asti näkee verrattain pieniä reittejä, mutta sen sijaan jokia aivan niinkuin Salpausselänkin eteläpuolella.

Toista lajia on Seesjärven reitti. Seesjärvi, ja mahdollisesti myöskin siihen laskeva Voijärvi sekä pohjoisempana oleva Ondajärvi (Ondarvi) muodostavat laajan vajoamishaudan, joka on syntynyt siten, että halkeamia on muodostunut vuoriperustaan ja iso kappale maankuorta on vajonnut. Seesjärvi on syvä, saarista köyhä ja aallokas järvi; Voijärvi ja Ondajärvi ovat kaitaisia, korkeiden vuoriselänteiden välillä olevia syvänteitä. Kartoilla on tavallisesti Ondajärvi pantu laskemaan osittain Seesjärveen osittain suorastaan Uikujokeen, siis olisi jonkunlaista n. s. vedenhaaraantumista täällä havaittavissa. Niin ei liene kuitenkaan asian laita. Ondajärvellä on vaan yksi ainoa laskuväylä, nimittäin Uikujokeen johtava. Seesjärvi laskee Sekehenjoen kautta Uikujärveen, josta taas Uikujoki vie veden Vienanmereen. Uikujärvellä on matalammat rannat kuin Seesjärvellä ja on se täynnä saaria — »niin monta saarta kuin vuoden päiviä ja yksi vielä kaupan päälle» — kuten kansa sanoo. Tämän järven on laaja kangasmaa — luultavasti sekin joku päätemoreeni — salvannut idän puolelta.

Karjalaan kuuluu vielä osittain se suurijärvinen reitti, joka Koutajoen kautta laskee Kantalahteen. Tähän reittiin kuuluu Tuoppajärvi, joka on niin suuri, ettei toisesta päästä näe vastakkaista rantaa, ja aukea Pääjärvi sekä moni muu iso järvi. Oulanganjoen kautta laskee Pääjärveen Suomesta tullut Paanajärvenreitti, joka meidän käsityksemme mukaan kuuluu Pohjanmaahan, vaikka luonto ja kansa täällä onkin karjalaista perikuvaa.

Paitsi näitä on Karjalassa vielä lukuisia pikkureittejä, kuten esim. Sunu- l. Suunujoen, Suojun ja Jänisjoen reitit jokineen, järvineen ja lampineen. Karjala on tuhatjärvien maa samoin kuin muu Suomi. Juuri tämän kautta se niin selvästi eroaa Venäjästä.

Kuten Suomessa on Karjalankin vesillä paikoittain ylen huonoja laskujokia ja suuret alat ovat sentähden *rämeistyneet*.

Kuuluisa on se iso räme-alue, joka Egyptinkorven nimellä aukeaa Pielisjärven koillispuolella. Ilomantsin ja Venäjän Karjalan välillä on hyvin avaroita soita, jotka osittain ovat niin vetisiä, että ne kuivanakin aikana ovat melkein ylipääsemättömiä. Ja melkein tuntemattomia ovat vielä suot Tshirkkakemi-alueen ja rannikkokaistaleen välillä; ne ovat vanhaa merenpohjaa, joka jääkaudenjälkeisellä ajalla vielä oli meren alla ja siitä on nousemistaan noussut. Ja itse vedenjakajallakin on; kuten Suomessakin, monin paikoin huomattu olevan isoja soita ja rämeitä, erittäinkin Lieksanjoen latvajärvien ja Seesjärveen laskevien pikku-reittien välillä. Tämä suo ulottuu Wienan (Arkangelin) läänin rajojen sisäpuolelta kauas etelään päin. Kukapa tietää, missä se oikein loppuu, maa kun ei ole vielä tarkasti

БИБЛИОТЕКА
Карельского филиала
Академии наук СССР

Карело-Финская База
Академии Наук СССР
БИБЛИОТЕКА

Rämeikkömaisema Vienan-Karjalasta.

kartoitettu. Ja kylän väestö tuntee tavallisesti ainoastaan hyvin pienen alueen lähintä ympäristöä. Toisin oli ennen, kun metsästys vielä oli yhtenä pääelinkeinona täällä Karjalan saloilla, silloin kun Venäjän kruunun metsästyssäännöt eivät metsästystä rajoittaneet. Siihen aikaan kuljeskelivat pyytäjät kuukausittain saloja sankkoja, kantoivat riistansa metsäaittoihin talveksi ja asuskelivat kuusen alla metsässä.

Varsin lukuisat ovat Venäjän ja Suomenkin Karjalan pienemmät *suot*. Suoviljelysseuran suurella kartalla ovat suot merkityt ruskealla värillä, ja niinpä ovat siinä monet Karjalan pitäjät, kuten S u o j ä r v i, S a l m i ja osittain I l o m a n t s i sekä Pielisjärvikin aivan ruskeita. Strelbitskyn suurella Venäjänkartalla ei ole pienempiä soita merkittykään. Mutta alueen itäosiin, Vienanmeren Onegan lahden eteläpuolelle on tekijä maalannut monen neliöpeninkulman laajuisia soita eli pikemmin tundroja. Oikeita tundroja ne eivät kuitenkaan ole, sillä puukasvullisuus olisi siellä kyllä mahdollinen ilmaston tähden, mutta liiallinen kosteus sen estää.

Että Karjalassa on — kuten Suomessakin — vanhempia ja nuorempia soita, on tiettyä. Siellä on rahkasoita, joiden pohjilla jääkauden jälkeisen ensimäisen kasvullisuuden jätteet ovat kätkössä mullan alla, mutta siellä on toisaalta rimpisoita, jotka par'aikaa yhä kasvavat täyttäen metsälampia ja järviä.

Vienan Karjala on monessa suhteessa luontonsa puolesta täydelli-

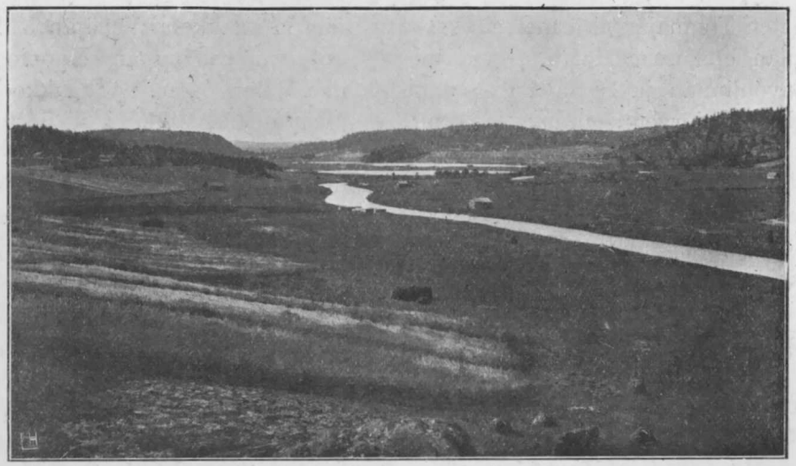

Kumolanjoen laakso Jaakkimassa.

sesti samankaltainen kuin maamme oli esi-isiemme aikana, jolloin viljelykseen ei oltu vielä korpia raivattu ja ojitettu, ei järviä laskettu eikä koskia perattu.

Karjalan ilmasto.

Karjala on Suomen ja Pohjois-Venäjän välillä ja Karjalan ilmasto on näitten molempain seutujen ilmastojen välimuoto. Se on raja-alue Suomen puoleksi meri-ilmaston ja Venäjän manner-ilmaston välillä.

Ilmasto riippuu säätilasuhteista; sen tekijöistä — lämpösuhteet, kosteus, sade, tuuli j. n. e. — ovat tärkeimmät *lämpösuhteet*. Parhaimman käsityksen alueen lämpösuhteista saamme tarkastamalla n. s. isotermikarttoja, joissa esitetään määrätyn kuukauden, vuodenajan tai vuoden keskilämpötilan jakautuminen ja sen muuttuminen paikasta toiseen. Tarkastaessamme ensiksi tammikuun isotermikarttaa, joka samalla esittää talven, huomaamme, että — 12° isotermi — s. o. käyrä viiva, joka yhdistää ne paikat, joissa ilman lämpötila on sama, tässä tapauksessa — 12° — Kajaanin ja Oulunjärven pohjoispuolelta kulkee itään tai koilliseen, läpi pohjoisen Vienan Karjalan. Paitsi sitä löytyy etelämpänä ilmastosaareke siinä missä maa on tuntuvasti korkeammalla kuin ympäröivä seutu. Täällä on talvi kylmempi, niin että — 12° isotermi ympäröi tätä aluetta, jonka rajat lännessä ovat Koiterejärvi ja Ilomantsin kirkon tienoot, idässä taas Seesjärven länsiranta. Korkeammilla selänteillä lienee vielä kylmempi talvi, mutta näistä seuduista puuttuu kokonaan talvella tehtyjä havaintoja. — 11° isotermi kulkee melkein Kajaanin, Nurmeksen ja Joensuun kautta ja

sitten Tohmajärveltä melkein suoraan itään ja kaakkoon Venäjän Karjalan eteläiseen osaan. Isotermi — 10° kulkee hiukan Kuopion, Savonlinnan ja Sortavalan pohjoispuolitse itään, ja sitten kaakkoon yli Äänisjärven; seuraava isotermi (— 9°) sivuuttaa Mikkelin ja Sortavalan, seuraa Laatokan itärantaa Syvärin suulle ja kääntyy sitten etelään ja kaakkoon. Isotermi — 8° huomataan vielä Etelä-Karjalassa, jossa se kulkee Inkeroisten, Säkkijärven ja Uudenkirkon läpi Pietariin. Sitä paitsi vallinnee sama keskikylmyys Valamon, Mantsinsaaren ja Konevitsan saarilla Laatokassa. Karjalan rajojen sisällä on luultavasti vielä — 7° isotermi, nimittäin Keski-Laatokalla ja Lavansaarella Suomen lahdessa.

Heinäkuun isotermit kulkevat aivan toista suuntaa. Nyt on taasen viilein ilma Laatokan keskellä (puoleksi meri-ilmasto) eli + 14°. Vähän matkaa rannempana lienee + 15° ja saarilla + 16° (Valamon saarella on kuitenkin + 16,5°). Tämä viimemainittu isotermi nähdään sitten vasta Keski-Karjalassa; se kulkee Iisalmen ja Joensuun pohjoispuolitse sekä Seesjärven eteläpuolella ja kiertää sen jälkeen Vienan merta. Tämän meren rantamilla muuten vallitsee viileä kesä. Solovetskin saarilla on heinäkuun lämpötila + 12°, ja sitten seuraavat isotermit peräkkäin, niin että vähän matkaa rannalta sisämaahan päin on + 15°. Suotuisin on tässä suhteessa Suomen Etelä-Karjala, joka on + 17° isotermin sisäpuolella. Tämä kulkee melkein Savonlinnan, Sortavalan, Käkisalmen, Koiviston ja Kotkan läpi.

Kun on koetettu kartoittaa erotusta kuukauden kuluessa havaitun korkeimman ja alhaisimman lämpötilan välillä, on huomattu, että nämä lämpöerot ovat kaikkialla sisämaassa suurimmat ja pienenevät kuta likemmäs rannikkoja lähestytään. Pienimmät ovat ne Vienan merellä ja Laatokalla. Nämä seikat johtuvat mantereen ja meren eroavaisuudesta tarjolla olevien lämpöjoukkojen erilaiseen omistamis- ja luovuttamiskykyyn katsoen. Saimaan ja Seesjärven vesistöissä tuntuu myös veden vaikutus, tosin hyvin heikkona. Suurimmat erilaisuudet kuukausittain tavataan talvella, jolloin lämpöerot vaihtelevat aina 20°:een asti Laatokalla ja merillä sekä 30°:een Itä-Ilomantsissa, Himolassa, Lentierassa y. m. pitäjissä.

Että Karjalalla on mannerilmasto muuhun Suomeen verrattuna, käy selville siitä, että vuorokausien lukumäärä kesällä, jolloin keskilämpötila on 20° korkeampi, on paljon suurempi siellä kuin esimerkiksi Länsi-Suomessa. Pitkässärannassa esim. tällaisia kuumia kesäpäiviä on 10 vuodessa, Vaasan ulkopuolella ja Maarianhaminassa ainoastaan 3. Sitä vastoin suojapäivien eli semmoisten vuorokausien lukumäärä vuodessa, joina keskilämpötila on hiukan korkeampi kuin 0°, on Maarianhaminassa 275 ja Nurmeksessa 215. Pohjois-Karjalassa niitä ei ole

täyttä kahta sataa. Siellä on 165 pakkaspäivää, mutta Lounais-Suomessa ainoastaan 100.

Sademäärä on Karjalassa yleensä pienempi kuin Suomessa, lukuunottamatta Laatokan rantamia, missä usein runsaasti sataa vettä. Ja talviset pyryilmat ovat siellä sekä tunnetut että peljätyt. Siellä on vuotuinen sademäärä noin 600 millimetriä, mutta Sisä-Karjalassa vaan 300 mm. Vienan meren rannoilla ei sademäärä ole runsas, sillä vesi on niin kylmä, että se jäähdyttää sen yli puhaltavat tuulet. Haihtuminen on kuitenkin täällä niin vähäpätöinen, että löytyy suuren suuria rämeitä, pääasiallisesti juuri Vienan meren rantamilla.

Lunta ei myöskään Karjalassa sada niin paljon kuin esim. Länsi-Suomessa, mutta kun talvisin on harvoin suojapäiviä, niin se kasaantuu usein suuriksi kinoksiksi. Vienan rannoilla raivoovat talvisin usein kovat myrskyt, niin ettei lumi juuri pysy aukealla maalla. Muuten tekevät tämän meren alastomat rannat meihin oudon vaikutuksen, eritoten kun siellä on meriveden suolaisuus paljon suurempi kuin meillä. Siellä on se 24—28 promilleä eli 24—28 tuhannesosaa ja Viipurin ulkopuolella ainoastaan 3 promilleä, josta taasen seuraa, että sikäläinen merikasvisto ja -eläimistö eroavat hyvin tuntuvasti meidän merikasveista ja -eläimistämme. Tähän tulee lisäksi, että luode ja vuoksi tuntuvat niin voimakkaina Vienan meren rannoilla, että laivat usein saavat odottaa nousuvettä ennenkuin pääsevät matalapohjaisiin satamiin.

Karjala on maantieteellisessä suhteessa hyvin Suomen kaltainen, mutta kuitenkin siksi eroavainen, että pian huomaa sen olevan Fenno-Skandian rajalla — ylimenoalueena suureen slaavilaiseen tasankoon.

J. E. Rosberg.

KARJALAN KASVI- JA ELÄINKUNTA.

Koko laaja Karjala molemmin puolin rajaa aina Vienanjoelle saakka on luonnontieteellisessä suhteessa yhteenkuuluvata. Vasta Vienanjoen itä- ja Syvärijoen eteläpuolella maisemat tasottuvat ja saavat meille vieraan leiman; siellä alkaa Venäjän yksitoikkoinen tasanko. Missä ikänä matkustatkin alueen itä- tai länsiosissa, pohjoisessa tai etelässä, joka paikassa tapaat noita maallemme tutunomaisia järvirikkaita maisemia, joista ei puutu vaihtelua. Eteesi sattuu kyllä ikävystyttävän yksitoikkoiselta tuntuva rahkasuo, tai tumman kanervikon peittämä kangas, mutta tuolla matkan päässä häämöttää metsäinen vaara, jolta on laaja näköala yli siintävän järven monine saarineen ja mutkaisine rantoineen. Siellä avautuu eteesi Karjalan ihanuus.

Näin laajalla alueella tarjoo *kasvikunta* suurempiakin vaihteluja. Laatokan ja Äänisjärven pohjoisille rannikkoseuduille eivät muut alueet vedä vertoja kasviston rehevyydessä ja lajien runsaudessa. Riuttakallioiden välisissä multarikkaissa notkelmissa tapaa kauniita lehtoja, missä tavallisimpien lehtipuiden, kuten koivun, raidan, pihlajan ja tuomen, ohella kasvaa vaahteria ja lehmuksia ja matalammista kasveista leveälehtinen ukonhattu komeilee miehen korkuisena. Kirjavalahden lehdoissa ja etenkin Paksussaniemessä on moni kasvitieteilijä nautintorikkaita hetkiä viettänyt täyttäessään laukkunsa harvinaisilla löydöillä. Riutoilla ja niiden jyrkillä seinämillä tapaa eräitä pohjoisemmillekin seuduille omituisia saniaisia ja siemenkasveja. Täällä esiintyy koivu tavallisesti tuuheana pensaana maata pitkin kiemurtelevine oksineen. Järven rantoja kaunistaa tuuhea tervaleppä. Missä asutus on taajempi, siellä ovat metsät monin paikoin saaneet väistyä peltojen ja niittyjen tieltä. Karjalan radan ja sopivien uittoväylien varsilta ovat tukkimetsät suureksi osaksi myydyt, harvassa enää tapaa jykevämpää metsää.

Toisin Karjalan rajamailla ja Venäjän Karjalassa; siellä suot, kanervakankaat ja melkein koskemattomat havumetsät astuvat etualalle. Asutus on vielä vähän voittanut alaa. Yhtenäistä asutusta tapaa harvassa, siellä täällä vain isompia kyliä, joita pellot ja niityt ympäröivät. Kahden kylän väliä on useasti 4, 5 jopa 10:kin penikulmaa. Tukkimiehen kirves ei ole siellä puuta kaatanut, yli-ikäisenä on vanhus käynyt kuorettomaksi ja pihkaisena honkana jäänyt tuulessa

huminoimaan tai on se romahtanut pitkälleen, siinä sammaloitunut ja viimein mullaksi muuttunut. Kuivia, oksattomia honkia tapaakin Venäjän Karjalassa kaikkialla, jokivarsilla usein suuri kalasääsken pesä ylimmässä latvassa. Sateettomina kesinä iskee niihin salama tai lentää kipinä erämiehen nuotiosta kuivaan sammaleeseen sytyttäen metsän tuleen, joka esteettömästi saa levitä ja tuhojansa tehdä, kunnes rankkasade, suo tai eteensattuva järvi sen itsestänsä sammuttaa. Sankka metsä on jo ennättänyt hiiltyä, nokiset rungot vaan puhuvat mykkää kieltänsä. Tämmöiset kulovalkean polttamat metsät ovat Venäjän Karjalassa varsin yleisiä. Mänty kasvaa siellä parhaiten kangasmailla ja harjulla, tulee suoraksi ja jykeväksi tukkipuuksi, mutta viihtyy myös rämeillä vaikka kitukasvuisena ja oksaisena. Synkkää kuusikkoa tapaa säännöllisesti vaarojen juurella missä maaperä on kosteampaa, ja jykeviä ovat puut sielläkin. Sitävastoin ovat oikeat lehtimetsät harvinaisia. Mihin vesi on rotkoisen laakson uurtanut ja siihen kivien lomiin on hedelmällistä maata muodostunut, siellä rehoittavat koivu, raita ja haapa. Melkeinpä luulisi tulleensa siirretyksi Laatokan rannoille niin reheviä voivat nuo lehdikot joskus olla. Etelänpuoleisilla mäkimailla näkee nuorta koivikkoa tai lepikköä, jota on ripeästi kasvanut entiselle kaskimaalle, mutta niitäkin on vain asuntojen lähistöllä tai jokivarsilla. Matalat rantamaat ovat joko saraheinää kasvavaa suomaata tai tiheätä pajupensaikkoa, kivikkorannoilla kasvaa kaunista koivikkoa veden partaalle saakka.

Luonnollisesti on kasvilajien runsaus alueen pohjoisosassa paljon köyhempi kuin etelässä. Karjalan kannakselta tunnetaan suurin lukumäärä siemenkasveja ja saniaisia eli yhteensä 664, joista kuitenkin parikymmentä merenrantakasvia, sitten seuraa Laatokan Karjala 651 lajia, Äänisen Karjala 603, Syvärin Karjala 576, Pohjois-Karjala 508, Kemin Karjala 479 ja Kieretin Karjala 406, kun lasketaan pois yksinomaan Vienan rannoilla kasvavat lajit.

Eläimistönsä puolesta on Karjala erittäin mieltä kiinnittävä. Ollen yhdyssiteenä Fenno-Skandian ja laajan Itä-Euroopan tasangon välillä on Suomi tietenkin aikojen kuluessa saanut useita lajeja kaakosta päin. Eläimet laajentavat ja siirtävät alituisesti asuinalueitaan. Ensin tekee joku yksilö tai pienempi joukkue ensimmäisen muuttoyrityksen, uusi asuinpaikka huomataan edulliseksi ja kaikinpuolin sopivaksi, toisia seuraa pian jälessä, ja näin etenee laji yhä kauemmas sinne, missä sitä ei ennen löytynyt. Jääkauden jälkeen on Suomi etelästä päin saanut sekä kasvistonsa että eläimistönsä, mutta varmasti on moni laji ensin asettunut Karjalaan, sieltä sitten leviten muualle. Laatokasta Äänisjärvelle ja sieltä edelleen Vienanmerelle käyvät myös monien lintulajien, kuten kahlaajien ja vesilintujen muuttoreitit, ja syksyin keväin on elämä järvissä ja jokien suistamoissa erittäin vilkasta.

Palanut kangas Kellovaaralla Vienan Karjalassa.

Lehtimetsäinen rotko Vienan Karjalassa.

Jyskyjärven hiekkaranta Vienan Karjalassa.
(Tshirkkakemijoen suu.)

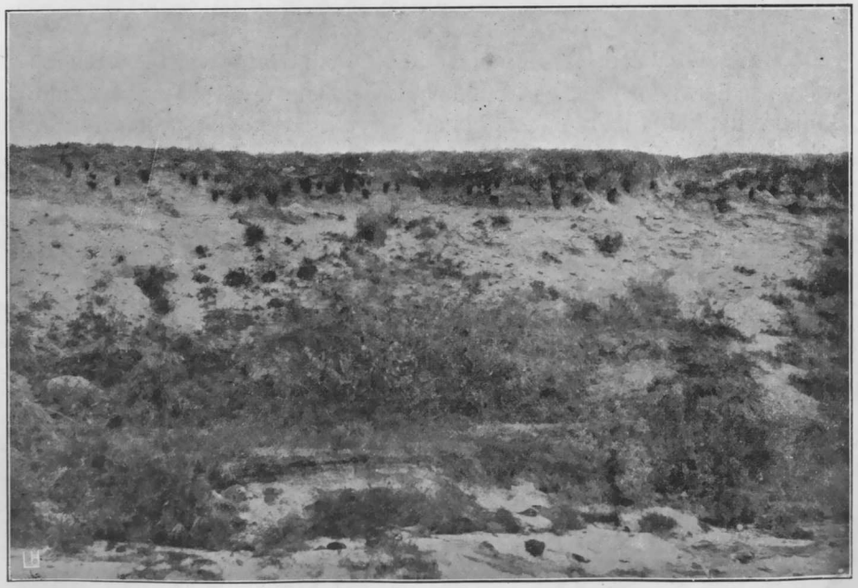

Tshirkkakemijoen rantapenger.
(Täynnä törmäpääskysen koloja.)

Karjalan eläimistölle omituisimpia ovat isot petoeläimet *karhu* ja *ilves*. Edellistä tavataan vielä sangen yleisesti Suomenkin puolella, kuten Korpiselän ja Suojärven saloilla, mutta Venäjän Karjalan asumattomissa erämaissa vieläkin yleisemmin. Usein tapaa matkustaja siellä karhun jäljet pehmeässä rahkasammalessa metsälammen rannalla, silloin tällöin näkee puun rungossa kontion kynsien naarmuja. Moni talvipesässään makaava mesikämmen saa hengellään maksaa kesällä tekemänsä tuhotyöt. Ilveskin on Karjalassa yleisempi kuin maamme muissa osissa. Vuosina 1900—1905 tapettiin yksin Viipurin läänissä 96 karhua ja 153 ilvestä. Pohjoisemmista eläinlajeista mainittakoon ahma, jota täällä mainittuna aikana pyydettiin 28 kappaletta. Susi tulee pakkastalvina myös ensin näille maille.

Kuvaava esimerkki lajien ripeästä levenemisestä on hilleri, sievä, mustanruskea, pienehkön kissan kokoinen kärpän sukulainen, jota parikymmentä vuotta sitten Venäjältä saapuneena tunnettiin vain parista paikasta Karjalan kannakselta. Nyt on se levinnyt yli koko Viipurin läänin ja on Käkisalmen ja Sortavalan jopa Joensuunkin tienoilla sangen yleinen. Monesti on tuo sievä näpistelijä saanut surmansa — ruokaaitassa.

Sarvi-eläimistä tavataan täällä *hirviä* runsaasti molemmin puolin rajaa. Venäjän Karjalassa on tapana vieraalle levittää hirven talja makuupaikaksi lattialle. Venäjän puolella tapaa myös *peuroja* joko yksinäisiä tai pienempiä laumoja. Toistakymmentä vuotta sitten olivat ne siellä aivan yleisiä ja Suomenkin puolella tavattiin niitä ainakin Suojärvellä kaikkina vuodenaikoina. Nyt ovat ne käyneet harvinaisiksi ja nekin, joita siellä enää tavataan, kuuluvat olevan poroja, jotka Lapista tänne karkulaisina eksyvät.

Jyrsijöistä mainittakoon rusakkojänis ja tammirotta. Edellinen, jota kuten hilleriäkin tunnettiin parikymmentä vuotta sitten melkein yksinomaan Karjalan kannakselta, on nyt levinnyt yli koko Suomenpuoleisen Karjalan ja on monin paikoin kuten esim. Kiteellä tavallista jänistä yleisempi. Tammirottaa, joka rakentaa palleroisen pesänsä puihin kuten orava, tunnetaan koko Suomen luonnontieteellisellä alueella ainoastaan Kirjavalahdesta, Sortavalan Rautakankaan kylästä, Impilahdelta, Uukuniemeltä ja Ilomantsista. Näitä sieviä eläimiä on siellä pari kertaa saatu rotan loukusta.

Linnuista on Karjala erittäin rikas. Omituisia alueen eteläisemmille osille ovat pohjan satakieli, punavarpunen ja kuhankeittäjä, jotka Laatokan, Suomenlahden ja Saimaan välisellä alueella tavataan pesivinä. Punavarpunen on Sortavalankin tienoolla yleinen. Maamme ehkä kaunein lintu sininärhi on pari kertaa pesinyt Pyhäjärven pitäjässä, muualla maassamme on se vain satunnaisena tavattu. Muista pesivistä varpuslinnuista mainittakoon lapintiainen, urpiainen, härkäpeipponen, kuukso ja tilhi alueen itä- ja pohjoisosissa. Huomattavin niistä on *kuukso*. Tämä ruosteenvärinen närhin sukulainen on oikea havumetsäin asukas. Äänettömänä oleksii se pesänsä läheisyydessä kaiken kevättä, mutta kiertää muina aikoina parvissa paikasta toiseen. Ihmisen oleskelu metsässä näyttää erikoisesti herättävän sen uteliaisuutta. Äänettömänä siirtyy se puusta puuhun ja päästyään aivan lähelle huutaa kimakasti kuin haukka säikäyttäen pahan päiväisesti. Pajukoissa vesien rannoilla helkyttävät säveliään kaislasirkku ja Tshirkkakemin rannoilla myös pohjan sirkku. Missä joki on uurtanut pehmeään maahan syvän uoman siellä *törmäpääskynen* lukemattomin joukoin kaivaa pesäkolojaan pystysuoraan rantapenkereeseen. Monessa kylässä ja kaupungissa on metsävarpunen yhtä tavallinen kuin kotivarpunen.

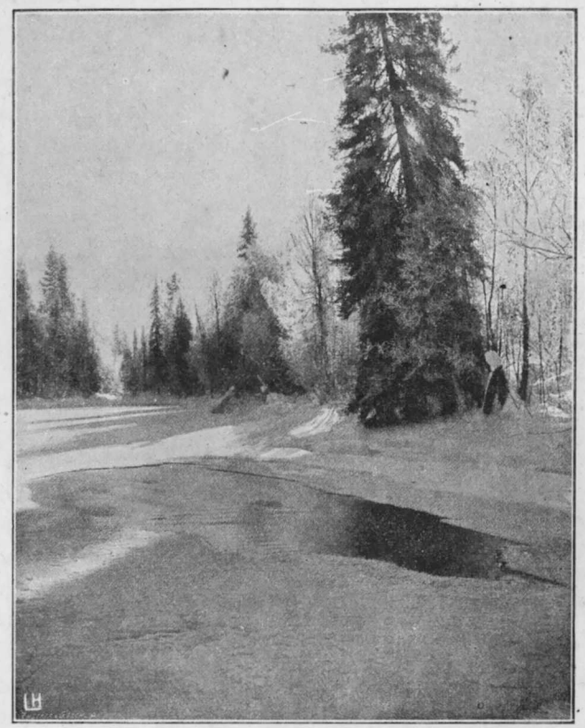

Suistamon salolta.

Venäjän Karjalan kahlaajista ovat tavallisimpia pikkukuovi, liro ja valkovikla. Soilta ja suistamoilta kuuluu alituiseen näiden kimakoita ääniä, ja huolissansa pesistään ja poikasistaan ne ääntelevät koko valoisan kesäyön. Kun niitä häiritsee, asettuvat ne puun latvaan hätäisesti huudellen, joten jylhät maisemat ympärillä kajahtavat.

Erittäin huomattava on *vesien linnusto*. Tuskin missään koko luonnontieteellisellä alueellamme tavataan runsaammin vesilintuja kuin Venäjän Karjalan asumattomilla saloilla. Mainittakoon vain Seesjärven ja Ondajärven pohjoiset rannikkoseudut, ruohoinen 5 km. pitkä Ruoksarvi, Suopassalmi, Paanajärvi (Poanarvi) ja muut Tshirkkakemijoen suvannot. Sinisorsia, jouhisorsia, haapanoita, tavia, jouhisotkia, telkkiä, koskeloita ja pilkkasiipiä tapaa täällä suurin parvin. Karjalan kaunistus on kuitenkin *isojoutsen*. Kesällä 1896 tapasin sen

Aunuksen joutsen.

ainakin 15 eri järvessä, useimmissa pesivänä. Yllämainitussa Ruoksarvessa kuuluu joutsenia vuosittain pesivän n. 30 paria. Niiden korkeita kortteista ja sammalista tehtyjä pesiä näkeekin kaikkialla, ja rannoilla ovat kortteikot syödyt tai pureksitut vedenpinnan tasalta. Ihan kylän rannassakin uiskentelee näitä pyhiä lintuja ja ovat ne niin kesyjä, että lapset niitä rantakiviltä ruokkivat. Vuoksen rannoilla ja Äyräpään järvessä esiintyy niitä muuttoretkillään tuhansittain. — Kun tähän vielä lisään, että *kotkan* usein näkee ilmassa kiertelevän ja kanalinnut metso, teiri, pyy ja riekko ovat metsämiehiltä saaneet olla jotenkin rauhassa, olen maininnut luonteenomaisimmat seikat Karjalan linnustosta.

Kaloja on Karjalan vesissä runsaasti ja monta arvokasta lajia. Lohia on useimmissa isoissa järvissä ja joissa, nieriäisiä ainakin Laatokassa ja Seesjärvessä ja harjuksia koskien alla joissa. Muikkuja ja kuoreita pyydetään paljon Venäjänkin puolella. Omituisia ovat monnit eli maimanpoiat Äänisjärvessä ja siihen laskevassa Suojärven reitissä, miekkakala Laatokassa ja muutamissa siihen laskevissa vesissä sekä sampi, joka Laatokassa tulee lähes 100 k:gn painoiseksi.

Jääkauden jälkeen oli suuri osa Karjalaa merenä; Vienanmeri ja Suomenlahti olivat näet toistensa yhteydessä. Kun Karjala vähitellen kohosi aalloista, jäi tuota suolaista merivettä syvänteisiin; siten syntyivät Laatokka ja Äänisjärvi. Meren eläimistä monet eivät arvanneet ajoissa paeta; veden muuttuessa suolattomaksi osa kuoli, mutta osa mukautui uusiin olosuhteisiin. Niiltä päiviltä on Laatokassa ja Äänisjärvessä vielä hylkeitä, äyriäisiä ja merihärkiä, joita leveäpäisiä pohjakaloja saadaan Sortavalan matalasta Läppäjärvi nimisestä lahdestakin talviongella.

Monet tutkijat ovat kartuttaneet tietojamme Karjalan kasvi- ja eläinkunnasta, moni yksityinen on omasta harrastuksesta lähettänyt tietojaan asiantuntijoille, mutta paljon on vielä tekemättä ennenkuin tuo laaja alue on kutakuinkin tyydyttävästi tunnettu.

K. E. Kivirikko.

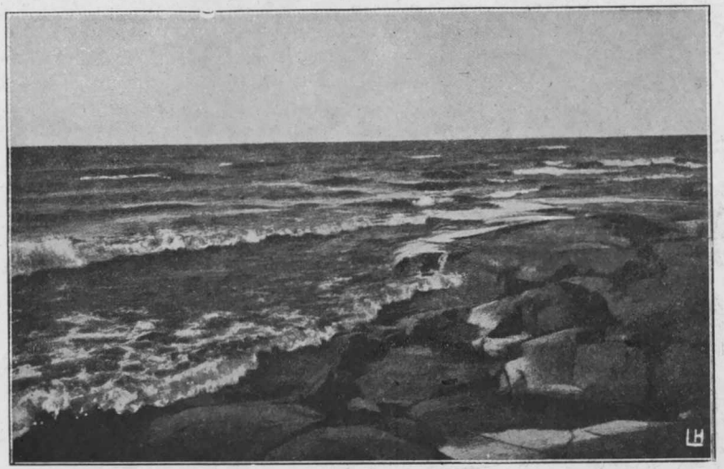

Laatokka.

LAATOKKA.

Laajalle osalle Karjalaa on Laatokka keskustana. Kalastajalle ja hylkeenpyytäjälle se tarjoaa elatuksen, samoin merimiehelle. Kauppiaat sitä myöten kuljettavat tavaroitaan, matkustajat myrskyssä ja tyynellä sen yli suuntaavat kulkunsa. Se yhdistää ja erottaa kaksi eri luontoa: Itä-Euroopan tasaisen aavikon vuorisesta, järvirikkaasta Pohjois-Euroopasta, — kaksi kansaa: suomalaisen ja venäläisen. Se on suuri kuin meri, syvä kuin meri ja voimakas kuin meri, siksi sitä kansa mereksi sanookin. Vetensä siihen laskee yli 70 jokea. Vuoksi tuo siihen koko suuren Saimaan vesistön vedet, Syväri Äänisjärven vedet. Vesi Laatokassa kuitenkin on suolatonta, ja jos ulapalle lähdettyä rannat näkyvistä katoavatkin, niin ei kauan tarvitse kulkea, ennenkuin vastainen ranta alkaa näkyviin häämöittää. Vetensä Laatokka laskee Nevaa myöten Suomenlahteen. Se on siis myöskin järvi, vaikka kyllä Euroopan suurin.

Laatokan pituus on 210 kilometriä ja leveys 120, sen pinta-ala on 18,000 neliökilometriä. Laatokan pinnan sanotaan olevan 18 metriä Suomenlahden pintaa ylempänä. Veden korkeus Laatokassa kuitenkin suuresti muuttelee; sen näkee jo jokaisesta kalliosta, johon vesi on eri korkealle tehnyt juovia eli »kirjoja». Korkeimman ja matalimman vesimäärän välillä arvellaan olevan kolmekin metriä. Laatokan eteläosan ympäröi loiva, saareton hiekkarannikko. Pohjois-rannikko

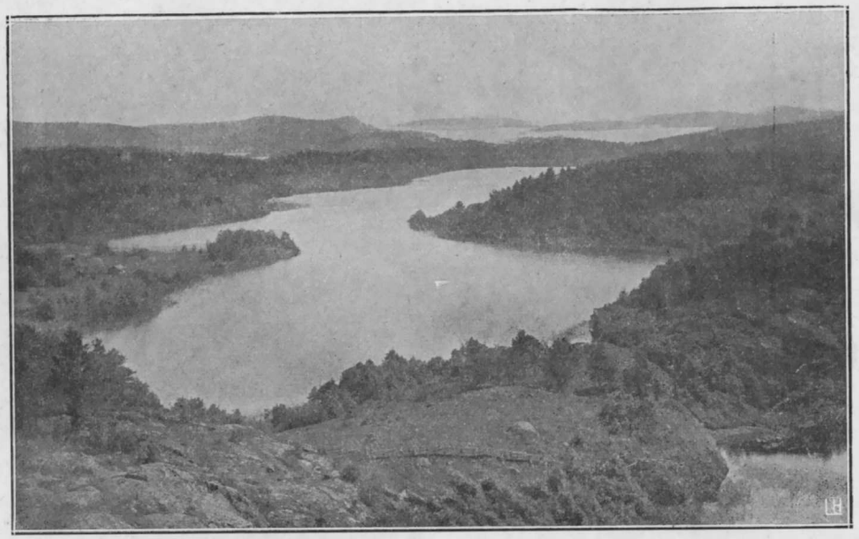

Pohjois-Laatokan saaristosta. (Näköala Riuttavuorelta.)

on saarekasta, kalliorantaista, vesien uurtelemaa. Molemmat osat Laatokkaa ovat yhtä erilaisia kuin ne maat, jotka se erottaa.

Pohjoispuoli Laatokkaa on syvää, hyvinkin syvää, keskimäärin 100—175 metriä. Vertauksen vuoksi mainittakoon, että Suomenlahti on keskimäärin noin 70 metriä. Itämeressä on vasta Bornholmin tienoilla yhtä syviä onkaloita kuin Pohjois-Laatokassa. Laatokassa on kaksi suurta hautaa, toinen Valamon ja Kurkijoen, toinen Valamon ja Sortavalan välillä, kummassakin on syvyyttä 260 metriin saakka, syvimmät onkalot ovat aina 350 metriä. Sortavalan saaristossa on Haukkariutan vuori, jossa on aivan lähellä rantaa 37 m ja kauempana keskellä salmea 76 m. Etelä-Laatokka taas on matalaa, saa kulkea peninkulmia rannasta merelle, ennenkuin päästään yli kymmenen metrin. Jos vedetään viiva Konevitsasta Variskiveen itärajalla, saadaan raja kahden Laatokan välille, syvän ja matalan, kahden luonnon ja kahden maailman. — Variskivi on itärannikolla Stolbovan rauhan jälkeen veteen pystytetty suunnattoman suuri rajakivi.

Kun Laatokan vesi on suolatonta, niin se on keveätä, ja tuulella on aalto — kare — korkea ja jyrkkä. Pelätyt ovat *ristiaallot*. Niiden sanotaan syntyvän vasta-aaltoina jyrkistä kalliorannoista. Laatokan myrskyisyyttä osoittaa sen vanha nimikin »Aallokas», josta Laatokkanimen arvellaan johtuvan. Mutta ei ainoastaan pienille aluksille Laatokka ole vaarallinen, saattaa se näyttää toden suurillekin. Moni laiva on sen ulapoilla ja rantamilla haaksirikkoon joutunut. Mutta siihen on ollut syynä myöskin se, että eteläosassa Laatokkaa on niin vähän hyviä satamia ja laivat ovat alkuperäisiä ja kömpelöitä.

Laatokan ulapalta.

Mutta ei Laatokka aina riehu myrskyisenä. Toisin ajoin se asettuu tyyneksi ja peilikirkkaaksi. Ihmeellisen ihanaa on sitä silloin katsella joltain äärimäiseltä kalliosaarelta. Äärettömänä se leviää, tyynenä ja liikkumattomana. Ja kumminkin kuohuu rannalla, vesi syöksyy ylös pitkin sileätä kalliota ja taas pakenee ja taas kuohuu, hitaasti, rauhallisesti, mutta väsymättömästi. Se on *maininki*.

Kun keväällä ensimäisellä avovedellä ohjaa veneensä Laatokan kallioisille ulkosaarille, saa nähdä omituisia luonnonilmiöitä. Olen joskus keväällä viettänyt jonkun vuorokauden näillä kallioilla. Olemme olleet kuvilla linnustamassa. Kuvat, täytetyt linnut, näet asetetaan veteen ja metsästäjä vahtii rantakallioilla jonkunlaisessa kojun tapaisessa lintuja, jotka aamulla palaavat ulapalta saaristoon ruokaansa hakemaan. Linnut kun näkevät kuvat, laskeutuvat veteen, luullen niitä toverikseen, ja silloin metsästäjä käyttää tilaisuutta ja ampuu.

Ensimäinen omituisuus on *jäiden soitto*. Vesi on ollut täynnä ajelehtavaa jäätä, joka on juuri hilseiksi, »kynttilöiksi» menemäisillään. Sitä kasaantuu yhteen. Hauraampia ja kovempia murtuu vastatusten. Enin osa on jo kuin puikoista kokoonpantua, syvemmällä uiskentelee vielä joku oikein paksu, ehyt kimpale teräsjäätä. Nyt muodostuu näistä kokonainen röykkiö, suuria harkkoja kääntyy kyljelleen, nousee pystyyn, aalto tuo yhä toista, röykkiö kasvaa kasvamistaan. Mutta äkkiä se murskautuu, menee palasiksi ja vaipuu veden pinnan tasalle. Samalla on jo vieressä syntynyt toinen. Välistä muodostuu kuin mikäkin lammikko jäiden keskelle, joka taas vähässä ajassa täyttyy. Tämä jäiden liike ja murtuminen ja hilseytyminen synnyttää

yhtämittaisen soiton. Se on heleätä ja kirkasta, on kuin tuhansia hienoja laseja helisytettäisiin vastatusten. Sen herättämä tunnelma on niin puhdasta ja vapaata kaikesta syrjäsoinnusta, että luulisi sen säilyneen ajoilta, jolloin ihmisten itsekkäät ristiriitaisuudet eivät vielä olleet syntyneet. Pohjakaikuna tähän yhtämittaiseen helinään on aaltojen kuohu, joka yltyy ja taas laskee ja yhä uudestaan yltyy, välistä pauhuksi kiihtyen, kun muita voimakkaampi aalto heittää suuret jääkasat korkealle kallioita vastaan ja niiden päälle. Vaihtelevaisuutta tälle aaltojen ja jäiden soitolle antavat vielä allien laulu, koskelojen koikotus, kalalokkien huuto ja kaukaa suuremmilta saarilta kuuluva teerien kuherrus. Joskus vielä sattuu norppa jollekin rantakalliolle kuorsailemaan ja leikkiä pitämään.

Toinen luonnonilmiö viehättää silmää. Se on *kangastus* eli niinkuin sitä Laatokalla nimitetään »kuvastus». Sulavien jäiden vuoksi on ilma kerroksittain eri lämpöinen, josta tämä luonnonilmiö juuri syntyy. Etenkin aamulla, joku tunti auringon noustua on kangastus kauneimmillaan. Selällä olevat Valamon saaret etusijassa kangastuvat. Ne näkyvät kyllä muutenkin, mutta kapeana juovana taivaanrannalla. Nyt ne näkyvät alassuin, vähänajan perästä näkyy kaksi saariryhmää päällekkäin. Nyt toinen alassuin, toinen oikeinpäin, korkeimmat kohdat alkavat yhtyä, vähitellen ne sulavat yhteen, muodostaen suunnikkaan. Sitten se taas alkaa mennä rikki, hieno sininen kiila tunkeutuu molemmin puolin sivuilta sitä jakamaan, vähitellen kiila kasvaa ja osat eroavat. Välistä näyttää kuva menevän aivan pirstaleiksi, näkyy monta kuvaa päällekkäin j. n. e. Kangastuva saari ikäänkuin taistelee todellisen saaren kanssa vallasta, todellisuus ja mielikuvitus. Eivätkä ainoastaan Valamon saaret kangastu, vaan muutkin kaukaiset saaret. Välistä näemme laivan alassuin, toisinaan laivan mastoillaan seisovan toisen laivan päällä.

Sille, joka aikansa on viettänyt kaupunkilaiselämän hyörinässä tai sisämaan rauhallisessa jokapäiväisyydessä, on tämä luonnon suuruus aavan meren ulkokallioilla keväisenä päivänä käsittämättömän viehättävä. Kesän ja talven, lämmön ja pakkasen taistelu, luonnon ilmiöiden runsaus, luonnon äänien yhtämittainen soitto, kangastusten omituinen kuvasto, meren suuruus ja voima, veden, jään ja ilman puhtaus ja kirkkaus, alastomat meren aaltojen silittämät kalliot lumoavat mielen kokonaan. Ihminen tuntee itsensä niin pieneksi ja vähäpätöiseksi, hänen huolensa ja pyrintönsä näyttävät niin mitättömiltä ja satunnaisilta luonnon ikuisten voimien rinnalla.

O. Relander.

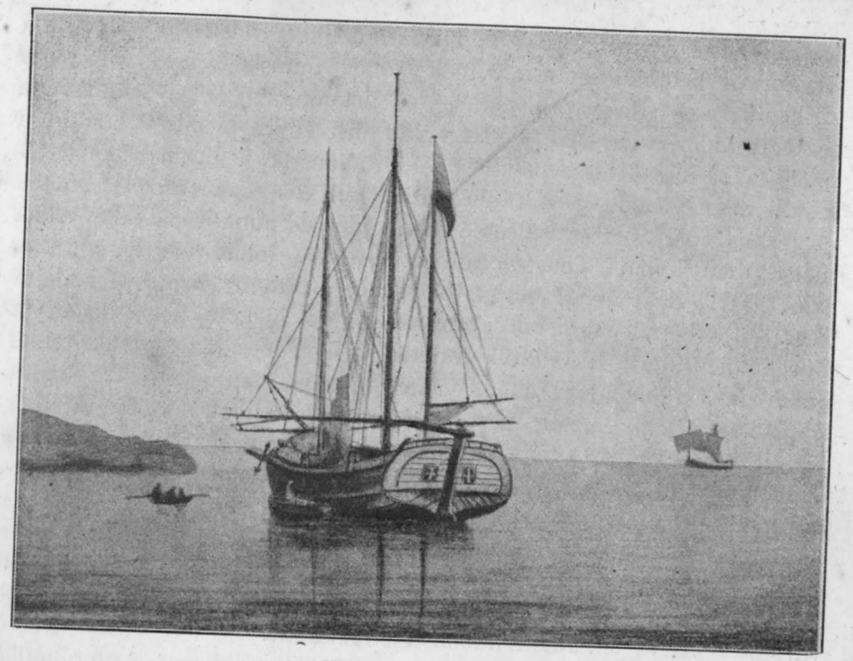

Vienanmeren rannalta.

VIENANMEREN RANNIKKO. *)

Vienan meri eli niinkuin muilla kielillä ja usein suomeksikin sanotaan, Valkea meri on se suuri lahti, joka Jäämerestä tunkee Europan mantereesen, erottaen Lapin ja Suomen puoliset maat Pohjois-Venäjästä.

Niinkuin lapsella ainaki on sillä sama luonne kuin äitillänsä: se on kylmä ja kolkko, usein sakean sumun peitossa ja vielä useammin kovien säitten ja myrskyjen laajana telmintäpaikkana. Tuskin viitenä kuukautena sitä voidaan aluksilla kulkea; muun osan vuotta se on jäitten vallassa, jotka eivät kuitenkaan aavempana muodosta yhtenäistä, liikkumatonta vedenkantta, vaan suurina lohkareina ajelehtivat edes takaisin aina sen mukaan kuin meren nousu eli lasku niitä kantaa rannemmaksi tai riuhtoo selemmäksi.

Rannikot ovat harvaan asutut. Kyliä löytyy, harvalla poikkeuksella, ainoastaan jokien suissa ja näitten välissä on autio erämaa, vä-

*) Maisteri A. V. Ervasti-vainajan kirjottaman, julkaisemattoman »Ahma»-romaanin johdannosta.

hintäin parin kolmen, vaan tavallisesti neljän, viiden, joskus vieläki useamman peninkuorman levyinen, johon ihmiskäsi niin vähän on koskenut, että sitä katsellessa tuntee ikäänkuin se olisi semmoisena seisonut luomisesta asti. Kylät eivät olisi kovin pieniä väkilukunsa puolesta, se kun useassa nousee puoleentuhanteen henkeen, vaan yhtäkaikki ne näyttävät pieniltä ja mitättömiltä sen kautta, että, missä ne joskus eivät ole sattuneet vähän aukinaisemmalle paikalle, alkaa metsä ihan kylän laidasta, niin että se ala, jolla kylä seisoo, kun talot lisäksi ovat aivan kiinni toisissaan, on kovin pieni. Asianlaita näet on, että Vienanmeren rantakylissä, jos luetaan pois Vienan ja Onegajokien suut, ei nähä vähintäkään pellon merkkiä — osaksi ehkä ilman-alan kolkkouden tähen, vaan etupäässä kai siksi, että kansa kokonaan elää pyynnistä merellä — ja niin on metsä kylän vieressä jäänyt raivaamatta, kun siihen muuten kruunun omaisuutena ei ole ollut lupakaan koskea. Tämä viljelyksen täydellinen puute ja erämaan käsin tavoteltava lähisyys tekevät tänne sortuneeseen muukalaiseen hyvin oudon ja ikävämmän vaikutuksen kuin itse varsinainen erämaa; sillä jos nuo asutukset osottavatki että ihminen on yrittänyt luontoa voittaa ja allensa laskea, niin ne toiselta puolen myöski näyttävät, että yritys on kovin huonosti onnistunut.

Oudostelemista lisää se seikka, että kesäteitä ei meren rannikoilla löydy ollenkaan, ei virstan vertaa, eikä kaikin paikoin edes polkuja, niin että toisinaan ainoastaan meritse pääsee eteenpäin kulkemaan, josta seuraa, että kovain ilmain sattuessa matka on lyhemmäksi tai pitemmäksi ajaksi katkaistava, vaikka kiire olisi kuinka kova. Tosin Vienan ja Onegan kaupungin eteläiseltä sekä Suman kauppalan läntiseltä rannalta lähtee maantiet etelään päin, vaan nämät tiet, joista viimeinen vasta meidän päivinämme on valmistunut, kulkevat suoraan sisämaahan eivätkä ole missään yhteydessä keskenään ennenkuin kaukana etelässä, niin että niistä ei rannikon kiertäjälle ole hyötyä mitään. Viime vuosikymmenenä on kyllä höyrylaivoja alkanut merellä kulkea, vaan ne käyvät vielä ainoastaan muutamissa pääpaikoissa ja niissäki ylen harvaan, pari kolme kertaa kuukaudessa.

Niistä kaupungeista eli kaupungin tapaisista, joita meren rantamilla löytyy, eivät Kemi ja Suma länsirannalla eroa rantakylistä oikeastaan muun kuin isommuutensa kautta; edellinen nykyään lukee runsaasti kaksi, jälkimmäinen puolitoista tuhatta asukasta. Onega sitävastoin on miellyttävä kaupunki sekä asemansa puolesta Onegajoen korkealla itä-rannalla että varsinki etelään ja itään päin siitä tulevain peltovainioidensa sekä myös tehdasliikettä osottavain sahojensa vuoksi vastapäätä kaupunkia joen länsivarrella. Viena eli Arkangeli, niinkuin tavallisesti sanotaan, ei asemansa puolesta hyväile silmää, joen koillisranta, jolle se on rakettu, kun on matala ja tasainen

ja maa kaupungin takana lakea, eikä kaupungista voi saada mitään yleissilmäystä ympärillä olevaan seutuun. Ainoa nähtävä on joki, joka kuitenki on niin leveä (yhtä jollei kahta neljännestä), että länsirantaa vain epäselvästi erottaa ja luulisi merenlahen partaalla seisovansa, jos ei veden hitaasta virtaamisesta huomaisi luulonansa vääräksi; joka leveys ynnä vastapäisen rannan mataluus pianki tahtoo kyllästyttää silmää. Yksitoikkoiselta tuntuu itse kaupunki myös sen puolesta, että se päästä päähän on 6—7 virstaa pitkä, vaan keskimäärin ainoastaan pari kolme kaupunginkorttelia leveä. Kuitenki sen isot, kauniit puistot ja useat korkeat rakennukset, joitten joukossa toistakymmentä kirkkoa, tarjoavat katselijalle virkistävän vaihetuksen, ja sitä-paitsi sen suhteellinen suuruus — väkiluku on lähes 20,000 henkeä — sekä merkitys koko Pohjois-Venäjän varsinaisena kaupanvälittäjänä ulkomaan kanssa vaikuttavat, että muukalainen hartaalla uteliaisuudella sitä tarkastelee.

Viena ja Onega ovat jonkulaisia, joski heikkoja valokohtia matkalla Vienanmeren ympäri; vaan kaikissa muissa paikoin havaitsee olevansa hyvän verran ulkopuolella sivistynyttä mailmaa. Erämaa ympäröipi sinua kaikkialla; luonto mahtailee edessäsi ei ainoastaan voittamatonna, vaan voipi melkein sanoa, aivan alistamatonna isäntänä, jonka armoille olet jotenki täydellisesti heitetty. Kauniillakaan vuodenajalla tämä luonnon rajaton ylivalta ei voi olla raskaalta tuntumatta; kuinka masentava eikö se sitte mahtane olla syksyn sateissa ja talven pakkasissa, sekä molempain pimeässä! Kammottava on jo paljas ajatus, että pitäisi jonku vuosikauden viettää tuommoisessa umpinaisessa kylässä, jossa silmällä tuskin on kivenheiton määrä näkemää korven laitaan.

Että luonnon ylivalta olisi kovin rasittavasti vaikuttanut kansaan, ei kuitenkaan voi huomata; päinvastoin ainaki länsi- ja pohjoisrannikon väestö näkyy sitä kutakuinki hyvästi kestävän. Kun kesällä matkustat pitkin sanotuita rannikoita, jolloin soutajaksi aina saat vaimonpuolia, tahot toisinaan ruveta kyllästymäänki siihen yhtämittaiseen, loppumattomaan laulamiseen, jolla saattajasi kokevat matkaa lyhentää, ja jos satunnaisiksi matkakumppaleiksi olet seuraasi saanut miehenpuolia, niinkuin usein tapahtuu, voit ehkä tarpeen vaatiessa saada nähä ja ihmetellä sitä kylmäverisyyttä ja pelkäämättömyyttä, jolla nämät kumppalisi myrskyn valtaa vastustavat. Ilomielisyyttänsä naiset ja rohkeuttansa miehenpuolet eivät siis ole menettäneet, vaan sitä alakuloisuutta ja synkkämielisyyttä, jota runsain määrin olet odottanut tapaavasi, sinun sen sijaan ainaki ensi katseelta on vaikea huomata. Ylimalkain kansan luonne ja mielenlaatu isosti muistuttaa meikäläistä eli tarkemmin sanoen karjalaista, joka ei kumma olekaan, koska länsi- ja pohjoisrannikon asukkaat, vaikka

nykyään melkein kaikki umpivenäläisiä kieleltänsä, kuitenki pääosaltaan aivan epäilemättä ovat karjalaista alkuperää. Tämäkö lienee syynä vai mikä, vaan rantalaiset tekevät meidänpuoliseen miellyttävän vaikutuksen, ja tämä miellyttäväisyys aivan isossa määrin lieventää Vienanmeren kolkkoutta.

Yksi paikka kuitenki löytyy, joka huomattavasti poikkeaa kaikista muista paikkakunnista näillä seuduin maailmaa. Luonto on siinä hyvin kaunis ja senkautta kenties mahtavampiki kuin muualla, vaan ihmishenki siinä myöski loistavalla tavalla tuopi esiin neronsa voimaa. Viehättävässä epäjärjestyksessä siinä vaihettelee mäkiä ja laaksoja, joita edellisiä peittää komeat männiköt, jälkimäisiä tuuheat lehtipuumetsät; ehkäpä jok'ainokaisen laakson pohjassa on lammikko eli järvi — koska niitä yhteensä on sillä paikkakunnalla usea sata — ja mäkilöistä yksi kohoaa 600 jalan korkeuteen, tarjoten huipultansa ilahuttavan näkö-alan maihin, järviin ja Vienanmeren aukeoille ulapoille. Vaan mäkien poikki kulkee hyvät maantiet; laaksoihin on raivattu vihannat niittymaat, vieläpä joskus niissä aaltoilee kellertävä viljavainio; rakennuksia löytyy kaikenlaatuisia, sekä asuttavia että muuta tarkoitusta varten tehtyjä, ja niistä useat ovat niin uhkean komeoita, että sietäisivät katselemista ja ihmettelemistä sivistyneen mailman keskuspaikoissaki. Lyhyesti sanoen luonnon kauneus on täällä jälillä, vaan erämaan valta, joka kauniinki luonnon pilaa, on täydellisesti väistynyt väkevän ihmisvallan alta.

Tämä paikka on se saariryhmä melkein keskellä Vienanmerta, jossa S o l o v e t s k i n mainio kreikkalainen luostari sijaitsee.

Kun Vienanmeren viheliäisistä rantakylistä tulee luostariin, ei voi olla hämmästyksiin joutumatta. Luostari on rakettu suurimman saaren länsirannalle muutaman lahelman perukkaan, ja lännestä päin Kemin puolelta tulijaa vastaan se pitkulaisena valkeana viivana siintää jo kauas merelle penikuormain päähän. Satamassa, jota kolmelta puolen ympäröipi harmaasta kivestä sileäksi hakatut möljät, on kummallaki sivulla kaksi-kolmikertaiset isot rakennukset ja perällä kulkee luostarin 5—6 syltä korkea suunnattoman suurista pyöreistä kivistä tehty muuri, jonka takaa lukematon joukko valkeita seiniä, viheriöitä kattoja ja kiiltävillä risteillä varustetuita torninhuippuja kohoaa ilmaan. Itse muurissa, joka kiertää varsinaista luostaria ja on ympäriinsä lähes virstaa pitkä, on myöski kymmenkunta tornia. Jo luostarin ensimmäisestä, ulkopuolisesta näkemästä tulokas säpsähtää, vaan vasta kun hän noiden raudotettujen muuriporttein läpi on mennyt sisälle, itse luostariin ja katsellut mitä siellä on nähtävää, etupäässä noita monilukuisia kirkkoja, vasta sitte pääsee ihmetteleminen hänessä täyteen valtaan. Se komeus ja loisto, joka kirkoissa vallitsee, on niin ylöllisen suuri, että tahtoo kokonaan masentaa katselian mielen; taiteellisesti tehyt maalaukset peittävät seiniä, että luulee johonki taulugalleriaan joutuneensa ja kaikki muut paikat hohtavat kultaa ja hopeaa, että silmiä huikaisee. Helppo on nähä, että kirkkojen suhteen ainakaan ei ole puuttunut eikä säästettý varoja, vaan että näitä on liiennyt muihinki tarpeisiin, osottaa esm. ne 2- eli 3- kertaiset, kiinni toisissaan seisovat kivirakennukset, luvultaan parikymmentä, jotka yltympäri kiertävät suojelusmuurin sisäkylkeä ja joissa luostariväen asunto- ja verstas- y. m. huoneet ovat. Ylimalkain kaikki mitä luostarissa näkee, todistaa paikan varallisuutta sekä samalla myös asukasten ahkeruutta ja toimellisuutta.

Solovetskin luostari on todella Vienanmeren helmi.

Kun nyt lukiaa pyydetään näille maille lähtemään, tarkemmin sanoen Vienanmeren länsipuolella olevalle Karjalan rannikolle, niin hän ehkä on valmis arvelemaan: jos tuo luostari on niin mainio kuin miksi sitä kiittelette, niin sittehän pyyntöönne voipi suostua; vaan muuten matka tuommoisen pohjoisen meren partaalle ei juuri tunnu houkuttavalta, koska varmaan kävisi liian ikäväksi katsella noita kallioisia rannikoita ja metsän saartamia kyläpahasia ja kovin kamalaksi kuunnella meren alituista pauhua!

No hyvä, kunhan lähet mukaan!

Älä sentään kovin suurella kammolla ajattele muita paikkoja matkalla paitsi luostaria. Tosin ne ylipäänsä ovat semmoisia kuin edellä on kerrottu eikä siis miellyttäviä, vaan poikkeuksia löytyy, jotka isosti lieventävät yleistä vaikutusta. Meri ei aina ole myrskyjen vallassa, joskus se myöski lepää ja on silloin mahtavassa tyyneydessään ihana katsella; rannat eivät kaikin paikoin ole paljasta kolkkoa kalliokkoa, toisinaan ne melkein väkisin houkuttelevat maihin astumaan, ja kyliä löytyy, joista on niin laaja näkö-ala kuin vain haluta voipi. Entisinä aikoina, joista tässä kertomuksessa tulee olemaan puhe, olivat kylät sitäpaitsi varmaan toisennäköisiä, alaltaan avarampia, jo siitäki syystä, että silloin oli suurempi vapaus metsän viljelemiseen. Lopuksi on muistettava, että rannikkohan vain on kunki maan äärimmäinen syrjä, josta ei millään varmuudella voi päättää, minkälainen itse maa on; rannikon määrä on suojella maata merta vasten, sen täytyy siis luonnostaan olla samallaisen kuin meren, joka sitä huuhtoo, vaan tylyn rannikon takaa voipi löytyä aivan toisenluontoinen maa. Ja niin tässä tapauksessa on asianlaita. Kun Vienanmeren rannalta lähet kulkemaan länttä kohti, eivät suinkaan pohjoisen Venäjän ja Siperian matalat ja laajat tundrat aukene eteesi, vaan kaunis Karjala vaaroineen ja laaksoineen, humisevine hongikkoineen ja kohisevine koskineen ja ennen kaikkea lukemattomine kirkkaine järvinensä, jotka laaksojen pohjasta hohtavat silmääsi.

— — — — — — — —

1899.

———

VIENAN KARJALAN LUONNONKAUNEUDESTA.

Niitä suomalaisia, jotka ovat rajan takaisessa Karjalassa matkustelleet ja tuohon maahan ihastuneet ja kiintyneet, on epäilemättä rahvas ja sen peritty muinaisrunous viehättänyt enemmän kuin luonto. Vienan Karjala ei olekaan luonnonkaunista maata siinä merkityksessä, mikä tälle sanalle yleensä annetaan. Se ei enää ole Etelä-Suomen laukeata, viehättävää järvimaisemaa, mutta ei vielä Lapinkaan mahtavaa tunturiluontoa. Enimmäkseen se on samanlaista yksitoikkoista kangas- ja suomaata kuin Suomen puolella samalla kohdalla Lentiira ja Kianta, ja nämä nimet ehkä suomalaiselle lukijalle heti antavat oikean käsityksen sen luonnonkauneuden laadusta, joka Kalevalan keruumailla on tavattavana. Mutta onpa noilla rajantakaisilla seuduilla silti oma viehätyksensä.

Maat näyttävät Maanselän yksitoikkoisilta ylängöiltä yleensä alenevan jotenkin nopeaan Vienan Karjalan puolelle. Maanselän rinteillä toisin paikoin tapaa kauniita vaaramaisemia ja näkee siintäviä etäisyyksiäkin, mutta muutoin on näköpiiri Vienan Karjalan poluilla ja kylissä jotenkin ahdas ja taivaanranta lähellä, paitsi suurien selkien rannalla.

Näitä vaaramaisemia kuitenkin näkee enimmäkseen vain niillä seuduin, missä vesistöt pistävät syvälle Suomen rajaa kohti, melkein Maanselän juurelle saakka, etelässä Kivijärven—Kiimasjärven—Njuokkijärven, keskellä kolmen Kuittijärven, pohjoisessa Pääjärven vesistön kupeilla. Näitten vesistöjen välimailla sitä vastoin näyttää Maanselän ylänkö poimuilevan melkein yhtä tasaisena syvälle Vienanmerta kohti, näkyen näille vesille etäisinä sydänmaan selkosina, joilta vilkkaat poikkijoet tuovat tuntemattomien metsäjärvien ja soiden vesiä. Harvoin sinne eksyy kulkija, kylien välisiä taipaleita taivaltaessaan.

Jos satut maitse matkaamaan lännestä itäänkäsin, taikka palaamaan päinvastaiseen suuntaan, niin saat useinkin astua pitkät matkat jyrkkäsivuisen hiekkasärkän tasaista selännettä ikäänkuin ratavallia pitkin erämaassa, johon ei ole vielä koskaan kuulunut minkään höyrykoneen vihellys.

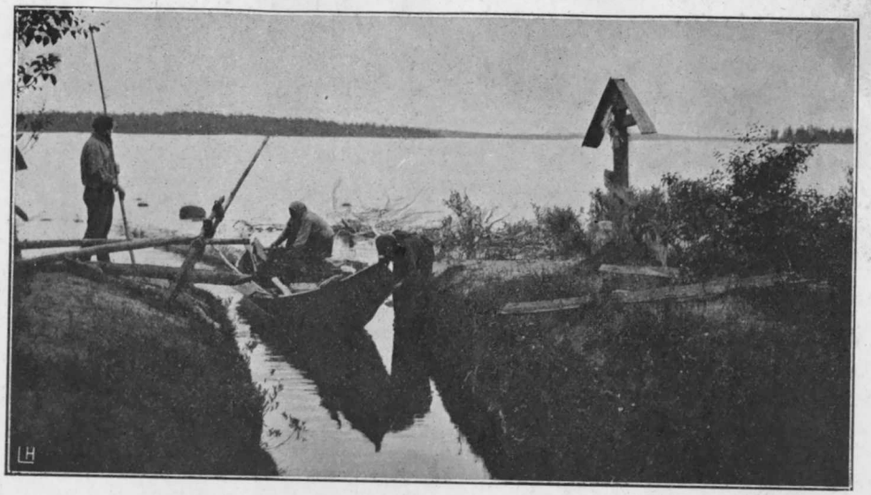

Maisema Kivijärven rannalta, Akonlahdesta.

Harvemmin joudut kuitenkaan tuohon suuntaan astumaan, sillä niin päin kulkevat vedet, ja missä suinkin on mahdollista, siellä matkataan rajan takana veneellä.

Mutta pohjois-eteläsuuntaa kulkiessasi saat useinkin kiivetä poikki näistä luonnon vallituksista, joitten säännöllinen muoto ja suunta ei ole voinut olla herättämättä Karjalan älykkään rahvaan huomiota. Ne ovat jääkauden jättämiä vierinkivisärkkiä, joitten suunta täällä, samoin kuin Suomenkin puolella tällä kohdalla, kulkee luoteesta kaakkoon. Samaan suuntaan ovat jäät kovertaneet Vienan Karjalan vesistöillekin suuret syvänteensä.

Vienan Karjalassa on ehkä enemmän kangasta ja vähemmän suota kuin Suomen puolella. Loppumattomat männiköt kohoovat polkusi kahden puolen, ainoastaan notkopaikoissa on hyötyisämpää maata ja rehevämpää kasvullisuutta, niittyjä ja lehtoja.

Mutta tämmöisen yksitoikkoisen ja enimmäkseen hyvin karun ja köyhän luonnon keskuudessa huomio sitä enemmän kiintyy vesiin ja etenkin niihin komeihin selkiin, joitten rannalle melkein kaikki asutuskin on kokoontunut. Kuittijärvillä vaipuu vastaranta monestikin taivaanrannan alle ja aavat huljuvat vedet pelottavat pahoin matkamiestä, joka syvään kuormitetulla veneellä niitä pitkin taivaltaa. Nämä vedet eivät ole niin saarisia kuin esim. Saimaan selät, vaan yleensä hyvin aavoja. Niitten muoto on kartoillamme vielä hyvinkin väärin piirretty, suuria lahtia on väärin sijoitettu, kokonaisia periä pois jätetty. Ja syrjemmässä liikeväylistä voi matkustaja äkkiarvaamatta tulla penikulman mittaiselle selälle, jota ei ole mihinkään karttaan merkitty. Täällä voi siis vielä jossakin

määrin nauttia sitä iloa, jota uusien maitten ja vesistöjen »löytäminen» tuottaa.

Laajojen järvien jälkeen tulevat joet koskineen. Omituisimpia maisemia ja vaikka kenelle katsomisen arvoinen on Kivijoen laakso Kivijärven ja Luvajärven välillä. Kallio, jota ei Vienan Karjalan maisemissa yleensä esiinny ennenkuin Vienanmeren rannalla, on tällä välillä esissä, jakautuneena omituiseksi rotkoksi, jonka louhikoissa joki kaahiellen etsii edes sinne päin kunnollista uomaa. Noin kolmenkymmenen kilometrin matkalla on ehkä yhtä monta koskea, toiset niistä oikein juhlallisia, kuten Laippa syvine ihmeellisine vesihautoineen, nikamineen, toiset oikeita vesiportaita, joita vain veden vähyys estää olemasta mitä komeimpina koskimaisemina. Harvassa näilläkään perukoilla tapaa niin yksinäistä, hurjaa erämaan luontoa kuin tämä asumaton virtamatka. Ainoastaan jossakin paikassa muistuttavat karjalaisten yksinäiset metsäsaunat, että ihminenkin joskus kuljeskelee näillä paikoilla milloin heinänkorjuussa, milloin veden tai metsän riistaa pyytämässä. Hyvillä eväillä voipi tuommoisen, tavallisesti hyvin hauskaan paikkaan raketun metsäpirtin luona viihtyä päiväkausia, koskien kanssa tarinoida ja niiden suomuista karjaa erilaisiin pyydyksiin maanitella. Harjuksia kuulutaan tällä joella toisin ajoin pistettävän kauhalla.

Jylhän vuorimatkansa voitettuaan Kivijokikin tulee hedelmällisempiin lietemaihin, joihin se on syönyt monimutkaisen uoman, ja semmoisissa paikoin luonto täällä karussa pohjolassakin osottaa, mitä se voi aikaan saada, kun on maassa voimaa. Kuuset venyvät pitkiksi, kaartuen joen yli, lehtipuut tunkeilevat molemmilla rannoilla yhtämittaisena taajana seinänä, jonka takana vaativaisinkin punanahka löytäisi tyydyttävän lymypaikan. Ja aina välistä jää puolelle ja toiselle palsta mehevää, satoisata luonnonniittyä.

Toisia jokia laskee sekä Kiimasjärven että Kuittijärven vesistöihin siltä ylänkömaalta, joka ne toisistaan erottaa. Ainakin muutamia niistä kuljetaan, ja erittäin hupainen onkin moinen jokimatka koskien rattoisassa seurassa. Niissä on kyllä vettä ja ne ovat niin vihaisiakin, että ovat vähältä silmille tulla, ja tarkasti saa matkamies hoitaa korvissa venettään, jos mielii saada sen ehjänä vesimäen päälle nostetuksi. Yliseen Kuittijärveen laskevissa jokiloissa harjotetaan helmenpyyntiä — ja ehkä muuallakin — ja saattaapa matkailijakin antautua tähän hupaiseen urheiluun, ruveta lautalle vatsalleen ja pienestä reiästä tähyillä hietikkopohjan valovälkkeistä maailmaa, jossa kuoret, hiedassa pystyssä seisoen, punovat kalliita päärlyjään.

Kiimasjärven-Njuokkijärven ja kolmen Kuittijärven vedet yhtyvät pieneen Jyskyjärveen, josta varsinainen Kemijoki alkaa. Se on mahtava kymi, loppujuoksullaan täynnä perkkaamattomia kos-

Rämeikköjoki Karjalassa.

kia, mutta enimmäkseen yksitoikkoista maisemaa. Täällä meren puolessa kankaat kapenevat ja suot laajenevat, ja Kemijoki tyytyy matalarantaiseen uomaan. Ani harvassa on näissä hallaisissa korvissa ihmisasunnoita; penikulmittain vain samoja kolkkoja, alakuloisia rantoja mäntyineen, koivuineen, kunnes Vienanmeren lähettyvillä rannat milt'ei paljastuvat.

Kemijoen koskista on suurin Usmankoski karjalaisen asutuksen rajalla, parinkymmenen kilometrin päässä virran suusta. Se on julma ja väkivaltainen pudoke, kuulu lohenpyyntipaikka.

Pitkäin erämaantaipaleitten poikki kuljettuamme tulemme siihen syvänteeseen, jossa Tuoppajärvi levittää siintävää, laajaa pintaansa, osaksi vielä tuntemattomine niemineen ja mutkineen. Täällä maisemat muuttuvat. Tuoppajärven rannoilla kohoo jo Pohjolan laajoja, korkeita vaaroja, joitten näkeminen virkistää mieltä yksitoikkoisten kangasmaisemain jälkeen. Mutta vaikka näiltä vaaroilta epäilemättä on kauniita näköaloja, niin ovat ne kuitenkin niin kaukana sydänmailla, että tuskin matkailija niille joutuu, ellei varta vasten käymään lähde.

Tuoppajärven pinta on laaja kuin meri, ja pelokkaalla mielellä sille lähdet hataralla aluksella, jonka milloin tahansa voivat

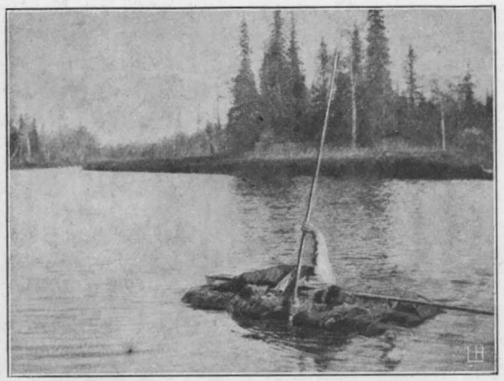

Simpukan pyytäjä lautallaan.

ulapalla yllättää pohjolan äkilliset tuulet. Mutta samalla on tällä järvellä omituinen viihdyttäväkin tunnelmansa, ja sen vaikuttaa veden ihmeteltävä kirkkaus. On ikäänkuin syvyyksien kammo tällä järvellä katoisi, pohja näyttää kajastavan veden läpi vaikka miten syvältä, ja vene tyynillä paikoilla ikäänkuin viiltää toisen, alla olevan ilmakerroksen pintaa. Tuo herättää mielessä omituista iloisuutta, runollista herkkyyttä, kaunistaa vielä kaikkia rantojakin, ja matkamies mielestään viihtyisi vaikka miten kauan näillä kirkkailla rannoilla, tämän hopeisen veden pinnalla. Pitkillä kesäpoudilla Tuoppajärven laaja pinta synnyttää selän ja rantain välillä vuorottelevia ilta- ja aamutuulia, jotka kaikessa vienoudessaankin sentään ovat ilmiöitä, joita vain meren äärillä huomataan.

Tuoppajärven veteen miellyttyämme katselemme loppumattomalla nautinnolla sen lennokasta voimaa S o h j e n a n k o s k e s s a, joka on Tuoppajärven ja Pääjärven välillä. Koski on jyrkkä, vaikkei pitkä, mutta vesi vielä siinäkin niin kirkasta, että kuohut näyttävät olevan vain kallion päällä ilmassa kirmailevia untuvia tai pumpulitöyhtöjä. Sileätä vettä ei näy, näkyy vain pohja.

Pienempi kuin Tuoppajärvi, mutta suurenmoisempi luontonsa puolesta on P ä ä j ä r v i, joka lienee koko Pohjolan kauneimpia järviä. Ulapat ovat aavat, tuntureita ja vaaroja kohoo joka puolella, ja katse käsittää yläviä maita vielä kaukaa rantain takaakin siintäviin etäisyyksiin saakka. Ehkä on vesi yhtä kirkasta kuin Tuoppajärvenkin, mutta samoin kuin ovat rannat korkeammat, samoin ovat Pääjärven haudatkin paljon syvemmät ja siitä pimeämmät, myrskyt pelottavammat, aallot vaarallisemmat.

Varsinkin herättää huomiotamme pyöreälakinen, louhinen K i v a k k a t u n t u r i, joka kohoo parin penikulman päässä järven rannasta, O u l a n g a n j o e n varressa. Mainittu joki laskee tällä kohdalla melkoisen pykälän ja muodostaa K i v a k k a k o s k e n, joka hyvällä vedellä on Pohjolan ihanimpia. Näillä seuduilla on jo Pohjolan raikas suuripiirteisyys, mutta ei vielä Lapin luonnon ylenmääräistä karuutta ja yksinäisyyttä. Kasvullisuus on yhä, varsinkin jokilaaksoissa, melkoisen voimallista, ja Oulanganjokea uljaampia virta-

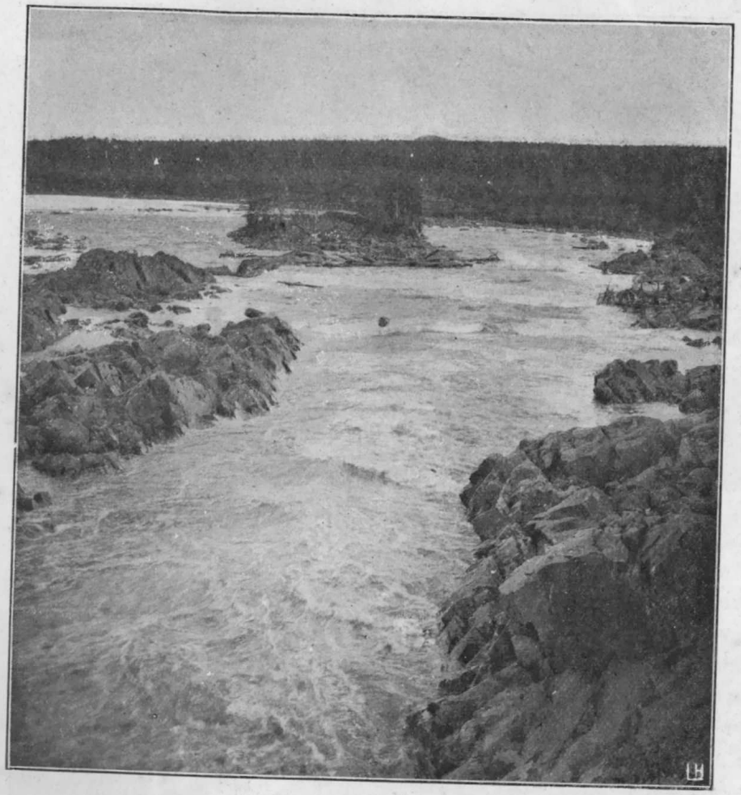

Usman koski.

maisemia saa harvoin nähdä. Vielä Kivakkaakin väkevämmäksi rahvas kiittelee K u m a a, joka on Pääjärven ja K o u t a j ä r v e n välillä. Se on kuitenkin toisen luontoinen koski. Kuma muistuttaa synkkää Imatraa, Kivakka taas valoisaa Vallinkoskea.

Lähestyessämme näiltä Karjalan pohjoisimmilta perukoilta Vienanmerta, tulemme kolkkoihin suoseutuihin, jotka meren rannalla vihdoin vaihtuvat viluista petäjänkänttyrää kasvaviin vuorimaihin. Mutta nuo seudut, samoin kuin Vienanmeren huuruinen, alakuloinen pintakin, ovat nykyään Karjalan kansan asuntamaitten ulkopuolella. Ulkopuolella on myös K a n t a l a h t i, joka huimine tunturimaisemineen ja vetevine, rientoisine koskineen jo on melkein paljasta kiveä ja vettä, s. o. täyttä Lappia. Venäjän kieli näet kaikuu näillä rannoilla, sisämaassa Kuolan lappi. Mutta U m m a n ja ehkä monen muunkin pienen joen rannoilla kuulee sentään kesäisin, kuinka karjalainen helmenpyytäjä sointuvilla säveleillä ja ikivanhoilla runosanoilla maanittelee Vedenemäntää hänelle hyvää pyyntionnea antamaan.

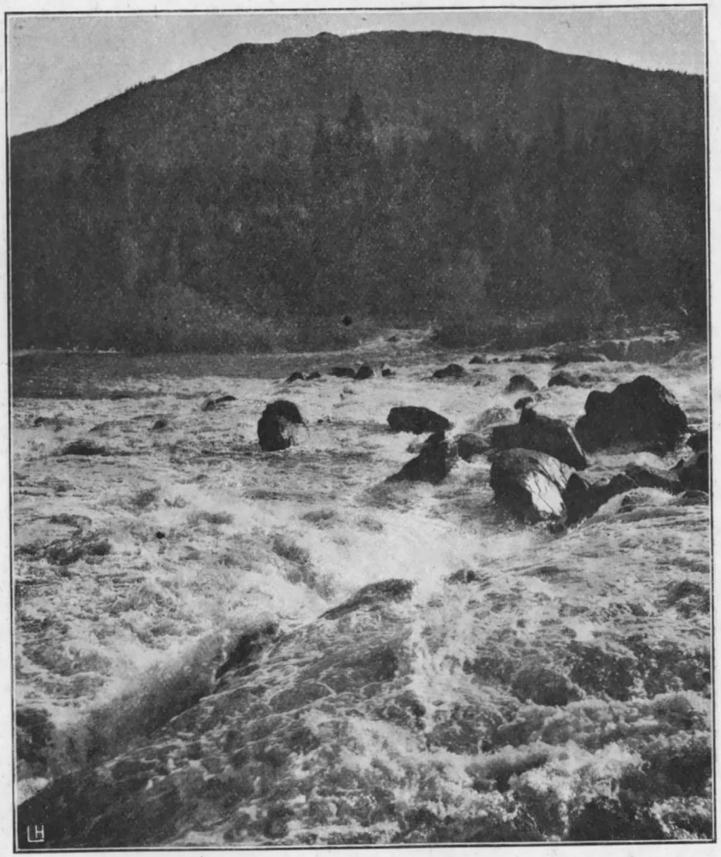

Kivakkakoski ja Kivakkatunturi.

Jos ketä haluttanee lähteä pohjoisen Vienan Karjalan raikkaille perukoille suurta luontoa katsomaan, urheilemaan, pyydystelemään lohia, joita tyvenellä säällä läiskyy Pääjärven pinnalla, ikäänkuin halkoja heiteltäisiin, se tuskin voi parempaa paikkaa valita kuin Sohjenansuun kylän, joka on aivan aavan Pääjärven rannassa, Tuoppajoen suussa. Karjalaisten talojen rinnalla kohoo siellä moni suomalaiseenkin malliin rakennettu talo, joka maalattuine seinineen ja kukka-akkunoineen kotoisesti tervehtii meikäläistä ja epäilemättä kohottaa hänen viihtymystään.

Mutta palatkaamme varsinaisille laulumaille, Uhtuan ja Vuokkiniemen seuduille, jotka kaikesta huolimatta enimmän viehättävät suomalaista matkustajaa. Niitten luonto ei tosin ole suurenmoista, mutta noilla seuduilla on siitä huolimatta viehätys, jota ei missään muualla tapaa. Se viehätys on salomaitten koskemattomuus ja niiden yllä leijaileva runollisuus.

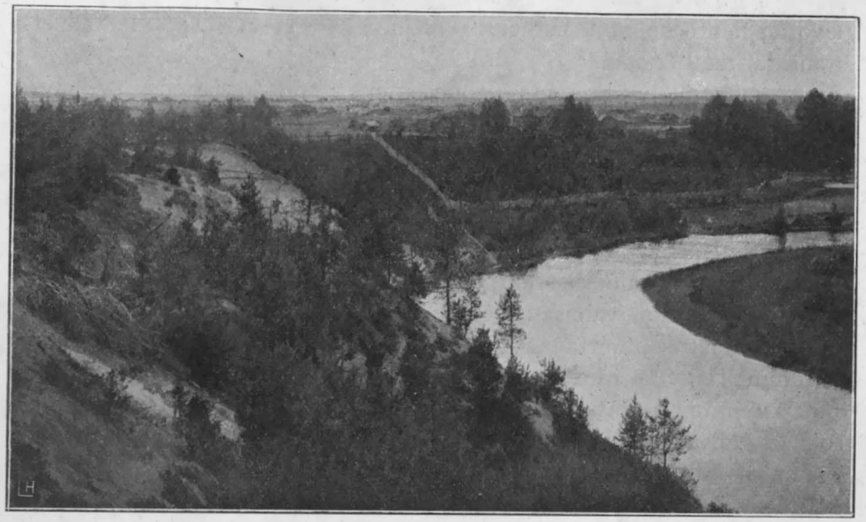

Uhutjoki.

Siihen aikaan, jolloin tämän kirjottaja matkusteli Vienan Karjalassa, ei tukkimies ollut vielä ennättänyt rajan seuduille saakka, vaan rikkomattomina seisoivat rajalla vastassa ikivanhat hongikot mastopuurunkoineen ja neitseelliset lehdot ja viidakot. Ihminen ei ollut millään tavalla tätä luontoa muuttanut, jokaisella puulla, pensaalla, ruoholla oli se paikka, joka oli aikain alussa sille määrätty, ihminen oli ainoastaan vaatimattomasti nauttinut niitä antimia, joita Luoja oli yhteisessä jaossa hänen osalleen säätänyt, pyytänyt metsän riistaa, koonnut heiniä sydänmaan niityiltä, ja hänen vähäpätöiset lahoavat latonsa, pienet eräsaunansa, ne tuntuivat vain ylentävän luonnon hallitsijavaltaa.

Unohtumattomia nautinnon hetkiä tuottaa semmoinen puhdas, rikkomaton luonto matkamiehelle. En voi tätä kaunopuheliaammin kuvata kuin A. W. Ervastin sanoilla:

»Tuo Neitijärvi näytti hyvällä syyllä kauniin nimensä omistavan. Harvoin, ainoastaan joskus sydänmaissamme, tapaa syrjäisen lammin, jonka rannalta katselijalle aukeaa yhenlaatuinen, neitseellisestä viattomuudesta muistuttava rauhallisuuden kuva, kuin minulle nyt Neitijärven länsipäästä. Kirveeltä koskemattomina männyt ja petäjät uljaasti kohottivat hoikkia vartaloitaan taivasta kohti ja koivut kuvastelivat imartelevaisesti ihanaa lehtipukuansa järven kirkkaassa pinnassa. Ei mikään ääni eikä liike häirinnyt luonnon hiljaisuutta, tyyneys ja suloinen lepo vallitsi kaikkialla. Tämmöisen näkemän edessä ajatus ikäänkuin sammuu, huolet haihtuvat, mieli vaipuu unelmiin; elämän

levoton riento unehtuu hetkeksi pois ja sielu täyttyy ihanuuden äänettömästä nautinnosta.»

Tämän luonnon kanssa sopusoinnussa on karjalainen viljelysmaisema. Pienet vainiot, harmaat talot, joista parhaat miehet ovat enimmän osan vuotta kaukana kotoa ansioilla, ne ovat ikäänkuin unohtuneita tänne sydänmaahan. Siitä saa viljelysmaisema omituisen unailevan tunnun, jossa nuo vanhat runot sitä selvemmin kaikuvat vanhoilta, menneiltä sankariajoilta. Omituinen valoisa kesäyön hämäryys lepää tämmöisen karjalaisen kylänaukean päällä, se on yötä, mutta kuulakasta, valoisata yötä, jossa nuo harmaan muinaisuudenkin etäiset äänet soinnuttavat tarkkaavaisen korvan. Istuessaan vähän loitommalla kylän rannasta, jonkun järvelle nuokkuvan rosoisen onkipetäjän juurella, katsellessaan toinen toistaan loitompia niemiä, kuullollaan tähyten tätä melkein ehdotonta hiljaisuutta, vaeltaja tuskin hämmästyisi, vaikka tuolta niemen takaa äkkiä pistäisi esiin Väinön sotipursi, toinen laita täynnään miestä aseellista, toinen naista korukirjaista, laskien maavesiä, laulaen ja iloa pitäen.

I. K. Inha.

AUNUKSEN KARJALAN LUONNONKAUNEUKSIA KATSOMASSA.

Saloja, vaaroja, soita ja korpia — siinä se kuva, mikä syöpyy rajantakaisen Karjalan luonnosta siellä matkustaneen mieleen. Se saattaa ensinäkemältä tuntua yksitoikkoisen kolkolta; mutta kun siihen syventyy, huomaa siitä paljon vilkkautta ja vaihtelevaisuutta, — viehätystä sellaista, että siihen ikiajoiksi kiintyy.

Varsinkin rajantakaisen Karjalan vesiylänkö on luonnonkaunista — jopa kauniimpaa kuin luonto vastaavilla kohdilla rajan tällä puolen: Pielisjärven—Kuusamon seuduilla. Järvien vesi on siellä hopeanhohtavaa, kosket kohajavia ja ryöpeitä. Monet kosket ovat siellä komeampia kuin Suomessa. Mainittakoon vain Oulangan ja Kemijoen kiljuvat kosket. Viimeksimainittu, vuolasjuoksuinen joki, on muutenkin kaunis; siinä on sadottain lehteviä saaria ja somia luotoja. Sen kauneudet ikäänkuin yhtyvät Jyskyjärven kirkonkylän kohdalla, jossa sen valtahaarain vedet yhdistyvät. — Vielä mahtavampi on Koutajoki, mutta se on myös kolkompi ja se on siellä niin »perällä», että harva huvimatkailija sinne eksynee. Sitäpaitsi ovat sen rannat kauttaaltaan venäläisten metsäkeinottelijain käsissä, — samoinkuin myös Uiku- ja Suikujokien, joissa olisi myös monta pauhuisaa »patunaa» ja joiden lähdevetten Uiku- ja Suikujärvien (Suigarvi) seutuvilla on paljon kauniita maisemia.

* * *

Aunuksen Karjalan varsinaiset kauneudet ovat sen pääjokien Sunun, Suojun ja Syvärin varsilla ja lähistöillä, etenkin kahden ensimäisen. Syvärinseutujen luonnonkauneudesta oikeastaan tuskin voi puhua. Sillä sen rannat ovat suureksi osaksi alavia soita tai yksitoikkoisia hiekka-kankaita, ja on joen juoksu hitaantasaista ja laakaa. Ainoastaan Lodinapellosta (Lodeinoje pole, kaupunki Aunuksen etelärajalla), vähän pohjoiseen päin on joen suomenpuolisella rannalla muutamia komeita pengermiä, joilla kasvaa rehevää ruohoa ja joiden rinteillä on monisatataloisia, rikasmuotoisia kyliä.

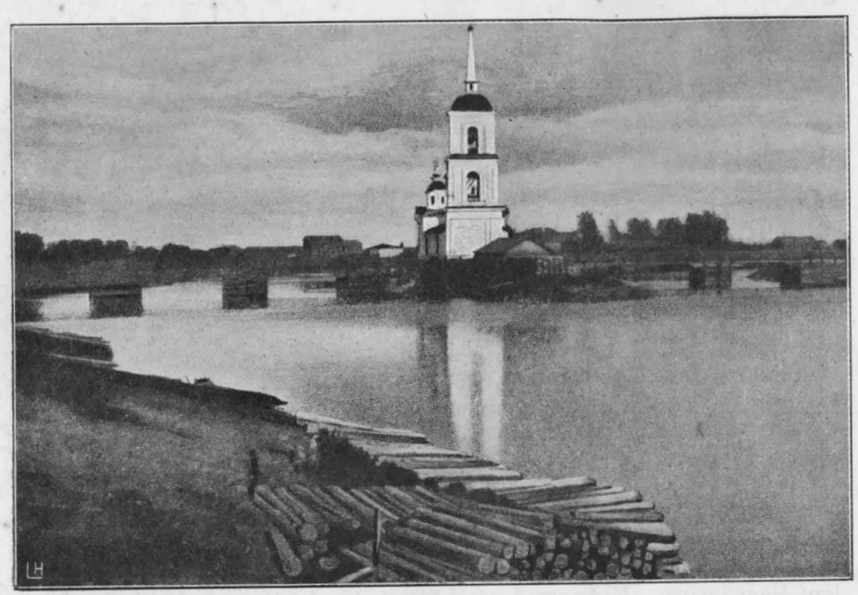

Aunuksen kaupunki.

Joen yläjuoksun varret ovat kauttaaltaan suoperäisiä ja senvuoksi myös asumattomia; ainoastaan sen lähtökohdassa, Äänisen rannalla, on senverran »lujaa maata», että siihen on voinut sukeutua kolmiosainen isohko kauppala, Wosnesenja. Joella käy muuten vilkas liike, Euroopan vilkkaimpia jokiliikkeitä. — Lodinapellon läheisiä komeuksia katsomaan pääsee suomalainen matkailija Salmista lähtevää maantietä myöten, joka matka tarjoo muutakin katsomista. Kulkeehan tie alkumatkasta läheltä Laatokan — siltä kohtaa tosin aivan aution — rantaa, ja käyhän se yli monen Laatokkaanlaskevan joen, niinkuin ensinnäkin Wieljoen, joka laskee Videlenkylän kohdalla, sitten Tuulosjoen, jonka rannalla on Tuuloksen kylä ja vihdoin Alavoisenjoen (Olonka), jonka varrella on Aunuksen Karjalan varsinainen keskus: Aunuksen kaupunki.*) Se on sillä kohdalla, missä Alavoisenjoen alkuhaarat Yllönen ja Mägriäjoki yhtyvät. Seutu kaupungin ympärillä on aukeata, viljavaa ja tiheään asuttua tasankoa, jossa metsä on paennut loitos »ilmojen alle». Tiemme lähtee »linnasta» suoraan etelään ja kulkee muutamain kyläin ja Stroitsan luostarin (Aleksander Sviriläisen l.) seutujen läpi Lodinapeltoon, sivuuttaen loppumatkasta Syvärin laskusuilla olevan vanhan Sermaksen sataman ja kohdan, jossa pää-Wepsästä tuleva Ojattijoki laskee Syväriin.

*) Kansan muk. Anuksenlinnu, ven. Olonetz.

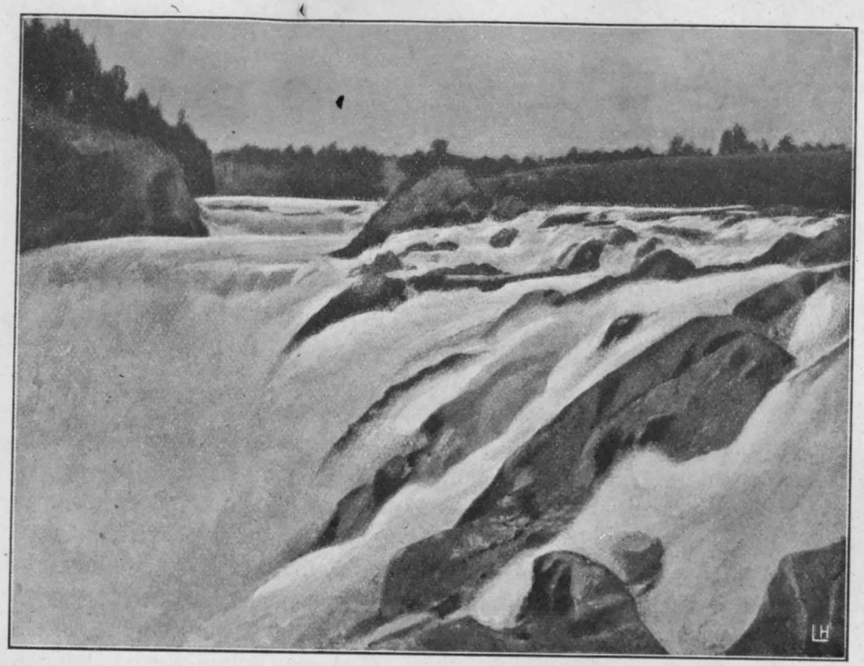

Kivatsukoski, Sunujoessa.

Suoju alkaa Suomesta, Suojärvestä, ja virtaa etelä-läntisessä kaaressa Ääniseen, poikki Aunuksen Karjalan. Se on jo paljon koskisempi joki kuin Syväri; kerran, Vahatjärveen laskiessaan, se kuohahtaa kovemminkin, vierittäen vetensä pauhinalla sanottuun järveen. Sitäpaitsi sattuu joen seutuville muutamia kauniita järviä, jotka sen merkitystä nostavat. Ennen Vahatjärveen laskemistaan virtaa se suurehkon Sotjärven läpi. Tämä järvi, heleine hiekkarantoineen ja harvinaisen korkeine ympäristöineen, on matkailijan nähtävä. Parasta on lähteä kauniista ja moniosaisesta Ylälehen joenvarsikylästä kiertämään järveä länsipuolitse. Sopii nousta joko Huuhtselän tai Lamminselän korkeisiin vaarakyliin. Niistä näkee loitos ympäristöön — toisaalle yli sorean Sotjärven, toisaalle ympärillä oleviin toisiin vaarakyliin, joista Njehpoilan ja Jelkkulan pikkukylät ovat huomattavimmat. Nämä seudut ovat »Maanselän harjanteiden» viimeisiä päitä. Edelleen kiertäessä, vaaroilta laskettua, tulemme Mikkilän kautta Salmenniskan pogostalle, jonka kauniin, lahdenperässä, niemennenässä sijaitsevan kirkonkylän kohdalta lähtee Suoju jatkamaan matkaansa. — Vahatjärveen laskee Tsäpjoki Sotjärvestä koilliseen olevasta Säämjärvestä (Siämärvi). Säämjärvi on Aunuksen Karjalan järvistä suurimpia ja kauneimpia. Sen eteläiset ja läntiset rannat ovat viljavaa savimaata, omituisen

kukkulaista; kukkuloiden välisissä notkelmissa on lukuisia, silopintaisia pikkulampia; siihen pistää kaikilta puolin kauniita niemekkeitä, kyläisiä ja metsäisiä. Sen etelärannalla on Säämjärven kirkonkylä, jonka ohi käy Suojärveltä (Suomen puolelta) ja Veskelyksestä tuleva tie Petroskoin kaupunkiin. Länsirannalla on lukuisia pikkukyliä, joista on erittäin mainittava luonnonihanalla niemellä sijaitseva Angellahti. — Säämjärven seutuja katselemaan sopii tulla mainittua Suojärven-Petroskoin tietä myöten; matkan varrella voi käydä — Veskelyksestä käsin — katsomassa Sotjärven tienoita. Etempänä, lähellä Petroskoita, on tien varrella korkea Suollusmäki, jolta on kauniita näköaloja kaikkiin suuntiin. Nimimerkki B. B. kuvaa matkamuistelmissaan näitä näköaloja seuraavin sanoin: »Nouse Suollusmäelle ja katsele ympärillesi. Et ikinä unhota sitä näkyä. Eteesi avautuu idässä Äänisjärven aava ulappa jylhän kauniine rantaäyräineen, jotka ovat vielä paljoa korkeammat ja jylhemmät kuin pohjois-Laatokan juhlalliset rantavuoret. Pohjosessa siintää sarja suuria järviä, aivan samallaisia kuin järvet täällä tuhansien järvien maassa. Ja kaikkialla muualla avautuu eteesi mittaamaton salomaa, jonka juhlallisuuteen ja mieltä ylentävään hiljaisuuteen ja rauhaan olet suureksi virkistykseksi saanut syventyä aina suuren Säämjärven rannoilta — —.»

Ja sitten se Sunujoki! Siinä ovat ne kolme kovaa koskea, jotka Aunuksen Karjalan luonnonkauneutta niin kauvas kuuluttavat. Kivatsu, Porokoski ja Hirvas, — siinä se kuulu siskosarja!

Jos ennenmainitusta Petroskoin kaupungista lähdemme kulkemaan pohjoseen päin, Poventsaan vievää tietä, niin tultuamme 14 virstan päässä olevaan Suojun (Shuiskij) kylään eroaa siitä luoteeseen Kentjärvelle vievä tie, joka kulkee Kentjärven ja Uuksjärven välistä dioriittikallioista kannasta. Edellämainitun yläpäässä, tämän ja Perttijärven välisellä kannaksella sijaitsevasta Kentjärven rautatehtaasta (Kontsezerskij zavod), johon tuo edellämainitun tien haara Suojärveltä, vie 15-virstan pituinen tie Kivatsulle. *)

Kosken alla on Sunujoen yli vievä silta. Kun siltä katselee pohjoseen päin, on edessä oikealla puolen vasemmalle pistävä jyrkkäseinäinen kallionkieleke, johon on tehty portaat ja kaksikerroksinen huvimaja. Niiden ohi, noin 15—18 metriä kapeasta kalliouomasta, päällitse uoman poikki asettuneen kallioselän, syöksyy Kivatsun kiihkeä, viuhuva vesi. Se on ollut koskenniskassa vielä ruskeankellertävä, mutta nyt se valkeavaahtoiseksi muuttuu. Ja kun se äkkijyrkänteen alle pääsee, niin ponnahduttaa se kiukkuisena vaahtoisan harjansa valtavaksi patsaaksi ilmaan, joka sen johdosta aivan kuin savuaa.

*) Vanhalla karjalankielellä sanotaan sitä kutsutun Kiuvaskoskeksi.

Porokoski.

Senjälkeen se muuttuu raivoisan äänekkääksi, kiljuvaksi ryöppyjuoksuksi, joka muistuttaa enemmän roihuavain tulipaloliekkien leiskuntaa kuin kosken kohua. Sen rantavuoret aivan järisevät.

Semmoinen on Kivatsu.

Se on pohjoisvenäläisten matkailijain useinkatsoma, lempimä ja ylistämä. Se on heidän Imatransa, enempi sitäkin. Siitä ovat he lukuisia kuvauksia kirjottaneet, jopa painattaneet kirjojakin. *) Sille on kuulu Derzhavin ihanan ylistysvirren virittänyt, sille monet muut runoilijat ihastustaan suitsuttaneet. Eräskin, runoilija Grave, huudahtaa: »Oi Sunujoki! Sinun kuolematonta kulkuasi on meidän, kuolevaisten, pakko ihastella: kaikista sinun putouksistasi on kuin puolijumala, Karjalan kaune — Kivatsh!»

Ja todella se onkin mahtava ja ihana! On anteeksiantamatonta että suomalaiset matkailijat ovat sen — niin lähellä meitä olevan, heimomaamme sydämessä kuohuvan kosken — jättäneet kaikkea huomiotaan vaille.

Kivatsua on parhain käydä katsomassa keväällä, jäiden lähdettyä, ensi tukkilauttoja laskettaessa. Silloin sen mahti on korkein. Silloin sen nielemisvoima on 16,452 kuutiojalkaa, vedenvoima 26000 hevosvoimaa. — Sen korkeus on arvioitu 15 metriksi.

Kun on kuvernöörin lupakirja, saa asustaa huvimajassa, joka kuuluu olevan Aleksander II:sen **) rakennuttama ja jonne matkai-

*) Kts. H. C. Шайжинъ, Олонецкіе водопады Кивачъ, Поръ-Порогъ и Гирвасъ. Петрозаводскъ 1907.

**) Tarina kertoo, että sen olisi rakennuttanut Nikolai I. — Jompikumpi heistä on maalauttanut koskenniskassa olevan kiven sivuun nimen »Elise», matkailijain suureksi aprikoimisen aiheeksi.

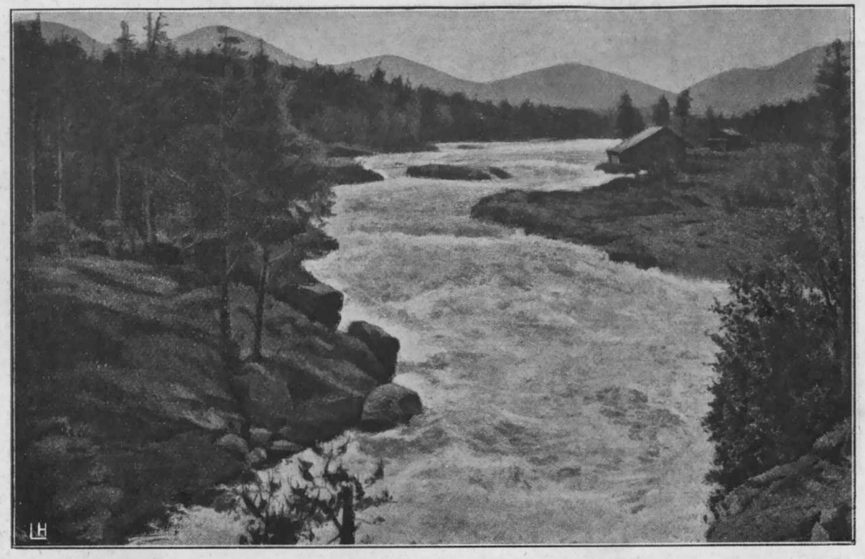

Hirvas.

lijalle tuo »kalakurniekoita» karjalaisnainen ja muuta tarvittavaa karjalaismies. — Läheisyydessä on parikolme karjalaistaloa, joissa karjalaisneito pyydettäessä »lämmittää kylyn metisen . . .»

Puolen kolmattakymmenen virstan päässä pohjoseen päin on Sunujoen toinen kuulu koski, Porokoski. Tälle pääsemme siten, että 5 virstaa ennen Kivatsua, Viiksjärven kylän kohdalta lähdemme kulkemaan n. s. »Kajaanin tietä» pohjoseen. Ensin tulemme Sunujärven itärannalle Shushken kylään, sitten — kivikkoa ja kangasta myöten — Sununsuun pogostalle. Tästä on vain 5 ja puoli virstaa Porokoskelle.

Tämä on vielä mahtavampi ja raivokkaampi koski kuin Kivatsu — noin 52 tuhatta hevosvoimaa, — mutta ei niin runollisen kaunis. Siinä on kolme jyrkkää putousta peräkkäin. Kaljujen, harmaan- ja ruskeanväristen kalliojärkäleiden yli vyöryvät sen vedet. Niiden pauhu ja ryske tuntuu tässä erämaisessa, kolkossa ympäristössä ylen kamalalta. Tuntuupa kuin saloluonnon alkuperäinen voima kuulluttaisi tässä hyljättyä kunniaansa. Tuntuupa kuin väkevämmän sortama karjalaisuus ärjyisi tässä itsesäilytysvaistosta johtuvaa, itsetiedotonta vastustustaan. Tässä puhuu Karjalankävijän sydämeen usko sekä epätoivo . . . .

Porokosken seudun kalliot ovat niin omituisia, että ne lienevät jollain muulla tavoin kuin Karjalan muut vuoret syntyneet.

Kaksi ja puoli virstaa ylempänä on Sunujoen kolmas valtakoski:

Hirvas. Siinä sanotaan olevan 38 tuhatta hevosvoimaa; se on puolta kilometriä pitkä. Se muistuttaa suuresti Imatraa.

Sunujoki saa alkunsa pikkujärvistä läheltä Suomen rajaa, ja on, samaten kuin Suojukin, rajantakaisen Karjalan tärkeimpiä uittovävliä. Se laskee Kontupohjan lahteen Äänisen pohjoisrannalla.

Sunujoen seutujen kauneuksiin kuuluu vielä suuren Sandalo- (Suondele-) järven ympäristö joen loppujuoksun itäpuolella, aivan lähellä Äänistä. Varsinkin kun seisoo järven rannalta kohoavan Pyhäselän harjalla, huomaa seudun suuren kauneuden ja tenhovoiman. Siinä edessä ylävä Pyhäniemi, tuolla Aunuksen marmorivuoren mahtavat piirteet *), etäämpänä Vepsänvaara, Vironvaara, Leminvaara, Kaukamo y. m. Niiden välimailla levitteleivät kauniit kalevansalot, pilkehtivät piilolammit ja järvet, siintävät siniautereiset suot . . .

Ellei valtionrajan kohdalla olisi tuota karjalankävijöille tuttua asumatonta alaa eikä asutusoloissa tapahtuisi rajan yli astuttua huomattavaa muutosta, luulisi rajan takana liikkuessaan olevansa kuin omilla tanterillaan. Niin suomalainen on siellä luonto, niin kalevalaista kaikki.

Lauri V. Pääkkönen ja E. Ahtia.

*) Lähistöllä ovat lähekkäin sekä Valkeanmäen että Tiudien marmorilouhokset.

MATKAILIJAN IHANNEREITTI KUUSAMO—OULANGANSUU.

Haluatko, matkailija, käydä kanssani »ylimaahan» — »Suomen Sveitsiin»? Haluatko päästä soutelemaan Pohjolan kirkaspintaisilla vuorijärvillä? Haluatko nähdä, kuinka kaksi jättiläiskoskea lyö leikkiä toinentoisensa kanssa — vastakkain? Tahdotko onkia lohia, kyömyselkäisiä veen-venkaleita koskesta?

Lähde kanssani »matkailijan ihannereitille» Kuusamoon ja siitä pienelle vierailulle veljien maahan Vienan Karjalaan!

Kun kulkee Kuusamon kirkonkylästä Kitkan maantietä pari kilometriä, eroaa koilliseen päin Tava- ja Paanajärvelle menevä maantie. Tie kulkee ensin kankaiden ja niittyjen poikki Saapunkijärven päähän, kaartaen kauniisti järven länsipään. Edelleen kulkee se kauniiden Mäkelän talojen vieritse, nousten loivasti Kapustavaaralle, josta avautuu näköala etelään päin. Tuosta tullaan Ruukin majataloon 18 km päähän kirkolta. Siitä lähtien on 9 km ylimaista maisemaa, kunnes tullaan kauniin Suininkijärven päähän. Siitä tie kohoo Määttälänvaaralle. Tältä vaaralta on näköaloja kaikkiin suuntiin. Idässä häämöttävät Nuorusen huippu ja Ukonvaara, koillisessa kohoaa komea Kuntivaara, luoteessa mahtava Rukatunturi ja Valtavaara, puhumatta lukemattomista pienemmistä vaaroista. Tähän jo näkyy kesällä keskiyön aurinko, lähes kuukauden ajan. Tästä lähdetään painumaan loivaa rinnettä alas ja saavutaan Tavajärven maantien suuhun, johon on Kuusamon kirkolta matkaa 33 km. Sitten tie kiertää kauniin, saarekkaan Vuotunkijärven itäpuolitse, jolloin tullaan tiheään Vuotungin kylään. Tästä lähdetään kievarihevosella loppumatkalle.

Alussa tie kulkee pitkän matkan, vuoroin nousten ja laskien, koskirikkaan Kuusinkijoen vartta. Taival on mäkinen. Porovaaralta näkyy Paanajärvi 7 km päässä ja sen pohjoispuolelta häämöttää jättiläismäisiä tuntureita ja vaaroja. Koko tämä loppumatka on yhtä mäkeä alaspäin, kunnes viimein metsän sisästä yhtäkkiä aukeaa syvä vuorirantainen uoma: kapea, kahta peninkulmaa pitkä ja 80—100 syltä syvä Paanajärvi.

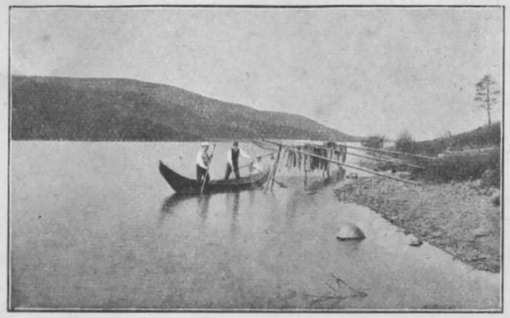

Paanajärveltä.

Levähdämme maamatkamme jälkeen Mannisen majatalossa tai Kauppilan talossa, joka on majataloa vastapäätä Oulankajoen pohjoisrannalla. Mutta jos on tyyni kesäinen ilta, niin on hauskinta lähteä heti miellyttävälle järvimatkalle »Suomen Sveitsissä». Suosittelemme levähdyspaikoiksi pohjoisrannalta Rajalan taloa, josta matkailijat voivat saada saattajan Vartiolampiin, ja Paanan taloa, jossa on kansakoulu vuokrahuoneissa; etelärannalta taas vankkaa Korpelan taloa hauskoine huoneineen. Majatalosta saavat matkailijat saattajia järven itäpäähän, Mäntyniemen taloon, joka myöskin on sopiva lepopaikka. Soutelemme Paanajärvellä. Käväsemme Rajalan talossa. Rajalan talo ei enää ole sen näköinen kuin se oli, jolloin se pantiin »Suomikuviin». Rajalasta itäänpäin laskee Paanajärveen Mäntykoski, kahden kapean kallion välitse. Vesi syöksee siinä tulista vauhtia 6 metriä korkeana kaarevana patsaana. Vesipatsaan ja kallion väliin, josta koski hyppää, jää aukko. Matkailija voi mennä vaaratta aukkoon. Käännät vain selkäsi kalliota vastaan, niin olet tuon komean vesipatsaan alla; ja pääsi päällitse syöksyy Mäntykoski rajusti pauhaten Paanajärveen. Niin kauan kuin vain tahtoo, voi seistä kallion ja vesipatsaan välillä, eikä kastu; ja kirkkaana päivänä voi ihailla aurinkoa putoovan vesipatsaan läpi. Mikä hurmaava näky, mikä loisto! Valo tekee tuhansia sateenkaaria patsaassa. Ja ne vaihtelevat lakkaamatta. Siinä luonnon rikkomatonta taidetta katsojan silmäin edessä! —Putouksen alapuolelta voi matkailija ongiskella harreja, kulmakoita ja lohia.

Rajalan talo Paanajärvellä.

Mäntykoskelle näkyy Selkäjoen monet putoukset

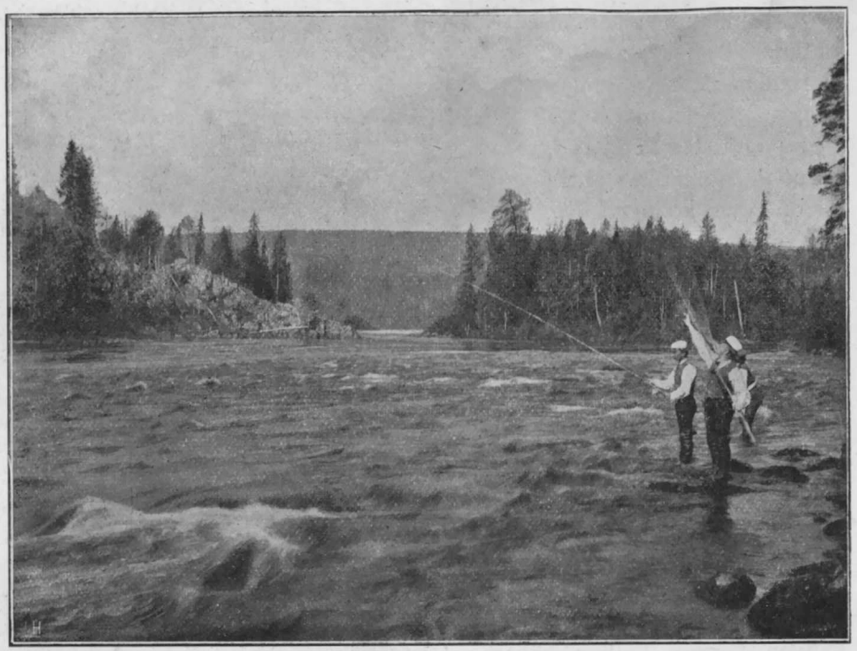

Oulankajoen lähtökohta Paanajärven päässä.

valkeana vaahtona järven eteläpuolelta. Kukkivat tuomet kosken pienillä saarilla lisäävät suloisella tuoksullaan seudun kauneutta. Kosken rannalla on isoja veden silittämiä paasia. Niiden päältä on varsin mieluista onkia harreja.

Tästä muutama km. itäänpäin on samalla rannalla jo ennen mainittu Korpela. Korpelan kohdalla, Paanajärven pohjoisrannalla, kohoaa vedestä kuulu 80 m. korkea R u s k e a k a l l i o, työntäen räystäänsä hiukan yli veden pinnan. — Kalliossa oli muinoin asustanut hiisi ja vieläkin sanotaan kuultavan sieltä hiiden lasten ääntä.

Kun Ruskealtakalliolta lähdetään edelleen rajaa kohti, kohoavat tunturit järven kummallakin rannalla jylhän korkeina, joten järveltä venheestä näkee ainoastaan taivaan päänsä päällä. Etelärannalta kohoaa pitkä, lehtimetsän peittämä M a l i n a v a a r a, pohjoispuolelta paljaspäinen P a l j a k k a ja pullea, pyöreärintainen N e i t s y t v a a r a.

Pian olemme Vienan-Karjalan rajalla ja eteemme avautuu salaperäiset seudut. Luonto haastelee, kertoelee kaikki paikat.

Ensimäinen vienankarjalainen kylä: V a r t i o l a m p i on edessämme. Olemmeko Venäjällä? Hämmästymme suuresti kuullessamme kylän asukkaiden puhuvan karjalan kieltä. Pian olemme pakinoissa väen kanssa. Pakina sujuu kuin laulussa vaan. Lepäämme

Kivakkakoski Vienan Karjalassa.

hetken ja lähdemme sitten jokivartta jalkaisin Oulangansuun kylään, jossa viivymme pitemmän aikaa.

— — — — — — — — — — —

Edessämme on lumipeitteinen K i v a k k a-k u k k u l a. Sen juurella näemme ensin kasvavan rehevää mänty- ja kuusimetsää. Tämän havupuurajan yläpuolella seisoo sekametsä. Sitten seuraa ainoastaan kuusimetsää. Kuusimetsän yläpuolella loppuu kaikki kasvullisuus.

Mikä verraton näköala Kivakalta! Minkä mahtavan vaikutuksen jättääkään mieleen Kivakka! Kivakka ja Vienan-Karjala!

Olemme Oulanganjoen varrella taas. Polku käy väliin jokirantaa, väliin taas loittonee hongikkoon. Tuossa johtaa se K i v a k k a k o s k e l l e. Kukkulalta olemme ihailleet Pääjärven seutuja, nähneet pohjoista Vienan-Karjalaa, sen useita kyliä. Nyt katselemme K i v a k k a k o s k e n kuohuja. Aurinko loistaa etelästä koskeen. Kosken yläpuolella on särmäinen kalliosaareke. Se sulkee Oulankajoen leveän uoman, joten veden täytyy ahdistua noin 50 metriä kapeaan koskeen. Hirmuisella vauhdilla nielee kita voimakkaanvaltavan »patunan», vesipatsaan, joka samassa silmänräpäyksessä on pelkkänä vaahtona — 50 m. pituudelta. Vielä pohjoispuolellakin saarta rikkoo Kivakka joen pinnan. Mahtavalla ryskinällä vierii vesi alas, pärskyen ja kohisten.

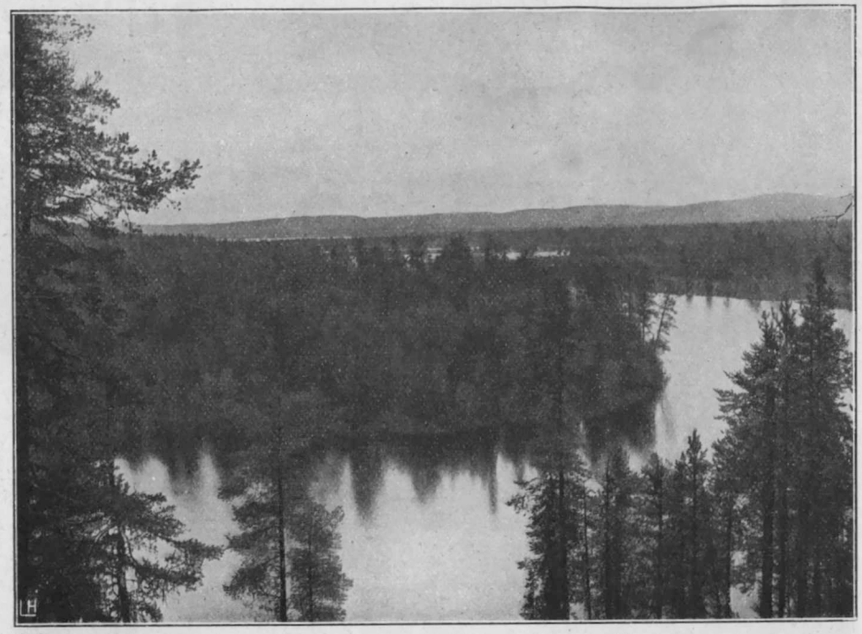

Lukkolaisten perältä.

Mutta kun vesi on tullut alas Kivakasta, ei se sittenkään saa rauhaa. Päinvastaiselta puolelta iskee Puvaskoski Kivakkaa vastaan. Puvas ja Kivakka taistelevat vastakkain vallasta. Lumipeitteinen Kivakkavaara katselee rauhallisena, majesteetillisena tätä luonnon leikkiä. — Olen ollut Merikosken partaalla, Ämmänkoskesta olen katsellut tukkien menoa. Olen Koivukosken rannoilta onkinut, Jalonkoskea ja Imatraa ihmetellyt. Ei ne vedä vertoja sille taululle, minkä muodostaa Kivakkakoski, taustana Kivakkakukkula!

Kuljen oppaan kera jokivartta, vapa kädessä. Oppaallenikin olen antanut onget. Uudelleen ja yhä uudelleen pakottaa luonnon kauneus pysähtymään. Olen Lukkolaisten mutkassa, jyrkällä äyräällä. Alhaalla lepää tyven Oulanganjoen pinta, voidakseen pian pärskyä. Nyt on pinta rauhaisa. Luen puolen kymmentä saarta kosken alta. Etempänä on useampia. Kuvailen mielessäni Saimaan saaria, ennen näkemiäni Näsijärven rantoja, kuvailen kaunista Kallavettä. Vaikka ovatkin vanhat muistot mielessäni, ihastun ikihyväksi näihin uusiin. Itkeäkö ilosta ja antaa ajatusten liitää tulisten laineiden lailla alas, sivu kaikkien elämän koskien ja karien? Miten voimakkaita ajatuksia antaakaan tuo koskematon luonto!

Tenhovoimallaan on luonto pidättänyt Oulangan jokivarressa. Pääsemme vihdoin Oulangansuun kylään. Kylä sijaitsee

kahden puolen jokea, Pääjärven rannalla, Oulangan suussa. Viivymme siinä veljien vieraana. Siihen on nyt parempi tilaisuus kuin Vartiolammilla. Vilkkaita vienalaisia tulee vierasta katsomaan. Terveheksi kylään haastetaan. Tervehenä meitä olemaan käsketään. Vaikka useat kylän tavat ovat matkailijalle outoja, viihtyy hän kuitenkin mainiosti vierailupaikassaan. Sillä Karjalan rahvas on ylen ystävällistä.

— — — — — — — —

Kun aikaa olisi, soutelisimme mielellämme Oulangasta käsin Pääjärven pintaa. Kävisimme Pääjärven rannoilla olevissa Karjalan kylissä. Mutta aikamme on täperä. Siksi sanomme hyvästit kylän väelle ja kuljemme oppaan keralla rajan yli takasin Kuusamoon. Rajalla lausumme hyvästit Vienan Karjalalle, tuolle vapauttaan vuottavalle veljesmaalle.

A. Kuronen.

MUKAVIMMAT MATKAILIJATIET RAJANTAKAISESSA KARJALASSA.

Niitä Karjalan kävijöitä varten, jotka eivät ole oikein selvillä siitä, mitkä matkasuunnat olisivat rajan takana mukavimpia, saan tähän merkitä n. s. »valtaväylät» Vienan ja Aunuksen Karjalassa.

Alkaakseni pohjoisesta, kehotan niitä, jotka sieltä matkansa alottavat, pyrkimään jo Suomen puolella niin »ylös» kuin suinkin, että he voivat rajan yli päästyään suunnata matkansa suorastaan Koutaan.

Kuusamo on mielestäni paras lähtökohta sinne matkustaville. Siitä sopii kulkea Paanajärven—Oulanganjoen kautta Oulangansuunkylään, josta edelleen Pääjärven ja Koutajoen-väylän rantoja Koutajärvelle ja — päämäärään. Tämä matka on tehtävä jalkasin; mutta luulisinpa sen vaivat tulevan palkituiksi sille, joka tahtoo saada voimakkaimman yleiskuvan Vienan-Karjalan alkuperäisestä, kolkon-ihanasta luonnosta. Koutajoen kirkolta olisi sitten parasta pyrkiä »merikyydillä» — nykyään pääsee jo hyvin laivoilla — joko Kemiin, Sorokkaan tai Sumaan; silloin saadaan tutustua tuohon kuuluun »Valkeanmeren» rantaan ja hengittää Jäämeren ilmaa. — Mutta se, joka tahtoo tutustua Vienan-Karjalan koskisiin jokiin, nouskoon maalle Kemissä ja lähteköön Kemijoen vastavirtaista juoksua noudattaen kulkemaan, päämääränään joko suurten Kuittijärvien ulapat ja Uhtua—Vuokkiniemi (siitä päästään Suomussalmen kautta Suomeen), tai Jyskyjärvi, Tshirkkakemijoki ja Roukkula-Repola (josta päästään joko Kolvasjärven ja Lusman tai Lentieran ja Pankakosken kautta Pielisjärvelle Suomeen). Tietysti sopii nämä matkat tehdä myös päinvastoin. Päinvastoin matkatessa sopii Repolasta lähtien kulkea »läpi Vienan» toistakin tietä, nim. Muujärven, Äännäkäisen, Tiiksin, Koivuniemen, Tunguen, Maasjärven, Kesäjärven ja Suigarven kautta Sorokkaan, jolloin saadaan nähdä n. s. »köyhä Karjala».

»Kauniin Karjalan» katsojalle on edullisempi Vuokkiniemi—Kemin linja, jolta käy palaaminen Kutsjärven, Klimkkalan, Rukajärven, Ondajärven, Kuusiniemen, Korpilahden, Jolmajärven, Särkijärven, Paadenen Selkien, Semssijärven, Jänkäjärven, Porojärven ja Kuu-

tamolahden kautta (tullaan Mekrin ja Möhkön kautta Ilomantsiin). Tämäkin tie sopii päinvastoin matkattavaksi. Mutta sopii myös tehdä niin, että kuljetaan ensin Paadeneen asti edellä esitettyä tietä ja painutaan siitä »postikyydillä» Mäntyselän ja Maaselän kautta Perälahteen (Perguba) — josta sopii poiketa Poventsassa — ja Perälahdesta »poshtovoita» (matkustajille varsinaisesti varattua tietä) myöten, pitkin Äänisen koillisrantaa, päällitse rajantakaisen Karjalan ehkä korkeimpien harjanteiden, Suojun kylään; siitä Petroskoille ja Aunukseen tai Säämjärveen ja — Suojärvelle. Tämän tien voi — kummin päin hyvänsä — tehdä kokonaan hevosella. Suojärveltä päin sopii matkata myös — hevosilla silloinkin — Onkamuksen, Vuohtjärven, Mundjärven ja Kentjärven kautta Suojuun, jolla matkalla voidaan pistäytyä — Kentjärveltä käsin — katsomassa kuulua Kivatsua.

Ken taas tahtoo kiertää katsomassa eteläistä Aunusta, voi ajaa Sortavalasta Salmiin laivalla ja lähteä siitä kulkemaan hevoskyydillä Videlen, Tuuloksen ja Alavoisen (Iljinskin) kautta Aunuksen kaupunkiin, josta voi valita kaksi matkanjatkantatietä. Toinen käy Keskijärven, Pyhäjärven (Svätozero), Preäshän, Matrossan ja Poshtan kautta suoraan Petroskoille; toinen Lodinapellon, Syvärinvarren ja Äänisenrannan kautta samaan paikkaan. Syvärin varrella ovat seuraavat merkkipaikat: Uslanka-Korpi, Vashinan satama, Vatshejärven luostari, Mätusovankylä ja Vosnesenjan kauppala. Äänisenrannalla ovat Kalajoen, Sholtjärven ja Shokshun kansakkaat kyläryhmät. Petroskoilta voi palata Säämjärven—Veskelyksen kautta Suojärvelle tai jatkaa matkaa Kentjärven kautta Kivatsulle.

Venäläiset matkustavat Kivatsulle näin: Kulkevat Pietarista Nevaa, Laatokkaa tai Laatokan kanavaa myöten laivalla Sermaksen satamaan Syvärin suussa; siitä jatkavat matkaa joko Syvärin rantaa maanteitse tai Syväriä jokialuksilla Äänisenrannalle, siitä laivalla Petroskoille, josta hankitaan kuvernööriltä kyydilläajolippu Kivatsulle ja lupakirja Kivatsun huvipaikassa oleskelua varten. Tämä matka sopii hyvin suomalaisellekin matkailijalle eikä se, kun se käy näin verrattain mukavilla kulkuneuvoilla, kovin pitkää aikaakaan ota, — viikon päivät vain, kenties vähän enemmän. Kiireimmässäkin tapauksessa on matkailijan pysähdyttävä Kentjärvelle ja Dvortsan (Tsaritsinyn?) pieneen kylään lähellä Kivatsua.

Yleensä kysyy rajantakaisessa Karjalassa matkustaminen aikaa, mukavuuksista luopumista ja — rahaa. Täytyy varustautua kaiken varalta. Teitä on vähän ja vielä vähemmän kulkuneuvoja. Kyydinsaanti on vaikeata. Sitä ei tahdo saada juuri ollenkaan, ellei ole kuvernöörin antamaa tiekirjaa, »podoroshnoita». Se täytyy ennen matkalle lähtöä välttämättömästi hankkia. Ruuansaanti on samaten huononpuoleista. Sitäpaitsi saattaa tien nostaa pystyyn pahaisinkin

kyläpoliisi, »uradnik». Täytyy olla papinkirjat, hyväpä, jos olisi erityiset suositus- ja suojeluskirjatkin. — Jalkamatkataipaleet ovat taas pitkiä, saloisia ja soisia. Karjalanmatkat eivät suinkaan ole aina »huvimatkoja».

Mutta niin rasittavaksi ja toivottomaksi kuin välistä käykin matkustus rajan takana, ei Karjalan kävijä, joka kerran on oppinut tuntemaan Karjalan luontoa ja kansaa, valita vaivojaan, joita on saanut matkainsa varsilla kokea. Häntä kutsuu lumoavalla tenhovoimallaan heimomaan luonnonsävy ja heimokansan herttaisuus. Hänelle käy kuin tämän kirjottajalle: yksi matka vaatii tekemään toisen, toinen kolmannen j. n. e. Kun minä, kahdeksannen matkani jälkeen, olin pakotettu Karjalaretkeni katkasemaan, tuntui kuin olisi pitänyt erota itsestään, parhaimmasta osasta itseään.

Lauri V. Pääkkönen.

Huom.! Tässä kirjoituksessa esiintyvät ennen selittämättömät nimet lausuu kansa seuraavasti:

Rukajärvi = Rugarvi.
Paaden = Poaen.
Jänkäjärvi = Jängärvi.
Porojärvi = Porarvi.

LAATOKAN POHJOISRANNOILLA JA RAJA-KARJALASSA.

Ken tahtoo nähdä Karjalan luontoa jyrkkäpiirteisissä, jylhänihanoissa näköaloissa, hän suunnatkoon kesäisen huvimatkansa Laatokan pohjoisrannoille. Aina Hiitolan ja Kurkijoen seuduista alkaen on rannikko Pitkänrannan saaristoon asti muodostunut harvinaisen muotorikkaaksi, vaihtelevaksi. Sen perikuva on seuraavanlainen: Jyrkkärinteisten vuorinienten lomissa luikertelee pitkiä ja kapeita kauniita lahdelmia, vuonokkeita, ja näiden edustoilla kohoilee sorjia vuorisaaria tai saariryhmiä. Rannan ja saarten välille muodostuu somia rantaselänteitä, jotka muistuttavat vuorisen sisämaan järviä.

Kurkijoen kahtatoista kilometriä pitkä lahti on rannikkoa myötäpäivää kiertäessä ensimäinen seutu, johon matkailijan sopii kiinnittää huomiota. Jääden Karjalanradan junasta Elisenvaaran asemalta voi hevoskyydillä helposti päästä Kurkijoen kirkonkylään, joka on lahden pohjukassa. Tästä käsin taas voi käydä katsomassa lahden ihanuuksia. — Kurkijoen kirkonkylän seutu on viljelyksellisessä suhteessa n. s. »Laatokan Karjalan» ensimäisiä.

Seuraava luonnonkaunis seutu on Jaakkiman saaristo, jota ihailemaan sopii jäädä Jaakkiman asemalta ennenmainitun radan varrella. Mustasaari ja -salmi ovat siinä paikkoja, jotka salaperäisen-herttaisella lumovoimallaan vangitsevat matkailijan. Miklin saarten lukuisat salmisolat hurmaavat häntä myös suuresti.

Pohjoisempana — Laatokan pohjoisimmassa perukassa — on sitten kuulu Sortavalan saaristo. Tätä ihanaa luonnonlabyrinttiä tutkimaan on tietysti paras lähteä Sortavalan kaupungista. Pienillä saaristolaivoilla on se sangen helppoa ja mukavaa tehdä.

Ensimäisenä siinä on — Läppäjärvi-nimisen satamaselänteen edustalla — suuri Riekkalansaari, jonka suuri ja moninainen kauneusmaailma tarjoaa runsaasti nauttimista. Rupeamatta kuvaamaan tarkemmin tätä yhtävähän kuin muitakaan saariston osia —

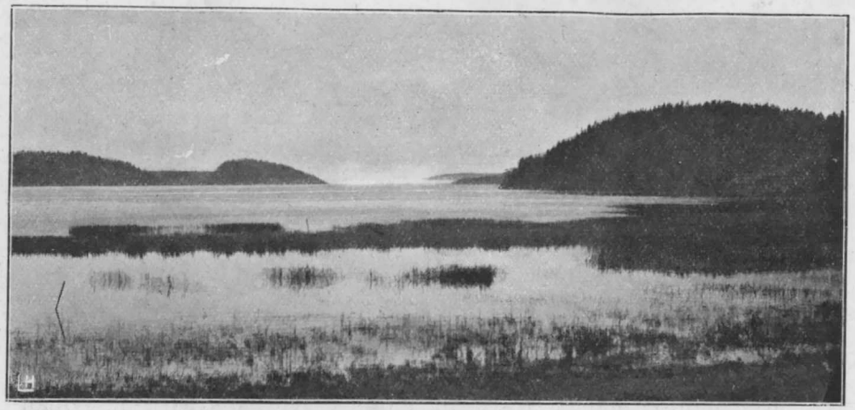

Sumuntulo Laatokalle.

siitäkään syystä, kun Sortavalan saaristolle ovat tunnetut karjalankuvaajat O. A. Hainari ja O. Relander teoksissaan monia lukuja omistaneet — mainitsen saaresta vain sen länsirannalla olevan pitkähkön, moniosaisen ja kummallisenkiehtovan Kekrinlahden, jonka perällä, vuoressa, satujen Kekri vapautustaan vuottaa, ja kaakkoispuolelta sen sisään pistävän pitkän, pyöreäpäisen Tokkarlahden, jonka asuttuja rantoja vartioi lahden suilla seisova jylhä Linnavuori. Saaren eteläpuolella on lukuisia pienempiä saaria, joiden yhteydessä ovat mainittavat Tamhangan kalliorantainen lahtijärveke ja Honkasalon lukuisat salmekkeet eli n. s. kujaset.

Riekkalansaaren länsipuolella on, aivan rannassa kiinni, kaunis Haavuksensaari, jonka kapeat, haaveelliset salmivedet ovat ihanat ja jonka itärannalta kohoaa korkea Riuttavuori (Haukkariutta), jolta on valtavia näköaloja pohjoseen, itään ja etelään. Eteläiset näköalat päättyvät auermaisena välkkyvään Laatokan ulappaan. Riekkalansaaren pohjoisrannat ovat vanhinta Sortavalanseudun asutusta ja ovat ne — asuttuinakin — viehättäviä.

Riekkalansaaren itäinen pää kohoaa äkkijyrkkänä Hiienniemenä n. s. Hiienselän rannalta. Tämä ulappaa muistuttava rantaselkä, jonka poikki käy salmin-kihlakuntalaisten laivatie Sortavalaan, kapenee pohjoseen päin viittä kilometriä pitkäksi ristipäiseksi Kirjavalahdeksi, joka metsärintaisten vuorten kaartamana on Laatokan pohjoisrannan kauneimpia maisemia. Kirjavalahden rannoitse, paikotellen aivan vedessä kiinni, kiemurtaa salmin-kihlakuntalaisten maantie Sortavalaan.

Hiienselän itäpäässä on liikenteelle tärkeä Rautalahti; sen etelärajana on Sortavalan saariston toinen suuri saari: Tulola. Viimeksimainitun erottaa Riekkalansaaresta ulapalle johtava Parolan-

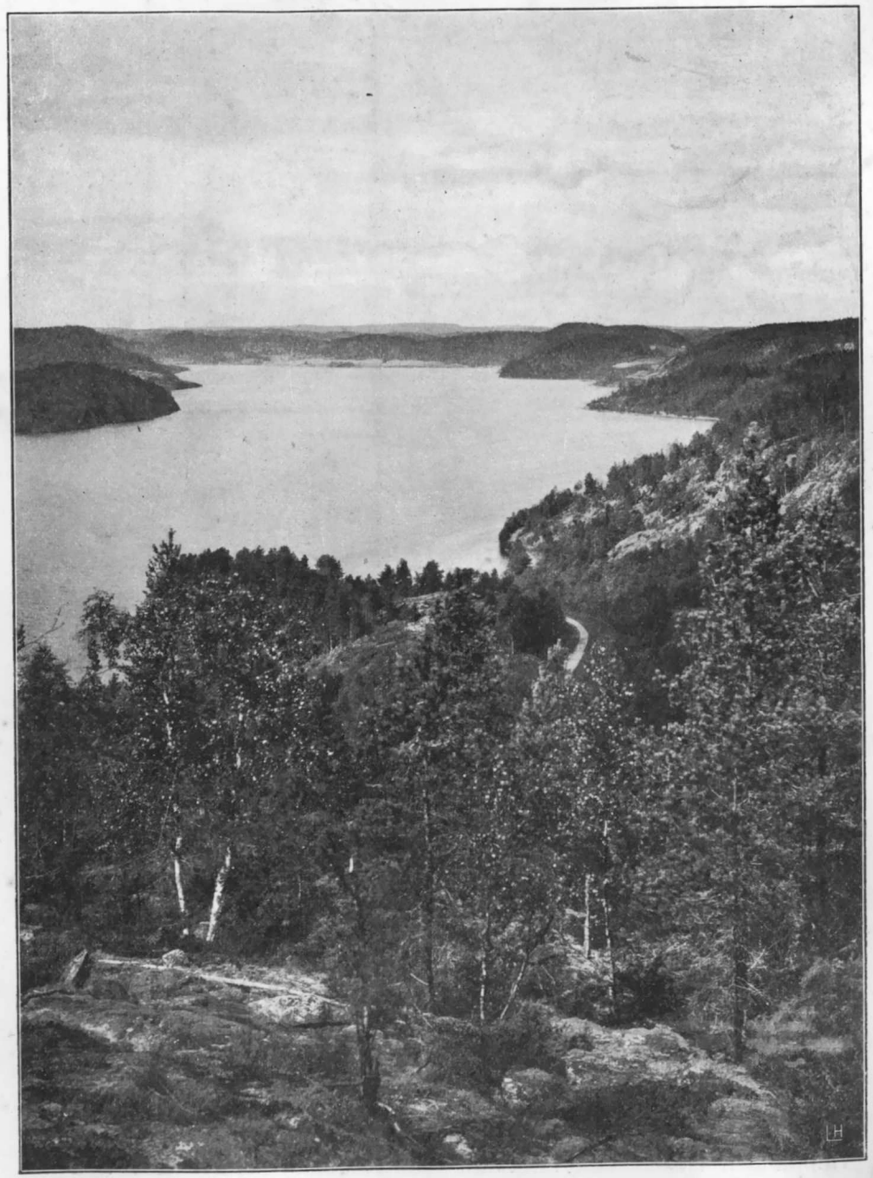

Kirjavalahti.

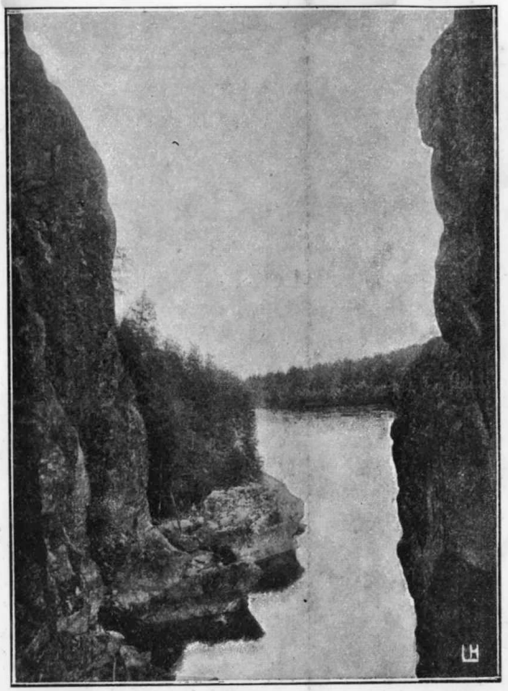

Kaarnesalmi.

salmi. Tulolansaaren eteläpuolelta on katsottava Orjat- ja Kaarnesaarien välinen kapea, luolaluontoinen Kaarnesalmi.

Suuntamme on jo Sortavalasta lähdettyä kääntynyt itään ja kun yhä edelleen sitä suuntaa kuljemme, niin sivuamme toisaalta Jänisl. Läskelänjoensuun korkeat länsirannat — huomattava varsinkin Hiienvuori — ja toisaalta vuorisen jyrkkärantaisen Mäkisalonsaaren. Edelleen vesitietä matkatessamme on edessämme pitkä, kolkkorantainen vuoriniemi; mutta sen kierrettyämme saavumme seitsentä kilometriä pitkään ihanaan Impilahden vuonokkeesen ja samannimiseen saaristoon. Impilahti on varsin kuulu jyrkistä rantavuoristaan. Sen rannalla on esim. seinänä vedestä nouseva, 200 metriä korkea Pullinvuori. Lahti on myös harvinainen siitä, että se on kaikkialta yhtä kapea ja miltei suora. Sen rannalla on Itä-Karjalan kansanopisto ja pohjukassa monilla rantavaaranteilla Impilahden iso kirkonkylä, Salmin kihlakunnan virastokeskus. Pohjukka on myös erinomainen »saimojen» satamapaikka. Impilahden saariston huomattavuudet ovat Haukkalahti ja Majatsalmi.

Impilahden kauneuksiin kuuluvat myös idempänä olevat rantamuodostukset merimatkamme päähän asti. Niistä kohtaamme ensinnä

Raukkionvuoren toisistaan erottamat Sumerian- ja Hirvosten lahdet, joihin laskevat samannimiset joet. Oikeastaan ne ovat yksi avonainen kaksoislahti. Sen itärannalla on kuuden kilometrin pituinen kapea Syskyänsalmi, jonka paljailla suukallioilla seisova risti ilmaisee sen rannoilla olevan Valamon luostarin työsiirtolan.

Muuten itse Valamokin tähän näkyy. Kolmen peninkulman päässä, keskellä Laatokan selkää, sieltä ne tuon kuulun luostarin suuret saaret kuumottavat. Ne muodostavat sinne oman rauhaisan, puolisalaperäisen maailmansa.

Tästä näemme myös kappaleen aavaa, rannatonta Laatokan ulappaa, jolle voimme virittää sen voimakkuutta ylistävän virren.

Rannat käyvät täst'edes merisemmiksi ja kolkommiksi. Mäkisalon saaresta lähtien ovat ne sitäpaitsi olleet melkein autioita s. o. ulkosaarettomia.

Kohta kuitenkin saamme ulkosaaria — Koirinojan ja Pitkänrannansaariston. Pujahdamme Vuoratsunsaaren salmeen ja pidämme kohti Koirinojan satamaa, suojärveläisille tärkeätä liikennepaikkaa. Tämä saaristo ei kuitenkaan vedä vertoja edellisille. Vuoret ovat matalampia ja loivempia. — Suuren, Pitkänrannan tehtaan edustalla olevan Nurmisaaren jälkeen ei Laatokanrannalla enää olekaan sanottavasti saaria eikä muitakaan nähtävyyksiä. Alkaa n. s. Aunuksen ranta. Uuksunjoen laskusuun edustalla olevat rantajärvet ja suuret Mantsin- ja Lunkulan-saaret luovat siihen kyllä vähän vaihtelua, mutta yleensä ei ranta houkuttele matkailijaa. Se on autio ja kolkko.

Muistamme Kirjavalahden Hiienselän ääressä. Jos kohoamme sen perukasta kappaleen matkaa pohjosta kohti, niin saavumme ristinmuotoiselle, vienolle Ristijärvelle. Tämän pohjoispuolelta kohoaa loiva, metsäinen Pötsövaara; jos kohotaan sen korkeimmalle kohdalle, voidaan siltä nähdä loitos monille suunnille. Puhumatta, että siltä näkee yli Kirjavalahden, Hiienselän ja Sortavalan saariston, mainittakoon, että siihen paistaa pohjosesta suurten Ruskealansalojen takainen Jänisjärven selkä sinervine rantavaaroineen ja idästä samallaisten salojen takaiset Suistamon kirkonkylän seudut.

Lähtekäämme Salmin kihlakunnan sisämaisia tienoita katsomaan.

Valitsemme ensimääräksemme juuri tuon mainitun Suistamon. Sinne voimme matkata Sortavalasta sinne vievää maantietä myöten.

Matkan varrella voimme viivähtää Läskelän jokilaaksokylässä, joka varsinkin tehtaan alapuolelta on kaunista. Tässä on Jänisjoen loppujuoksu ja viimeiset kosket. Ennen oli tehtaan yläpuolella olevalta maantiesillalta komea näky sen alatse kuohuvalle koskelle, mutta nyt on sen kauneus ja mahti suuresti pienentynyt, kun sen vettä seisotetaan tehtaan suuressa vesisäiliössä.

Suistamon kirkonkylä, joka on kolmen peninkulman päässä Läskelästä, on kuvaava rajakarjalainen kirkonkylä. Se sijaitsee korkealla, suurehkon, saarettoman Suistamojärven pohjoisrantaa kaartavalla selänteellä ja rinteillä. Selänteen korkeimmilla vaaroilla ovat kirkko ja kalmistokuusikko — jälkimäinen jo tosin jätetty käytännöstä. Ne värittävät kylän mainiosti ja tekevät siitä perikuvan.

Kirkko- l. koulumäeltä on kauniit salokarjalaiset näköalat, varsinkin itäeteläisiin suuntiin. Sieltä salojen takaa näkyvät toisaalta Leppäsyrjän ja Pyörittäjän salokylät, toisaalta Kokkoselän vaarain metsätupahat. — Järven takaa näkyy vallipenkereinen ja tasalakinen omituinen Pyhäniemi.

Tästä eteenpäin tarjoamme matkailijalle kaksi eri tietä — samaan päämäärään vievää. Toisen voi kulkea toisena, toisen toisena kesänä.

Toinen on parasta alkaa kulkemalla kappale matkaa taaksepäin, nim. Ulmalahden pienestä myllykylästä, joka on Jänisjärven rannalla. Kun tästä lähtee ajamaan pohjoseen viepää hyvää maantietä, saa kulkea läpi kaikkien Jänisjärven itäisten rantakyläin ja nähdä parin, lähes kolmenkin peninkulman matkan ajan tuota laajaa, ulappamaista järveä, Salmin kihlakunnan suurinta ja kauneinta. — Rantakylistä on kaikkein huomattavin Soanlahden kirkonkylä, joka sijaitsee pitkällä ja korkealla niemiharjanteella. Kansa on laulanut:

»Jänisjärven rannalla, Soanlahden seljällä
kengättä kävisin, suolatta söisin»,

ja totta se onkin. Ihanampaa kirkonkylää tuskin voi kuvitella! Länessä välkkyvä järvenselkä, idässä syvä kaksijokinen laakso ja sen takana lukuisia vuorikyläsiä jyrkillä rinteillään tai niiden juurilla — korkea Jalovaarankylä taustalla; pohjosessa kylänientä kaartavat vuorirantaiset lahdet!

Soanlahdesta vie kiertelevä maantie monikumpuiseen Koirivaaran kylään, jonka vasemmalla puolella on Jänisjärvenrannan toinen kauneudesta kuulu kylä: Kuhilasvaara; siitä korkeaan Havuvaaraan ja edelleen Korpijärven rannalla olevaan kauniiseen Tsiipakkaan. Tähän näkyy monta muutakin Korpijärvenkylää, m. m. vastarannan loivasti nousevalta, kauniilta vaaralta Korpiselän kirkonkylä. Kierrettyämme Korpijärven kaakkoispohjukan Homivaaran juuritse olemme tässä keskuskylässä.

Tältäpä rajattomia näköaloja! Siinä silmän alla ensinnä nuo huomautetut järvenrantakylät, etelästä pilkottavat pitkänkapeat, salamyhkäiset Mieluujärvet, lännestä kajastaa Saarivaaran saloinen perukka, pohjoseen päin kohoaa kirkkovaaran yhä nouseva rinne ja idässäpäin leviävät laidattomat korpilakeudet, korpimeri, jonka jättiläisaalloista kohoaa yksinvaltiaan haltiakkaana Tshokin kylän harja.

Sinnepä Tshokkiin ja sen taa matkamme pitää. Tshokista Kokkariin vievä maantie pysyttelee loppumatkastaan monia kilometrejä kapeiden soidenkeskisten hiekkaharjanteitten päällä, vilkastuttaen matkailijan mieltä. Senjälkeinen kylä on Tolvajärvi.

Samoinkuin Korpiselkä palkitsee Soanlahdelta saapuneen matkailijan pitkän matkan vaivat, samoin myös Tolvajärven seudut ensinmainitusta paikasta tulleen korpiset koettelemukset. Tästähän aukeavat eteemme paikotellen Punkaharjun nähtävyyksiä muistuttavat maisemat. Puhumatta niistäkään pitemmin mainitsemme vain esim. Tolvajärven laajimpia selkiä yhdistävän kivisillan, n.s. »pienenmetsän» takaiset Taikinajärven, Ylätolvan ja Sorsajärven siintoselät, viimeksimainittujen välisen pitkähkön, maantienlevyisen hiekkaharjun, ja haaveellisen Ristisalmensillan.

Tämä on päätekohta, johon voimme Suistamolta toistakin tietä tulla. Se käy S:n kirkolta ensinnäkin Äimäjärven ja Koitonselän, Hutjakan ja Terovaaran kylien kautta Muuantoon. Tämä on huonompi tie, kylätie, ja lopulta korpipolku vain, mutta toivon sen vaelluksen maksavan vaivan, sillä tämä tie vie Salmin kihlakunnan kuuluun runokylään: Shemeikkaan. Olemme kyllä jo nytkin runokylässä; sillä Muuannossahan asuu runolaulaja Iivana Shemeikka (Jehkin Iivana). Mutta kun soudatamme yli Muuantojärven ja astumme poikki parikolmepeninkulmaisen erämaan, saavumme vasta varsinaiseen mielenkiintokylään — kylään korpisten Ruotausjärvien rannalla.

Shemeikka ei ole enää entinen mahtava kylä. Siinä on nyt vain pari kolme taloa; useat perheet ovat siitä muualle muuttaneet, m. m. kuulun runolaulajan Petri Shemeikan perhe. Ei siinä myöskään enää elä vanhoja karhunkaataja-virsiniekkoja. Vaan vielä se silti kannattaa katselemista ja nostattaa rintaa. Vielä sen järvien liplatus laulaa Lemminkäislaulua, vielä tummanviheriä, ikihumuinen korpi Väinämöisen virttä. Vielä sen savut tietävät Kalevalansavuja!

Käy siis katsomaan tuon kylän pitkäräystäisiä kattoja; käy seiso-

Tolvajärven »kivisilta».

massa Ylä- ja Ala-Ruotausjärven välisellä alkuperäisrakenteisella sillalla! Se silta vieläkin yhdistää!

Schemeikasta menee polku yli suuren suon; saavutaan Vieksingin järven rannalle ja kylään. Siinä Salo-Karjalan kylä edustavinta laatua! Vieksingistä vie polkupahanen aikaisemmin mainitulle Ristisalmelle. Tällä taipaleella tulee harpatuksi vedenjakaja, jonka pohjoispuoliset vedet vierivät Koitajoen-Pielisen reittiin ja etelänpuoliset Uuksujoen ja Suojun reitteihin.

Ristisalmelta voi matkailija jatkaa matkaa Äkläjärvelle, joka salokylä vanhoine kalmistoineen ja pitkine kivisiltoineen ei myöskään ole viehätystään vailla. Ja siitä voi helposti sujahtaa Suojärven seuduille, joita järviensä vuoksi voi sanoa Raja-Karjalan järvialueeksi. Suuret Suo- ja Salon-järvet puol'ulappamaisine selkineen ja mataloine, asuttuine rantoineen antavat näille tienoille ikäänkuin pehmeämmän luonteen. Näistä seuduista, joita muuten on ylen helppoa tarkastella, maantiet kun milt'ei ylt'ympäri kiertävät järviä, suositamme kirkonkylää: Varpaselkää, Suojun lähtösuun kohtaa Leppäniemessä, Kuikkaniemen ja Kaipaan seutuja sekä Salonsaaren kyliä.

»Ei ole Vuoksen voittanutta,
Jananuksen jättänyttä!»

Tämä rajakarjalainen sananparsi velvottaa meidät johdattamaan matkailijan vielä jo mainitulle mutta vain vähän kosketellulle Jänisl. Läskelän-joelle. On parasta ajaa maantietä Suistamon Alatusta Hämekoskelle. Saavumme pitkälle pitäjäinväliselle sillalle ja silloin jo olemmekin joen uomalla. Jänisjärvestä se tulee, väkeväpyörteisenä vesiään joen monia koskia kohden vierittää. Jänisjoen koskista ovat mainittavimmat Häme- ja Leppäkosket. Niiden voimaa kyllä rannoille raketut tehdaslaitokset ja sulut hiukan hillitsevät, mutta vielä ne silti osottavat, ettei ole mennyt Jananuksen mahti. Veden vauhdissa ja väkevyydessä saa etsiä näille koskille, vaikkakaan eivät ole erittäin vuolaita, vertoja. Muuten on Jänisjoki Läskelään asti melkein kokonaan koskea. Tuontuostakin puristuvat kallioranat kapeaksi uomaksi ja pauhupaikka on syntynyt. Laajemmissakin paikoissa vesi voimakkaasti vyöryilee. — Jänisjoen koskia saa katsella kulkemalla joen rantaa alas tai ylöspäin.

Iivo Härkönen.

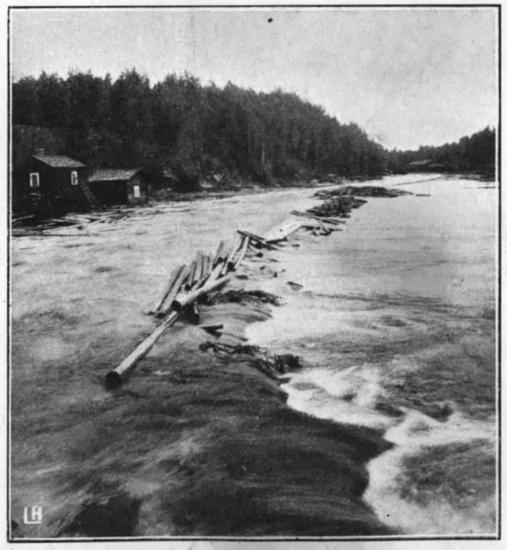

Jänisjoelta.

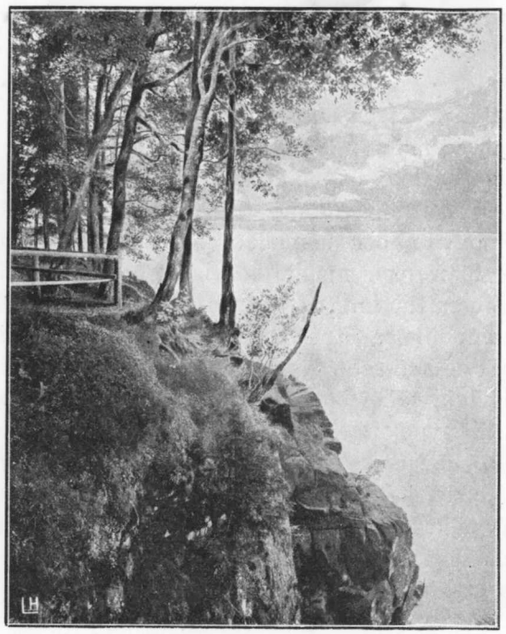

Pyhityssaaren rantaäyräs.

VALAMO.

Katseleppa miltä Pohjois-Laatokan rantavaaralta tahansa, olet jokaiselle näkevä suuren, eristäytyneen saariryhmän keskeltä Laatokan selkää. Se näyttää kuin aallon alta kohonneelta salaperäiseltä sadun valtakunnalta. Se on Valamon luostarisaaristo.

Käytävä paikka on Valamo, käytävä kaikkien Karjalan-kävijäin! Niin suurenmoisen suurpiirteistä ja samalla niin vivahdusrikkaan suloviehtoista luontoa tuskin muualta Suomesta tapaa. Siihen on yhdistynyt Pohjois-Laatokan rantaseutujen jyrkkäpohjainen jylhyys, rajasalojen tumma salaperäisyys, sydänmaanjärvien vieno viehkeys ja vuonokelahtien laululliseus.

Valamonsaaristoon sopii lähteä Sortavalasta, katseltua esimauksi kaunista Vakkosalmea, puistoa kaupunkilahden perältä nousevan Kuhavuoren juurella. Sortavalasta Valamoon on 30 kilometrin hauska laivamatka.

Jo laivan luostarilaituriin tullessa saamme mielistämenemättömän kuvan Valamon lumoavasta luonnosta. Pitkähkön satamalahden suilla siinä kohoavat merestä kalliorintaiset, metsäpukuiset saaret, joiden suurimmalla on luostarin ensimäinen kirkko. Soluessa syvem-

mälle kapeahkoon lahteen, huomaa sen rantain nousevan milt'ei äkkijyrkkinä vedestä, vasemmalla puolen korkeampana, mehevämetsäisenä, oikealla matalampana, juureltaan paljaana kalliokupeena. Lahden pohja laseikse somaksi, peilipintaiseksi lampareeksi. Vähää ennen laituria käy vasemmanpuoleinen ranta varsin korkeaksi ja sen itäänpäin laakenevalta laelta kohoaa jättiläismäinen pääkirkko ja sen ympärillä oleva muuritettu luostarikeskus.

Paljon on katselemista luostarin lähimmän ympäristön luonnossa, mutta verrattomiksi käyvät nähtävät ja tunnettavat, kun lähtee veneretkelle niihin satasokkeloisiin vesisoliin, jotka satamalahdesta pääsaareen pistäytyvät. Runollisessa rauhassaan siellä luonto loitsii silmäin eteen lukuisia lumotaulujaan . . .

Valamon saaristoon kuuluu noin 40 suurempaa ja pienempää saarta. Pääsaari, jonka sokkeloita juuri tutkimme, on 12 kilometrin pituinen ja 7 levyinen, ottaen alakseen 30 neliökm. Sillä ovat luostarin pää-rakennukset, sillä sen lukuisimmat kirkot, sillä myös sen viljelykset.

Kun on tutkinut varsinaisen Valamon, voi lähteä luostarista käsin — veneellä tai laivalla — huvimatkalle, jonka päämääränä on pääryhmästä hiukan erillään oleva Pyhityssaari. Se on majesteetillisen kaunis saari. Jylhinä ja seinäsuorina kohoavat sen luoteis- ja länsirannat merestä, ollen rakenteeltaan omituista Laatokan pohjoisrannan kappalekallioista louhivuorta. — Saaren ympäri kiertävältä, vuoriseinän keskikohdille raketulta kapealta käytävältä on juhlallisen avartavat näköalat saaren ympärillä ihanana levittäytyvälle Laatokalle.

Saareen mennessä tai sieltä tullessa sopii pistäytyä lähellä olevassa Iljinskin saaressa, joka sekään ei ole viehätystään vailla.

Iivo Härkönen.

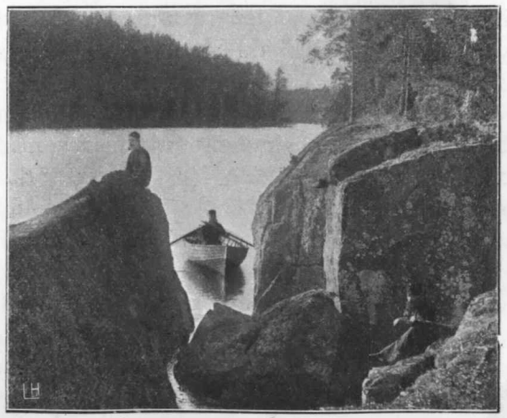

Walamon saaristosta.

PIELISVETTEN VARSILLA.

Monivaiheisimpia ja virkistävimpiä on se Karjalanmatka, joka tehdään seuraten Pielisen—Koitajoen reitin varsia. Valtavia, ulappamaisia järviä, joista toiset ovat satasaarisia; vuolaita virtoja, joissa kohisee lukuisia koskia; komeita rantavaaroja, joista jotkut ovat Suomen kuuluimpia näköalavuoria, — niitä kaikkia saa tällä matkalla nähdä.

Mutkattomin matka Pielisenreitin päähaaralle on ajaa junalla Joensuun kaupunkiin, jonka rannassa useat laivat odottelevat Pielisjoelle lähtijöitä. Tällöin kumminkin jäävät reitin alaosan suuret selkävedet — selän taa. Sen, joka tahtoo nähdä nekin, olisi mielestämme valikoitava seuraava, tosin hiukan outo ja vähän käytetty tie: lähteä Sortavalasta ajamaan hevosella Ännikänniemeen ja antaa siitä soudattaa veneillä poikki suurehkon Pyhäjärven, joko Uukuniemen kannaksen kautta tai sen päitse, Kesälahden kirkonkylään järven länsirannalla. Kannaksen kautta kulkiessa olisi ensin soudatettava Markkinasaaren eteläpäitse Ristirantoihin, siitä astuttava Uukuniemen kirkonkylän ohi, poikki Uukuniemen, siitä soudatettava toisella veneellä Kesälahdelle, Taipaleen laituriin. Niemen päitse matkatessa pääsee samalla veneellä ja käy silloin tie Markkinasaaren pohjoispäitse ja Uukuniemen ja suuren Suitsan-saaren välisen Värtsinsalmen kautta joko Taipaleen laituriin tai kauniisen Mäntyniemeen Kesälahden rannalla. Mäntyniemen kallioiselta hongikkomäeltä on kaunis näköala saaririkkaalle Pyhäjärvelle. — Kesälahden kirkolta voi jatkaa matkaa maanteitse pohjoseen — Puhokseen; mutta ennen lähtöä voi siitä käsin käväistä katsomassa lyhyen taipaleen takaista Puruveden itärantaa, Kerelin ja Syvälahden seutuja, joista erittäinkin Ansuniemi on mainittava. Kereliin muuten pääsee Punkaharjultakin päin, laivalla; ja se, joka niin haluaa, voi tämän alkumatkan tehdä sitenkin, että ajaa junalla Elisenvaarasta kauniiden Parikkalanseutujen halki P:harjulle ja jatkaa siitä tietään Kerelin kautta Pohjois-Karjalan vesille.

Lehtikuusimetsä Puhoksessa.

Kesälahdelta lähdettyä on Syrjäsalmelle saakka yksitoikkoista maantiematkaa; mutta siitä voi ottaa soutajan poikki Pyhäjärven pohjoispään, ja se matka on mitä viehättävintä. Siten tullaan Puhokseen, P:järven pohjoisimpaan perukkaan. Se seutu on erittäin kaunista: kannaksen poikki kuohuu lyhyt, viehättävä koski, kahdenpuolen leviävät somat selät, — lähellä kasvaa omituinen, harvinainen lehtikuusimetsä. — Puhos on merkillinen vielä siitäkin syystä, että sen lahdella koeteltiin Suomen ensimäistä höyrylaivaa »Ilmarista».

Puhoksen kanavanvarsilta astumme Savonlinnasta Joensuuhun kulkevaan laivaan ja lähdemme jatkamaan matkaa Orivettä pitkin. Olemme Pielisenvetten eteläisimmällä selällä. Ensin on edessämme suuri saarikas lahti, siitä tulemme varsinaiselle Orivedelle, siitä käännymme koilliseen, Rääkkylän niemimaan ja sen edustalla olevain suurten saarten, Varpasalon ja Oravisalon, väliseen salmeen, joka tuonnempana laajenee laveaksi Jänisseläksi. Laiva käy Rääkkylän kirkonkylässä, ja sen korkeahkolta harjalta saatamme silmäillä ympäristöä. Edessä olevan Jänisselän pohjoispuolelta näkyy pohjosesta pistävän pitkän Tutjunniemen eteläpää, samannimisine kylineen ja muutamine tuulimyllyineen. Koillisesta siintää jono pitkänkapeita saaria, jotka pääksyttäin asettuneina muodostavat kuin aidan Jänisselälle. Tätä saarijonoa myöten sanotaan muinoin käyneen Tutjunnientä myöten tulleen Kuopiontien Sortavalaan.

Rääkkylästä voisi ehätyttää — saatattaa veneellä — Tutjuun. Sieltä taas voisi jatkaa matkaa joko erityisellä Joensuusta tulevalla laivalla tai pitkin nientä sen keskipaikoilla sijaitsevaan Liperin kirkonkylään, joka seutu on verrattain kaunista. Vedet sitä kaikilta puolin syleilevät, pyrkien aivan pelloille; kauniita kuusikumpuja ja korkeita koivikoita on siellä täällä kylässä ja kylän ympäristöllä. . . .

Pielisjoki Vallinniemen kohdalla Enossa.

Rääkkylästä jatkuu laivamatkamme Jänisselkää myöten, pujahtaen siitä kauniin Pesolansalmen kautta aavalle, ulappamaiselle Pyhäselälle. Tämän levittäytyminen kaikessa aukeudessaan eteemme tekee valtavan vaikutuksen. Se ei ole saarikas eikä tavallisenkaunis; sen laajuus ja matalarantaisuus se tuollaisen tunnelman aiheuttaa.

Poikki aukean purjehdimme.

Siinä kohdassa, johon juuri laskemme, — siinä missä vuolas Pielisjoki vesiään vastaamme vyöryttää, siinä on Pyhäselän ranta viehättävä. Joensuun kaupungin kauniita huvilaniemekkeitä ne siinä ovat.

Kaupunkia katseltuamme lähdemme sen viereltä, Pielisjoen ensimäisen kanavan alapuolelta, Pohjois-Karjalan valtasuonta tutkimaan.

Ensinnä on edessämme leveätä, väkevätä virtaa, sitten suvantomaista jokea, kunnes tulemme Utraan, joen toiselle kanavapaikalle. Siitä jatkuu vielä suvantoa; mutta sitten tullaan varsin koskiselle kohdalle, tekisi mieli sanoa: varsinaiselle Pielisjoelle. Rannat, jotka tähän asti ovat olleet matalia ja laakoja, muuttuvat nyt metsäisiksi, vaaraisiksi. Vesi vimmautuu. — Pielisjoen kosket ovat kivikkoisia, väkevätisiä — vaikkakaan eivät erittäin mahtavia. Muinoin ovat ne olleet ylen pahoja kulkea. Nythän tuo matka ei tunnu miltään, kenties vain hiukan hitaalta. Kosket on kanavoitu. Se ei ole matkailijalle kaikissa suhteissa aivan edullista: alkuperäinen luonnonkauneus on kanavalaitosten vuoksi vähentynyt. Onneksi on muutamat kanavat kaivettu varsinaisesta uomasta syrjään. Niinpä esim. kauniin Kuurnan koskeen kohdalla, jolle saavumme. Vanhassa vapaudessaan siinä kohisee koski.

Paiholan sulun perästä muuttuu joki taas suvantomaiseksi. Siitä tulemme Jakokoskelle. Se pauhaa kahtena haarana kahdenpuolen somaa saarta, jonka halki kanava käy.

Siitä seuraa taas suvantomaista Saapaskoskelle asti, ja laakeatapa se on edelleenkin.

Tulemme Enon kirkonkylän komeille seuduille. Siinä kohdin kohisee Pielisjoen suurin koski: Kaltimo. — Mutta siihenpä kosket päättyvätkin. Alkavat laajat, selkämäiset suvannot, joiden yhtymäkohdissa vain voimakas virta käy. Näille suvannoille on, varsinkin juuri Enon pitäjän kohdilla, usein lumoavan kauniit katsomaalat.

Jätettyämme Hiirenveden ja sen itäänpäin laajenevan osan, Joukiaisen, saavumme Rahkeenvedelle, johon idästäpäin laskee Koitajoen haara, ja siitä tulemme Rukavedelle, joka yhtyy Ahvenisensalmen kautta Pohjois-Karjalan valtaveteen: Pielisjärveen.

Sitä, Pielisjärveä, ei aluksi luulisi siksi, mikä se on. Se on niin saarien täyttämä. Ainoastaan sopivista saarensolista saa vähän siintoa silmiinsä. Mutta kuitenkin aavistaa, että ollaan ulapalla.

— — — — — — —

Karkea huuto laivan vihellyspillistä ilmoittaa oltavan Kolin rannassa. Vuori onkin jo penikulmien päässä Pielisellä kiinnittänyt korkeudellaan huomiota. Laituriin tullaan, käydään maihin.

Nyt alkaa nousu, nousu korkealle Kolille. Jos et ole tottunut vuorta kiipeämään, istahdat monet monituiset kerrat kivelle tiepuoleen lepäämään, hatusta hikeä kuivaamaan. On siitä sitten noustu kilometrinen, likipitäin toinen ja jo ollaan varsinaisen huipun juurella. Vielä viimeinen ponnistus, tosin se vaikein, kun seisomme matkailijamajan edustalla, korkealla Kolin huipulla, ei kuitenkaan korkeimmalla. Kolin pohjoispuoliset näköalat jo tästä sentään aukeavat. Jos olet malttanut noustessasi olla katselematta näköaloja, on hämmästyksesi sitä suurempi. Taulu, joka samalla kertaa silmiesi eteen leviää, on niin suuremmoinen, kaunis ja vaihteleva, että sitä kauan ja sanatonna katselet . . .

Hetkisen kalliolla istuttuamme ja nautittuamme »majalla» jotain virvoketta, jatkamme taas nousua. Ja nyt se vasta onkin nousua! Ovat toki lyöneet kaiteita puihin polun varteen, muuten olisi pääsyn kanssa melkeinpä niin ja näin. Pitkälti tätä ei toki kestä, kun päästään Ukko-Kolille.

Nyt on nähtävänäsi se, mitä Koli tarjoo!

Tuossa alhaalla syvällä edessäsi on ihana, satasaarinen Pielinen.

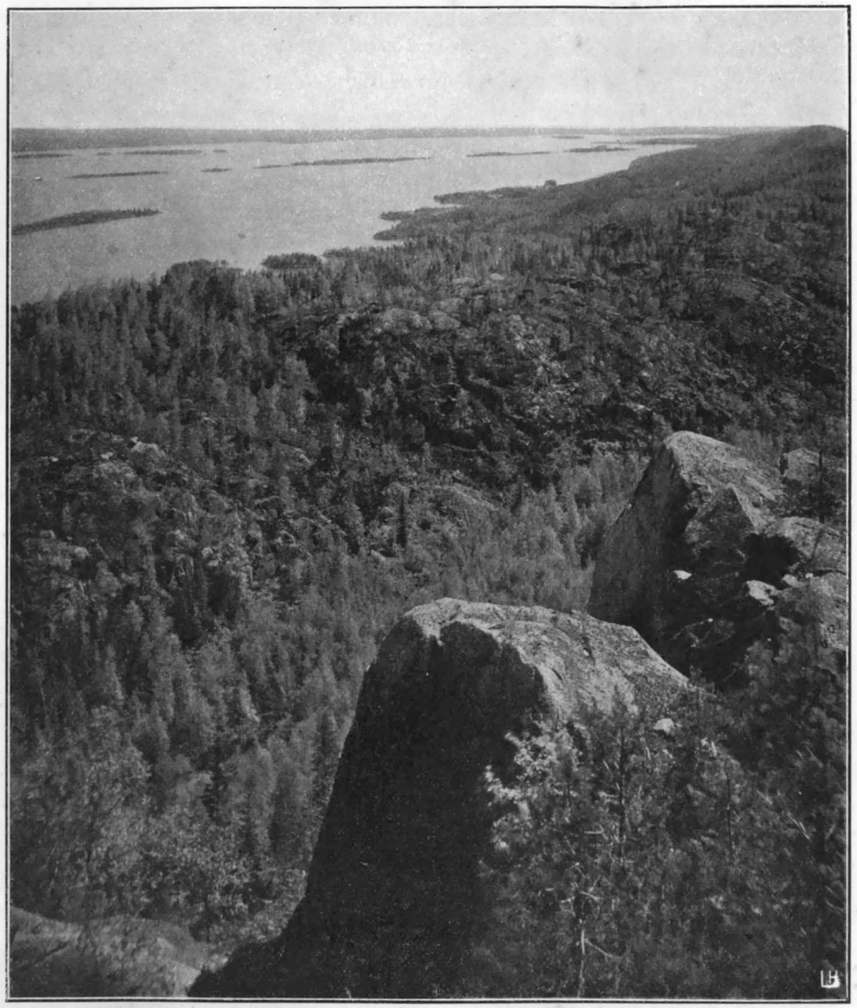

Koli.

Soutaa sillä vene; sitä pidät melkein vesilintuna. Laivaa, joka sillä ui, luulet maalatuksi kalastajan ruuheksi. Ihana on Ylä-Karjalan järvi, somat sen saaret ja niiden kaaret, puhtoisen valkeat sen hietikkorannat. Suuri ja pitkä on ylä-karjalaisten järvi. Et läheskään sen kaukaisia rantoja autereen peitosta eroita . . .

Käännämme katseen länteen. Täällä taulu muuttuu, muuttuu kirjavaksi, vaihtelevaksi. Halme, aho ja lampi vuoroon toisensa vieressä. Metsä on pohjaltaan lehtoista, mutta taulun värittämiseksi näkyy havuakin. Kunnas kohottaa päätään, selänne harjuaan puh-

taassa sopusoinnussa. Taloja näkyy tuon tuostakin, karjasavuja nousee ja vuoriperä pilkistää sieltä täältä. Siinä karjalainen salomaakuva!

Etelässä näkyy jylhäseinäinen, koleapäätyinen P a h a-K o l i, jonka alppimaisen kalliovaaran takaa korkea ja laajaselänteinen M ä k r ä. Tämän takana taas H e r a j ä r v i, pitkä ja kapea, mutkikkaine lehtorantoineen. Kotvasen siellä silmä viihtyy ja nautinnolla sitäkin Kolin tarjottavaa ahmii.

Kaukana lounaassa siintää H ö y t i ä i n e n. Pohjoisessa näkyy Kolin nuoremmat sisaret I p a t t i, K ä r ä n k ä, S u t k a ja M u s t a r i n t a i n e n, korkeita vaaroja kaikki.

Mutta lähin ympäristö, itsensä Kolin luonto ja rakenne? Jylhää, kallioista, kuusimetsäistä, osaksi vaan lehtisekaista. Syvärotkoista, melkein kuilumaista. Kalliopaadet jyrkkiä, törmänteet luoksepäästämättömiä. Jos Kolissa olisi peikkoja, tuolla ne rotkossa asuntoa pitäisi; jos täällä enkeleitä asustaisi, ne harmailla kalliokukkuloilla liipoitteleisi, viheriöiden kuusilatvojen tasalla, osottaen inehmon lapsille Karjalan kauneutta . . .

— — — — — — — —

Mutta jo on aika astua alas ja lähteä purjehtimaan poikki ulapan. Saavumme vastapäätä olevaan V u o n i s l a h t e e n, sieltä K i n a h m o n s a l m e e n, siitä M ö n n i n s e l ä l l e ja edelleen L i e k s a a n.

Lieksa eli Pielisjärven kirkonkylä on Aunuksesta alkavan L i e k s a j o e n suulla. Sen rantaan tullaan kuin salaista, linnotukseen johtavaa väylää myöten. Ja onkinhan siinä linnotuksen tuoksua: vasemmalle jää kapea K a u p u n g i n n i e m i (vanha Braheankaupungin paikka). — S a u v a n k a l l i o l t a voi silmäillä seutua ja sinertävää Mönnin selkää.

Ken laivamatkan tahtoo tässä keskeyttää ja haluaa päästä Pielisen alkulähteille rajan taa, hän alkakoon tästä matkan — vaivaloisen jalkamatkan. Hevospelillä pääsee ainoastaan P a n k a k o s k e n tehtaalle. Pankakoski on pauhuisa putous Lieksanjoessa; paha vain, että tehdaslaitteet tärvelevät sen rannat. Pankakoskelta on soudatettava kauniin P a n k a j ä r v e n yli Kalliolahden torppaan, siitä astuttava Ruunaan kylään N a a r a v i r r a n varrella. Tästä sopii soudattaa Naaravirtaa myöten S i i k a v a a r a n alle, jossa kohdin virta levenee nauhamaiseksi N a a r a j ä r v e k s i. Korkealta Siikavaaralta, joka jyrkkänä laskeikse kahdelle puolelle, on näköalat äskenmainitulle järvelle, vastapäätä olevalle P a h a n v a a r a l l e ynnä loitos siintäville saloille. Vaara vaaralta, suo suolta siitä polkutie jatkuu. Siikavaarasta saavutaan Hattuvaaraan, siitä Lehmivaaraan. Pahoja ovat tiet olleet tähänkin asti, mutta tästä ne tahtovat kerrassaan tukkeutua. Kovalla yrityksellä ja hyvällä uskolla kuitenkin pääsee, — pääsee Varpavaaraan, Kitsiin, Louhi- ja S i r k k a-

vaaraan, jotka ovat viimeisiä taloja Suomen puolella. Sirkkavaaralta ovat laajat näköalat rannattomina leviäville, salaperäis-tenhoisille rajasaloille.

On otettava läheisestä Inarin talosta saattomies ja lähdettävä sen avulla löytämään ensimäistä Aunuksen kylää — Lentieraa, samannimisen järven rannalta. Siinä onkin löytämistä!

Kun sen järvi vihdoin vilkahtaa ja kun sen kalmiston hallitsemaan piiriin vihdoin saapuu, tuntee kuin olisi voiton puolella. Ja epäilemättä onkin. Johan lähenevät Pielisen lähteet, johan tiet siedettävämmiksi käyvät. »Potshtovoi doroga» (postitie) jo tästä Repolaan on!

Matkalla Repolaan on matkan puolivälissä kaksiosainen Kiimaasjärven kylä, jonne tullessa jää tien varrelle Luovutsaaren kylä ja Suuloansaari, samannimisten järvien rannoille. Enimmäkseen käy tie suuren Lieksanjärven rantaa; honkien lomista vilkahtaa tuontuostakin sen aava, saarekkaan soma selkä.

Repolan kylää, joka on järven pohjoispäässä, voi pitää matkan päänä, sillä ainoastaan vähän pohjoisempana olevan Roukkulanjärven vedet enää laskevat Pielisen reittiin; Lieksanjärvi on tämän alkuhaaran pääjärvi. Voimme siis Repolassa kauvemmin levähtää, ihailla sen seutuja ja nauttia sen suurta vierasvaraisuutta.

Palausmatka käy Kolvasjärven, Koropin ja Tuulijärven (viimeksimainittu, samoinkuin Lusmakin, jossa voisimme pistäytyä, sijaitsee suurehkon Tuulijärven rannalla) sekä suomenpuoleisten Kivivaaran ja Nurmijärven kautta. Jälkimäisestä saa kyydin Pielisjärven kirkolle.

Mutta se joka tahtoo jatkaa matkaa Pielisjärven rantoja pitkin, hän astukoon Lieksasta takasin laivaan ja antakoon sen Kinahmon suulta kääntää suuntansa pohjosta kohti. Täten saavumme näköalaa ja tietä tukkeavain saarien sivutse Pielisen perukkaan, kauniilla Mikonniemellä sijaitsevaan Nurmeksen kauppalaan.

Palata voimme Juuan rannoitse. Juuassa on korkea Saapukkavaara, jolta on käytävä heittämässä jäähyväissilmäys valtavalle Pieliselle, jossa sillä kohtaa soutaa suuri Paalasmaan saari . . . .

— — Koitajoenreitin varsia vaeltamaan on parasta lähteä sen alkuvesiltä Korpiselän Tolvajärveltä.

Kun Ristisalmen ystävällisestä kievaritalosta otamme saattoveneen, voimme sillä lähteä viilettämään reitin ensimäistä suurempaa vettä, pitkähköä Tolvanselkää. Se on saareton ja salorantainen, korpijärven perikuva. Järven pohjoispäästä alkaa yhtä

saloinen Tolvanjoki, jota koskistaan huolimatta sopii hyvin veneellä laskea. Sen vedet vuolastuvat, kun siihen koillisesta tulevat Paastarven vedet ja kun se kulkee sydänsaloisen Muntaanjärven läpi. Tolvanjoki laskee n. s. Kotijärven lahditse Melaselän vesiin. Kotijärven itärannalla, korkealla rantavaaralla, on kaunis Melaselän kylä, jolta avautuvat viehättävät, jonkunverran Kangasalan harjun nähtävyyksiä muistuttavat näköalat lounaasen ja länteen. Siinä ensinnäkin Kotijärven takainen Melalahti — omituisine Tainanpätsi-nimisine luotoineen; sitten Viiksinselkä, jonka jatkoksina etelässä ovat Jylmäkän- ja Hiienselkä; sen pohjoispuolella Saarenselkä, jonka keskellä on suuri, jyrkkärantainen Ostronsaari; niiden takana Mutalahti ja sentakaiset vedet. Kaukaa kuumottaa salojentakainen korkea Korpiselän kirkonkylän vaara. Seudun kylät siihen myös näkyvät. Edessä olevalla niemekkeellä on Nehvonniemen kylä, mainitulla Ostronsaarella samanniminen ja Veitsisyrjän kylä, Mutalahden perillä lahdenniminen kylä. Ostronsaarella kannattaa käydä noiden jyrkkäin rantojen vuoksi, — sitäpaitsi on Veitsisyrjässä kuuluisan runolaulajattaren Iro Sissottaren entiset elinsijat.

Melaselässä voimme vaihtaa soutajia, ja kun uudella ehätysveneellä lähdemme matkalle, tulemme aluksi salmimaiseen Niemenjokeen, jossa olevista Päsmänkoskesta ja Haapavirrasta päästyä alenemme avarammalle Rotilanjärvelle. Joudumme jyrkkärantaiseen salmeen, Hirvenleukoihin, ja siitä alkaa kapea Petkeljärvi, jonka keskellä on soma petkelemäinen saareke. Saaressa sanotaan olevan aarteen, vaan kukaan ei jaksa kummallisia lunnastöitä täyttää . . . .

Edelleen edetessä tulemme väkevävirtaiselle Oinassalmelle, joka katkasee Möhkön—Ilomantsin maantien; siitä kauniille Karpanjärvelle. Kääntämänsalmen kautta saavumme suurehkolle, saaririkkaalle Nuorajärven selälle. Tähän virtaa Möhkön kautta milt'ei kosketon, mutta vesirikas Ylä-Koi'an joki, joka lähtee, samoinkuin varsinaisen Pielisen vedet, järvistä rajan takaa. Tätä on voitu kevätvesien aikaan Möhköntehtaan laivoilla kulkea aina Kuolismaan kylään asti. Jos tätä matkaa emme pääsisikään tekemään, olisi meidän kumminkin käytävä Möhköllä ja sen takaisella Ontronvaaralla, jonka korkealta kyläharjalta voidaan nähdä siitä etelään oleville saloisille, suurehkoille Vieks- ja Lapin-järville.

Nuorajärven toiseen päähän sopii kulkea joko ehätysveneellä tahi niin, että astuu Oinassalmelta Kuuksenvaaran myllylle ja lähtee siitä oppaan avulla taivaltamaan ihmeellistä, satalampista särkänneseutua, joka johtaa korkeaan Putkelan kylään, Nuorajärven pohjoispäässä.

Putkelan kylä on ylen-ylävä vaara. Ja vaikuttavat näköalat siitä ympärille avautuvat. Lounaasta näkyvät lähellä oleva kaunisvaarainen Ilomantsin kirkonkylä, sen takana toisaalta Maukkulankylän mahtavat harjanteet, toisaalta Sonkajankylän somat rinteet Ilomantsinjärven takaa; etelässä kohoaa korkea Kuuksenvaaran kylä ja idästä paistavat N ,rajärven aukeat ulapat. — Ilomantsin kirkonkylään on tästä hyvä pistäytyä, kylätie viepi poikki 5-kilometrisen taipaleen. Siellä on käytävä pappilanmäellä, jolta on ehkä vielä valtavammat näköalat kuin Putkelan vaaralta.

Putkelan kohdalta lähtevät vedet juoksemaan Koitajokena, joka alkumatkastaan on tyyni, kosketon. Kun ei sen juoksussa näillä kohdin ole erikoisemmin katsottavaa, niin lienee parasta, että annamme sen omassa rauhassaan vieriä Mekrijärveen, ja lähdemme tästä kulkemaan kuivaa kangastietä myöten Mekrijärven kylään, joka on äsken mainitun järven rannalla. Joki virtaa muuten aivan lähellä tietä, vaikk'emme sitä metsän vuoksi näe. — Mekrijärvi on kaunis rantakylä, jonka arvoa kohottaa vielä se, että siinä on elänyt Suomen Karjalan etevin runolaulaja Simana Sissonen, edellämainitun Iro Sissottaren veli. Voimme käydä katsomassa hänen kotitaloaan. Kylässä on muitakin vanhoja runotaloja. Onpa niitä järven toisella puolellakin, salmen kahden puolen sijaitsevassa Ryökkylän kylässä. Tosin ovat vanhat kielet nyt vaiennuksissa. Mutta niiden vaikutusta on varmaan, että kylä jättää mieleen lämpimän tunteen.

Otettuamme kylästä veneen, löydämme Koitajoen järven pohjoisrannalta. Saatuaan koillisesta lisäkseen Kelsimän vedet ja laskettuaan vähän matkan päässä kylästä Mekrijärveen, lähtee se virtaamaan sen rantaa luoteesen päin. On ensikerran kävijästä omituista nähdä, että järven vesi pitkin rantaa virtaa joenjuoksun mukaan.

Järvi ujuttautuu pitkälle luoteesen virran suuntaan. Sitten lähtee Koita virtaamaan suurensuurten Lehmonsoiden läpi, tarjoten vähän ihailtavaa, mutta kyllä runsaasti näitä seutuja kuvaavia aukeuksia.

Näitä suovesiä soluessamme jää oikealle korkeahko Huhuksen kangas. Tälle olisi meidän päästävä, mutta suot eivät päästä. Vasta kun tulee Koidan ensimäinen koski, Lylykoski, jonka yläpuolella on lauttauspaikka ja josta jatkuu Ilomantsista Lylyvaaran kautta tuova tie Käenkoskelle, voimme sinne päästä. on matkailijan Huhukseen poikettava? Siksi, että siltä näkyy jois-Karjalan kenties kaunein järvi, runollinen Koitere. — veikkonen, kuin sinulla on paljon kaunista näkemättä kuin et ol derta nähnyt», huudahtaa Ahlqvist. Ja totta se on. Ikihyvilsi tuu, kun kirkkaana kesäpäivänä joutuu sen ruohikkoiselle rin

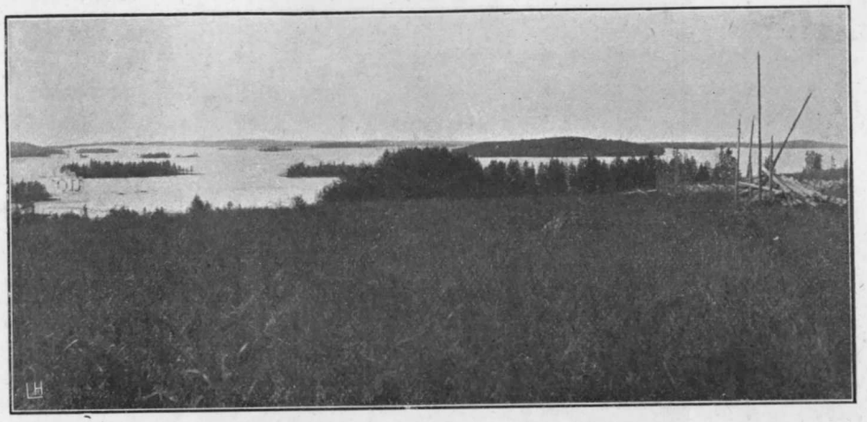

Koitere, Huhuksesta katsottuna.

Eteen välähtää laaja, siintävä selkä, somine, sataisine saarineen. Tuossa parimäntyinen nokkare, tuossa pensastoinen pyörylä, tuossa pari rinnakkain, tuossa kolme kannakkain, tuolla suuri metsäinen, soutava emo, ympärillään sarja pieniä vallattomia poikasia ja lehtipukuisia, kainoja tyttäriä . . .

Koiteressa on yhtäpaljon saaria kuin kesässä öitä, sanoo kansa; mutta tästä katsellen tekisi mieli huudahtaa: yhtä paljon kuin taivaalla tähtiä . . . .

Koiteren rannalla on kuulun runolaulajan Puhakan kotitalo, Liepala, ja vielä kuulumman runolaulajattaren, Mateli Kuivalattaren eläntäsija, Kontiovaara. Edellinen tähän hyvin näkyy lahdelman takaa, muistuttaen mieleen Ahlqvistin haaveellista Suometarsatua, joka on siinä uneksittu; — jälkimäiselle, loitommalle, voimme soudattaa.

Lylykoskelta jatkuu Koita monikoskisena. Sitä voimme kyllä alkumatkasta seurata venein, mutta loppumatkasta on astuttava sen rantoja, tukkimiesten polkemia polkuja myöten. Koidan kosket ovat kovin erämaisia. Ei asumuksia, ei aukeutumia lähistöillä. Kuin ikinukkunutta luontoa ne kohinallaan herättelisivät.

Ei muuten, mutta parin kosken vuoksi sen alapäässä kannattaa seurata Koidan alinta juoksua. Nämä ovat Kuusamonkoski ja Pamilo.

Jo kauaksi kuuluu pauhu Pamilosta, »erämaan voimakkaasta jättiläisestä». Ja kun sen reunalle saavut, pysähdyt äänetönnä sen metelöimistä katselemaan. Komean Koitajoen on täytynyt supistua kapeaan kalliorakoon ja siitä moinen menoaminen. Pamilo heittelee vettä äkkijyrkkiä reunakallioita vasten, hypittää sitä vaahtoisana kuohukkona, välistä viskaten ylös ilmaan; silloin särkyy se pisaroiksi, joihin

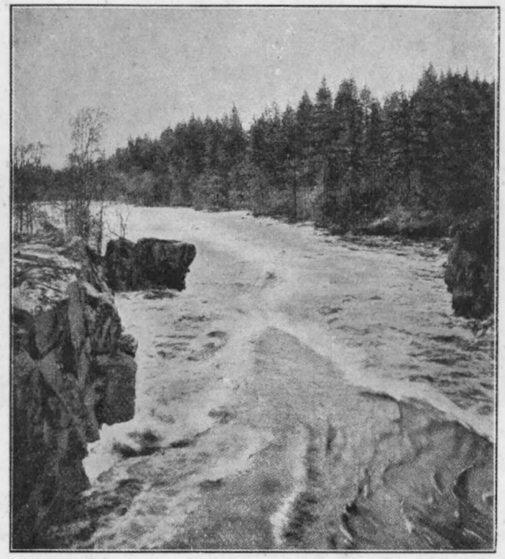

Pamilo Koitajoessa.

päivän säteet seitsenvärillä taittuvat. Ja vesi ärjyy, ärjyy. Se on kuin hullaantunut. Vielä tästä paasikidasta päästyäkin se raivona hypähtelee. Vasta alempana, jokimutkan takana tyyntyy se ja tasoittuu miedoksi juoksuksi . . .

Olisiko Pamiloa koetettu laskea? Ei, sitä ei liene kukaan yrittänyt. Kun kevättulvan aikana — sitä aikaa kertomuksemme yleensä tarkoittaa — katselee esim. tukkien kulkua, tulee sitä nähdessä hurjimmallekin mieltä pysyä rannalla. Tukkilainen kyllä laskee sen kosken, minkä muukin mies, mutta Pamilon kohdalla vetää se veneensä maitse. On se hänellekin henkikulta kallis.

Kauvan ei vielä Pamilo ole ollut suuren maailman suosiossa. Pamilon puolesta ei ole kukaan pitänyt sellaista ääntä, että se tarpeeksi kauas suureen maailmaan kuuluisi. Oma äänensä on kyllä kova, mutta ei kuitenkaan yli Suomen suuren kantava. Nykyään jo kuitenkin käydään sitä katsomassa. Eikä kaduta kauppoja. Luonto sen ympärillä on erittäin jylhää, tekisipä mieli sanoa: villiä; mutta näissä puitteissapa se parhaan vaikutuksensa tekeekin.

Pamilolta päästään lyhyen soutomatkan päästä Pielisjoelle, josta voi nousta sillä kulkeviin laivoihin.

P. Puhakka, Samuli Paulaharju ja Iivo Härkönen.

— — — —

Höytiäinen ja Viinijärvi ovat kaunis pohjois-karjalainen morsiuspari.

Joensuusta päin tulijan, joka tahtoo tutustua näihin järviin, on mukavinta pistäytyä junalla Kontiolahden nuorelle asemalle. Tässä pilkahtaa jo Höytiäisen sinipinta komean petäjikön lomitse näkyviin, ja ratalinjan päällitse, parin kolmen kmn päässä, kohoaa Pyytivaaran lehtovehmas rinta. Hivelevän ihanana kaartuu Höytiäinen runsasmetsäisten rantojensa sylissä Pyytivaaralta katsottuna. Etelästä siintävä Pyhäselän ulappa lisää taulun viehättäväisyyttä. Kontiolahden kirkonkylän kautta sopii sitten matkata Höytiäiselle — toivottavasti hallituksemme ennen pitkää rakentaa parin kmn pituisen satamaradan Höytiäisen rannalle liikenteen helpottamiseksi. Laskeutuessa kylän korkeata harjannetta kiintyy matkamiehen silmä rinnettä kiertävään kiviröyhelöön, jossa suuret kivet yltympäri ovat vapaiksi huuhdottuja. Se on jääkauden aikuisen »Yoldiameren» rantaviiva. Hiukan alempana alkaa Höytiäisen vanha ranta, ja vähän matkan päässä loiskii jo Höytiäisen kristallikirkas aalto iloisesti rantahiekkaan. Höyryveneessä kiidämme sitten kuultavan kirkkaita vesiä pitkin. Taaksemme jää ylväs, havumetsän peittämä Kontioniemi ja neliökmn laajuinen Vierevänieni, jonka hohtavaan, vaaleankeltaiseen hiekkaan ei ruoho eikä puu ota juurtuakseen. Eteläpäässänsä Höytiäinen leviää laajaksi ulapaksi. Siinä on vain muutamia saaria, joista juhlallisimpana kohoaa tumma, tarujen ikuistama Joutsenus. Väilyvä sinipinta sulaa paikoin taivaanrantaan.

Vaikka järvi, aletessaan luonnon-vallankumoukseen päättyneen laskun kautta 10 m., kadotti 15,000 ha pinta-alastaan, jonka sijaan kohosi aalloista hedelmällisiä vesijättömaita, on sen vesipinta vieläkin 25,000 ha. Järveä voitaisiin toistamiseen laskea 8 m., jolloin pohjamaata jäisi 12,000 ha. Höytiäisessä on syviäkin paikkoja, 50 metrin syvyisiä. Komeat karjalaiset vaarat kiertävät rantoja, loitolta koillisesta häämöttävät Kolivaaran mahtavat huiput.

Saavumme Kinahmoon. Paikka oli ennen saari, mutta muodostui edellämainitun laskun perästä laajaksi Höytiäisen keskeen työntyväksi niemimaaksi. Kapuamme vanhan saaren korkeimmalle kukkulalle n. s. Lappalanmäelle. Olemme onnellisia, jos saamme luoda silmäyksemme järviemme kuningattareen silloin kun se hymyilee hurmaavinta hymyään: auringon noustessa. Lumoava kuva, joka edessämme väreilee, ei hevin haihdu sielustamme. Jatkamme matkaa n. s. pienelle Höytiäiselle, järven läntiselle haaralle. Tämä osa Höytiäistä on kenties mieltäkiinnittävin. Piirteet ovat pienemmät, mutta samalla suloisemmat. Emme tapaa enää laajoja selkävesiä, vaan kauniita salmia ja lahdelmia sekä lehtorantaisia pikku saaria, joita on

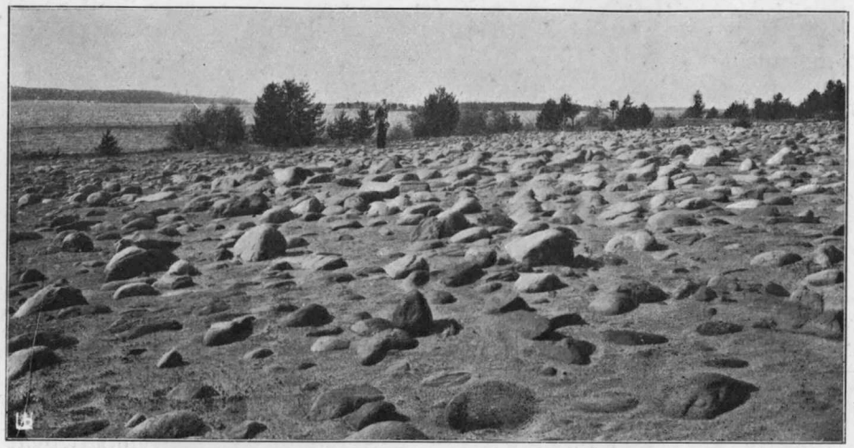

Höytiäisen pohjaa.

siroteltu joka taholle kuin kukkavihkoja. Ranta muuttuu myöskin ylt'yleensä uhkeaksi lehtimetsä-köynnökseksi, josta siellä täällä avautuvat n. s. Höytiäisen pohjan hyötyisät nurmet. Matkailijan on sopivin mennä laivassa Rauanlahdelle asti ja taivaltaa sieltä Polvijärven kirkolle, joka on verrattain lähellä. Maantie kulkee pohjamaatumain poikki, niin että matkailijalla on hyvä tilaisuus lähemmin tutustua oivallisiin niittyihin.

Rukkovaaran yksinäinen, muurahaiskeon muotoinen kukkula kohoaa kangasmaalla 15 km. päässä Polvijärveltä Joensuuhun menevän tien varrella. Tälle vaaralle näkyvät Viinijärven kirkkaat vedet, leväten vaaran alla kuin hopeaisena levättinä. Parin peninkulman pituista ulappaa noudattelee kahden puolen hauska saaririvi. Ranta on joskus jylhää ja louhista; pohjoispäässä se lientyy leppoiseksi lehdoksi. Viinijärvi on kalarikas järvi; maksaa vaivan laskea pitkää siimaa sen rantamilla. Matkustaessa Rukkovaaralta Joensuuhun päin sopii matkailijan joko veneellä tai jalkaisin poiketa Sotkuman majatalon lähellä olevalle honkametsän peittämälle Räsälänniemelle, joka muistuttaa paljon Punkaharjua ja tarjoaa miltei yhtä viehättäviä näköaloja. — Matkaa Joensuuhun on jälellä 25 km. Matkan varrella tapaa odottamatta keskellä synkkää saloa runollisen paikan: kaksi syvällä maan uumenissa päilyvää vihreähohteista Valkeislampia, joiden välistä kapeata harjannetta maantie kulkee. Höytiäisen kanava eli laskuväylä, jossa mainitun luonnonmullistuksen (v. 1859) jälet ovat selvästi havaittavina, tarjoaa myös mielenkiintoa.

Jos aika myöntää, voi matkailija suunnata kulkunsa Polvijärveltä omituiselle Outokummun kukkulalle, jättäen siinä tapauksessa Rukkovaaran käymättä. Tasaista, hyötyisää koivikkoa kasvavaa

maata noudattelee sinne tie (30 km.), ja Viinijärven hopeainen pinta välkkyy tuon tuostakin lehdon aukeamista. Outokummulta ovat maisemat niin suuremmoiset ja laajallekantautuvat, että paikka ansaitsisi tulla yleisemmänkin huomion esineeksi. Seitsemän kirkkoa näkyy tälle kuululle kummulle, eikä mistään muualta avaudu Viinijärvi niin soreissa piirteissä kuin juuri tästä. — Paluumatka tapahtuu mukavimmin Taipaleen kirkonkylän kautta, josta Viinijärven siintävä selkä heittää matkailijalle viimeiset jäähyväiset. Siikakosken tehtaalla voi matkamies astua pieneen höyrypurteen, joka kiidättää hänet Orivettä ja Pyhäselkää pitkin Joensuuhun, tai ajaa maanteitse Taipaleesta.

Viinijärvi ja Höytiäinen — ne ovat sulho ja morsian! Edellinen miehekkään vakava, hieman mietiskelevä, kirkassilmä, jalopiirteinen, jälkimäinen iloinen, valoisa, kiehtova, ijäti-nuortuva. Ne ovat ennen Höytiäisen laskemista olleet koskisen Viinijoen kautta toistensa yhteydessä. Nyt niitä erottaa umpeutunut, peninkulman laajuinen enimmäkseen vaarojen peittämä kannas.

Uuno A. Varis.

Monrepoosta.

LOUNAIS-KARJALASSA.

Viipurin, Karjalan vanhan pääkaupungin, ympärystät eivät ole merkillisiä ainoastaan historiallisessa suhteessa vaan myös luonnonkauneuden puolesta. Tosin saattaa niihin sisältyä jonkunverran keinotekoistakin kauneutta, mutta kaikissa tapauksissa kannattaa Karjalaa ihailevan matkailijan niille seuduille pysähtyä ja niitä katsella, — varsinkin, kun se käy niin mukavasti päinsä.

Viipurin seudun lähin käyntipaikka on tuo kuuluisa Monrepoon puisto, sijaitseva sillä saarenteella, joka on kaupungin edustalla, Viipurinlahden ja Suomenvedenpohjan välillä. Saarenteen erottaa kaupungista kapea salmeke, jonka saarella seisoo Viipurin linna. Monrepoon kauneudet tosin ovat suuressa määrässä keinotekoisia; mutta niin voimakas on sen alta ilmautuva luonnonsävy, että edellisen milt'ei kokonaan unohtaa. Varsinkin on puiston jyrkkävuorinen ja kuusimetsäinen ranta vaikuttava. Taitava ihmiskäsi on ikäänkuin luonnon työtä jatkanut. Se on puistikkoon kyhännyt sopusointuisesti sijoittuvia huvimajoja, vuorille kohottanut torneja ja rantarotkoihin — nostattanut luonnon syvien syntyjen tietäjän: Väinämöisen.

Viipurinseudun loitompia merinäköaloja saa nähdä, kun lähtee höyrylaivalla huvimatkalle Johannekseen ja Makslahdelle. Matka käy sinne m. m. Horttanan huvitilan ja kapean Niemelänsalmen vanhastaan vallitettujen rantain ohi. Johanneksen kirkonkylän ranta on kaunista seutua. Eteenpäin siitä on Kirjolanhovin edustalla, laajahkon lahtiulapan takana, suuri Revonsaari, jonka eteläpään sivu päästään Römpötin laituriin Makslahdella. Täältä voidaan, kulkemalla maanteitse poikki pitkän, pohjoiseenpistävän

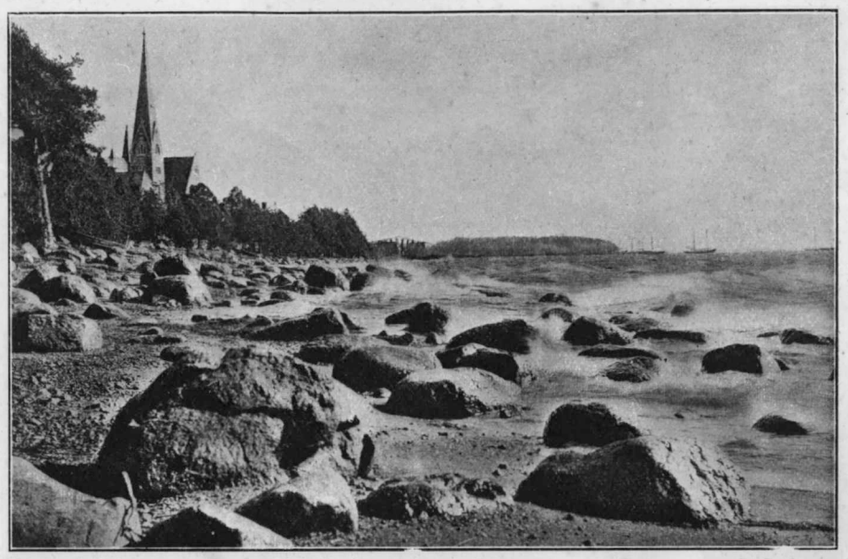

Koiviston kirkonkylän ranta.

Pullinniemen kannan, päästä Koiviston kirkonkylään, suurliikkeisen Koivistonsalmen rannalle, josta on valtavat näköalat etelään Suomenlahden ulapalle.

Vaan kauneimman katsoo, ken lähtee matkalle Viipurista pohjoiseen päin, Saimaan kanavalle. Sinne voi tehdä matkan sekä pienemmillä että suuremmilla laivoilla, edellisillä tosin ainoastaan Juustilaan ja Rättijärvelle asti. — Tälle väylälle lähdetään Salakkalahden satamasta, josta kuljetaan rautatiesillan alatse ja Huusniemen salmen sivutse, jolloin tullaan suurehkolle Suomenvedenpohjan selälle. Tämän järveä muistuttavan merenlahdelman rannat ovat korkean rantakasvullisuuden peitossa; selällä on soma Sammonsaari. Siitä jatkuu tie varsinaisena kanavana. Ensimäinen merkki siitä on Lavolan sulku. Seutu on kaunista; mutta kauniimmaksi se käy, kun tullaan pitkänkapealle Juustilanjärvelle, josta varsinkin Tinkamonsaaren puoli on silmää houkuttava. Juustilansuluista suoriuduttua päästään pienelle, sievälle Parvilaisenjärvelle ja edelleen aukeammalle Särkijärvelle. Tämän järven päästä alkaa yksi kanavan kauneimpia välejä, Taipaleen kohta, jossa kanava on osittain vuoreen hakattua. Tämän jälkeen tullaan lehtorantaiselle, lukuisasaariselle, lumoavalle Rättijärvelle.

Matka kanavan yläosan läpi ei ole niin kaunista. Järviä, jotka kuljetun matkan niin viehättäväksi tekivät, ei enää satu niin usein kanavan linjalle. Ainoastaan Nuijamajärvi maksaa tämän

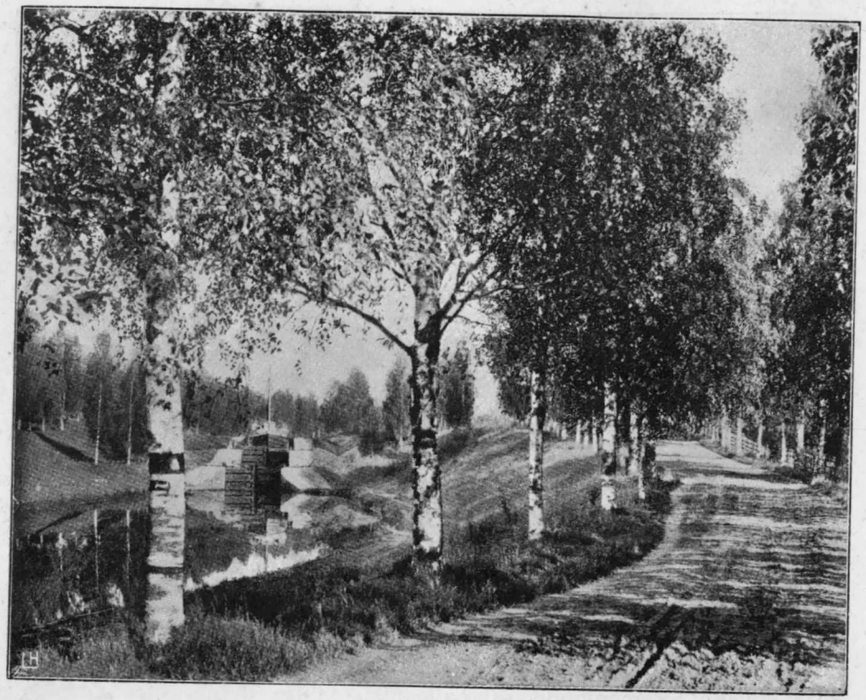

Saimaan kanavan varrelta.

jälkeen mainitsemisen. Mutta vaihteluaan vailla ei edessäolevakaan matka ole. Varsinkin on sen viimeinen taival: väli Mustolan seuduilta Lauritsalaan komeaa. Siinä näet, useissa kohdin, kulkee kanavan uoma jyrkkäin vuoriseinämäin välitse. Lauritsalan seutuihin yhtyvät jo Saimaan etelärantojen ihanuudet.

Vuoksi on tuhatjärvisen maamme vuolain joki, joka kiidättää suuren Saimaan, tuon »saarekkaan sisämeren» suunnattomia vesimääriä Laatokan syliin. Se on jo ammoisina aikoina tullut runojen ja laulujen ylistämäksi. »Ei ole Vuoksen voittanutta», lauloivat jo muinoin esi-isämme; sittemmin on sille tuon tuostakin virsiä viritetty. Se on laajalti tunnettu matkailijamaailmassa. Ja useimmat niistä ulkomaalaisista, jotka Suomeen pistäytyvät, tulevat juuri Vuoksen vuoksi. Tehkäämme mekin matka Vuokselle ja tutkikaamme sen juoksua!

Jos alotamme matkamme Viipurista ja astumme Karjalan junaan, kiidättää se meidät puolentoista tunnin kuluttua komealle sillalle, joka vie yli mahtavan virran. Sillan alla, virran keskellä, on mitä viehättävin saarelma puineen ja pensaineen. Molemmilta rannoilta

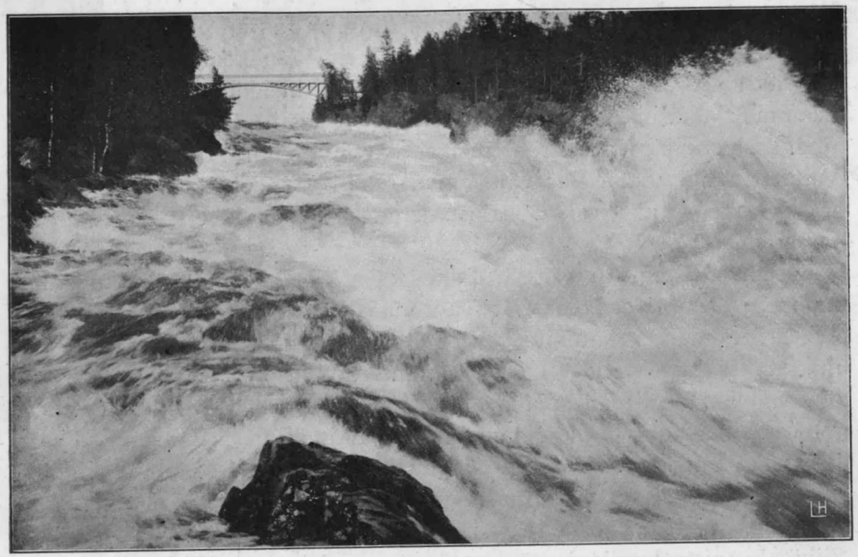

Imatra.

näemme kauniita kunnaita. Tämä virta on Vuoksi ja on sillä tässä kohden nimenä Kuorekoski. Pienen niemekkeen takaa petäjien välistä näemme höyrylaivan, joka odottaa viedäkseen meidät keinumaan Vuoksen alajuoksun aalloille.

Mutta mukavampi meidän on ensin lähteä katsomaan yläjuoksun varsia. Jatkamme junamatkaa Antrean asemalta alkavan Imatran radan loppupuolelle, jonkun kilometrin päähän joen niskasta. Jo kauvas kuuluu Imatran pauhina; ellei juna pitäisi niin kovaa kolinaa, niin kuuluisi se kilometrien päähän. Astuttuamme Imatran asemalla junasta, huomaamme olevamme aivan lähellä verratonta luonnonnäyttämöä.

Vuoksen vesi on jo suoriutunut kolmesta toinen toistaan tuimemmasta putouksesta, kun sen leveä väylä äkkiä kapenee ja koko suunnaton vesimäärä melkein samassa puristuu kapeaan halkeamaan Salpausselän vääjäämättömässä kalliomuurissa. Kosken levyinen, vastustamattomasti tempaava on se vesipyörre, joka Imatran ensimäiseltä askelmalta syöksyy alaspäin, kohta kuohahtaen ilmaan ja hajoten kokeaksi sumupatsaaksi. Toinen aalto painaa edellään toista, ja yhä korkeammalle kuohahtaa vesi kapenevassa uomassa, jonka korkeat rinteet eivät anna armoa vedenvarsoille. Viime portaalle saapuessaan aalto nousee viimeiseen riuhtaisuun ja syöksyy koko painollaan umpisokkeloon, josta jättiläisporeet kumpuilevat pinnalle ja hajoavat suvantoon.

Vuolaana, poreilevana jatkaa Vuoksi Imatran alapuolella matkaansa, ja me seuraamme maitse sen juoksua.

Aluksi ajamme hevosella virran läntistä rantaa erinomaisen kauniille Vallinkoskelle, jonka vaihtelevia näköaloja voi unohtua kauvaksi aikaa ihailemaan. Edelleen on meidän jatkettava matkaamme jalkasin — aina Jääsken kirkolle asti. Tämä väli on erittäin koskista ja virtavaa — melkeinpä kuin yhtä koskea. Mainittavimmat nähtävyydet sillä välillä ovat Räikkölän-, Haikolan- ja Rouhialan-kosket. Ensinmainitun rannalla on suuri Enson puuhiomo.

Imatralta 20 km päässä, Jääskenkirkonkylän kohdalla, muuttuu Vuoksi laakeaksi, suvantomaiseksi joeksi. Jääsken seudut ovat erinomaisen kauniita. Niitä saamme katsella jatkaessamme matkaa soutuveneellä. Laskettuamme 13 km pitkän vuolaan virranosan olemme Antrean sillalla. Kuorekosken partaalta astumme odottelevaan laivaan ja lähdemme virran alajuoksua tutkimaan. Ensin koski laivamme kokassa kohisee, mutta pian solumme rauhallisemmille vesille, kunnes noin viidentoista minuutin kuluttua saavumme Papinkoskelle, jossa taas huomaamme, että olemme Vuoksella. Siinä kaunista huvilanientä kiertäessämme laiva yhtäkkiä virran vaikutuksesta kallistuu niin että heikkohermoiset jo huudahtavat. Alaspäin siitä kuitenkin seikkailuitta päästään; mutta lotjien ylöspäin tullessa koski joskus tekee pieniä kepposia.

Noin puolen tuntia Kuorekoskelta lähdön jälkeen laivamme kääntyy vasemmalla olevaan lahteen, jonka rannalla on Antrean kirkonkylä. Sen korkealla kunnaalla sijaitsevan uuden kirkon torni on jo aikaisemmin nähtynä enentänyt maiseman juhlallisuutta. Tätä komeata kylää sopisi pistäytyä katsomassa ja samalla tehdä matka siitä yhdeksän kilometrin päässä olevaan n. s. Sokanlinnaan. Se on maantien varrella ja järven rannalla sijaitseva kaunis vuori, johon vesi on kaivanut kammioitaan.

Antrean kirkonkylästä saavumme noin puolentoista tunnin kuluttua aavalle Kuparsaarenselälle, jossa ei enää ollenkaan luulisi olevansa virralla, vaan järvellä, sillä Vuoksi tässä kohden on noin kymmenen kilometriä leveä.

Noin kolmen tunnin kuluttua Antrean asemalta lähdöstä, useita ihania huvilapaikkoja sivuutettuamme, saavumme Paakkolankoskelle ja samannimiselle kanavalle. Tämä on kaunista seutua. Kanava on kaivettu korkean kannaksen poikki, ja on siinä yksi sulku. Laivan seistessä kanavassa ennätämme juosta koskea katsomassa. Se ei ole vaarallinen. Siitä voivat laivatkin kulkea. Ylöspäin ne tosin eivät juuri pääse, mutta alaspäin mennessä siinä saa hyvää kyytiä. Matkustajalaivat eivät kuitenkaan koskaan kulje sen kautta.

Paakkolankoskelta lähtien laivamme kulkee hyvän aikaa kapeata ja kaunista virtaa myöten, kunnes Vuosalmen lauttauspaikkaa

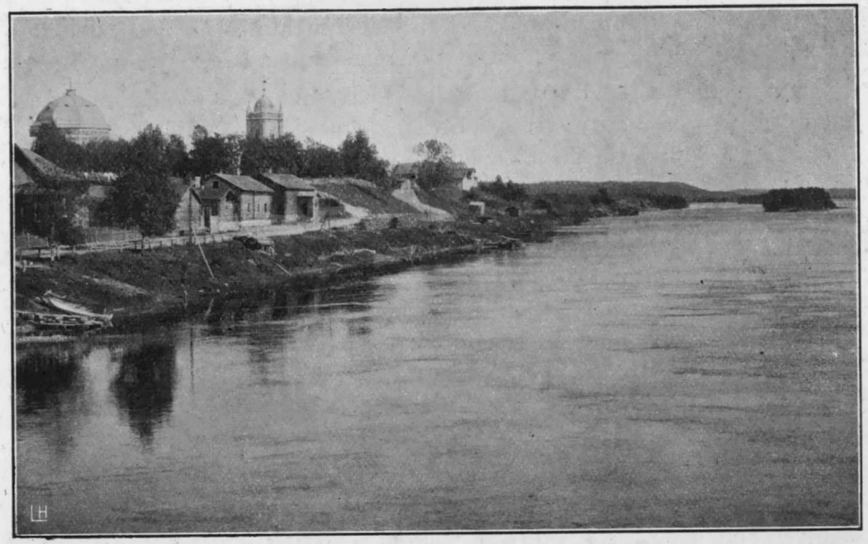

Jääsken kirkonkylä Vuoksen varrella.

lähestyttäessä Vuoksi jonkunverran laajenee, kilometrin päässä mainitusta paikasta, kauniin Lammasniemen kohdalla taas kavetakseen aivan ahtaaksi väyläksi.

Jos tältä lauttauspaikalta lähtisimme ajamaan Räisälän kirkolle vievää tietä pitkin, näkisimme seitsemän kilometrin päässä valtion metsän, joka ennen on kuulunut Ventelän lahjoitusmaahan ja jommoista tuskin enää on toista koko etelä-Suomessa, metsän, jolla paikkakunnan äidit ovat lapsiaan pelotelleet.

Noin kolmen kilometrin päässä Vuosalmen lautalta on valtion lohenkalastuspaikka ja oikealla rannalla Pölläkkälän ja Suursaaren sahat. Sitten Vuoksi laajenee ja on verrattain leveätä Oravaniemen lauttauspaikalle saakka, jonka jälkeen se taas kapenee Kiviniemen koskelle saakka, joka on noin kahden tunnin matkan päässä Pölläkkälästä.

Kiviniemen koski on voimakas. Siinä Vuoksi taas näyttää mahtiansa, ja sen partaalle kohoaa luultavasti vielä kerran suuria tehdaslaitoksia. Kosken yli johtaa siro ketjusilta, sen rannalla on muinoisia sotavallituksia, ja seutu on varsin kaunista.

Jos jatkaisimme matkaamme Kiviniemestä suoraan Laatokkaa kohti, olisi meidän niemen toiselta puolelta astuttava toiseen laivaan, joka veisi meidät kaitaista Suvantoa pitkin Sakkolan kirkonkylän ohi Taipaleen kaivannolle ja Metsäpirttiin. Tämä on Vuoksen toinen laskuhaara ja näkisimme tämän varrelta laajoja niittyjä, joilla heinänkorjuun aikana on vilkasta ja hauskaa elämää, niille kun kokoontuu

heinäväkeä miltei ympäri Sakkolan ja Metsäpirtin pitäjiä.*) — Meidän on kuitenkin edullisempi jatkaa matkaamme samaa laivareittiä myöten.

Kiviniemestä lähdettyään kulkee laivamme kappaleen matkaa takaisinpäin ja kääntyy sitten luoteista ja pohjoista kohti, sivuuttaen ikivanhan Noisniemenkylän ja kauniit Kottilan palteet, joilla lähteet kumpuavat, purot lirisevät ja pähkinäpuut muodostavat metsiköitä. Noin kahden tunnin matkan päässä Kiviniemestä matkustajalaivat pysähtyvät muinaismuistoja kätkevään Kuninkaanristin kylään Sakkolassa. Vastapäätä mainittua kylää on Valkjärven puoleisella rannalla kaunis, pitkä ja kapea Jovisaari. Lotjia kuljettavilla laivoilla pääsemme Kuninkaanrististä vielä noin viisitoista kilometriä, Haaparantaan. Tämä matkamme käy aivan kapean, matalan ja karisen Kemiläisensalmen, kuusi kilometriä leveän Teräsveden ja Kasniemen kaivannon kautta, kauniin Hiekkaluodon ja Oriniemen sivuitse.

Haaparannasta eteenpäin kuljemme veneellä Tiuriin. Kun on soudettu lahden toiseen rantaan, kohtaa meitä pieni kivikkoluoto, ja kun soutajamme sanoo, että siitä jatkuu Vuoksen pohjoinen eli Käkisalmen haara, niin emme ota häntä uskoaksemme. Hiljalleen vesi siinä lirisee vain parin jalan syvyydeltä. Kun melomalla on päästy kivikon ohi, avautuu eteemme ihania, kapeita salmivesiä. Näitä pitkin on mitä haaveellisinta kulkea kauniiden saarelmien ja niemekkeiden ohi. Kun noin puolen tuntia soudettua virta alkaa käydä vähän huomattavammaksi, saavumme eräälle esi-isäimme vanhimmista asuinpaikoista, Tiurinkoskelle ja sen Linnasaareen. Se on kaunis, jyrkkäpenkereinen saari. Sen lounaispäässä on vanhoja hautakumpuja, joista pieneltä alalta on kaivettu lukuisia rahoja ja koristeita; keskellä saarta taas tuntuvat selvästi entisten rakennusten kivijalat ja uunin sijat. Siinä on historian-takaisina aikoina ollut vilkas kauppapaikka, jota Tiurinkoski on voimakkailla käsivarsillaan suojellut. Kiviniemen kaivamisen jälkeen on mainittu koski menettänyt entisen mahtavuutensa. Keväällä siitä vielä saadaan käyttövoimaa meijeriin ja myllyyn, mutta kesällä se on joskus aivan kuiva.

Tiurista lähtien jatkuu kaitaisia salmivesiä Räisälän kirkolle ja aina Unnunkoskelle saakka. Välillä ovat Ahvenitsan virta ja Tuuloskoski. Räisälän kirkonkylän seudut, jonne Tiurista on noin yksitoista kilometriä, ovat hyvin kauniit. Sen kohdalla on luonnonihana Husunsaari, jonka lähellä, vastaisella rannalla, vanhassa Pudorian kartanossa on Räisälän kansanopisto, ja Vuok-

*) Tässä on muistettava, ettei tätä laskuhaaraa ollut ennen olemassa. Vasta v. 1818 se syntyi, silloin kun Suvannonjärvi, joka ennen laski päinvastaiseen suuntaan kuin nyt, uursihe sen hiekkaharjun läpi, jonka poikki se nyt laskee Laatokkaan. Luonnollisesti Suvanto oli ennen paljon korkeammalla ja laajempi järvi kuin nyt

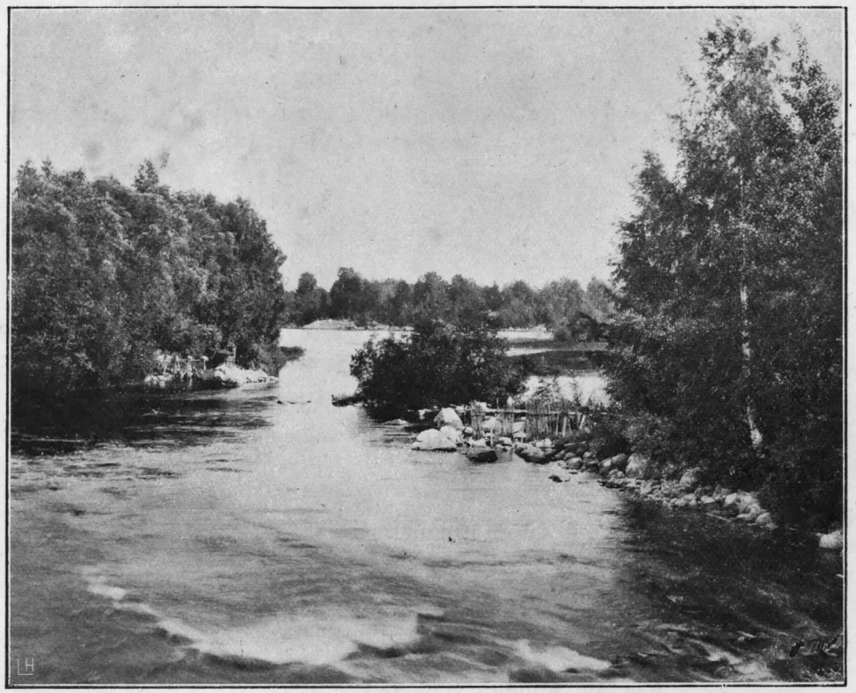

Vuoksi Räisälän kohdalla.

seen laskee siinä Helisevänjärvi kauniin Ukonkosken kautta, jonka rannalla on Räisälän upea pappila.

Unnunkoski on, samaten kuin Tiurinkoskikin, nykyään vähäpätöinen. Muinoin ne ovat molemmat olleet huomattavia paikkoja. Unnunkoskelta, jonne Räisälän kirkolta on kahdeksan kilometrin venematka, voimme taas astua laivaan, joka noin kolmen tunnin kuluessa vie meidät Vuoksen laajimman ulapan poikki Käkisalmeen.

Käkisalmen seudut ovat Vuoksenlaakson ihanimpia. Kun iltauringon paisteessa nousemme ikivanhan Käkisalmen linnan puutorniin ja katselemme sieltä ympärillämme välkkyviä Vuoksensuun lahdelmia, on meillä syytä toistaa Kalevalan ylpeitä sanoja:

»Ei ole Vuoksen voittanutta,
ylikäynyttä Imatran!»

Toivo Kuisma.

KIVATSU.

Mukaelma venäjänkielisestä runosta, jonka v. 1785 on kirjoittanut kuuluisa runoilija G. R. Derzhavin, ollessaan Aunuksen läänin kuvernöörinä.

Niinkuin vuori timanttinen
Hohtoharja, kimmeltäin
Koski nelikönkähinen
Syöksyy, ampuu alaspäin.
Räiskyy, roiskuu penkereissään,
Kiehuu, kuohuu syövereissään!

Pauhu korven kuusikoissa
Kaikaa, kauvas kaikoten,
Viuhu rantain viidakoissa
Vierii, laulain, luikaten.—
Vitkaan vauhti tyyntyy,
Hiljaa hyrsky hyytyy . .

Vaahto valkohopeainen
Suvannoissa uiskelee,
Jyske jylhä maan-alainen
Onkaloissa ouruilee.
Koski! Mihin kaikkeen pystytkään?
Pyörtees pyhät ovat pyyteissään!

Honkahirret helmoissasi
Silpuu, pientyy pirstoiksi.
Paadet paksut hampaissasi
Hiertyy, hijuu hiekoiksi.
Jäiset jättijärkäleet
Ruhjot — jää vain sirpaleet.

Susi äyrähilläs ulvoo,
Seisahtuupi säikähtäin,
Tahtois koettaa tarmoansa
Veressänsä läikähtäin:
Uhman hehku silmissään
Nöyrtyy — eessä vaahtopään!

Peura astuu arastellen
Kiljuntasi kuullessaan,
Sarvet selkään taivuttaapi,
Kaaristelee kallollaan:
Hirmukuohut nähdessään —
Pakoon laukkaa tyrmeissään!

Orhi huima, hurjapäinen
Kylkees joskus karkuuttaa,
Sieramillaan tunnustellen
Korvaa nostaa, korskahtaa.
Ratsumiehen kannus vaan
Saa sen kuiluus kulkemaan . . .

Pauhaa, pauhaa koski, oi,
Hyrsky, hyökäele,
Riemastuta rintaa, soi!
Syäntä sylkyttele!
Jääös iäks virpomaan
Kauneudellas kansaa maan!

Pauhaa! — Älköön aaltojas
Rattaat raiskaelko!
Älköön helmirantojas
Sauhut saastutelko!
Niinkuin neitsyt ikuinen
Tanssi, meitä hurmaten!

Ilmari Kianto.

LAULU VUOKSELLE.

Vuoksi mahtava, Vuoksi vuolas,
läpi Karjalan lainehtija, —
kun sun katselen suvannoitas,
on kuin silmiini siintäis meret.

Vuoksi mahtava, Vuoksi vuolas,
läpi Karjalan lainehtija, —
kun sun katson taas kuohujasi,
on kuin silmiini siintäis Turja . . .

Vuoksi mahtava, Vuoksi uljas, —
suvannoitasi katsellessa
muistuu Karjalan laulunvuoksi,
uoma heimoni hengenmahdin —

uoma, auennut aunus-soista,
virta, Vienasta läikähtänyt,
sulon Koiteren suutelema,
laajan Laatokan liekuttama . . .

Suvannoitasi katsellessa
kumpuu kaikki, min Karjalani
hele'intä ja helmekkäintä
kantoi, kirkasti, muovaeli!

Mutta kuohujas katsellessa
kohoo silmiini kaukokentät,
kentät kiihkoisten veljeskimmain,
kentät — yhteisten katumusten.

Vuoksi mahtava, Vuoksi vuolas,
läpi Karjalan lainehtija,
vieron synkkiä kuohujasi,
tahdon katsella suvannoitas —

tahdon sieluni soinnutella
sovun korkean säveleihin,
tahdon rintani tuuditella
unhotuksen ja uskon virteen —

tahdon uskoa heimostani,
että tuntee se perintönsä,
että vainen se valikoitsee,
mitä parhainta jätti heimo!

Mutta — huu! miten tahtonenkin:
silmän katsoissa suvannoille,
korvaan kuuluvi koskenkuohut,
pauhut ärjyisän Imatramme! —

kuuluu kuohut ja ääntää ärjyt:
synkät eessäni vierii vuodet,
kirot Karjalan sieluun nousee,
mustat syöverit muinaisuuden.

Näen miekkosen ristirinnan,
toisen, kantavan ristikalpaa,
miehen partaisen, parrattoman —
kiistaa rististä kiukuin käyvät . . .

Näen miekkosen kirveskouran,
toisen joustansa jouduttavan —
tuntemattomain turvain vuoksi
sotaa päätöntä pädöt käyvät . . .

Näen miehen ja näen toisen
rajaa hakkaavan sydämiinsä;
miehet partaiset, parrattomat,
mutta kantamat yhden maammon!

Oh! — ja vielähän miehet seisoo
rajarinteillä vastatusten,
toisen kaulassa rintaristi,
toinen ristittä, »puhtain uskoin» . . .

Vielä äärillä riita riehuu,
vaikka vaimeni rintamailta;
kumpasenkin on kynnys eessä
eikä kumpikaan yli astu . . .

Ja kah! saapuu kun synkät hetket,
pohjakiihkojen kiehahdukset,
miehen kummankin selkäpuolla
häilyy vanhojen turvain varjot . . .

Oh, sä Karjalan valtavirta,
eikö välkkyisät suvantosi,
merenaavaiset aukeudet
vielä vallitse Vuoksen vettä?

Ah, sä Karjalan kaunein virta, —
eikö lauluisat lainehesi
puhu totta? Ne oisko vielä
päältä päilyisät, alta mustat?

Kysyn värjyen . . . kuuluu kuohut . . .
Liitää sieluni silmät nopsat
alle korkeimman koskenärjyn,
jäävät korkeita katsomahan.

Näen, kuinka nuo vauhkot voimat
alle ärjyisen ehdittyään
heti tyyntyvät, rauhottuvat,
kuin ei konsaan ois kuohuneetkaan.

Tässä sieluni kauhu karkkoo,
Vuoksen suuruuden tässä tunnen,
tässä virteni taasen nousee,
tässä lauluni laikahtaapi:

Vuoksi mahtava, Vuoksi uljas,
läpi Karjalan lainehtija, —
olet kansani laulunvuoksi,
uoma heimoni hengenmahdin;

olet Karjalan sydänuoma,
vako kalliinten valvatusten:
jälkeen kiihkojen, jälkeen kimmain
välkyt armasta viljan-aikaa!

Iivo Härkönen.

II

KARJALAN HISTORIA

KARJALAN KIVI- JA PRONSSIKAUSI.

Tarkan kuvauksen piirtäminen kivikauden viljelyksestä tuolla laajalla alueella, jota meidän päivinämme nimitetään Karjalaksi, on yhä mahdoton tehtävä. Tosin on Suomen ja Venäjän yleisissä museoissa sekä muutamissa yksityisten kokoelmissa useita tuhansia kivisiä työaseita ja iso joukko saviastioiden kappaleita, joita on löydetty Karjalasta, mutta nämä löydöt ovat kuitenkin ainoastaan pieni murto-osa niistä jäännöksistä, jotka ovat kestäneet ajan turmelevan vaikutuksen; sitä paitsi ovat kaikki ne esineet, jotka ovat olleet valmistetut puusta, sarvesta ja nahasta, jo aikoja sitten mädäntyneet. Siihen lisäksi tulee vielä, että tähän saakka löydetyt kivi- ja saviesineet jakautuvat sangen epätasaisesti alueen eri osille. Kun muutamilla paikkakunnilla, niinkuin esim. Laatokan luoteis- ja pohjoisranta-alueilla on verrattain usein käynyt keräilijöitä, jotka ovat sieltä saaneet melkoisen runsaasti muinaisesineitä, on sitävastoin Venäjän Karjalassa seutuja, joissa niiden kaukaisen aseman tähden eivät oppineiden seurojen lähettiläät vielä ole käyneet ja joiden muinaistieteelliset olosuhteet sen vuoksi ovat jääneet jokseenkin tuntemattomiksi. Mutta ylempänä mainituillakin, muinaistieteilijäin useammin samoilemilla seuduilla on harvoin tarkempaa tutkimustyötä tehty. On saatu tyytyä siihen, että kyläkunnissa on tiedusteltu ja osteltu muinaislöytöjä, kun sitä vastoin kaivamistöitä on tähän saakka voitu toimittaa ainoastaan sangen harvoissa kivikauden asutuspaikoissa. Alempana oleva lyhykäinen yleissilmäys niistä tuloksista, joihin muinaistieteelliset tutkimukset Karjalassa ovat tähän saakka johtaneet, jää näin ollen vajavaiseksi ja puutteelliseksi.

Emme voi Karjalan kivikaudenlöydöissä tavata esineitä vanhimmalta aikakaudelta. N. s. paleolitinen eli *vanhempi kivikausi* ei tietysti ole voinut jättää minkäänlaisia jälkiä maassa, joka vielä tämän aikakauden loppupuolella oli suunnattomien jääjoukkojen peitossa ja suureksi osaksi merenpinnan alla. Aikana, jolloin Keski-Euroopan asukkaat lukemattomia vuosituhansia kestäneen kehityksen jälkeen jo olivat kohonneet sille sivistys-asteelle, joka vastasi nykyajan eskimolaisten viljelystilaa, olivat Suomi ynnä muut pohjoiset maat vielä aivan sopimat-

tomat asuttaviksi, sillä sama suunnaton jäätikkö, joka peitti maamme, ulottui yli Skandinavian niemimaan ja Itämeren aina Keski-Venäjälle, Pohjois-Saksaan ja Etelä-Englantiin saakka. Sitten kun ilmanala oli vähitellen lämmennyt ja jääjoukot vetäytyneet takaisin Skandinavian tunturiseuduille, sai Tanska ensimäiset asukkaansa, joiden jätteitä luu-, sarvi- ja karkeatekoisia piikivi-aseita m. m. on löydetty suoksi muuntuneesta järvestä Seelannin saarella. Hiukan myöhemmältä ajalta ovat jätteet asutuksista ynnä ruuanjäännöksistä muinaisilta merenrannikoilta muutamissa osissa Tanskaa ja Etelä-Ruotsissa, jollaisina on tavattu ostronin ynnä muiden syötävien raakkujen kuoria, hirven-, metsävuohen-, suden-, mäyrän ynnä muiden eläinten luita sekä samallaisia työaseita kuin edellä mainitut seelantilaiset. Näiden n. s. ruupputunkioiden kanssa samanaikuisia ovat muutamat asuinpaikat pitkin Norjan rannikkoja ja Keski-Ruotsissa, mutta vielä näyttää joitakuita vuosisatoja kuluneen, ennenkuin ihmisiä asettui Suomeen.

Ihmisen vanhimpina jälkinä maassamme ovat kuvan 1 muotoiset n. s. pyörökirveet. Pohjoismaiset tutkijat arvelevat näiden kirveiden johtuvan niiltä ajoilta, jolloin maa viimeisen kerran alkoi kohota. Huolellisten laskelmien kautta ovat norjalaiset tiedemiehet tulleet siihen tulokseen, että tämä aikakausi vastaa viidettä vuosituhatta ennen Kristuksen syntymää. Pyörökirveitä on tähän saakka löydetty hyvin harvalukuisia kappaleita Länsi-Suomesta, jonne ne nähtävästi ovat kulkeutuneet Ruotsista, missä niitä on paljon lukuisammin tavattu. Suomen ja Venäjän Karjalassa on niinikään ainoastaan yksityisiä kappaleita tätä kirvesmallia tavattu. Karjalan aikaisimpiin asemuotoihin kuuluvat myös sellaiset kirveet kuin kuva 2 osottaa, joita kirveitä tutkijat sanovat suippokantaisiksi, joka muoto on kehittynyt äskenmainituissa ruupputunkioissa tavattavista kirveistä. Ne ovat osaksi samanaikuisia pyörökirveiden kanssa, osaksi taas hiukan nuorempia, arviolta 4:nnen vuosituhannen edelliseltä puoliskolta e. Kr. Vaikkakin lukuisampina kuin pyörökirveet, ovat ne kuitenkin vielä verrattain harvinaisia sekä meidän maassamme että Aunuksessa.

Neljännen vuosituhannen jälkipuoliskolla ja kolmannella vuosituhannella e. Kr. näyttää väestö, päättäen yhä lukuisammista löydöistä, lisääntyneen melkoisesti ja levinneen yhä laajemmalle. Tämä leviäminen on epäilemättä pääasiallisesti käynyt etelästä pohjoseen. Eivät näet ainoastaan vanhimmat, vaan myöskin lukuisimmat löydöt ovat tehdyt Etelä-Karjalassa, Suomen puolella, ei aivan laajalla alueella Laatokan ympäristöllä, ja Venäjän puolella Laatokan ja Äänisjärven välillä. Pohjoiseen päin ulottuvat löydöt aina Kuolan niemimaalle saakka ja seuraavat siellä vielä Vienanmeren rannikkoja, mutta niiden luku vähenee kuta pohjoisemmaksi tullaan.

Karjalan ensimäiset asukkaat ovat nähtävästi pitäneet edullisempina elinpaikkoina laaksoja ja pienempien vesistöjen ympäristöjä kuin aukeita tasankoja ja avaroiden selkien rannikoita, sillä yleensä ovat useimmat kiviaseet löydetyt jokilaaksojen laiteilta ja kapeampien jokien ja lahdelmien rantamilta. Kuivaperäisille, suojatuille, lähellä rantaa oleville paikoille, mieluimmin etelään päin viettäville rinteille on kivikauden kansa asettunut asumaan ja pystyttänyt alkeelliset asuntonsa. Näiden jäännöksiä on tavattu useissa paikoissa maassamme. Paikkapaikoin ovat *ympyriäiset kivilatomukset* hiilijätteineen ynnä muine tulen aiheuttamine jälkineen ilmaisseet, että senaikuiset asukkaat ovat rakentaneet itselleen pyöreitä kivilattiallisia majoja eli kotia, joi-

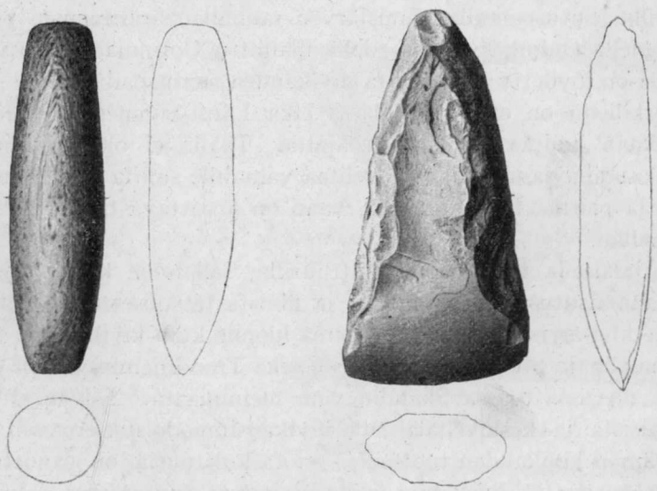

1. **Pyörökirves** $\frac{1}{3}$ **koossa.** Löydetty Aunuksesta, Mankan kylästä.

2. **Suippokantainen kirves** $\frac{1}{3}$. Aunuksesta, Ala-Salmesta.

den keskellä tulta poltettiin. Toisilla seuduilla ovat kivilatomusten sijalla olleet kovaksi poletut savilattiat. Joskus näytään kaivetun kuoppa maahan sekä sen päälle rakennetun katto, joten siis on muodostunut osaksi maanalainen asunto. Usein on kuitenkin huoneenjäännöksinä tavattu ainoastaan joitakuita liesikiviä tai hiili- ja ruokamultakasoja. Näiden tulisijajäännösten ympäristöä tutkittaessa on usein löydetty puoli- ja täysi-valmiita, ehyitä ja rikkinäisiä kiviaseita; kiviä, joiden avulla varmaan on kiviesineiden ja -aseiden pintoja hiottu sileiksi sekä terotettu teriä; särkyneiden saviastioiden kappaleita, ruuanjäännösluita, kaikellaisia kivisirpaleita, hiiliä y. m. Tavallisesti on ollut useita tulisijoja lähekkäin, joskus, niinkuin esim. Riukjärven rannikolla Kaukolassa, ryhmissä, josta käy otaksuminen, että asutuksista on muodostunut kokonainen kylä.

Useimpien asutusten asemasta ja niistä löydetyistä esineistä päättäen on kivikauden kansa Karjalassa elänyt kalastuksella ja metsästyksellä. Maanviljelysesineitä ei sieltä vielä tähän saakka ole löydetty. Mutta kun muistamme että Keski-Ruotsin *) asukkaat jo käytävähautain aikana, s. o. nuoremman kivikauden jälkimäisellä puoliskolla, alkoivat harjoittaa maanviljelystä ja karjanhoitoa ja että muutamalla kivikaudenasutuksella Ahvenanmaalla ja eräällä toisella, Kiukaisten Uotinmäellä, on löydetty pari kappaletta käsikiviä, nimittäin jauhin- ja rouhinkivet, niin ei näytä mahdottomalta, että ainakin Etelä-Karjalassa oli ennen kivikauden loppua alettu viljellä maata. Minkäänlaisia todistuksia siitä kuitenkaan ei vielä ole olemassa. — Karjanhoidosta taas todistavat ainoastaan muutamat poltetut eläimenluukappaleet, löydetyt parilla asutuspaikalla Nimisjärven rannalla Säräisniemen pitäjässä (länsipuolella Oulunjärveä) ja edellä mainittu Uotinmäellä tehty löytö; sitäpaitsi on löydetty koiranluita kivikauden asutuspaikoilta.

Merkillistä on ettei Karjalassa eikä Länsi-Suomessa ole löydetty ainoatakaan hautaa kivikauden ajalta. Täällä ei ole ollut niinkuin Etelä-Skandinaviassa tapana rakentaa vainajille suuria hautakammioita kivestä ja peittää ne kummuilla, vaan on arvattavasti haudattu kuolleet maahan.

Karjalaisella kivikauden kulttuurilla, sellaisena kuin opimme sen tuntemaan asutuspaikkalöydöistä ja muista tavallisesti yksitellen löydetyistä kivi-aseista, on yleensä sama luonne kuin kivikauden viljelyksellä muuallakin Suomessa ja Daljoen sekä Trondhjeminvuonon pohjoispuolella olevassa osassa Skandinavian niemimaata. Selvän eteläskandinavilaisista ja keskivenäläisistä kivikausimuodoista eroavan leiman antaa tämän kivikauden tuotteille — jota kulttuuria on sanottu *arktiseksi (pohjoiseksi)* — liuskakivi, josta useimmat esineet ovat valmistetut. Muinaisesineitä liuskakivestä erikoisine muotoineen tavataan myös Etelä-Skandinaviassa, mutta ovat ne siellä hyvin harvinaisia pii- ja viheriäkiviesineihin verraten. Piikivialuetta harvalukuisine liuskakiviesineineen on myös Keski-Venäjä sekä Äänisjärven itäpuolella sijaitseva osa Aunuksen lääniä, jota kuitenkaan ei seuraavassa esityksessä oteta huomioon. Arktisen ja skandinavisen kivikausi-alueen rajoja ei kuitenkaan kaikkialla voida tarkoilla rajaviivoilla määritellä. Niinpä tavataan Lounais-Suomessa, josta monta liuskakiviesinettä on löydetty, puhtaasti skandinavilaismallisia viheriäkiviesineitä niin runsaasti, että jotkut suomalaiset ja ruotsalaiset tutkijat otaksuvat niiden johtuvan jostain skandinavilaisesta asutuksesta, joka jo kivikauden aikana oli asettunut asumaan tähän osaan maatamme. Skandinavisia muotoja ei kokonansa puutu Karjalastakaan, mutta, ollen harvalukuisia, eivät ne

*) Tanskassa ja Etelä-Ruotsissa näyttävät maanviljelys ja karjanhoito olleen tunnetut jo vanhemman kivikauden lopussa.

voi muuttaa karjalaisten löytöjen arktista luonnetta. Etelä-Karjalassa, varsinkin siinä osassa, joka on Laatokan ja Äänisjärven välillä, tavataan taas lukuisia muotoja, jotka osaksi saaneina vaikutuksia osaksi suoraan tuotuina Keski-Venäjän alueelta viittaavat siihen, että kivikauden Karjala todennäköisesti on saanut osan eläjistänsä etelästä päin.

Mutta tarkastelkaamme lähemmin niitä esineitä ja aseita, jotka olivat tämän kivikauden kansan käytettävinä.

Samoin kuin muissakin maissa oli Karjalassakin asemuotojen lukumäärä melkoista suurempi *nuoremman kivikauden* myöhemmällä aikakaudella kuin sen alussa. Kun vanhempia kiviaseita oli täytynyt käyttää useihin eri tarpeisiin, oli vuosisatojen kokemus opettanut ihmisiä valmistamaan itselleen erilaisia työaseita kutakin eri tarvetta varten.

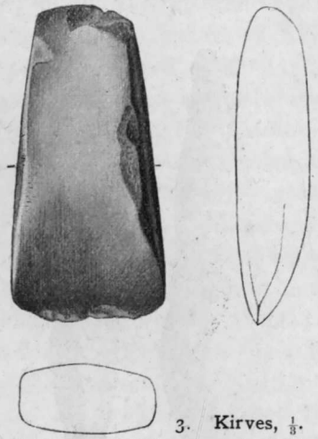

3. Kirves, $\frac{1}{3}$.
Sakkolan Räihärannan kylästä.

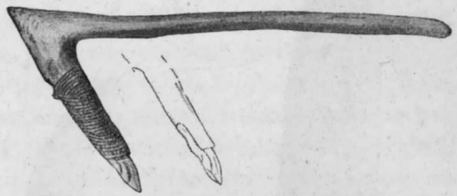

4. Näkinkengästä tehty kirves puuvarsineen; Pelew-saarilta.

5. Kivikirves puuvarsineen; Englannista.

Hakkausaseita tavataan nyt useissa erilaisissa muodoissa ja eri suuruisia, alkaen noin $\frac{1}{2}$ metrin pituisista kuokista sirotekoisiin pienoiskirveisiin ja -talttoihin saakka.

Näistä ovat kuvan 3 muotoiset kirveet sangen kuvaavia karjalaisissa löydöissä. Ne ovat liuskakivestä tehtyjä ja koko pinnaltaan, toiselta puolelta tasaisiksi ja toiselta kuperiksi hiottuja, terältään leveitä ja toiselta puolelta tavallisesti tahkottuja. Luultavasti on niitä usein käytetty poikkikirveinä ja ovat ne silloin otaksuttavasti olleet varsitetut niin että polvikas varsi oli kiinnitetty toiseen lappeesen, joten varsi muodosti kirveen terän kanssa suoran kulman. Tällä tavalla varsitettuja kirveitä on vielä äskeisinä aikoina ollut käytännössä Tyynenmeren saarilla (vrt. kuvaa 4). Lävistettyihin puuvarsiin kiinnitetyt kivikirveet, joita on löydetty Ruotsin ja Englannin rahkasoista (kuva 5), osottavat meille toisenlaista varsitustapaa, joka epäilemättä on ollut käytännössä myöskin Karjalassa.

Jykeviä ja tehokkaita hakkuuaseita, joita nähtävästi on käytetty karkeammissa puutöissä, esim. puunrunkoa koverrettaessa purreksi, ovat sellaiset kehdonjalaksen muotoiset kuokat kuin kuva 6 osottaa. Ne ovat usein huolellisesti hiottuja ja kiillotettuja sekä mykevältä selältään että tasaiselta sisäsivultaan; jotkut ovat terotetut kummastakin päästä. Myöhemmän kehitysmuodon näistä aseista näyttää kuva 7. Kehdonjalaksen muotoiset kirveet näyttävät olleen suosituita aseita Karjalassa, mutta on niitä löydetty myöskin Keski- ja Etelä-Suomesta. — Pohjois-Karjalassa oli mielistytty muutamaan kirveenmalliin, joka otaksuttavasti oli levinnyt sinne Pohjois-Pohjanmaalta, missä sitä tavataan lukuisimmin, nimittäin liuskakivestä valmistettuun tuuraan, jonka pyöristetty kärki on hiottu, kun sitä vastoin varsi-osa on raaka ja hiomaton (kuva 8).

7. **Kehdonjalaksen muotoinen kirves,** $\frac{1}{6}$.
Aunuksesta, Kontupohjasta.

6. **Kehdonjalaksen muotoinen kirves,** $\frac{1}{6}$.
Kaukolasta.

8. **Tuura,** $\frac{1}{6}$.
Aunuksesta, Tiihkoinniemestä.

Jonkinlaisena vastakohtana tuurille ovat hienosti tehdyt pienoiskirveet eli taltat, joista kuvat 9 ja 10 ovat meille valaisevina esimerkkeinä. Edellistä, latteaa ja leveää, jossa on ympyränkaaren muotoinen terä, on sanottu eteläkarjalaiseksi taltaksi, koska sitä on lukuisasti tavattu maakunnan eteläisessä osassa. Toinen, kapea ja korkea kolmikulmion tai epäkkään muotoinen, on hyvin tavallinen Aunuksessa, ja on sitä sen vuoksi nimitetty venäjän-karjalaiseksi taltaksi. Näitä samoin kuin kaarevateräisiä n. s. kourutalttojakin (kuva 11) käytettiin luultavasti useimmiten poikittaiskirveinä hienommissa puutöissä; ehkä niitä on käytetty myös jonkinlaisina höyläntapaisina. Kuvissamme

nähtävät kirveet kuvat 9—11 ovat luettavat tämän lajin suurempiin kappaleisiin. Kokoelmissamme näet on hyvin erisuuruisia talttoja aina leikkikaluntapaiseen talttaan saakka sekä useita muunnoksia päämallista. Pieniä ja laadultaan siroja ovat kynsitaltat, joissa on ylöspäin kääntyvä kouruterä (kuva 12) ja joita on voitu käyttää m. m. nahkojen kalttaamiseen.

Karjalan kivikauden kansan käyttämät veitset olivat vielä sangen puutteellisia. Kuva 13 esittää yksiteräistä liuskakiviveistä, jonka varsiosa on kulmikas ja terä sisäpuolella. Toisissa taas on pyöristetty alapuoli terotettu teräksi. Näitä pieniä, hauraita esineitä tuskin on voitu käyttää muuhun kuin kalojen perkaamiseen, pehmeämmän puun vuolemiseen y. m. Paitsi yksiteräisiä on karjalaisissa löydöissä tavattu joskus myös lehdenmuotoisia kaksiteräisiä veitsiä, jotka kuitenkin ovat niin suuressa määrässä keihäänkärjen kaltaisia (vrt. kuva 21), että usein on vaikea ratkaista, mihin luokkaan ne ovat luettavat.

Vaatteiden valmistamisessa, jotka luultavasti tehtiin nahasta, käytettiin epäilemättä, niinkuin Skandinaviassakin ja Keski-Venäjällä, luisia naskaleja, vaikka sellaisia ei vielä ole tavattu karjalaisista löydöistä. Pieniä kynsimäisiä teräväkärkisiä liuskakivisirpaleita, joita joskus on löydetty Karjalan kivikauden asuinpaikoilta, on myös voitu käyttää orasena nahkaan reikää kaivettaessa. — Koriste-esineitä on tähän saakka löydöistä tavattu ainoastaan riipuskoristeita. Jotkut näistä ovat huolellisesti tehtyjä, toiset taas ovat aivan yksinkertaisinta laatua. Paljon työtä näytään uhratun sellaisiin liuskakivilaatasta leikattuihin, kauniisti silotettuihin renkaihin kuin kuva 14 osottaa. Sangen arvokkaita ovat omistajillensa olleet nuo kaksi merikivikappaletta (kuv. 15 ja 16), joista edellinen on muovaeltu kuvaamaan ihmiskasvoja ja jälkimäinen muokkaamaton, varustettu ainoastaan rei'ällä ripustamista varten. Nämä kaksi koristetta on luultavasti tuotu meripihkarikkaudestaan tunnetusta Itä-Preussistä, ja todistavat siis, että jo silloin käytiin kauppaa etelään päin. Kuvan 17 muotoista lävistettyä liuskakivikappaletta on meidän ehkä pidettävä kivijäljittelynä edellisestä meripihkakoristeesta. Pieni lattea kivihelmi, kuva 18, lienee kuulunut jonkinlaiseen kaulanauhaan, joka on koristanut kivikauden ihmistä; se on löydetty yhdessä kahden kivitaltan kanssa. Löydöt Skandinaviasta ja Pohjois-Venäjältä todistavat että myöskin metsäeläinten lävistettyjä hampaita kannettiin kaulassa: voitonmerkkeinä tai taikaesineinä.

Kalastusvälineet ovat merkillisen harvinaisia karjalaisissa löydöissä, vaikka kaikesta päättäen kalastus ja metsästys olivat kivikauden kansan tärkeimpiä elannonlähteitä. Ongenkoukut olivat luultavasti tehdyt luusta tai puusta. Ongensiiman painoina käytettiin arvatenkin koukkuun kiinnitettyinä sellaista esineitä kuin kuvat 19 ja 20 osottavat. Koska luisia väkälaitaisia heittokeihäitä on löydetty pohjoismaissa

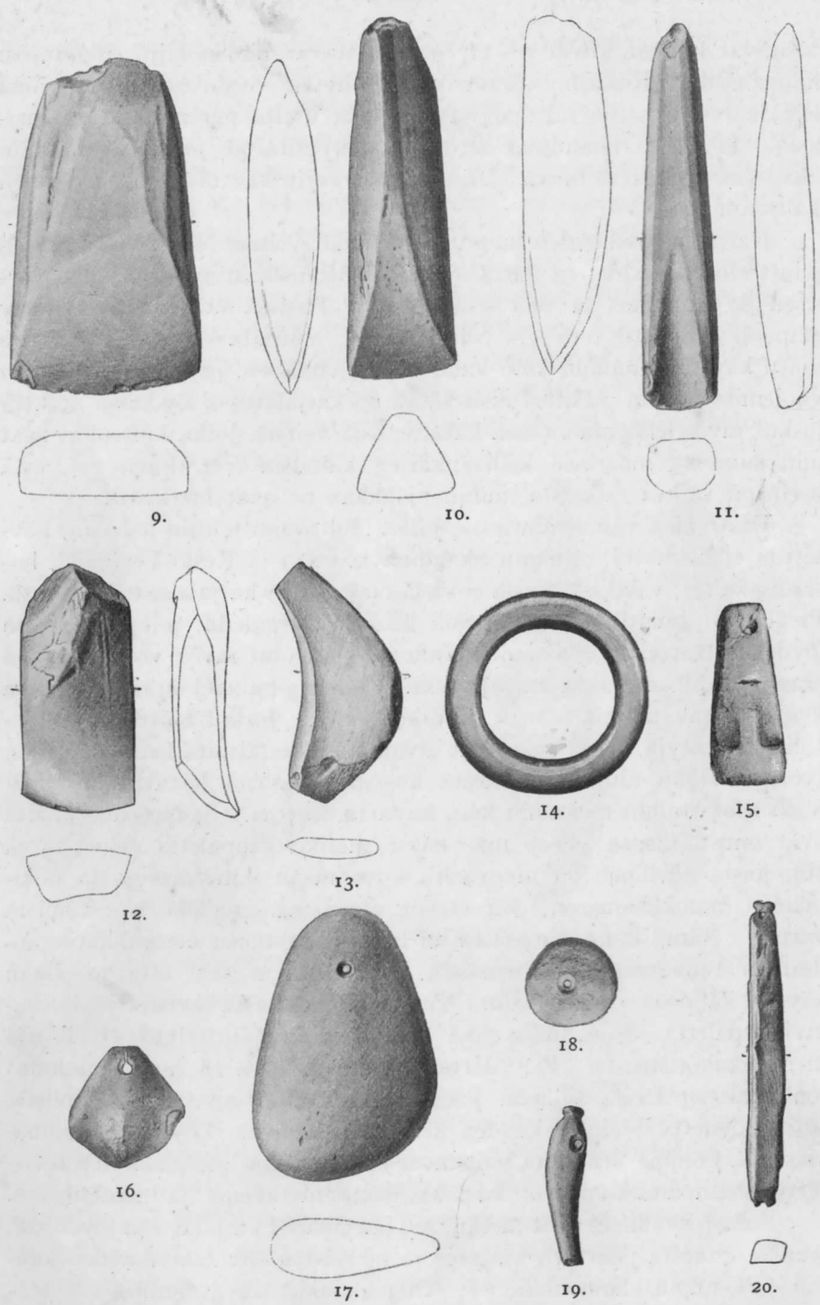

9. Taltta, $\frac{1}{2}$. 10. Taltta, $\frac{1}{3}$. 11. Kourutaltta, $\frac{1}{4}$. 12. Kynsitaltta, $\frac{1}{2}$. 13. Veitsi, $\frac{1}{2}$. 14. Kivirengas, $\frac{1}{2}$. 15. Merikivikappale, $\frac{1}{2}$. 16. Merikivikappale, $\frac{1}{2}$. 17. Liuskakivikappale, $\frac{1}{2}$. 18. Kivihelmi, $\frac{1}{2}$. 19. Ongensiiman paino, $\frac{2}{3}$. 20. Ongensiiman paino, $\frac{1}{3}$. 18 Pielavedeltä; 19 Aunuksesta; muut Suomen Karjalasta.

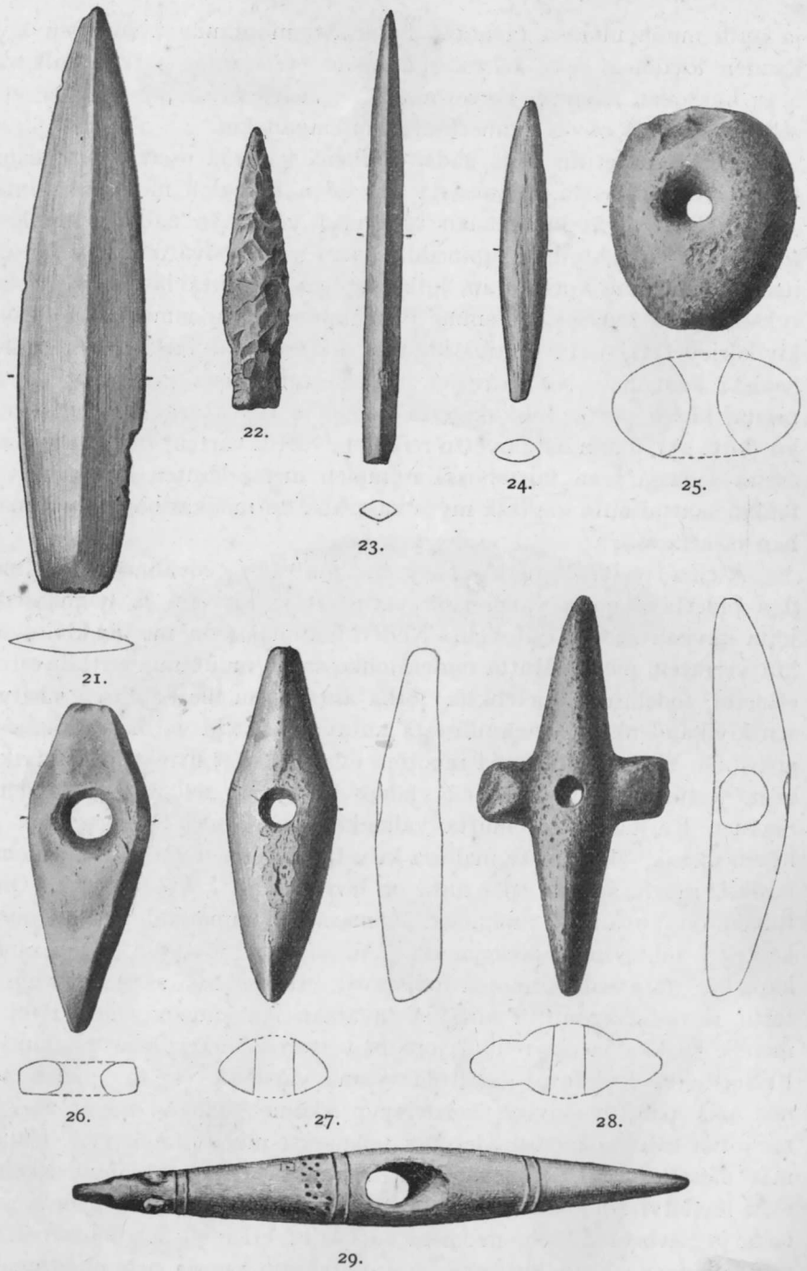

21. Keihäänkärki, $\frac{1}{3}$. Parikkalasta. 22. Piinen nuolen kärki, $\frac{1}{2}$. Ala-Salmesta. 23. Liuskakivinen nuolenkärki, $\frac{1}{2}$. Sakkolasta. 24. Luinen nuolenkärki, $\frac{1}{2}$. Sakkolasta. 25. Kivinuija, $\frac{1}{3}$. Ala-Salmesta. 26. Kirves, $\frac{1}{3}$. Aunuksesta, Torasjärveltä. 27. Kirves, $\frac{1}{4}$. Heinjoelta. 28. Lyömäase, $\frac{1}{4}$. Salmista. 29. Koruase, $\frac{1}{3}$. Maaningalta.

ja niitä muun muassa tavataan lukuisasti muutamassa suuressa kivikauden löydössä, joka tehtiin Laatokan etelärantaa pitkin kulkevaa n. s. Laatokan kanavaa kaivettaessa, on meillä täysi syy otaksua, että sellaiset esineet olivat tunnetut pohjoisempanakin.

Aseina saatettiin ehkä hädän hetkenä käyttää useita edellämainituista lyömäesineistä. Otuksista rikkaiden Karjalan metsien ensimäiset asukkaat eivät kuitenkaan tyytyneet yksistään näihin rauhallisia toimia varten tehtyihin kapineihin, vaan ymmärsivätpä he valmistaa itselleen varsinaisia aseitakin, jotka sopivat käytettäviksi sekä metsästyksessä että sodassa. Olemme jo maininneet lehdenmuotoiset liuskakivikärjet (21), joita voitiin käyttää tikarina tai pitkien puuvarsien nenissä keihäinä. Nuolenkärjet olivat erimuotoisia ja tehdyt eri aineista, kuten piistä, liuskakivestä ja luusta (kuvat 22—24). Kivinuijat (kuv. 25), joihin oli kaivettu reikä puuvartta varten, olivat oivallisia aseita sodassa sekä taisteluissa isompien metsäeläinten kanssa. Kuitenkin saattoi niitä käyttää myös vasarana tai moukarina paaluja maahan iskettäessä.

Aseina, päällikönmerkkeinä y. m., mutta ei työvälineenä, on meidän pidettävä noita varsireiällä varustettuja kirveitä ja lyömäaseita, joita kuvissa 26—34 esitetään. Niiden lukumäärä on, muihin kiviesineihin verraten, pieni. Mutta niiden joukossa on muutamia erittäin siroja esineitä, todellisia taideteoksia, jotka antavat meille edullisen käsityksen kivikaudenkansan teknillisestä taitavuudesta ja varmasta kauneusaistista. Yksinkertaisimpia muotoja ovat sellaiset litteät liuskakivikirveet, joista kuva 26 näyttää yhden; joitakuita sellaisia on löydetty Suomen Karjalastakin, mutta vallankin länsi-osissa Suomea ovat ne hyvin yleisiä. Kuvan 27 mallisia kirveitä on ennen sanottu itäsuomalaisiksi, mutta syyttä, sillä niitä on levinnyt yli koko Suomen. Omituinen on kuvan 28 mukainen lyömäase, kummankin kapean sivun keskeltä lähtevine ulokkeinensa. Aunuksesta löydetyt puolivalmiit kappaleet tätä erikoismuotoa todistavat, että sellaisia aseita on valmistettu Karjalassa; mutta niitäkin tavataan lännempänä, aina Pohjanmerelle saakka ja onpa niitä jonkun verran löydetty Ruotsistakin. — Erikoista mielenkiintoa herättää ryhmä varsireikä-aseita, joiden toinen pää päättyy kiveen veistettyyn eläimenpäähän (kuvat 29—32) tai jotka ovat kokonaisuudessaan sellaiseksi muodostellut (33). Useimmat näistä koruaseista, joita saattanemme pitää päällikönmerkkeinä, ovat löydetyt Aunuksesta (32, 33); jotkut taas (29—31) Suomen Karjalasta ja Savosta. Itäsuomalaista vuorilajia, eräänlaista vuolukiveä, on myös komein näistä kirveistä, eräs joitakuita vuosia sitte muutamalta kivikauden asuinpaikalta Huittisissa löydetty hirvenpään muotoinen ase. Toinen Espoosta löydetty kappale (kuv. 34) vivahtaa suuresti Aunuksesta löydettyyn (kuva 33). Tämä kirveiden leveneminen ja se

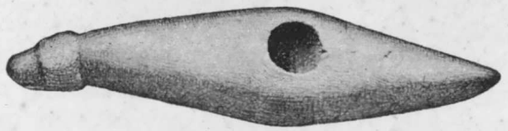

30.

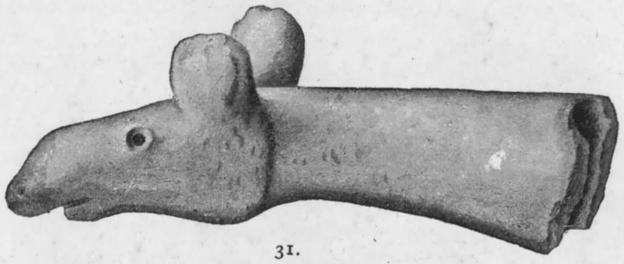

31.

32.

33.

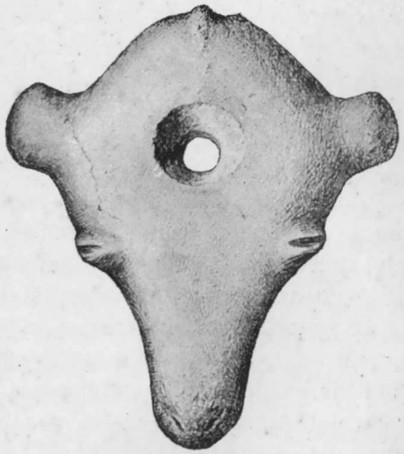

34.

30. **Koruase,** $\frac{1}{3}$. Antrean Kavantsaarelta. 31. **Koruase,** $\frac{2}{3}$. Säkkijärven Ravinkylästä. 32. **Koruase,** $\frac{1}{4}$. Aunuksesta. 33. **Koruase,** $\frac{1}{2}$. Aunuksesta, Petroskoin piiristä. 34. **Koruase,** $\frac{1}{3}$. Espoosta.

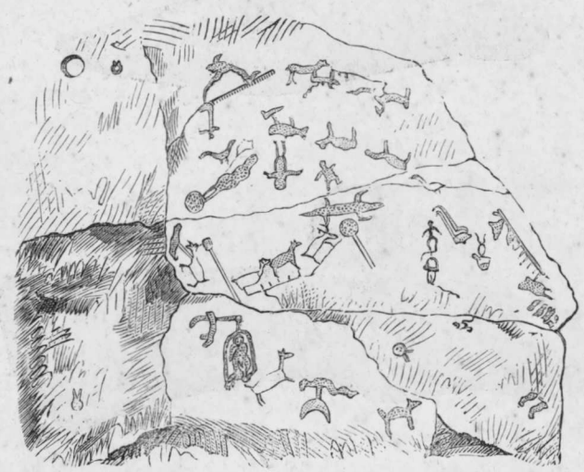

35. **Bjesovetsin kalliopiirustus.** Aunus.

36. **Minusinskin kalliopiirustus.** Siperia.

aines (vuolukivi), joista useimmat niistä ovat tehdyt, puoltavat siis selvästi Karjalaa niiden kotipaikaksi.

Saattaa tuntua ihmeelliseltä, että kivikauden kansa olisi voinut luoda taiteellisessa suhteessa niin eteviä teoksia kuin puheena olevat kirveet ovat. Kuitenkaan eivät nämä ole minään yksinäisenä ilmauksena kivikauden taidetuotannosta. Ihmis- ja eläinkuvia poltetusta savesta, luusta, sarvesta, meripihkasta, pii- ja liuskakivestä y. m. aineista on näet löydetty joskus Pohjois- ja hyvin usein Itä-Euroopassa sellaisissa olosuhteissa, että ne varmasti voidaan päättää nuoremman kivikauden aikuisiksi. Yhden Itä-Preussistä tuodun tämän kuvaamataidon tuotteen tunnemme jo tuossa, tosin perin yksinkertaisessa, meripihka-

päämuovaelmassa (kuva 15). Enemmän luonnonmukaisia ja Huittisten hirvenpäähän verrattavia pieniä hirvikuvioita on löydetty kivikauden asuinpaikoilta Upplannista ja Ahvenanmaalta, jossa myös on tavattu koko joukko ihmiskuvioita. Näytteitä tästä kivikauden kuvanveistotaiteesta on myös Laatokan kanava-löydössä ja koko joukko sellaisia tunnetaan Venäjän, Itä-Preussin, Itävallan ja Balkanin-niemimaan asuinpaikkalöydöistä. Syystä ne on selitetty todistuksiksi viljelysvaikutuksesta, joka nuoremmalla kivikaudella ulottui Kaakkois-Euroopasta itäiseen Pohjois-Eurooppaan asti. Itä-Venäjällä ja Siperiassa on tämä taide jatkunut vielä pronssikaudella ja jättänyt sellaisia tuotteita kuin on eräs eläimenpäällä koristettu pronssikirves Vjatkasta, joka melkoisesti vivahtaa karjalaisiin kivikirveisiin.*)

Samanaikuisia viimemainittujen kanssa ovat ehkä ne kalliopiirustukset, joita on löydetty Bjesovetsin luota Äänisjärven itäisellä rannalla (kuva 35) ja jotka esittävät ihmisiä, porolaumoja, sisiliskon muotoisia eläimiä, laivoja y. m. Ne muistuttavat näet monessa suhteessa Jemtlannin ja Pohjois-Norjan kalliopiirustuksia, joita hyvällä syyllä on pidetty kivikauden aikuisina. Sen ohessa ovat ne myös hämmästyttävässä määrässä yhdenlaatuisia Jenisein, Tomskin ja Irtishin rannoilla Siperiassa olevien kalliopiirustusten kanssa (kuva 36).

Ne työkalut, joilla kivikauden ihmiset valmistivat esineitänsä, aseitansa ja korujansa, olivat sangen yksinkertaista laatua. Asuinpaikoilta on joskus löydetty kiviliuskoja, joiden syrjä on hankaamalla siliytynyt suoraksi ja terävähköksi (kuva 37). Niitä on nähtävästi käytetty sahoina, joilla kiviaineksesta hiedan ja veden avulla leikattiin valmistettavan aseen kokoinen kappale. Meidän aikanamme tehdyt kokeet ovat osottaneet, että on voitu puu- ja luusahojen avulla — jommoisia epäilemättä käytettiin kivikaudella kivisahojen ohella — muutamien tuntien kuluessa sahata poikki 4—5 centim. vahvuisia kiviä. Puolivalmiit teokset näyttävät, että kivikauden aseseppä usein oli helpottanut työtänsä siten, että hän sahasi uurrokset kummallekin puolelle kiveä niin syviksi että loppuväli voitiin sitte murtamalla taittaa. Jälkiä kivisahan käyttämisestä näkyy tuurassa (kuva 8). Esineitä valmistettaessa tasalaatuisista vuorilajeista käytettiin iskentäkiviä, joilla taitavasti iskemällä lohkottiin kappaleita esineaineksesta, kunnes se sai tarkoitetun haahmon. Erinäisiä etupäässä purkautuneista vuorilajeista tehtyjä aseita valmistettiin pistoshakkuulla, s. o. terävänirkkoisella kivellä hakkaamalla. Epätasaisuuksien silittäminen sekä teroittaminen toimitettiin esineitä hankaamalla aluksi karkeanlaisia laakakiviä vastaan, jotka tavallisimmin ovat hiekkakivestä ja gneissistä ja joita on runsaasti löydetty asuinpaikoilta. (Kuv. 38.) Hankausjäljet niissä ovat joko suorat tai kehämäiset, johtuen eri menettelytavoista hiottaessa. Kourutalttojen kou-

*) Aspelin, Muinaisjäännöksiä, k. 242.

rut muodostettiin hiomalla niitä kapeiden hionkivien reunoja vastaan. Kauniin sileä ja kiiltävä pinta taas, jota monessa esineessä ihailemme, muodostui kuivan hankauksen kautta hienompia hioinkiviä vastaan.

Varsireiällisten kirveiden y. m. aseiden reikä tehtiin monin eri tavoin. Yksinkertaisin keino, jota useimmiten käytettiin pyöreitä reikäaseita valmistettaessa, oli hakkaaminen molemmilta puolin. Kauniimpi varsi-reikä saatiin kairaamalla puupuikolla, joka kaarijousen tai muun kierrinlaitoksen avulla pantiin pyörivään liikkeeseen, samalla edistämällä kiven kulumista hiekan ja veden avulla. Suuri edistys oli, kun puukairan asemesta alettiin käyttää onttoa luuta, jolloin oli tarvis kuluttaa ainoastaan putkimainen reikä, jonka keskeen jäävä tappi sitten lyötiin poikki tai itsestään putosi pois.

Vaikka Karjalassa ei löydy luontaista piikiveä, todistavat puolivalmiit esineet, piilastut ja -sirpaleet, joita on löydetty muutamilta karjalaisilta kivikauden asuinpaikoilta, että niissä on piikiveä käsitelty.

37. **Kivisaha,** $\frac{1}{3}$.
Kaukolasta.

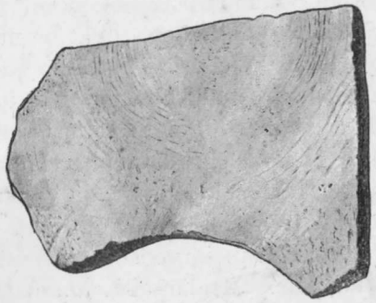

38. **Hioinkivi,** $\frac{1}{4}$.
Aunuksesta, Ala-Salmesta.

39. **Saviastia.**
Räisälästä.

Raaka-aine, s. o. piimöhkäleet, joista tarpeen mukaan iskettiin lastuja ja kappaleita, ja joita myöskin on asuinpaikoilta löydetty, tuotiin Pohjois-Venäjältä.

Edellä on jo mainittu, että koristeltujen saviastiain sirpaleita tavataan suuressa määrässä eräillä asuinpaikoilla. Ne osoittavat meille hieman alkuperäistä savenvalamista, jolta ei kuitenkaan mitä koristeluun tulee puutu kokonaan aistia. Aines on enemmän tahi vähemmin huolellisesti poltettua savea, johon toisinaan on sekoitettu maasälpää, asbestia, kiillettä sekä muita kivenmurusia. Astioilla on ollut joko syvän ja pyöreäpohjaisen kattilan tahi padan taikka vadin muoto. Sen ohella esiintyy myös pikarintapaisia astioita (kuva 39). Koristelussa on varsin monenlaisia aiheita: vinkkuraviivat, kolmio-, vinoneliö-, suka-, ympyrä- sekä kuoppakoristeet, järjestelmällisesti asetettuina, peittävät enimmäkseen koko ulkopinnan (40). Karjalan saviastiat ovat muodoltaan ja koristelultaan suurimmaksi osaksi muussa Suomessa tavattujen

kaltaisia (Ahvenanmaalla ja muutamia Satakunnassa tehtyjä löytöjä lukuunottamatta). Tämä suomalainen saviteollisuus eroaa selvästi skandinavisesta, mutta läheisesti liittyy luoteis- ja keskivenäläiseen savenvalantaan, joka todistaa vahvojen viljelys-vaikutusten kivikauden aikana kulkeneen Venäjältä Suomeen.

Karjalan kivikauden löytöjen yleiskatsaus osottaa siis, että *karjalaiset olivat metsästäjä- ja kalastajakansa, joka asui suurempina tahi pienempinä yhteiskuntina, jakaantuen mahdollisesti pieniin heimokuntiin, joita päälliköt hallitsivat.* Heidän uskonnollisten käsitteidensä ymmärtämiseksi tarjoovat löydöt hyvin vähän aineksia, jollemme eläinmuovailussa tapaa viittauksia eläinpalvelukseen, ja ellemme ehkä ole oikeutettuja katsomaan sen tapaisia kuvioita kuin 41 jumalan kuviksi. Naapuriseutujen kanssa olivat he vuorovaikutuksessa, etenkin

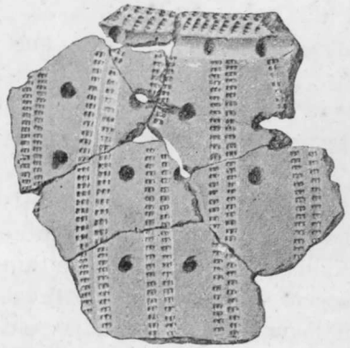

40. **Saviastianpala.**
Räisälästä.

41. **Kivinen epäjumalankuva.**
Aunuksesta, Mägriäjärveltä.

Keski-Venäjän kanssa, josta kaikista merkeistä päättäen myös Karjalan ensi asutus oli tullut. Kivikauden Karjalan kansatieteellisistä suhteista on varmojen johtopäätösten tekeminen liian varhaista. Kuitenkin voinemme pitää todennäköisenä, että lappalaiset olivat jo kivikaudella asuttaneet Karjalan. Tuskin kuitenkaan voimme sanoa, että he olisivat silloin olleet alueemme ainoita asuttajia.

Kysymykseen siitä, milloin Karjalan kansa on yleisesti ottanut käyttääkseen metallisia työesineitä ja aseita, on vaikeata vastata. Sillä *pronssiaika* tahi se viljelyskausi, jolloin ei vain koristuksia vaan myös aseita ja työkaluja tehtiin kuparin- ja tinansekaisesta aineesta eikä rauta ollut vielä tunnettu, on Karjalaan jättänyt sangen vähän jälkiä.*)

*) Jo ennen pronssikauden alkua oli Etelä- ja Keski-Euroopassa kuin myös Etelä-Skandinaviassa kiviaseiden ohella käytännössä sekoittamattomasta kuparista tehtyjä esineitä, koska kupari oli ensimäinen metalli, jota ihminen oppi hyväkseen käyttämään. Myöhemmin havaittiin, että tinaa sekoittamalla saattoi kuparin tehdä

Sentähden, ennenkun ryhdymme niitä tarkastamaan, lienee parasta lyhyesti kosketella Lounais-Suomen samanaikuisia, paremmin tunnettuja olosuhteita. Ahkeran kanssakäymisen kautta läheisen Ruotsin kanssa, jossa vallitsi kukoistava pronssiviljelys, olivat viimemainitun seudun asukkaat jo sangen varhain tutustuneet pronssiin. *) Kuitenkin on pronssikautiset Lounais-Suomen löydöt, kun niitä vertaamme Keski- ja Etelä-Ruotsin löytöihin, vielä sangen vähäpätöiset. Varmoja löytöjä on kaikkiaan tältä ajalta ainoastaan 39, joihin sisältyy 44 esinettä, mutta kun suurin osa niistä on vasta viimeisinä 30 vuotena löydetty, sopii toivoa, että niiden lukumäärä lyhyessä ajassa tuntuvasti kasvaa. Muutamia poikkeuksia lukuunottamatta ovat Lounais-Suomen pronssiesineet saman luontoisia ja myös samaa tyyppiä kuin Ruotsissa löydetyt. Me tapaamme niissä erimuotoisia miekkoja, tikareita, keihäänkärkiä, sota- ja työaseita, pieniä partaveitsiä, nahkavyön pronssinappeja, vaatteiden solkia ja kaularenkaita, enimmät koristettuja aistikkailla skandinavisen pronssiajan aiheilla.

Koska sitä paitsi tyypilliset pronssikautiset kiviröykkiöhautamme, n. s. hiidenkiukaat eli vareet, ovat Keski- ja Pohjois-Ruotsin kiviröykkiöiden kaltaisia, niin ovat suomalaiset ja ruotsalaiset tiedemiehet otaksuneet että Lounais-Suomessa on vielä pronssikaudella ollut skandinavilainen asutus.

Tällaisia kiviröykkiöhautoja, jotka tosin eivät kaikki ole pronssikautisia, vaan ainakin Etelä-Pohjanmaalla osaksi vanhemman rautakauden aikuisia, löytyy pääasiallisesti laajalla rantakaistaleella pitkin Pohjan ja Suomen lahden rantoja. Itäiseen suuntaan ne ulottuvat Säkkijärvelle asti, siis nykyisen Karjalan lounaissyrjään. Tänne asti näyttää siis Lounais-Suomen ranta-alueella asustaneen kansan asutus ulottuneen.

Myöskin sisämaassa ja maamme pohjoisissa osissa on löydetty pronssiesineitä skandinavista mallia (Iisalmelta tikari, Kemin pitäjästä valinmuotti pronssikirveitä varten, Sodankylän pitäjästä 4 miekkaa). Ne ehkä mieluiten ovat todistuksia kauppasuhteista Skandinavian kanssa tai sotaretkistä, joita skandinavit tekivät näille syrjäisille seuduille.

Samaten lienee selitettävä myös muutamain harvain skandinavismallisten pronssiesineiden löytyminen Etelä-Karjalassa. Ne ovat kuvatut alempana, kuvat 42—44. Kuva 42 esittää eräältä niityltä Viipurin lähellä löydettyä silmälasinmuotoista solkea, jota nykyisen hakaneulan tavalla käytettiin vaatteiden kiinnittämiseksi. Se kuuluu

kovemmaksi ja vastustusvoimaisemmaksi, ja valmistettiin siis kaikki esineet tästä sekoitusmetallista, pronssista, joka parhaissa yhdistyksissä sisälsi $\frac{1}{10}$ tinaa ja $\frac{9}{10}$ kuparia.

*) Ruotsalaisen muinaistutkijan Monteliuksen mukaan alkoi Ruotsin pronssikausi 18 vuosisadalla e. Kr. ja kesti noin vuoteen 550 e. Kr., jolloin rautakausi alkoi. Pronssi-kauden jakaa Montelius 6 eripitkään aikakauteen. Vanhimmat Länsi-Suomen löydöt kuuluvat toiseen pronssi-aikakauteen, joka käsittää 15—14 vuosisadat e. Kr.

pronssikauden 5:een aikajaksoon eli 900—700 luvuille ennen Kristusta. Molemmat toiset löydöt ovat kaksi »onsikelttiä» eli kirvestä, joista toinen (kuv. 43) on tavattu Rakosinan kylässä, Kaukolan pitäjää, toinen (kuv. 44) Vuoksen entisestä uomasta, Karvsaaren rannalta Uudestakylästä Valkjärven pitäjää. Millä tavalla ne ovat olleet kiinnitettyinä näkyy kuvasta 45: käyrän varren toinen pää on sovitettu kirveen onteloon ja lisäksi vielä siihen sidottu. (Alkuperäinen kappale tätä kirvestä on löydetty Itävallasta; sen varsi on vielä säilynyt). Molemmat kirveet ovat ehkä samanaikuisia kuin »silmälasisolkikin» tai hiukan sitä vanhemmat. Niiden kolmen pronssiesineen löytöpaikat eivät ole kaukana

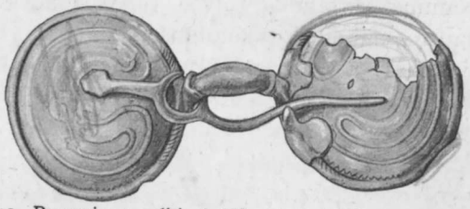

42. Pronssinen solki, $\frac{1}{2}$. Viipurista, Tiikannurmelta.

43. Pronssinen kirves, $\frac{1}{2}$ Kaukolasta.

44. Pronssinen kirves, $\frac{1}{2}$. Valkjärveltä.

45. Pronssinen kirves puuvarsineen. Itävallasta.

toisistaan ja ehkä on enemmän kuin sattuma, että kaikki 3 ovat vanhan vesireitin varrella, jota vielä paljo myöhempinä aikoina kuljettiin Viipurin lahdelmasta Laatokalle.

Solki sekä molemmat kirveet ovat ainoat pronssikauden löydöt, jotka ovat koko nykyisen Suomen ja Venäjän Karjalan alueelta joutuneet meidän tietoomme. Silti ei ole sanottu että ne todellisuudessa ovat ainoat. Meidän on päinvastoin täysi syy otaksua että moni löytö on jäänyt tuntemattomaksi tai tietämättömiin kadonnut, ymmärtämättömyydestä sulatettu tai arvottomana heitetty pois. Siihen, että voimme tulevaisuudessa vielä odottaa pronssikauden löytöjä Karjalasta, viittaa se seikka, että Suomen sisämaassa ja pohjoisessa on löydetty suuri luku pronssikirveitä ja valinmuotteja semmoisia kirveitä varten, jotka eivät ole skandinavista alkuperää, vaan jotka suuressa määrässä ilmaisevat Itä-Venäjän, Uralin seutujen viljelysvaikutusta. *)

*) Semmoisia kirveitä on tähän asti löydetty Pielaveden, Laukaan, Maaningan pitäjistä ja vieläpä Uudeltamaalta, Porvoon tienoilta (2 kappaletta) sekä Lyckselen pitäjästä Ruotsin Länsipohjasta. Valinmuotteja tunnemme Säräisniemen, Muhoksen ja Alkkulan pitäjistä.

Tämän kaakosta tulevan vaikutuksen on tietysti täytynyt kulkea Karjalan kautta ennenkuin se saapui muuhun Suomeen. Kun nyt on Itä-Venäjältäkin löydetty yksityisiä pronssikauteen kuuluvia esineitä skandinavista mallia (samanmallisia kirveitä kuin kuvassamme näkyy) ja siis liikeyhteys Skandinavian ja Suomen välillä toiselta puolen sekä Itä-Venäjän kera toiselta puolen näyttää pronssikauden lopulla olleen hyvin vilkasta, niin välimaa, Karjala, ei ole voinut jäädä koskemattomaksi niistä vaikutteista, jotka tämä liikeyhteys toi mukanansa. Me voimme sentähden toivoa tulevaisuudessa saavamme uusien löytöjen kautta nähdä kirkkaammassa valossa Karjalan tämänaikaista kehityshistoriaa, kuin mitä nykyään on mahdollista.

A. Hackman.

SUOMEN KARJALAN RAUTAKAUDESTA.

Puhuessaan rautakaudesta tarkottaa muinaistutkija sitä aikakautta, jolloin rauta jo oli yleiseen käytännössä kaikkinaisissa työkapineissa ja varsinkin teräsaseissa, samalla kun muita metalleja, kuten pronssia, hopeaa, kultaa y. m. yhä edelleen käytettiin helyissä ja koristuksissa. Itse asiassahan on laita vieläkin tällainen, mutta on sovittu siitä, että rautakausi-nimitystä ei uloteta enää niihin aikoihin, joista meillä on samanaikuisia asiakirjoja ja kirjaanpantuja muistitietoja olemassa, toisin sanoen n. s. historialliseen aikaan. Aina milloin rautakaudesta puhutaan, tarkotetaan sillä siis viimeistä suurta historiantakaista aikakautta.

Kun tiedämme, että historialliset lähteet alkavat hyvin eri aikoihin eri maissa, on luonnollista, että rautakausi ei voi olla mikään tarkoin määrätty aikajakso. Kun rauta Välimeren itäpohjukassa olevissa ikivanhoissa sivistysmaissa on kohoamassa tärkeimmäksi metalliksi aijemmin vallinneiden kuparin ja pronssin sijaan toisen esikristillisen vuosituhannen lopussa, kestää vielä vuosisatoja, ennenkuin esim. pohjoismaissa ollaan ehditty yhtä pitkälle. Noin vuonna 600 ennen Kristusta saa laskea rautakauden alkaneen Itämeren rannoilla, sen silloisissa asumakeskuksissa. Arvatenkin kohta sen jälkeen lienee Suomeenkin lännestäpäin saapunut rauta-esineitä. Sanoin lienee, sillä emme tunne maamme entisyyttä vielä niin tarkkaan, että voisimme edes pyöreissä luvuissa sanoa, milloin sen asukkaat alkoivat rautametallia yleisemmin käyttää. Vanhimmat nyt tunnetut rautakapineet ovat näet vasta ensi vuosisadoilta jälkeen Kristuksen syntymän.

Mutta näin on laita vain Suomen läntisillä ja eteläisillä rantamailla. Mikäli nyt tunnetaan, oli kaunis Karjala vielä pitkät ajat kehityksestä syrjässä. Varhaisemman rauta-ajan löytöjä täältä ei näet lainkaan ole. Toiset selittävät että tämä on ymmärrettävissä niin, että näiden maiden asukkaat käyttivät yhä kivisiä työkapineita samaan aikaan kun onnellisemmat rannikkojen asukkaat vilkkaamman liikeyhteyden kautta jo ammoin olivat naapureiltaan raudan käytön oppineet, toiset katsovat mahdolliseksi että seudun varempi kivikauden

kansa olisi jostain meille tuntemattomasta syystä poistunut Karjalan mailta, jättäen ne autioiksi, ja että ne olisi tulleet vasta myöhään uudelleen asutuiksi. Mutta varsin todennäköiseltä ei ainakaan edellinen otaksuma tunnu, kun kivikauden löydöistä tiedämme, miten vilkkaassa vuorovaikutuksessa jo kivikauden ihmiset olivat olleet sekä itään että etelään ja länteenpäin. Joskin tuntuu todennäköiseltä, että täällä, syrjässä kaupan ja edistyksen laajoilta valtateiltä, kivikausi on vallinnut vielä silloin, kun muualla jo kukoisti pronssikauden viljelys, niin on kumminkin mahdotonta, että pysähdys olisi kestänyt tuhansia vuosia. Jos Karjalassa on tällöin asukkaita ollut, niin epäilemättä on ainakin yksityisiä rautaesineitä kulkeutunut sekä Itämeren että Volgajoen puolelta Karjalaan jo hyvin varhain, mutta missä määrin ne ovat pystyneet aikaansaamaan täällä itsenäistä rautakauden sivistystä, emme vielä osaa sanoa. Mahdollisesti kätkee maa povessaan muistoja viljelystilasta, jota emme vielä tunne, paikoilla, joilla vain aarnivalkeat puhuvat noiden muinaisten asukasten kalmistopaikoista. Vain onnellinen sattuma tai perinpohjainen paikallinen tutkimus voi uutta ainehistoa — jos sellaista on — päivänvaloon saada.

Nyt tunnetut vanhimmat Karjalan rauta-ajan löydöt ovat kivisiä n. s. soikeita tuluskiviä. Muutamista ulkopuolella maamme rajojen tavatuista onnellisista löydöistä päättäen on niitä kannettu nahkavyössä monasti pronssisolituksessa, jonka vuoksi pitkin niiden reunoja kulkee matalahko kouru. Lappeella esiintyvät terävät uurteet ovat syntyneet siten, että niihin on isketty terävällä raudalla, jolloin niistä on lentänyt tulikipinä kuten tuluksista ikään.

Kun kumminkin tällaiset kivet ovat olleet jotenkin löyhästi kiinnitetyt vöihin, on niitä helposti voinut pudota, varsinkin kun ne, ollen aivan välttämättöminä tarvekaluina, lienevät olleet joka miehen mukana tilapäisillä matkoillakin. Kun Karjalassakin tällaisia kivilöitä on tavattu 7 kappaletta, mutta muita samanaikuisia löytöjä ei koko maakunnasta tunneta, on selitetty, että nuo kivet ovat muistoja entisistä metsänkävijöistä ja kalamiehistä, jotka ovat Karjalata kierrelleet sitä pysyvästi asuttamatta, tullen Suomen rantaseuduista tai Itämeren maakunnista. Idempänä ei näet tällaisia kiviä, joiden käyttöaika oli n. 1500 vuotta sitte, s. o. 300—500 j. Kr. s., juuri ollenkaan tunneta, kun taas ne vastamainituilla aloilla ovat hyvin yleiset. Vieraita eivät siis olleet Karjalan salot muulle Suomelle ensimäisen ajanlaskumme alkua seuraavan vuosituhannen alkupuolellakaan.

Varhaisimmat tunnetut rauta-ajan rautalöydöt Karjalasta ovat kumminkin vielä paljo myöhemmät. Vanhin on niistä muuan Kiteeltä tavattu, v. 1847 Valtion Museoon tullut rautainen pitkäkaulainen keihäänterä. Sen tapaiset esineet ovat yleiset länsiosissa maata n. s. kansainvaelluksen ajalla, arvatenkin n. 600—700-luvulla j. Kr. s. Valitettavasti vain puuttuu Kiteen esineestä kaikki tarkemmat löytötiedot, niin että ei voi sanoa, onko se mahdollisesti tavattu kalmistosta.

Kalmistolöytö sen sijaan on varmasti se löytö, jonka muuan maanviljelyskoulunoppilas sattumalta tapasi Kurkijoen Lopotin Linnavuoren etelärinteestä v. 1882 alussa. Muuan maasta esiin pistävä keihäänterä oli herättänyt löytäjän huomiota, ja tarkemmin tutkittaissa paikkaa, jossa ei ollut mitään ulkonaisia muinaisjäännöksen merkkejä havaittavissa, saatiin esille melkoinen muinaiskalusto. Siinä oli yksi ehyt rautamiekka, jonka kahvassa ja ponnessa on m. m. hopeasilauksia, 3 keihäänterää, suuri veitsi, sirppi, osia hevoskaluista, kuten suitsien kuolaimet ja ratsuruoskan varsi y. m. sekä joukko helyjä, renkaita, solkia j. n. e. Myöhemmin toimitti paikalla lisätutkimuksia toht. Appelgren, jolloin muutamia uusia löytöjä saatiin esille.

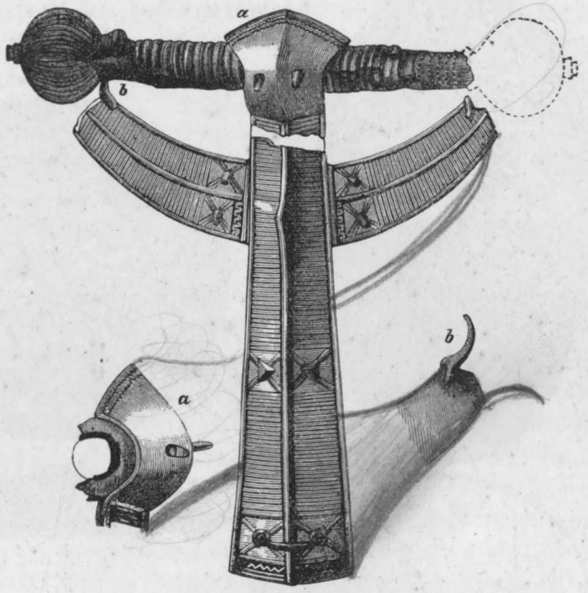

½

1. **Kaarisolki.** Kurkijoelta.

Tämän löydön ijän voi jotenkin tarkkaan määrätä. Siihen kuului näet solki (kuv. 1) ja soikea kupurasolki (kuv. 2). Edellisen tapaisia tavataan jokseenkin usein Itämeren maakunnan löydöissä 800-luvulla ja löytyy se vielä 900-luvun aikuisissakin länsisuomalaisissa kalmistoissa. Jälkimmäinen taas on selvästi skandinavista muotoa, ja voidaan se karolinkilaistyylisten koristusaiheidensa takia tarkoin määritellä ajalleen. Se esiintyy 700—800-luvuilla Ruotsissa, ja kun Suomessakaan ei sitä myöhemmän ajan kalmistoissa yhtään tavata, tulee

siis Lopotin Linnavuoren puheenaolevan kalmiston käyttöaika lankeamaan 700—800-luvulle. Myös kalmistosta tavattu solki (kuv. 3) voi olla niin vanha. Senaikuisia kalmistoja ei Karjalassa muita tunneta.

Eivät ole Lopotin Linnavuorenkaan löydöt kaikki vain vanhoja. Hj. Appelgren sai sieltä päivänvaloon koko joukon esineitä, jotka epäämättömästi todistavat, että ne ovat olleet käytännössä vielä paljo myöhemminkin, jatkuen vanhoista esityypeistä. Eräänlaiset ketjunkannattimet, korut ja kirvesmuodot ovat näet aivan sen kaltaiset kuin mitä on löydetty Kurkijoelta hieman eteläänpäin olevilta suurilta

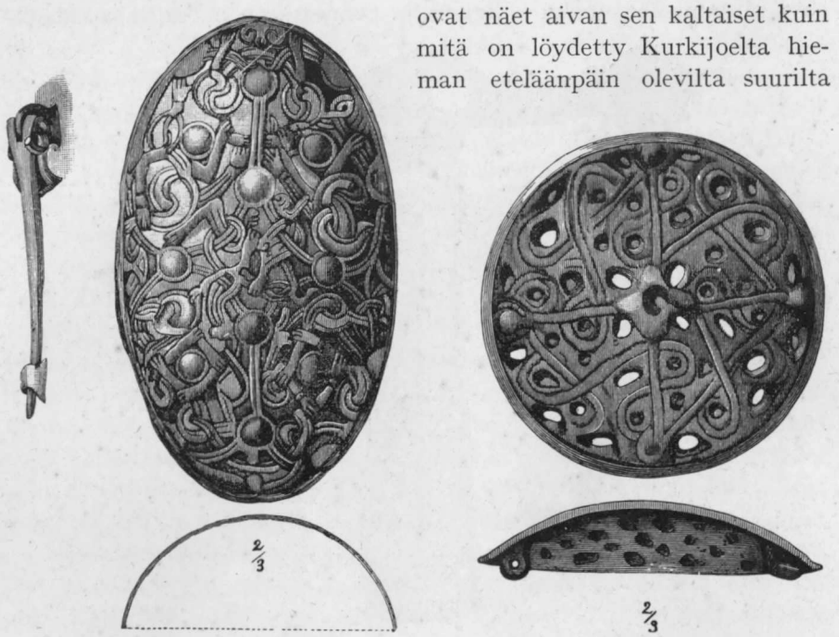

2—3. **Kupurasolkia.** Kurkijoelta.

kalmistomailta 11—1400-luvuilta, Karjalan pakanuudenajan viimeiseltä jaksolta.

On hämmästyttävää huomata, että vaikka varemmat vuosisadat ovat niin köyhät yksityisistä löydöistä — kalmistoista puhumattakaan — ovat viimeisten esikristillisten vuosisatain löydöt määrättömän rikkaat. Niiden esineiden lukumäärä, jotka ovat näiltä vuosisadoilta, tavoittelee useampia tuhansia, ja on eri löytöpaikkojakin monta kymmentä. Enimmät löydöt ovat muutamista suurista kalmistoista Käkisalmen, Kaukolan ja Räisälän sekä Sakkolan pitäjistä, siis etupäässä Laatokan länsirantamilta, mutta löytöjä on laveammaltakin alalta. Niitä tunnetaan seuraavista pitäjistä: Antrea, Heinjoki, Hiitola, Jaakkima, Kaukola, Kirvu, Kitee, Kivennapa, Kurkijoki, Käkisalmi, Liperi, Metsäpirtti, Muola, Parikkala, Pyhäjärvi, Räisälä, Salmi, Sakkola, Sippola, Sortavala, Suojärvi, Tohmajärvi, Valkeala, Valkjärvi, Viipuri, (Ilomantsi, Impilahti, Korpiselkä?).

Enimmät varsinaiset *kalmistotutkimukset* suoritti toht. Th. Schvindt kesinä 1886, 87 ja 88, ja kaivaustensa tulokset on hän julaissut teoksessaan Karjalan rautakaudesta, mikä teos on ilmestynyt Suomen Muinaismuisto-yhdistyksen aikakauskirjassa., Hänen laatimastaan selonteosta huomaamme, että hautapaikoiksi ylimalkaan on valittu aurinkoiset hietapohjaiset mäkitöyräät, joihin vainajat ovat haudatut, tavallisesti noin puoli metriä syviin hautoihin, jotka ovat nelikulmaisia puusalvoksia. Nämä on väliin jakanut kahteen osaan pitkinpäin kulkeva puusalko. Usein on salvos ollut katettu puukannella, ja on se niin tehty, että sen hirret nurkkauksissa ovat pitemmät kuin itse salvos. Tämä puulaitos on sitte ollut peitetty pienehköistä mukulakivistä tehdyllä kerroksella, jonka yläpuolelle on luotu maata, mihin usein on sekaantunut haudalla pidettyjen peijaisten jätteitä. Kun kumminkin nämä haudat ovat rinteillä, jotka ovat viljelyksen alla, ovat monasti nuo päällimmäiset kerrokset auran terän mukana soluneet alemma, joten ei aina voi havaita enää selvää kivikerrosta haudan päällä.

Itse haudat olivat noin 2 metriä pitkät ja usein jokseenkin laveat, niin että niihin varsin monasti lienee haudattu useampia kuin yksi vainaja. Niinpä tuntui Kaukolan Koverilan Kekomäen kalmiston ensimäisessä Th. Schvindtin tutkimassa haudassa olleen 4 vainajaa, vaikka aivan täyttä selvyyttä ei enää ollut saatavissa. Ruumiit olivat enimmäkseen haudatut polttamatta, täydessä puvussaan, varustuksissaan ja koruissaan, usein työkapineineenkin. Uloimmaksi puukehyksen sisään oli kai asetettu eläimentalja ja tuohta, väliin punaseksi maalattua, ja sen sisäpuolella on ollut villavaippa ja jotain liinakangasta.

Aina kuitenkaan ei hautaustapa ollut tämänkaltainen. Meillä on tietoja parista haudasta, joissa ruumis on *poltettu* täysissä pukimissaan, ja tuhka on pantu joko saviastiaan tai puusalvokseen. Myöskin vainajan korut ovat olleet tulessa, koska haudassa on tavattu pahasti valkeassa sulaneita pronssisolkia y. m.

Epäilemättä on tapa polttaa vainajat näihin aikoihin vanhempi kuin hautaustapa, jossa voimme nähdä kristillisperäistä vaikutusta. Länsi-Suomessa on suuria polttokalmistoja vielä sikäläisen pakanuuden ajan loppupuolelta ja jos yleensä Karjalassa varempia rauta-ajan kalmistoja on tavattavissa, voimme edellyttää, että ne ovat polttokalmistoja. Nokisessa maassa mustien palaneiden kivien seassa mäkilöillä on silloin löytyvä erilaisia sota- ja talouskapineita, saviastiansirpaleita ja helyjä, lasia, pronssia ja rautaa. Epäilemättä saa odottaa, että valistunut kansa oivaltaa noiden paikkojen merkityksen ja saattaa ne niitä hävittämättä asianomaisten tietoon.

Mutta eivät vain kalmistoihin ja niistä saatuihin tietoihin perustu käsityksemme Karjalan kansan muinaisuudesta pakanuudenajan lopulla. On myös tavattu asuinpaikkoja, joiden viljelysjäännökset luovat hauskaa valoa entisyyden hämärään. Nämä tunnetut asuinpaikat sijaitsevat kaikki Karjalan pakanuuden ajan *linnavuorilla*, (kts. kuva 4) joilla on pieniä maakumpuja, kivikasoja tai perustuksen jätteitä. Niitä tutkittaissa on saatu selville, millaiset olivat rakennukset Karjalan pakanuuden ajan lopulla ja varhaisimmalla historiallisella ajalla. Ne ovat epäilemättä olleet aina puusta, ja arvatenkin salvotut nurkistaan samalla tapaa kuin hautakammiot. Pohjakaava on ollut nelikulmainen. Liesi on ollut pyöreistä kivistä tehty, rakennuksen

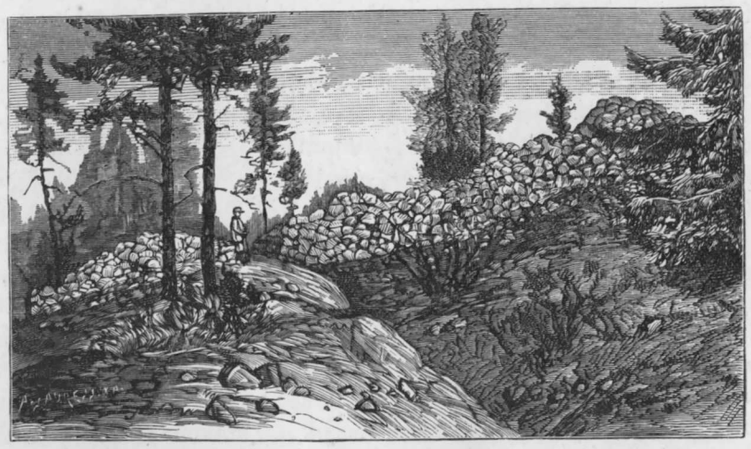

4. Valli Mäkisalon linnavuoreilla Sortavalan pitajassa.

kulmassa, ja pienestä pinta-alasta päättäen on rakennus aina ollut yksihuoneinen, joskus ilman kivijalkaa.

Mitä itse *linnoihin* tulee, jotka ovat sijainneet näillä korkeilla vuorilla, ovat ne yleensä olleet samallaiset kuin muun Suomen muinaislinnat. Mitään sellaista linnamaista rakennusta, joka nyt kuvastaa mieleen »linnaa» ajatellessa, ei niillä koskaan ole ollut. Niiden paras suoja on ollut niiden asema ja luoksepääsemättömyys. Tuollaiset vuoret ovat näet tavallisesti hyvin äkkijyrkkiä monelle puolen, ja mistä päin pääsy oli helpoin, oli sille vuorenreunalle rakennettu suurista harmaakivistä valli. Valli oli pakanuuden aikaan tehty aina ilman kalkkilaastia, ja sen vahvuus ja korkeus vaihteli aseman mukaan. Korkeimpia jälellä olevista valleista koko Suomessa on valli Mäkisalon saaressa (Sortavalan saaristossa) olevassa linnassa, jossa sen korkeus on 2—3 mtr. — Etelä-Karjalasta tunnetaan lukuisasti pakanuuden ajan linnoja, mutta Pohjois-Karjalassa ei niitä tiedetä olevan. Ne

ovat ryhmittyneet Vuoksen vesistön varrelle, jossa komeita sellaisia on esim. Antreassa, mutta etenkin ovat ne yleisiä Laatokan luoteispuolella. Sortavalan seuduilta ja Kurkijoelta voisimme karjalaisia muinaislinnoja luetella hyvin monta ja hyvin pieneltä alalta. — Karjalan muinaislinnoilla muuten on saattanut olla muukin tarkotus kuin olla vain turvalinnoina, joihin vihollisen uhatessa on väestö paennut. Jo äskenmainitut asumusten jätteet mutta etenkin se että niitä on rakennettu niin monta yhteen ryhmään, viittaa johonkin muuhun merkitykseen. Kun esim. Kurkijoen Hämeenlahden linnavuoren laki on 350 × 40 à 100 mtr laaja ja kun sillä on tavattu n. 60 matalaa tuhkakohtaa, niin tuntuu, ettei tällöin enää voi puhua vain tilapäisestä linnan asutuksesta. Kun kumminkin löydöt niistä ovat vielä pienet, on vaikea sanoa, olisiko ehkä kysymys jonkinlaisista asutuslinnoista, vai mahdollisesti jonkun vihollisen heimon rakentamista tukivarustuksista, joista käsin olisi harvalukuinen vähemmistö pitänyt seudun kansaa valtansa alla.

Muut löydöt taas ovat siksi selvät ja monipuoliset, että niiden nojalla voimme saada melko elävän kuvan Karjalan viljelykannasta pakanuuden ajan viime vuosisatoina.

Ihmisten *puvut!* Naisen pukimena oli paita, jota kaulalla piti kiinni pyöreä hopeasolki, kirjailtu romanistyylisin kukkakoristein. Päällysvaatteena oli pitkä hame, joka jatkui liivinä ja oli olkapäiltä kiinni soljella, joka yhdisti ne nauhat, mihin hamevaatekappale ylinnä päättyi. Nuo yhdistävät soljet olivat aina soikeita ja kuperia, koristetut siihen tapaan kuin kuvat 5 ja 6 näyttävät. Neula, joka oli milloin pronssia milloin rautaa, oli soljen ollessa paikallaan kota alaspäin, ja kodan kohdalta alkoivat koruketjut, joista riippui erilaisia helyjä, helmiä, putkia ja riipuksia, lasia tai pronssia. Nämä ketjut olivat usein hyvin pitkät ja muodostivat epäilemättä ylen suositun rintakoristuksen; niiden sydän oli nahkaa tai villanauhaa, samallaista karkeata villaa, josta kankaatkin olivat kudotut.

Varsin monasti näkyvät naiset vielä käyttäneen erikoista villavaippaa, mikä oli nelikulmainen suurehko vaatekappale, joka oli heitetty yli vasemman olkapään ja kiinnitetty oikealle olalle, mistä sitä piti koossa hevosenkengänmallinen solki. Vyötäreiltä taas riippui villaesiliina, johon oli neulottu helmaan koristeiksi erittäin kauniita pronssikierukoita, ristejä ja muita kuvioita (kuva 7). Kun pronssinhome erikoisesti on suojellut kangasta häviämästä, on meille säilynyt suurenlaisia palasia juuri esiliinasta. Paraiten näkyy muoto kuvasta 8, jonka originali on löydetty Kaukolan Kekomäestä.

Päässä oli naisilla huntu, jonka villavaatteesta on kappaleita vielä jälellä. Se oli takaa kiinni soljella, jollaisia esittää kuva 9. Sentapaisia on Karjalan haudoista saatu useita kymmeniä, ja tavataan

5.

6.

5—6. **Pukukoristeita.** Kaukolan Kekomäestä.

ne useimmin päällispuoli alaspäin, koska ne ovat olleet vainajan pään takana ja koristettu pinta ulospäin.

Paitsi huntua on naisilla pääkoristeina ollut pari kertaa tavattu esine, jollaisista kuva 10 esittää yhden. Se on hopeaisesta tai hopeansekaisesta pronssilangasta punottu ihmeen taiturillisesti ja sitä on epäilemättä käytetty samalla tapaa kuin nykyään sykeröä.

7. **Riipusketjunosia.**

9. **Hunnunsolki.**

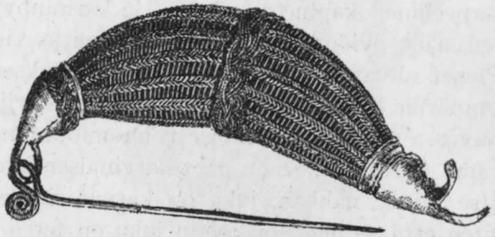

10. **Päänkoriste.**

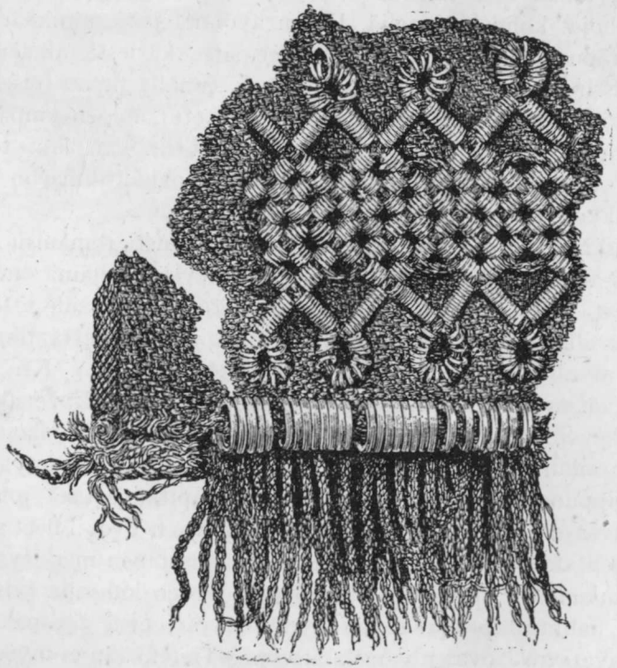

8. **Kappale naisen puvusta.**

7—10. Kaukolan Kekomäestä.

Naisen puku (kuva 11) teki kaikkine koristuksineen ja helyineen tietysti hyvin komean vaikutuksen, vaikkakin samalla jonkun verran raskaan ja painavan. Paljo vähemmin oli sen sijaan pronssia ja helyjä miehen puvussa (kuva 12). Sen osina olivat alinna siinäkin liinapaita, joka kaulalla oli soljella kiinni, sen yläpuolella villamekko, jota vyötäreillä ympäröi nahkavyö, usein hopealevyillä helotettu; vyöstä riippui koukkusessa tai nahkapaulassa hihnanjakaja, jossa oli tuluskukkaro ja -rauta, veitsi sekä monasti pienellainen pronssiesine, jonka toinen pinta on hyvin koristettu, ja jota tavallisesti pidetään korvalusikkana (kuva 13). Vyöhön oli myös pistetty kirves, leveälehtinen ja pitkäkantainen. Tavallinen ja ainainen ase tuntuu myös olleen keihäs, hautalöydöistä päättäen. Se tietysti ei palvellut yksinomaan sotatarkotusta, vaan oli myös tarpeellinen kapine metsästys- ja karhunpyyntöretkellä. Yleiseen asusteli näet pyhänä pidetty korvenkontio vielä tällöin Karjalan mailla. Pienet olivat miesten raivaamat viljelykset, ja suuret salot kasvoivat ympärillä humisevana metsänä, metsänkävijän aarrekammiona. Miehen puvussa kiinnittää erikoisesti huomiotamme puukko tai oikeammin sen tuppi (kuva 14). Se on näet harvinaisen huolekkaasti tehty ja loistokas. Itse on se nahkaa, joka on karvat sisällepäin kääntäen muodostettu siten että se puoli on avoin joka on terää vasten. Tältä puolen on se kiinni sillä tapaa että nahkan ulkopuolelle on taivutettu koristeisia pronssinauhoja, kolme tai neljä, joiden avoimet päät niinikään jäävät veitsen teräpuolelle. Pitkin tätä kulkee sitte kärjestä alkaen hyvin leveä pronssinauha, joka kärjestä kaartuu samalla tapaa toiselle puolelle, ja tämän pronssikiskon alle ovat sovitetut noiden ympärysvanteiden päät, jotka nastasilla ovat yhdistetyt nahkan läpi toisiinsa. Ylinnä on sitte ollut reikä, jonka läpi kulkeva nahkarihma on kannattanut puukkoa vyöstä tai hihnanjakajasta.

Solituskiskoissa olevat koristeet ovat puhtaasti romanisia, kierteleviä kasvi-aiheita. Kehysnauha on terältä leveä, ja nämä ominaisuudet antavat hyvin tärkeitä aikamääräyksiä sekä veitsille että niiden yhteydessä olleille kalustoille. Voimme näet päättää, että täntapaiset esineet ovat olleet käytännössä 1200- ja 1300-luvuilla j. Kr. Samaan aikaan vievät meidät myös kasvaneet, silmäpieluksiset kirveet (kuvat 15 ja 16) ja hevosenkenkäsolkien koristeet. Että muutenkin ollaan lähellä kristillisiä aikoja, sen todistavat monesta haudasta löydetyt miehen kaulalla riippuneet pienet ristit, (kuva 17) tasapitkävartiset, jotka epäilemättä eivät ole riippuneet vain koristeina vaan ovat olleet suojelusmerkkejä eli amuletteja, joille annettiin taikauskoinen merkitys. Meillä ei kumminkaan ole mitään syytä otaksua niiden kantajia kristityiksi, sillä koko hautaustapa ja menettely osottavat, että täyspakanalliset katsantotavat vielä ovat aivan vallitsevat. Tietenkään ei myös ole pyhimyksiä jumaloinut se nainen, jonka kaulasoljessa Kaukolan Keko-

11—12. **Muinaissuomalainen vaimo ja mies.** Tuukkalan löytöjen mukaan.

mäen kalmistossa on jonkun pyhimyksen kuva (kuva 18), tai palvellut Neitsyt Maariata se henkilö, jonka haudasta samassa kalmistossa löydettiin pyöreä solki, jonka kehässä on latinalainen kirjotus Ave Maria (kuva 19). Mutta näkee että likellä on uusi aika, ja tuntematon ei enää Karjalassakaan ole Ristin Kiesuksen oppi.

Aikamääräyksinä erittäin tärkeitä ovat myös muutamat riipushelyinä käytetyt arapialaiset hopearahat, jollaisia on löydetty esim. Tiurin Linnasaarelta Räisälässä (kuva 20). Ne ovat leimatut Samarkandissa tai Tashkentissa vv. 894—976 välillä j. Kr. Tietenkään eivät ne heti joutuneet maahan Karjalassa, vaan vasta oltuaan jonkun aikaa käytännössä, joten nekin vahvistavat sitä väitettä, että kaikki nämä suuremmoiset löydöt kuuluvat toisen vuosituhannen alkupuoliskolle.

13. **Vaskinen korvalusikka.** Räisälän Ivaskanmäeltä. 14. **Veitsi.** Sakkolan Lapinlahdelta. 15—16. **Kirveitä.** Kaukolan Kekomäestä. 17. **Vaskiristi.** Räisälän Hovinsaarelta. 18. **Riipushely.** Kaukolasta. 19. **Hopeasolki.** Kaukolasta. 20. **Arapialainen hopearaha.** Räisälän Tiurin Linnasaarelta. 21. **Vaskinen hanhihely.** Sakkolan Lapinlahdelta.

Arapialaiset hopearahat viittaavat liikeyhteyteen kaukaisten seutujen kanssa kaakossa. Me emme kumminkaan saa käsittää asiata niin, että arapialaiset kauppiaat olisivat itse näillä mailla liikuskelleet, vaan ovat he kuletelleet tavaroitaan pitkin Volgajokea ylöspäin nyk. Kamajoen suulle, jossa 1000-luvun seuduilla kukoisti mainio kauppakaupunki Bolgar. Täältä taas pohjoisemmat kansat joko suoraan tai väliteitä saivat etelän tavaroita. Eivätkä esim. Karjalan tänaikuisissa löydöissä yksin arapialaiset hopearahat puhu sen puolisista vaikutteista. Sieltä päin tulevat sivistysvaikutteet ovat päin vastoin olleet hyvin valtavat. Vallankin hopeahelyissä, ja hopeateosten palmikoimis- ja tekotavassa sekä koristeissa voi nähdä hyvin suurta yhtäläisyyttä ja suoranaisia lainojakin, samoinkuin moni kappale voi olla kauppatavarana tänne kulkeunut. On vallankin merkillistä huomata samallaisuutta, joka on hyvin moninainen ja taaja muinaisen Perman alueen esineissä ja karjalaisissa. Sellaisia ovat m. m. ketjut ja niiden osat, ketjun kannattimet ja korvaputket, erilaiset brakteattilevyt, pienet riippuvat hanhikuviot (kuva 21) y. m., joissa yhtäläisyys on aivan silmiin pistävä. Tämä on sitäkin huomattavampaa, kun suomensukuisilla kansoilla Keski-Venäjällä tavattavat esinemuodot jo ovat osin erilaisia. Tuntuu näin ollen siltä, että juuri Perman miehet ovat olleet erikoisissa tekemisissä Karjalan kanssa arvatenkin laajoilla kauppamatkoillaan. Muuten ei ole selitettävissä aineellisen kulttuurin suuri yhtäläisyys. Jo Inkerinmaalla tavataan toisellaisia vaikutteita.

Että Karjalan asutus tähän aikaan oli suomalaista, on aivan varmaa. Sen todistavat kaikki esinemuodot ja kaikki paikkainnimet, jotka ovat säilyneet pari sataa vuotta näiden kalmistojen kuvaamaa aikaa nuoremmassa n. s. vatjalaisen viidenneksen verokirjassa.

Mutta missä suhteessa olivat karjalaiset muihin tänajan suomalaisiin — yleensä Suomeen? Valitettavasti ei vastaus tähän voi olla riittävä. Meidän tulee näet muistaa, että puheena olevana aikakautena muu Suomi jo oli kristittyä, ja tämä aika oli vaikuttanut perinpohjaisen mullistuksen ulkonaisiin tapoihin, ennen kaikkea hautaukseen. Ei näet enää pantu vainajien mukaan vaatteita, eikä tavaraa, mutta juuri tähänhän kaikki esihistorialliset tietomme pääasiallisesti perustuvat. Senvuoksi ovat tietomme muun Suomen sisäisestä olosta 12—1400-luvulta paljo pienemmät kuin vastaavat tiedot Karjalasta. On kuitenkin Karjalan ulkopuolelta löydetty tänaikuinen kalmisto, joka on täysin yhtäläinen karjalaisten kanssa esinemuotoihin, pukuihin, koristuksiin nähden, nim. Mikkelin luona Tuukkalassa. Niin ollen on Savo ja Karjala tällöin muodostanut yhtenäisen viljelysalueen, mutta ilmeisesti on yhteys kauvemmakin länteen ollut hyvin valtava. Niin on esim. Perniön Yliskylän kirkkomaan luona tutkittu kalmisto 1100-luvulta, jonka kalustossa on tavattoman paljo sukulaisuutta

myöhempäin karjalaisten kanssa. Ja itse Karjalan kalmiston esineissä on monta, joiden esityypit ovat varmasti läntistä perua tai joiden koristeaiheet ovat sieltä päin. Tässä tulee meidän ennen muuta muistaa ylimalkaan koko romanista tyyliä, joka on painanut leimansa veitsen tuppiin ja solki- ja levykoristuksiin. Puhtaasti sikäläistä kauppatavaraa ovat myös sellaiset esineet kuin jo mainittu Ave Maria-solki, sen tapainen soikea kupurasolki kuin kuva 2 y. m. Useimmat viimemainitut sen sijaan ovat puhtaasti karjalaisia ja tyypillisiä sellaisia, mutta niidenkin esityyppi on arvatenkin Skandinaviassa kehittynyt. Jo 500-luvulle juurtuvat niiden vanhimmat muodot, mutta vasta n. s. viikinkiajalla (800—1050) ovat ne erikoisesti muodissa, vaikka ne lännessä tällöin ovat kehittyneet toiseen helposti tunnettavaan muotoon. Monessa Karjalan soljessa sen sijaan pintakoristeet vielä voidaan johtaa vanhoihin skandinavisiin esikuviin. Osaksi on tuo yhteys ehkä johtunut rauhallisesta vuorovaikutuksesta ja viljelysyhteydestä, mutta miekan melskekin lienee ollut hyvin tuttua Karjalan ja Suomi-Hämeen miesten välillä. Ja mahdollisesti tulivat Itämeren takaa ylpeät viikingit, ottivat Karjalan valtaansakin ja jättivät Laatokan varrelle jonkun joukon uudisasutukseksi. Ainakin kertovat skandinaviset tarinat paljo tuollaisista retkistä, samoin kuin taas toiselta puolen rohkeat karjalaiset hekin lähtivät meren yli retkille Ruotsiin. Merihän yhdistää pikemmin kuin erottaa, ja sitä tietä ne läntiset sivistysvaikutteet, henkiset ja aineelliset, varmaan Karjalaankin saapuivat.

Ja kumminkin, noista vieraista vaikutteista, idästä ja lännestä, huolimatta, on Karjalan rauta-ajan kulttuuri ihmeen yhtenäistä ja ehyttä. Se oli koteunut ja kansallistunut, ja se voi kehittyä, koska kansassa eli luovaa kykyä, kätevyyttä ja kauneusaistia, ja koska tuota kaikkea kannattamassa oli aineellinen hyvinvointi.

A. M. Tallgren.

RAJANTAKAINEN KARJALA JA MUINAISTIEDE.

Kun kysymme mitä jälkiä rajantakaisen Karjalan asukkaat menneiden vuosisatojen ja vuosituhansien kuluessa ovat jättäneet maan poveen, niin ensinnäkin muistuu mieleen että nykyinen rajantakainen Karjala ei ole läheskään sama, kuin se oli pakanuuden aikana. Sen aikaisemmat ja varsinaiset työtantereet Vienanjoella sekä Vienanmeren ja Äänisjärven partailla, joissa nuo jäljet säilyvät, ovat venäläisten valloittamia ja venäläistyttämiä historiallisena aikana.

Nykyisen Vienan-Karjalan itäinen kieliraja käy Juveliuksen mukaan Äänisjärvestä Vitshkajokea, Seesjärveä, Sekehenjokea, Uikujärveä ja Uikujokea myöten Vienanmereen. Tuota samaa rajaa, jota tarinan ja satujen mukaan pakanuuden aikana on käytetty vesireittinä Vienanmeren ja Itämeren välisissä kauppa- ja sotaliikkeissä, sanoo Buraeus muinoisen Skandinaviankin itärajaksi, sinne — »Vegestaviin Permanmaan rajalle» eli Uikujärveen — kun on luultu Norjan lappalaisverotuksen aikoinaan ulettuneen. Reitissä muodostanee Maanselkä vähäisen taipaleen, jota ei kuitenkaan muutamissa kartoissa huomauteta ensinkään.

Koko nykyinen Vienan-Karjala oli vielä 1600-luvun alussa tiettävästi Lapinmaata ja käsitti 7 »lappalaispitäjää»: Lintujärven (Lindarvi), Selkien, Paadenen, Paanajärven, Repolan, Suikujoen ja Urosjärven pitäjät, jotka silloin, kun Käkisalmi luovutettiin Ruotsille, joutuivat Aunuksen hallintopiiriin. Vienankarjalaiset ovat siis vasta myöhemmin rintamailtansa peräytyen anastaneet lappalaisilta nykyiset asuma-alansa, jonka länsipuolella sitä paitsi melkoinen osa väestöstä sanoo olevansa vainon aikana Suomesta siirtynyttä.

Nykyisestä rajantakaisesta sekä Vienan että etenkin Aunuksen Karjalasta on viime vuosisadan toisella puoliskolla kerätty sekä Suomen että Venäjän museoihin sadottain kiviaseita. Vaikka emme voikaan niin selvästi kuin Vienan-Karjalassa historiallisesti osoittaa lappalaisten entisiä eläntäaloja Aunuksessa — Sjögrenin ja Europaeuksen mukaan ulottuvat lappalaisten jäljet Syvärijoen eteläpuolelle asti — todistaa kiviaseiden ja kiinteiden muinaisjäännösten sekä kansantari-

nain yhtäläisyys kumminkin, että lappalaisten verrattain myöhään on täytynyt luovuttaa entiset kalavetensä Aunuksessakin suurempien vesien rintamailta peräytyville karjalaisille ja vepsäläisille. Eivät tietysti sanat karjeleh, tshude eikä wassjolatskaan ole syyttä saaneet kateisen vihamiehen merkitystä lapin kielen historiassa. Samoin kuin Vienan Karjalan lappalaiset Castrénin mukaan ovat mahtaneet osittain karjalaistua, sanotaan osaa Aunuksen vepsäläisistäkin lapplakoiksi *).

Muuten on rajantakainen Karjala varsinaisessa eli alkuperäisessä avaruudessan Vienanjoen ja Vienanmeren partailta Laatokan rannoille saakka ollut muinaistieteessä näihin asti syrjäytettynä lapsipuolena. Tieteellisiä kalmistotutkimuksia ei ole siellä missään suoritettu ja ylen harvat satunnaiset löydöt metallikausilta eivät riitä kuvaamaan senaikuisia kulttuurioloja **).

Kielestä päättäen ei ole syytä otaksumiseen että karjalaiset olisivat myöhemmin kuin muutkaan länsisuomalaiset heimot tutustuneet gootilaisilta opitun raudan käyttämiseen. Ainoastaan halkojen suunnaton kallistuminen on pakoittanut Shenkurskin ja Kemin piirikuntain talonpoikia jättämään raudanvalmistuksen, jota vanhastaan ovat harjoittaneet. Pääkkönenkin luettelee Vienan-Karjalassa näkemiänsä lukuisia raudanvalmistuspaikkoja, joilla kuonaläjät muodostavat pienoisia vuoria; kuulipa puhuttavan vaski-, hopea-, kulta- ja tinakaivoksistakin. Yhtä tavallinen näkyy meltoraudan valmistus ennen olleen muillakin karjalaisilla aloilla, esim. Ilomantsin kihlakunnassa ja Inkerissä. Karjalan vanhimmat tätä nykyä tunnetut rautakautiset löydöt, jotka lienevät gootilaista perua, ovat muutamat n. s. tuluskivet. Niitä on löytty Suomen Karjalasta: Säkkijärveltä 1, Räisälästä 2, Metsäpirtistä 2, Valkjärveltä 1, sekä Venäjän Karjalasta: Petroskoin piirin Injakan kylästä 1.

Tshuudien muinaismuistojen ahkera Holmogorissa asunut kerääjä Jefimenko, joka huomauttaa hautakumpujen harvinaisuutta ja kalmistojen runsautta Vienan läänissä, sanoo että aarteita etsivä rahvas hävittää vanhoja linnoituksia, kalmistoja ja hautakumpuja — löydöt tietysti häviävät tiedettä hyödyttämättä. Mutta vielä enemmän noita jokien partaille perustettuja muistomerkkejä hävittävät lumikinosten sulatessa ankarat kevättulvat, jotka kaivavat virroille uusia juoviakin ja vuosittain huuhtovat menneiden aikojen muistoja veden valtaan.

Tutkimus ei tunne läänissä yhtäkään muinaiskalujen kerääjää, eikä

*) Huomattava jälki entisaikaisesta käsityksestä on, että Ilomantsissa — jonka lappalaiskalmistoista Laitinen on kerännyt tietoja — ainoastaan kunnan luoteis- ja eteläpuolta, kirkonkylää myöten, sanotaan Karjalaksi, mutta pohjois- ja itäpuolta »pohjanmaaksi».

**) Muistettava siihen nähden on että permalaisilta alueilta Suomenniemelle ja Ruijaan saapunut muinaiskalusto otaksuttavasti on Vienan kautta tullutta, samoin kuin on luultavaa että Permassa löydetyt anglosaksilaiset ja saksalaiset rahat ovat kulkeneet Vienan suitse. Samoin kuin tiedämme että Norjan kuninkaat rahalla ostivat turkiksia Vienasta, on tiedossa että Harald Kaunotukka jakeli idästä tuotuja orjia hovimiehillensä.

muinaistiede niin ollen vastaiseksi voi tosiseikkojen nojalla arvostella satujen kiittämää Vienan Perman rikkautta, eikä Novgorodin »Taipaleentakana»*) veroittamia aarteita. Kun Novgorodin kerran piti suorittaa Moskovan suuriruhtinaalle 8000 ruplaa, eikä muista alusmaista saatu 3000 r. enempää koolle, kiskottiin loput, 5000 r. Taipaleentakaa**). Todistuksena että kalleuksia piilee Zavolotshen maaperässä kertoo Castrén Mesenin piirikunnassa löydetyistä kultarenkaista, hopeavadeista ja rahoista. Myöskin Moskovan muinaistieteellisessä näyttelyssä 1890 oli Vienan kaupunkilaiselta Nishni-Novgorodissa ostettu taottu hopeavati, joka kuvasi suden eli karhun hätyyttämää peuraa ja oli meanderintapaisella viivoituksella reunustettu.

Vienan Karjalan muinaismuistojen harrastaja saa vastaiseksi tyytyä niihin tietoihin »Taipaleentaan tshuudien» asumuksista, linnoituksista ja kalmistoista, jotka Jefimenko y. m. ovat keränneet Shenkurskin, Holmogorin ja Vienan piirikunnista Vienanjoelta, Pinega- ja Onegajoilta sekä Vienanmeren ja Jäämeren partailta Varsugajoelta aina Petshoralle ja Karataihajoelle asti. Tshuudien linnoituksista Vienanjoella nähdään kuvasarja Moskovan Muinaist. kokouksen julkaisuissa v. 1869.

Tshuudilaiset alkuasukkaat, kertoo kansantarina Shenkurskin piirikunnassa, puolustivat vimmatusti maatansa novgorodilaisia vastaan. Kaikkia ylänteitä ja sopivia puolustuspaikkoja he varustivat suojeluskeinoiksi hurjassa taistelussaan, mutta pakotettiin peräytymään toisesta toiseen. Kun eivät puolustuksessaan menestyneet pakenivat muutamat metsiin tai surmasivat itsensä keihäillä tai jousilla, toiset hautautuivat tai jäivät paikoilleen. Haudatessaan itsensä asettivat he kaivetun haudan kulmiin pylväitä, joille tekivät katon, kantoivat katolle maata ja kiviä. Menivät sitten tavaroineen hautaan, hakkasivat pylväät kumoon ja sortuivat romahtavan katon alle.

Shenkurskin piirikunnassa on tshuudilaisia linnoituksia aika paljon. Zaostrovskin pitäjässä olivat tshuudit puolustauneet linnassaan korkealla niemellä, jonka muodostaa Njumajokeen laskeva luoma 5 virstaa kirkolta. Matalammalta puolelta on linna turvattu syltä korkeammalla vallilla. Ihan samallainen linnoitus on Topetskin pitäjässä siinä missä kirkko nyt on. Troitskin pitäjässä olivat tshuudit joutuneet novgorodilaisten kanssa samannimisen pajaritilan alle. Myöskin Borokin kylässä oli tshuudilainen linna.

*) Taipaleentaka = Zavolotshe, s. o. Äänisjärven ja Vienanjoen välinen alue. Nimitys esiintyy Nestorin kronikassa.

**) Tuon rikkauden päälähteeksi on otaksuttu lappalaisten verotusta. Vielä 1842, kun viimeinen majava tapettiin Sodankylässä, kerrottiin että sinne oli ruotsin aikana tullut joka talvi Kantalahden Kieretistä veroherra, joka otti majavannahan joka 10:stä talosta. (Mehil. 1862: 57.)

Vagajokeen laskevan Utshajoen oikealla puolen Blahoveshtshenskin pitäjässä on Kokshengajoen suun kohdalla kahden luoman välissä korkeallainen vuori, jonka tshuudit ovat ikään kuin linnoittaneet vallilla ja jolla tavataan maakuoppia. Kuopissa on maata viljeltäessä löytty saviläjiä, joita talonpojat ovat arvanneet uuninsijoiksi. Eräs Mihailevskin kylän talonpoika Tsherepanov oli sieltä nainut tshuudilaisen tytön, joka oli ollut miehekäs ja tavattoman väkevä. Hänen jälkeläisensä eivät kuitenkaan eriä muista seutulaisista.

Alempana Utshajokea laskee Vagajokeen Pujajoki. Sen varrella on Puiskin pitäjä, jonka ensimäiset asukkaat tarinan mukaan olivat tshuudien heimoa. Joen rannalla näytetään vielä paikkoja, joita tshuudit ovat käyttäneet hautausmainaan. Kalmistojen olemassaoloa ilmaisevat joen rannasta huuhdotut ihmisten luut. Eräällä vuorisella paikalla nimeltä Panovo oli asunut tshuudilaisia »paneja» eli päälliköitä. Panovo näyttää keinotekoiselta vallitukselta, joka yhdeltä puolelta rajoittuu jokeen, toisilta muodostaa säännöllisen puoliympyrän, jonka keskellä on matala tasanko. Likellä Panovoa on kaksi samallaista vuorista paikkaa tasankoineen. Tarina kertoo että kun novgorodilaiset hävittivät tshuudeja, oli noilta linnoituksilta ammuttu tuliputkilla ankarasti kummaltakin puolen.

Myöskin Raibelskin, 5 virstaa Shenkurskista oleva, n. 500 vuotta vanha pitäjä Vagajoella oli alkuansa, kuten Vagajoen koko seutu, tshuudien asumusalaa, vaikka he myöhemmin saivat sekaansa tulokkaita Novgorodista, ottivat kristinuskon ja venäläistyivät kokonaan. Itse Shenkurskin paikalla, jonka nimi ennen v. 1300 oli Shengakurja erään Vagan putaan mukaan, oli vanhastaan tshuudien asutus, tunnettu kansan muistossa tshuudilaislinnan nimellä. Linna oli vuorella, joen ja luoman sekä kaivetun haudan ja vallin suojaama.

Jemtsajokeen laskevalla Megrengajoella Holmogorin piirikunnassa on synkkien metsien ja nevojen ympäröimä Tserkovnikin pitäjä, jonka asukkaat pitävät itseänsä mitkä tshuudien, mitkä novgorodilaisten jälkeläisinä. Heidän outoja tapojansa todistavat metsiin kätketyt kalmistot, joita lienee viisi pitäjän läpi juoksevan Skordajoen latvoilla. Kevättulva niistä usein huuhtoo ihmisten luita ja kalloja esille.

Lähellä Tsherozeroa, 30 virstaa Morshegorin kirkonkylästä Holmogorin piirikunnassa, on metsän rajassa kuoppia ja niissä hirsien jäännöksiä. Niihin olivat kansan puheen mukaan tshuudit haudanneet itsensä. Havrogorskin pitäjässä Vienanjoen oikealla rannalla oli erillään novgorodilaisista asunut tshuudeja varsinkin Pyhällälähteellä, puoli virstaa kirkolta. He palvelivat epäjumalia, eikä heillä ollut savesta tehtyjä leivinuuneja, vaan paljaita saunanuuneja. Heidän kalmistonsa oli korkealla veden huuhtomalla niemellä Vienanjoen rannalla Korsovin kylän

luona, 3 virstaa alempana kirkkoa. Tavattoman suuria ihmisenluita sanotaan siitä esiintyneen.

Havrogorin ohella niin ikään Vienanjoen oikealla puolella on Pingishajoella samanniminen kirkonkylä, jossa autiolla paikalla Ushkovin luomalla on läjätty kiviroukkio. Nyttemmin ovat aarteenkaivajat vierittäneet sen päällä olleen kiven sijaltaan, mutta turhaan etsineet aarretta sen alta. Borovikovin kylän luona, 3 virstaa kirkolta, on Pingishajoen takana hietakumpuja, joista vesi huuhtoo ihmisluita esille.

Jemtsaan laskevalla Vaimugajoella on Ratovy-Navolok niminen kylä, jossa »Taipaleen takaa» tulleet novgorodilaiset olivat hyökänneet Lopozero järvellä asuvien tshuudien eli lappalaisten päälle. Nämät asettuivat korkealle vuorelle, josta vierittivät kiviä hyökkääjien päälle. Vuorella oleva kylä sai siitä nimen Brosatshihi. Novgorodilaiset puolestaan varustautuivat toiselle Gorodokvuorelle, josta hävittivät maakuntaa, kunnes vienalaiset karkoittivat heidät Orletsiin.

Vienanjoen kummallekin puolen ulettuvan Rakulan pitäjän tshuudilaisista alkuasukkaista mainitaan muistoina Tshudinovien ja Tshuhtshinien perhekunnat. Holmogorin alkuasutuksena oli tshuudilainen perhekunta, josta äiti asui Mativuorella, Kur niminen isä Kursaarella, Kurja tytär Kurjassa, Uht niminen poika Uhtsaarella, Tshuh niminen Tshuhniemellä. Yhteisiin tehtäviin, esim. saunaan mennessä, he liittyivät toisiinsa. Alavalle tasangolle Holmogorin kaupungissa on tehty ylänkö, jolla nyt on kirkko ja luostari. Siinä on alkuansa ollut tshuudien linnoitus.

Holmogorin kohdalla Kuropolka nimisen joenhaaran takana on kuusikko, jota varsinkin vanhauskoinen kansa pitää pyhänä. Siitä ei kukaan uskalla kaataa puita ja vanhauskoiset hautaavat sen viereen uskolaisiansa. Kuusikossa kuuluu asuvan aarteenhaltija. Poboitsha niminen kylä, 8 virstaa alempana Holmogoria, sanotaan saaneen nimensä tshuudien taistelusta norjalaisia vastaan tai toisinnon mukaan novgorodilaisia vastaan, kun nämätkin venäläisen tarinan mukaan olivat Holmogorissa ryöstäneet hopeasta valetun jumalan kuvan, joka oli suureen puuhun kiinnitetty ja piti kädessään kultaista uhrimaljakkoa.

Koidokurjan kirkonkylä Vienan eli Arkangelin piirikunnassa sanotaan saaneen nimensä Koida nimisestä tshuudista, joka siihen ensin asettui. Hänestä polveutui miehekäs, suurikasvuinen ja erittäin väkevä suku, jonka jäsenet saattoivat puhella keskenään 6 virstan päästä. Myöhemmin asettui sinne muitakin tshuudeja, novgorodilaisia ja merenrantalaisia.

Myöskin Vienanjoen ja Mesenin välisellä »Talvirannalla» asui tshuudeja. Niiden perustama on Zimnaja Zolotitsan kirkonkylä. Mereen laskevan Simnitsajoen oikealla rannalla on paikka nimeltä »tsuudien hauta», jossa nuo alkuasukkaat olivat asuneet. Heidän kalmistonsa on

joen vasemmalla rannalla Savinaluoman yläpuolella. Nykyiset asukkaat sanovat polveutuvansa novgorodilaisista ja paenneen sinne uskonmuuton aikana.

Kaikissa pitäjissä Kevrolin seudulla Pinegajoella niin ikään asui tshuudeja. Yksi heidän linnansa oli Vaimugan pitäjässä, mäellä, kahden kuivuneen luoman välillä Pinegajoen rannalla. Sieltä he lennättivät nuolia novgorodilaisia vastaan, jotka olivat joen toisella puolella. Tarinan mukaan olivat voitetut tshuudit kätkeneet aarteita eri paikkoihin. Sellainen kätköpaikka on vuorella Shardonemin kirkonkylän luona. Siihen he myöskin hautasivat vainajiansa ja osan heidän omaisuuttaan. Rahvas etsii hautapaikoilta aarteita ja sanoo löytäneensä nuolia, keihäitä y. m. kalua. Erästä kohtaa Tshakolan kirkonkylässä sanotaan tshuudien kaupungiksi.

Lähempänä Pinegan kaupunkia on Holmovin järven luona joen vasemmalla puolen Jurolan kirkonkylä. Oli kolme veljestä: Jur, josta tuo kylä sai nimensä, Tur, joka perusti Tshushelin kylän, ja Okat, jonka muistona on Okatovin kylä.

Mesenjoella näytetään tshuudilaisia kaluja, joista Castrén luettelee kultasormuksia, rannerenkaita, hopeavateja, hopearahoja, pieniä saviastioita, keihäitä ja nuolia, veitsiä, kirveitä y. m. Beresniken kylässä näki Maksimov niin ikään tshuudilaisia hopeisia korvarenkaita. Lähellä Vologdan läänin rajaa, 14 virstaa Koinasin kirkonkylästä, on Mesenjoella Tshuteksepalan kylä, joka on saanut nimensä sikäläisten tshuudien häviöstä. Vähän ylempänä kylää on näet korkea vuori, jolla tshuudeilla sanotaan olleen kaupungin. Eräänä talvena olivat novgorodilaiset särkeneet joen jään kaupungin kohdalla ja hyökkäyksellä pakoittaneet asukkaat peräytymään joelle, johon kaikki jään särkyessä hukkuivat.

Lähellä Petshoran suuta on Kujan kirkkokunta, jossa Kujan ja Andeshkajan kylissä kuuluu asuvan tshuudien jälkeläisiä. Jälkimäisen kylän luona, 15 virstaa pohjoispuolella kirkkoa, näytetään jälkiä tshuudien asunnoista. Niinikään on Pustozerskin ja Mohtshinskin pitäjissä asunut tshuudeja, jotka olivat niin taitavia noitia että heittivät pukunsa jokeen, istahtivat päälle ja ajoivat joen yli. Tshuudien jättämiä kivisiä tai rautaisia kirveitä ja nuolia näytellään Usttsylmassa, ja Tabyshjoella maahan lahonneita tshuudilaisia mökkejä, joista löydetään milloin mitäkin kalua.

Noin 13 virstaa ylempänä Izhman kylää kohoaa männikkö, josta on löytty rauta-aseita, lapioita, kuokkia, kirveitä, keihäitä y. m., jotka näyttävät oudon kansan käyttämiltä. Izhmajoella asuneet tshuudit ovat vähitellen sulautuneet Vologdan ja Perman lääneistä muuttaneihin syrjääneihin, kuten nämät itse kertovat. Izhman suulla on tshuudeilla ollut kaupunki ja heidän sikäläisellä vuorella olevista haudoistaan oli

viime vuosisadan keskivaiheilla löytty rahoja ja kummusta keihäs. Lepehin sanoo Izhman hakulin ympäristöllä olevan multajätteitä tshuudien asunnoista.

Erästä kumpua Kutshaluomalla likellä Izhman kylää sanovat syrjääniläiset Jagmortin haudaksi. Tämä oli tshuudien kammo, ryöstöistään ja ilkitöistään kuuluisa voro. Kun hän vihdoin oli ryöstänyt tshuudien ihanimman Raida nimisen neitosen, niin tämän sulho ja hänen kumppaninsa liittoutuivat ja saivat Jagmortin valtoihinsa. Löydettyään tytön kuolleena voron luolasta, he tämän surmasivat ja hautasivat kummun alle.

Taipaleentaan tshuudien itäisimpänä muistona mainitsee Jefimenko Tshuudivuoren Jäämereen laskevan Karataihajoen oikealla rannalla, 10 virstaa joen suusta. Vuoren rinteessä on 8 luolaa, 1 — 5 syltä pitkiä, 1—3 leveitä ja 1—2 s. korkeita, joita tshuudien sanotaan käyttäneen asuntoinaan.

Lisestrovin saari, 10 virstaa länsipuolella Vienan kaupunkia, on saanut nimensä List nimisestä tshuudista, joka siinä asui maanomistajana hyvissä jyvä- ja rahavaroissa. Puheenpartena on siellä: mikä se semmoinen tshuudi on?

Vienanmeren suvirannalla niin ikään tarinan mukaan asui tshuudeja, joiden omia Nenoksan suolakeittimöt olivat. Heidän kalmistonsa oli Pyhällävuorella. Vanhoista hautakivistä päättäen on kalmistoa kaiketi myöhemmin käytetty oikeauskoisenakin hautausmaana.

Onegajoen rantoja pitää tarina vanhastaan vaaleasilmäisten tshuudien asumana, esim. Turtshasovin, Bjalskin, Tshekujevin, Gorodetskin y. m. pitäjiä. Gorodetskin pitäjä on saanut nimensä kylästä Ragonimin Gorodok, joka sijaitsi joen oikealla rannalla Iljinskin suurella, korkealla ja jyrkällä vuorella. Vuorelta, joka nyt on suurimmaksi osaksi kalmistoineen päivineen vierinyt jokeen, olivat oikeauskoiset muinoin vierittäneet hirsiä vuorelle hyökkäävien tshuudien päälle. Kylän vanhin kalmisto kuuluu olevan ylänteellä Filipovskin kylän takana.

Sorokan nykyistä kirkkoa perustettaessa keväällä v. 1892 löyttiin Pääkkösen mukaan entinen kalmisto, jossa esiintyi luita vitsoilla saumatun outomuotoisen laivahylyn alta.

Kantalahden kylän luona on tshuudilainen kalmisto, josta sikäläinen oikeusviskaali Kompovski on lähettänyt Moskovan Luonnontieteen Ystäväin seuralle kertomuksen, asemapiirroksen ynnä pääkalloja ja saanut niistä hopeamitalin.

Varsugajoella, jossa v. 1419 oli karjalainen pitäjä, on samannimisen kylän luona niin ikään kalmisto, josta virta on huuhtonut esille kyyrypolvisen vaskisen jumalankuvan ja vehriäisiä helmiä, ja hajoavasta kum-

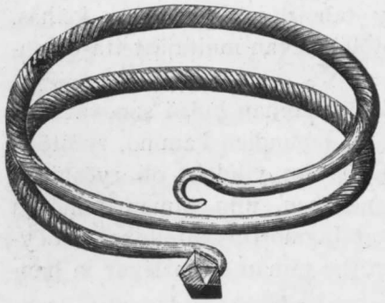

Rannerengas. Isostakyröstä.

musta likellä joen suuta löyttiin taasen sattumalta 7 vinopiirteisestä hopeavartaasta tehtyä kaularengasta, jotka 1888 tulivat Pietarin Muinaist. Toimikunnan talteen. Samallaisia kaularenkaita, joiden lähtökohtana oli Vjatkan lääni, on käsivarrelle kierrettyinä saapunut Vienan kautta Suomeen, jossa niitä on löytty Oulujoella, Isossakyrössä, Pälkäneellä y. m. Niistä usein katkottiin hopeakappaleita maksuksi painon mukaan.

Vanhan karjalaisasutuksen tapasi Europaeus vielä v. 1858 Vieljärvellä, johon asti norjalaiset 1326 v:n sopimuksen mukaan lappalaisia Turjan (Kuolan) niemellä veroittivat. Mutta entiset Novgorodin veroittamat karjalaiset rantalaiset Kantalahden ja Ponoin välillä ovat venäläistyneet, vaikka karjalaisuutta ja lappalaisuutta sanotaan tuntuvan asukkaiden sekä murteessa että ulkonäössä.

Huomattavaa on että Vienanmeren partailla, samoin kuin Suomen rannoilla, tavataan noita hämäräperäisiä sokkelolatomuksia, joiden vanhimmat piirteet esiintyvät kretalaisissa rahoissa, Pompein raunioissa ja keskiajan kirkoissa. Niiden vanhuutta Suomessa todistavat, paitsi piirteet keskiajan kirkkojen seinämillä, nimitys »jatulintarha». Isolla Jänissaarella Solovetskin luostarin lounaispuolella on tiettävästi kolme jatulintarhaa, Turjanniemen etelärannalla Vilovatamutkassa paljaalla kalliolla yksi, Ponoin kylän luona 12 virstaa joen suusta 5, mutta vain 2 ehjänä, ja Harlovkassa Muurmaninrannalla yksi.

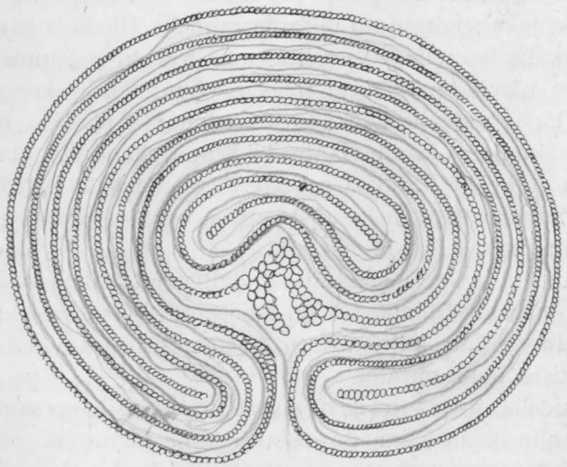

Sokkelolatomus Jänissaarella.

Sokkelolatomus Harlovkassa.

Onegan luodolla Kalastajasaaren itäpuolella Uura- eli Orjavuonon kohdalla Jäämeressä on Nicolaysenin mukaan tavattu 1500-luvun ja sitä myöhempäin kalliokirjoitusten *) ohella tuntematonta riimikirjoitusta, jota ei ole kuvattu. — Eräässä Vienanmeren kalliossa oli luonnontutkija K. E. v. Baer niinikään tavannut kirjoituksen, jonka laadusta ei toistaiseksi ole tietoa (Å. T. 1841: 27).

Varangin vuonon pohjoisrannalla on Nicolaysenin mukaan Morttisen luona 4:ttä kyyn. korkea kivi, joka on ympäröity 14:llä päänkokoisista kivistä ladotulla kivikehällä. Sitä tarkoittanee seuraava tarina, jonka venäläiset rajanjärjestäjät olivat v. 1592 kuulleet vanhoilta lappalaisilta: Karjalassa tai Käkisalmessa eli aikanaan kuuluisa valtias nimeltä Valit eli Varent, Novgorodin läänitysmies, tavattoman urhoollinen ja väkevä; hän valloitti myös Lapinmaan eli Muurmaninmaan. Lappalaiset vaativat norjalaisia heitä puolustamaan; mutta Varent voitti heidätkin siinä missä nyt on Varangin suvipitäjä ja johon muistoksi omin käsin pystytti toista sashenia korkean kiven, loi kiven ympäri 12-seinäisen aitauksen ja nimitti sen Babyloniksi. Sitä kiveä sanotaan vielä nyt Valitinkiveksi. Sellainen kivi oli myös Kuolan hakulin paikalla. — Muurmanin maassa tunnetaan vielä Valitinlahti ja Valitinlepo keskellä saarta eli korkeata kalliota, jossa tuo Karjalan jättiläinen levähti. Vihdoin solmivat norjalaiset rauhan

*) Friis, s. 166.

Valitinkivi Varangin vuonon rannalla.

hänen kanssansa ja luovuttivat koko Lapinmaan Ivgei-joelle*) asti. Valit kuoli kristittynä nimellä Vasili ja haudattiin Vapahtajan kirkkoon (Spaskin k. Käkisalmessa). Siitä ajasta pitäin ovat lappalaiset maksaneet veroa Novgorodille.» — Sjögren aikanaan kyseli turhaan tarinoita Valitista; kuuli sen sijaan että kivi muistuttaisi Martti nimistä jättiläiskuningasta, joka taasen tarkoittanee Ruijan v. 1310 mainittua Martti kuningasta.

Samoin kuin Vienanmeren länsirantaa aikanaan nimitettiin Suur-Suomen rannikoksi, arvattavasti sieltä alkavan lappalaisasutuksen takia, sanottiin muinoin meren suvirantaa samasta syystä Karjalanrannaksi Vienajoen suulta Onegaa kohti. Onpa siellä Jefimenkon mukaan vielä säilynyt melkoinen joukko karjalaisnimiä aina Pinegajoelle asti, eikä näytä kaikkialla kielikään tykkänään hävinneen.

Vielä v. 1338, kun ruotsalaiset kävivät kiivasta sotaa karjalaisia vastaan Äänisjärven partailla, ei heillä siellä näy muita vihollisia olleen. Luultavasti oli tuo vuonojen halkoma, nyttemmin miltei kokonaan venäläistynyt n. s. Äänisjärven tausta karjalaisten muinaisen liikkeen keskustana, kuten Sungun vielä kestävistä markkinoistakin voimme arvata. Mutta vastaiseksi ei ole sieltä, eikä muiltakaan Äänisjärven rannoilta kerätty tietoja pakanuuden aikuisista kalmistoista ja sotavarustuksista, vielä vähemmin niitä tutkittu. Liettualaisten ryöstöretket, joita voinemme suureksi osaksi syyttää karjalaisen asutuksen heikontumisesta ja häviöstä järven rintamailta, ovat kansan muistosta poistaneet aikaisemmat ainekset. Kaikki vanhat varustukset, haudat ja löydöt ovat tarinoissa ylimalkaan noiden liettualaisten eli »panien» muistoja, eivätkä

*) Lyngen, Friis, s. 115.

ainakaan näkemättä ja tutkimatta kelpaa muinaistieteellisinä lähteinä käytettäviksi. Barsovin mukaan on otaksuttu että kalliopiirrokset Bjesovetsin kylän luona järven itärannalla kuvaisivat Väinämöisen valtaa! *)

Metallikausilta ei kuulu Petroskoin museossa löytyvän yhtäkään esinettä, eikä Pääkkönenkään matkoillaan sisämaassa näy tavanneen muita otaksuttavasti rautakauden löytöjä, kuin kolme keihäänkärkeä, eikä puhuttavankaan, kuin joistakuista mahdollisesti sen aikuisista riehtilöistä, vaskikattiloista ja aatran haaroista.

Karjalan itsenäisyyden aikana tulvivasta kauppaliikkeestä Äänisjärvellä ja Syvärijoella, jota lännenpuoliset viholliset aikakirjojen mukaan vielä vv. 1283 ja 1317 väijyivät, ei ole näin ollen paljon muinaistieteellisiä todistuksia tiedossa. V. 1849 löyttiin Petroskoin kaupungissa perustusta kaivellessa likellä Neglinkajoen suuta hopeinen raha-aarre,

Hopeaesineitä Ozerkin kylän löydöstä.

jossa rahat olivat osittain »rikotut» puoliskoihin tai neljänneksiin. Rahoista oli kuvernööri saanut 60 ja Pietarin Muinaistieteellinen Seura arapialisen rahan v:lta 986/987. Toinen Padmozeron kylän luota löytty rahalöytö, jossa oli 40 saksalaista rahaa X:ltä vuosisadalta, tuli Pietarin Muinaistieteellisen Toimikunnan talteen v. 1889. Kolmas rahalöytö, josta puuttuu lähempiä tietoja, keksittiin Ozerkin kylän luona Lodinapellon piirikunnassa. Pari rahoja seurannutta hopeaesinettä, rannerengas ja ristikoristus, on talteen saatu. Samasta piirikunnasta sai Pietarin Mt. Tmk 1887 talteen saksal. hopearahoja XI:ltä vuosisadalta ja 1889 hautalöydön, jonka talonpojat olivat tavanneet kumpua kaivaessaan Rutshan kylän luona Syvärin rannalla. Siinä oli miekka, 2 kirvestä, keihäänterä, pitkävartinen kauha, pieni rautalautanen,

*) Videlen kylän luona Aunuksessa sanoo Barsow löytyvän kivessä samantapaisia pakanallisia piirroksia. Se tieto kuitenkin tarkottanee Variskiveä, Stolbovan rauhan aikuista rajakiveä, josta venäl. tutkijat ovat paljon turhaa vaivaa nähneet (Hist. Ark. V: 109).

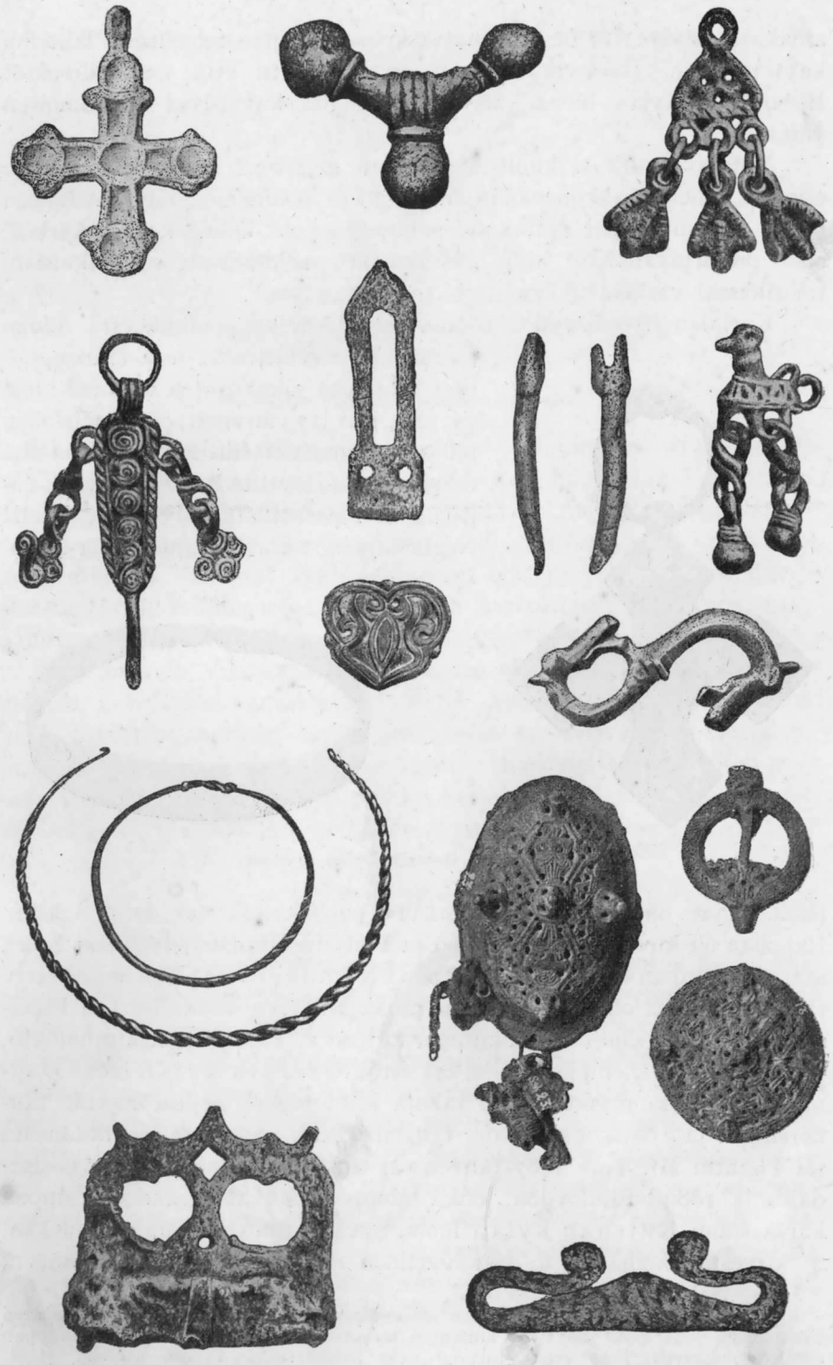

Esineitä Syvärin ja Olhavan välisen

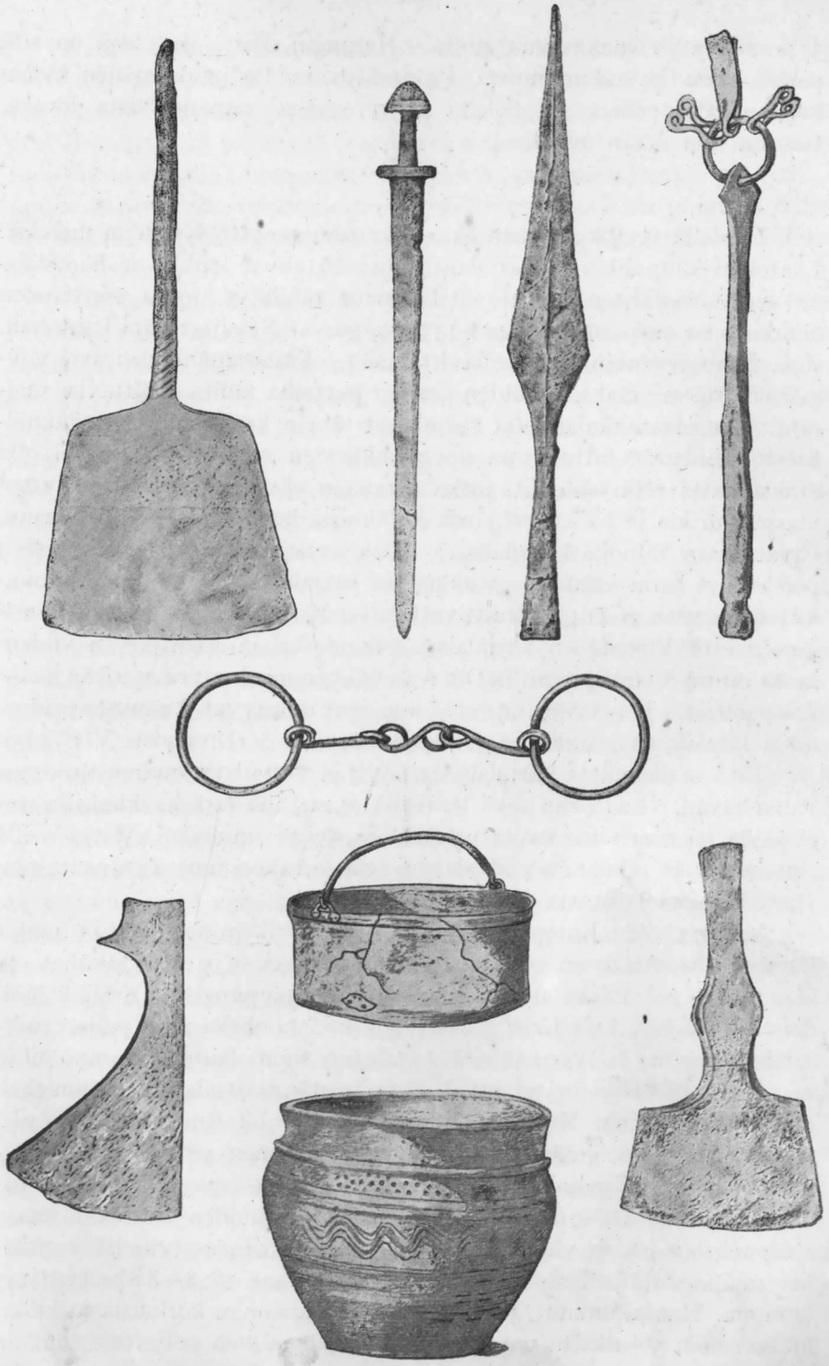

maakunnan hautalöydöistä.

3 punnusta ja vaakavivun pidin. Helsingin Hist. Museossa on sitä paitsi kaksi hautakummuista Pirkinskijn ja Podjandebskojen kylien luota Lodinapellon yläpuolelta 1879 saatua samanaikaista löytöä, toisessa niin ikään miekka.

Täydellä syyllä on Laatokkaa aikanaan sanottu Karjalan mereksi. Laatokan kaupunkia ja karjalaisia vastaan olivat kaikki ne hämäläisten ja ruotsalaisten monet sotalaivastot tähdätyt, jotka venäläisten aikakirjojen mukaan vv. 1142—1338 saapuivat Nevajoen läpi Laatokan, jopa Äänisjärvenkin rantoja hävittämään. Paitsi apuun rientäviä novgorodilaisia ei ainakaan noiden järvien partailla muita sodittavia mainita. Kun laatokkalaiset ja karjalaiset tämän lisäksi melkein säännöllisesti esiintyvät liittolaisina novgorodilaisten sotaretkillä, ei voi olla otaksumatta että tshuudit, jotka aikanaan olivat meren takaa kutsumassa Rurikia ja hänen veljiänsä eripuraisia heimokuntia hallitsemaan, olivat noita samoja karjalaisia, — sloveeneja lähin, meriliikkeeseen perehtynyt heimokunta, — vaikkei sen karjalaista nimeä tunneta aikakirjoissa ennen v. 1143. Nimittiväthän venäläiset keskiajalla sekä Äänisjärven että Vienanjoen karjalaisia tshuudeiksi ja Äänisjärven viidennestä oli myöskin Syvärin ja Olhavan välinen maakunta Laatokan kaakkoispuolella. Kuvaavaa on, että nuo joet esiintyvät Aunuksen sadustossa kilpailijoina suden ja jäniksen haamuissa (Drevnosti VII: 225).

Tätä otaksumista karjalaisista näyttää vertaileva muinaistutkimus vahvistavan. Laatokan sekä läntisillä, luoteisilla että kaakkoisilla rintamailla on suoritettu hautatutkimuksia, joiden mukaan sivistys noilla rintamailla on ollut niin yhdenlaista, että se tukee muinaisen asutuksen yhteistä heimolaisuutta kaikilla noilla aloilla.

V. 1873 alkoi Europaeus-vainaja tutkia »oikein suomalaisia hautakumpuja suomalaisten tshuudien maassa» Paksujoella (Pasha) ja Ojatilla, 20 virstaa luoteeseen Tihvinan kaupungista. Eräissä haudoissa löysi hän kuitenkin poltettujen luiden ohella niin paljon ruotsalaisia aseita ja koruesineitä tavallisiin suomalaisiin kalumuotoihin verraten, että Hildebrand pitää paria hautaa ruotsalaisen ratsumiehen ja soturin hautoina. Mutta niissäkin haudoissa oli Ruotsille outoja peijaisjätteitä: pata, jossa vinoon hyytyneen liemen pinnasta pisti eläimen kylkiluu näkyviin, hahlat, paistinpannut ja lapio, saviastia y. m.

Noita hautatutkimuksia Paksujoella sekä muiden Laatokan kaakkoispuolisten jokien varsilla jatkoi samallaisella menestyksellä venäläinen muinaistutkija Brandenburg, joka puolestaan 1878—84 paljasti 145 kumpua. Hautakummut, jotka olivat 1—3 arshinan korkuisia ja keskimäärin noin 50 askelta ympärinsä, sisältivät milloin poltettuja, milloin polttamattomia ruumiita.

Kaluston suomalaisuus noissa haudoissa, joissa löyttiin rahoja VIII—XI:ltä vuosisadoilta, — ruotsalaisiksi, permalaisiksi tai merjalaisiksi tunnetuista esineistä puhumatta — on ylipäänsä niin silmiinpistävä että Brandenburg pitää sitä ikäänkuin Kalevalan kuvituksena ja kertoo todistukseksi sankarirunomme sisällyksen, huomauttamalla mitä siinä sanotaan sankarien asestuksesta ja naisten asusta. Eikä muinaistutkija voi olla myöntämättä että hän löytöjen yleiseen vaikutukseen nähden on oikeassa.

Ruotsalaisuus taasen, jolla Venäjän vallan perustamisessa oli niin ratkaiseva osa, ei esiinny missään Pohjois-Venäjällä niin selvänä kuin suomalaisuuden ohella Paksujoella, jossa tavattiin usein kummun alla, aseista ynnä muista esineistä päättäen, varjaagi ratsuneen ja hänen naisensa. Kalevalassa emme tosin tapaa mitään nimenomaista ruotsalaisuutta, mutta vertaileva tutkimus ei saata olla huomaamatta jonkinlaista varjaagilaisuutta sankariemme tarmossa, seikkailuhalussa ja asestuksessa, varsinkin miekassa.

Ruotsalaisuuden omituisimpia tunnusmerkkejä oli näet naisilla soikea kupurasolki ja miehillä kaksiteräinen miekka.

Noita soikeita kupurasolkia tavataan kotiutuneina Ahvenanmaan haudoissa, mutta Suomen mannermaalta harvoin. Kurkijoelta on löytty 3, Kajaanista 1, Suomussalmelta 1 ja Kuusamosta 2. Mutta mahtavasta skandinavilaisesta kulttuurivaikutuksesta Eerik Emundinpojan aikana (850—82), kun Karjala valloitettiin, mahtoi Karjalassa kehittyä toinen omituinen soikea kupurasolki, joka on karjalainen mukailu senaikuisesta skandinavilaisesta.

Skandinavian kaksiteräinen miekka taasen on Suomen myöhemmällä rautakaudella jokseenkin tavallinen ase, mutta Venäjällä niin harvinainen, että venäläinen muinaistutkija Ivanovski 3000:sta Vatjanmaan haudasta löysi 3, Saveljeff ja Uvarov 7000:sta merjalaisesta haudasta niinikään 3, mutta Brandenburg 145:stä haudasta kaakkoispuolella Laatokkaa kokonaista 8 miekkaa. Tuosta miekkojen harvinaisuudesta voimme arvata että miekan kantajalla oli päällikön arvo tuolla Nuijamiestenmaassa (Kylfingaland), joksi islantilaiset aikanaan Gardarikia eli Venäjän valtaa nimittivät. Olihan vielä vuosisatoja myöhemmin aseiden vienti sinne kielletty *).

Kuten jo Thomsen Europaeus-vainajan tutkimusten johdosta Laatokan kaakkoispuolella huomautti, valaisevat nuo hautatutkimukset merkillisellä tavalla sekä arapialaisen kirjailijan kertomuksia Volgajoella liikkuvien russien tavoista, joissa jo Thomsen oli huomaavinaan suomalaista sekaannusta, että Nestorin kertomusta laivaliikettä har-

---

*) Varjaagien mukana Paksujoella haudatut ratsut muistuttavat A. Buggen huomautusta, että sotajoukot viikinkiajalla taistelivat jalkasin, päällikkö vaan seurasi joukkoa ratsahin.

joittavien tshuudien osallisuudesta Venäjän vallan perustamisessa, tämä kun kertoo veroittavien varjaagien karkoittamisesta meren taakse ja kutsumisesta jälleen liittoutuneita, mutta keskenään riitaantuneita heimokuntia hallitsemaan.

Meren takaa — luultavasti Eerik Emundinpojan seurassa — tulleet varjaagit, jotka v. 859 jäivät veroittamaan tshuudeja, sloveeneja, merjalaisia, vessejä ja krivitshejä, olivat kaiketi valloituksillaan anastaneet ja miehittäneet turvapaikkoja Karjalanpohjassa ja Laatokan rantamailla Länsi-Karjalassa, ennenkuin uskalsivat tunkeutua sisämaihin esim. Karjalanpohjasta Laukaan- ja Narvajokia myöten slaavilaisille aloille, Laatokasta Syvärijoen kautta eli Paksujokea pitkin vessien ja merjalaisten aloille tai Olhavaa myöten Ilmenjärvelle. Tuolta sisämaasta karkoitettuina varjaagit tietysti peräytyivät merelle, mutta asettuivat luonnollisesti lähimpiin turvapaikkoihinsa meren tuolla puolen neuvottelemaan, uusia voimia varustamaan ja odottamaan sopivaa tilaisuutta veroituksen uudistamiseen.

Otaksumalla siis että varjaageilla oli ennestään valloitettuna ja tarpeen mukaan miehitettynä Laatokan länsi- ja luoteispuolinen Karjala ja että tshuudeja eli karjalaisia, jotka merenkulkijoina ja kauppiaina tunsivat maita ja kieliä, oli pakosta ja saaliinhimostakin liittynyt rohkeihin muukalaisiin avustamaan heitä veroitusretkillä sisämaissa, ymmärrämme että tshuudit, jotka meriliikkeensäkin vuoksi tiesivät mihin varjaagit olivat peräytyneet, olivat entisten hyvien väliensä tähden taipuvia kutsumaan heitä takaisin ja sitoutumaan asevelvollisuuteen riitaantuneiden heimokuntien asettamisessa.

Meriliikkeeseen ja kauppaan nähden oli Olhavan ja Syvärin välinen suomalainen ja aikoinaan varjaagien miehittämä maakunta mitä edullisimmassa kansainvälisessä asemassa ja Rurikilla, kun hän v. 862 ensin asettui Laatokanlinnaan eripuraisia heimokuntia hallitsemaan, mahtoi olla varsinkin siinä maakunnassa asevelvollisuuteen sitoutunut ja valmis väestö. Muistona siitä asevelvollisuudesta on Tihvinan kaakkoispuolella olevan seudun nimi Kolbjaagi, joka Thomsenin selityksen mukaan merkitsee nuijamiehiä eli nuijilla asestettua maaväkeä. Noita nuijamiehiä, joilla Jaroslavin lain mukaan oli samallaiset etuoikeudet kuin varjaageilla, tavataan jo v. 873 Kylfingein nimellä karjalaisten vanhalla liikealalla Lapissa kaupittelemassa, jopa myöhemmin Kulpingoi nimellä varjaagien seurassa Byzantiossakin.

Tuota suomalaisten tshuudien eli karjalaisten asevelvollisuutta sopinee katsoa luonnolliseksi selitykseksi kansantarinaan että Suomen kuningas aikanaan Kalevanpoikien avulla valloitti koko Venäjänmaan,

vaikka onkin kysyttävä mitä tarkoittaa tarinassa Suomi ja Suomen kuningas? Oliko Rurik Laatokassa hallitessaan kansan käsityksen mukaan Suomen kuningas, vai oliko se arvo hänellä jo Laatokanlinnaan tullessa? Vai olivatko kutsumaan lähteneet tshuudit hänet Suomen kuninkaaksi julistaneet?

Mitä muistoja piilleekään nimityksissä Suomenlahti, Suomenvedenpohja, Viipurin toisintonimessä Suomenlinna ja Vienanmeren länsirannikon nimityksessä Suursuomen rannikko? Kun tämä rannikko oli entisen lappalaisalan rannikkoa, niin näyttää sen nimitys selvään todistavan Suomi-nimen ennenkin otaksuttua lappalaista syntyperää ja luultavaa on että sisämaan erämaat ja kalavedet paljoa laajemmassa määrässä, kuin tähän asti on selvillä, ovat olleet lappalaisten hallussa ja aiheuttaneet Suomenmaan yleisen nimen, erinäisten ahtaiden toisnimisten rintamaiden vaihtelevistakin asukkaista välittämättä.

Ja Kalevanpojat? Edustiko ehkä Olhavan ja Syvärin välinen maakunta aikanaan Kalevalan kankahia Kalevanpoikien kotipihoja ja Laatokan louhinen luoteisperukka, muinoisen Lapin rintamaata, Pohjolaa? Siellähän, Sortavalan seudussa, jonka nimi melkein tuntuu Kalevalan vastakohdalta, on Kalevala paikkainnimissä A. J. Europaeuksen (Annaler 1861: 364—81), K. Killisen y. m. korviin kajahdellut ja vielä 1882 sanottiin Lyly vainajalle Aunuksessa että sikäläinen Laatokkaan purkautuva joki laski Aluenjärveen. Sieltä, »hautakummusta» Mäen (Gorka) kylän luota Alavoisen (Olonka) joen varrella, on Kansallismuseossamme tallella pari kirvestä, veitsi y. m. rautakautista kalua, mutta Rautjärveä ja Parikkalaakin piti Europaeus vanhana Lapinmaana, jonka hän sanoi ulettuneen Hiitolasta alkaen pohjoiseen päin.

On tutkijoita (Schiemann, Neovius), jotka ovat suorastaan otaksuneet että karkoitetut varjaagit peräytyivät meren taakse Laatokan luoteispuolelle ja odottelivat siellä varustetuissa asemissaan vuoroansa. Ja tosiaankin, siellä tapaammekin muinaislöydöissä varjaagilaisuudesta epäämättömämpiä jälkiä, kuin mistään muualta Suomesta, eikä maassamme missään ollut pakanuuden aikana lujemmin varustettua rintamaata, kuin siellä. Oliko sen Eerik Emundinpoika, Torgny laamannin kertoman tapansa mukaan, varustanut karjalaisten valloitustensa turvaksi? Selviäisikö varjaagien juuri sieltä harjoittamasta veroitustoimesta se Pohjolan alkuperäinen ylivalta, ehkäpä alkuansa sortovalta, josta Lönnrot Kalevalan esipuheessa huomautti ja jota vastaan Kalevalan sankarit hänen selityksensä mukaan menestyksellä taistelivat?

Merentaakse peräytyville varjaageille tuo Pohjola — niin ollen — olisi ollut ennestään tietty suojapaikka, varsinkin jos tarinan muistama Suomen kuningas siellä hallitsi ennen kutsumistansa uutta valtaa perustamaan meren toiselle puolelle. Muistuttaapa häntä siellä Rurikinjärvikin, muista viittauksista puhumatta. Hänen jälkeläisiänsä vallanpidossa

olivat ehkä siellä »vanhastaan hallitsevat karjalaiset maaherrat», joista vielä puhutaan 1500 v:n verokirjassa *). Muistellessamme lännempänä Suomessa puuttuvien ruotsalaisten kupurasolkien löytöpaikkoja Kurkijoella, Kajaanissa, Suomussalmella ja Kuusamossa sekä Kylfingien retkeä Lapissa v. 873, näyttääkin kuin olisivat Karjalaan sijoittuneet varjaagit olleet karjalaisten kanssa osallisina lappalaisia veroittamassa tuolla Laatokan luoteispuolelta pohjoiseen vievällä reitillä, jota karjalaiset »Nousia-venäläisen» kertomuksen mukaan vielä Kustaa Vaasan aikana käyttivät (vrt. s. 160).

Mahtoiko varjaagien valta Karjalassa tai varjaagien ja karjalaisten kestävä yhteistoiminta olla syynä että karjalaiset niin kauan pysyivät Novgorodin liittolaisina ja melkeinpä itsenäisinä Pähkinälinnan rauhantekoon ja Karjalan halkaisemiseen asti?

J. R. Aspelin

*) Kuten Pohjolassa sopi, sisältyi Suomen valtaan edellä esitetyn käsityksen mukaan lappalaisten välitön ja välillinen veroittamisoikeus. Kuninkaalla vain mahtoi olla karttuneesta verosta, samoin kuin kainulaisten kuninkaalla sotasaaliista, joku muita suurempi osa.

PERMAN KAUPPAVALTA JA KARJALAISET.

MUINAISHISTORIALLINEN SUUNNITTELU.

Satumaisena hämärtää sukumme entisyydestä Perman maine, pohjattoman rikkauden maine, jonka vertaista ei historia tunne toista pohjan kylmiltä periltä ja josta luulisi Perman aikanaan valmistauneen pohjoisen sukuhaaramme viljelyskeskustaksi.

Niin ei ollut kuitenkaan Luoja säätänyt, sillä nyt on aikoja sitten Perman rikkaus ryöstetty ja sen kansallinen valta ja viljelys hävinnyt. Muinaistiede vaan on alkanut selvitellä sen aikojen takaa kaikuvaa mainetta ja tuoda näkyviin sikäläisen viljelyksen orastaneita alkeita, jotka säälimätön kohtalo on tallannut jalkojensa alle.

Karjalan kansalla oli silläkin kerran osansa Perman maineessa. Eikö sen synkästä historiasta vielä kuuluisi vasarankalketta ryöstetyn sammon taonnasta?

Kuten muistamme Weberin maailmanhistorian suomalaisesta painoksesta, tapaamme sukumme historiamme aamun koitteessa, kolmatta tuhatta vuotta sitten, sijoittuneena Euroopan ja Aasian rajaseuduille, mongolilaisten ja slaavilaisten kansojen välimaille.

Kun Uralin etelärinteillä raudan vasta alkanut viljelys oli paisuttanut ugrilaisen sukuhaaran voimia tulvimaan Etelä-Venäjän aroille, syntyi sen liikkeistä kansainvaellusten pyörteissä m. m. Unkarin valtakunta slaavilaisten ja germanilaisten kansojen keskelle. Pohjoisempaa sukuhaaraa, joka oli asettunut Objoen ja Itämeren välisten jokien ja vesien partaille, eivät kansainvaellusten puuskat välittömästi kohdanneet. Se löysi asumusalansa viljavista metsistä, kalakkaista vesistä sekä maanviljelyksestä toimeentulonsa, joutuen lännessä aikaa

Permalaisia hopea-astioita.
(Noin $\frac{1}{6}$ koossa.)

Permalaisia hopea-astioita.
(Noin $\frac{1}{6}$ koossa.)

voittain kosketuksiin ensin liettualaisten, sitten goottilaisten ja vihdoin slaavilaisten kanssa.

Jo pari kolme sataa vuotta ennen Kristuksen syntymää olivat Perman asukkaat Kamajoen partailla tutustuneet rautaan, jota nimittivät veitseä merkitsevällä persian kielestä lainatulla sanalla »karta», »kord». Mahtoi siis jo siihen aikaan Perman ja Persian välinen kauppaliike aiheuttaa tuon rautakauden alkeen Kamajoella, ja mikä muu kuin turkisten, norsunluun ja muun kauppatavaran etsintä saattoikaan olla syynä, että permalaiset jo aikoja ennen rautakautensa alkua olivat kierrelleet Jäämeren partailla sekä Vienan, Äänisjärven ja Pohjanlahden välisellä Suomenniemellä, jopa Pohjois-Ruotsissakin, kuten siellä löydetyt monet permalaiset vaskikirveet eli keltit ja vaskiaseiden mukaan elävänpäillä koristetut kiviastalot todistavat. Kaiketi jo silloin olivat luonnollisiksi valtateiksi muodostuneet myöhemmin tunnetut vesireitit Kamajoen latvoilta Petshorajoelle ja Vytshegdaa myöten Vienanjoensuulle, josta aikaa myöten muodostui niin tärkeä välitysasema Perman kaupassa, että Skandinavian sadusto siihen kohdisti Suur-Perman maineen.

Kuten jo huomaamme, ei vasken tuotannosta Pohjois-Uralilla pronssikauden aikana riittänyt vaskea vientitavaraksi. Nuolia teroitettiin itse Permassakin sekä vaskisilla että luisilla kärjillä, ja linnapaikoilta Vjatkajoella on luukärkien ja muun luukaluston ohella löytty sekä luukelttejä että elävänpäillä koristettuja luuaseita. Vaikka pronssikauden viljelys siten oli tunnettu monella taholla länsipuolellakin Permanmaata, pakotti vasken puute asukkaita turvautumaan halvempiin saatavissa oleviin aseaineisiin, kunnes tutustuivat raudan viljelemiseen.

Mutta mitä aseita asukkailla missäkin olikaan käytettävinä, tulvivat runsaat metsäviljat, ennen kaikkea turkikset, suunnattomilta metsämailta talvisin jokien partaille, joilta kaupan välittäjät jokireittejä ja niiden välisiä taipaleita myöten kuljettivat tavaroitansa Petshoran, Kamajoen ja Vytshegdan latvoille, varsinaiseen Permanmaahan, jossa Suur-Perman hävitetyn pääkaupungin sanotaan olleen Tsherdynin paikoilla Kolvajoella ja lukuisat linnapaikat ovat kahdella, kolmella, jopa neljälläkin vallikierroksella varustetut. Suur-Perman rinnalla sanottiin Vähä-Permaksi syrjääniläisiä maakuntia Vytshegdajoella.

Permasta veivät kauppatiet Uralin yli yhtä metsäriistaiseen Ugriaan, jonka asukkaat, ugrilaisen sukuhaaran pohjoisimmat heimot voguulit ja ostjakit, olivat, kuten Lehrberg kertoo, tunnetut n. s. mykkäkaupastaan ja kuljettivat karttuneita tavaroita joko peura- ja koira-kyydillä talvisin tai veneillä Irtishjoen partaille, Keski-Aasian karavaaniasemille. Jos saisimme luottaa Europæus-vainajan Pohjois-

Venäjällä, Suomessa, Lapissa ja Pohjois-Skandinaviassa ilmaisemiin ugrilaisiin paikkainnimiin, joiden löytöalan hän kartalle rajoitti, niin olisi ugrilaisilla täytynyt muinoin olla monta vertaa suurempi osallisuus tuossa kuuluisassa kauppaliikkeessä, kuin nyt voimme otaksua.

Näin oli Irtishjoen ja Vienanmeren välinen etäinen »perämaa» luonnontuotteidensa ja asemansa takia muodostunut tuoksi salaperäiseksi kahden vuosituhannen kestäessä vaurastuvaksi kauppavallaksi, josta tavaroita on viety Baktriaan, Persiaan, Arapiaan, Byzantioon, Kreikkaan, Egyptiin, Intiaan, Englantiin, paitsi muihin tuntemattomiin maihin, kuten niistä tulleet runsaat ja kalliit permalaiset löydöt, kuvauksilla, kirjoituksilla ja leimoilla varustetut hopea-astiat ja rahat todistavat. Nykyään noita Perman maaperästä poimittuja aarteita sanotaan tatarilaisten ostelevan polkuhinnasta rahvaalta ja vievän arkuttaisin Nishnij-Novgorodin markkinoille myötäviksi ja sulatettaviksi. Toistaiseksi on vanhin tekoajaltaan määrätty raha indopartialainen Kr. syntymän ajalta. — Samallaisia löytöjä — aikanaan Venäjällä kuuluisia »Kamajoen takaisia hopeita» — tunnetaan Ugriankin puolelta Uralia aina Irtishjoelta asti, jossa esim. viime vuosisadan keskivaiheilla talonpoika Izhimin seudulla oli niittyä kyntäessään löytänyt 16 hopeavatia.

Hopea-astioista ja rahoista päättäen näyttää Perman kauppaliike olleen vilkkaimmillaan Persian sassanidilaiskuninkaitten aikana v. 226—641. Mutta sitten, arapialaisvallan aikana v. 641—1222, muodostui vanhan itäisen kauppatien rinnalle toinen aikakirjoissa mainiompi, joka vei Kaspianmereltä Volgaa myöten Suur- eli Hopea-Bolgarin kautta Laatokkaan ja Itämerelle. Vaikka Perman ja Keski-Aasian välinen kauppaliike yhä jatkui tuon varsinaisen arapialaiskaupan rinnalla, ei se näy arapialaisten kirjailijain huomiota herättäneen. Ainoastaan Bolgarissa kuultuja huhuja he tietävät kertoa etäisestä Permasta ja Ugriasta. Permalaiset eivät kuulu päästäneen muukalaisia maahansa ja heidän maineensa jäi siis edelleen salaperäiseksi.

Tuo lukuisten linnoitusten turvaama salaperäisyys, johon permalaiset arapialaisten kirjailijain tieten verhosivat maansa kateisilta ja ahneilta muukalaisilta, ei varmaankaan saattanut ajan pitkään olla omansa edistämään heidän kulttuurikehitystänsä. Jätteitä permalaisten hävinneestä kulttuurielämästä keräilee nykyajan muinaistutkimus tatarilaisten v. 1236 ja venäläisten v. 1472 valloittamilta ja lakaisemilta linnapaikoilta Permassa. Niistä ovat merkillisimpiä melkein lukemattomat vaskesta valetut näytteet asukkaiden kuvaamishalusta. Se oli alkanut pronssikaudella ja esiintyi silloin varsinkin tikarien kahvoissa, joissa ulonevat päätteet muodostettiin nelijalkaisten eläinten tai lintujen päiksi, kivikuokissa, joiden kamaralle, peileissä, joiden pitimiksi, ja vaskiastioissa, joiden reunoille joskus muovailtiin pukinkuvia y. m. Edistyneimmät muodot tuossa pronssikautisen kuvaamistaidon kehityk-

sessä tavataan kuitenkin vasta Uralin länsipuolella, Kama- ja Pinegajoella, jossa m. m. löydetään koristuksina lohikäärmeen, metsäsian, ja kotkan päitä, sekä Galitshin luona, jossa vaskiveitsen ohella tapaamme nelijalkaisen elävän ja kyyryjalkaisen miehen eli jumalan kuvia.

Tuo kuvaamistaipumus näyttää jatkuneen varhemmalla rautakaudella Jenisein ja Kamajoen välimailla ja tulleen löytöihin nähden varsinkin Permassa kansalliseksi. Kuvauksen esineenä on ennen kaikkea ollut eläinmaailma, varsinkin karhu, petolinnut, pääskynen, kala, sammakko y. m., mutta myöskin ihminen, ei ainoastaan seisovana ja ratsastavana, vaan monellaisissa ryhmissä, jopa jonoissa ja eläinten seurassa. Kasvojen piirteistä, ryhmien eriskummista asemista, jumalain kuvista y. m. saattaa arvata että monet, ehkä useimmat kuvaukset ovat jumalaistarullisia. Ihmisen päähineessä on tavallisesti elävän haamu ja usein näyttää kuin kantaisi kala tai muu elävä koko kuvausta. Valitettavasti keskeytti Permanmaan valloitus noiden ihmeellisten taiteen alkeiden kehittymisen edistyneemmälle asteelle.

Vaskisia koriste-esineitä.

Jo 1000-luvulla olivat seikkailuhaluisten varjaagien johtamat novgorodilaiset alkaneet Vologdasta päin Suhonajokea sekä Ustjugista Vienan- ja Vytshegdajokea myöten lähestyä, kierrellä sekä ryöstöillä ja pakkoveroituksilla ahdistella Perman kauppa-alueita, vaikka kului vuosisatoja ennenkuin saivat siellä verisillä hyökkäyksillään kestävän valta-aseman. Noita hyökkäyksiä seurasi oikeauskoinen lähetysliike, jonka etevin edustaja ustjugilainen lähetyssaarnaaja ja vihdoin Perman piispa Stefan, jota Perman tietäjät kokivat vastustella, päätti rakentaa käännytystoimensa kansalliselle pohjalle, keksi permalaiset aakkoset, käänsi uskonnollisia kirjoja perman-kielelle sekä perusti kirkkoja ja kouluja pappien valmistamiseksi syrjääniläisiin eli Vähän-Perman maakuntiin. Mutta Stefanin kuoltua v. 1396 ei Permassa tiettävästi ilmestynyt toista tuon kansallisen kirjallisuuden viljelijää, johon kaiketi venäläisten valloituspuuhat, ennen kaikkea vienalaisten häviö v. 1398, Suur-Perman valloitus v. 1472, jolloin Perman ruhtinaat kadottivat itsenäisyytensä ja vihdoin Ugrian kukistuminen v. 1499 mahtoivat olla syynä.

Aikaisimmat tiedot Permanmaasta löydämme Skandinavian sadustosta, mutta ne kohdistuvat Vienanjoen suuhun, joka ainoastaan välitysasemana Perman varsinaisessa kaupassa saattoi tulla kantamaan Permanmaan nimeä ja edustaa sen sadustossa ylistettyä mahtavuutta ja rikkautta. Mutta tämän seikan täyden tärkeyden historiassamme ymmärrämme vasta kun muistamme että asukkaat Vienanjoella, Skandinavian saduston permalaiset, joita Nestor nimitti »Taipaleentaan tshuudeiksi» ja jotka Lehrbergin tieten asuivat Mesen- ja Onega-jokien välimaalla, Castrénin tutkimusten ja selityksen mukaan olivat *karjalaisia**).

Varsinaisen Permanmaan lännenpuolisina naapureina olivat siten suomalaisen sukuhaaran itäisimmät heimot: Mesenjoelta pitäen karjalaiset ja niiden eteläpuolella vepsäläiset Jugjokea myöten. Valitettavasti ovat Vienanjoen ja, kivikaudesta puhumatta, sekä Vienan että Aunuksen Karjalan muinaislöydöt vielä talteen saamatta, ett'emme välittömästi voi niiden avulla valaista karjalaisten entisiä oloja ja rientoja, emmekä Perman ja Vienan välisiä pitkällisiä kauppasuhteita. Castrén kuuli kuitenkin Meseninkin seuduilla kerrottavan kultarenkaista, hopeavadeista ja rahoista, rannerenkaista, keihäistä, kirveistä y. m. muinaislöydöistä.

Vaikka permalaiset, kuten ylempänä kerroimme, jo pronssikauden aikana olivat jättäneet jälkiä liikkeistään lännemmille aloille: Vepsään, Karjalaan, Aunukseen, ja miltei yltympäri Suomennientä, jatkui kivikauden viljelys näennäisesti katkeamattomana suomalaisen sukuhaaramme asumusaloilla, Perman ja Itämeren välimailla, kunnes liettualaiset Kristuksen syntymän aikoina ja goottilaiset seuraavilla vuosisadoilla levittivät niille monenlaisia kielitieteen osoittamia sivistyksen ja raudan viljelyksen alkeita. Itägoottien mahtavan kuninkaan Hermanarikin valloitukset Mustan- ja Itämeren välimaalla olivat kohdanneet moniaita suomalaisiakin kansoja, joiden nimistä tutkijat ovat luulleet eroittavansa tshuudit, vepsäläiset, merjalaiset, mordvalaiset, jopa Vienanjoen permalaiset ja Aunuksenkin. Luultavasti jakeli Hermanarik, samoin kuin Rurik 500 vuotta myöhemmin, miehillensä noita valloittamiansa alueita, joille sen johdosta monenmoisia kieli- ja muinaistieteiden nyttemmin ilmaisemia kulttuurisiemeniä levisi.

Kun Hermanarikin valta Donjoen ja Tonavan välimailla sitten hunnien hyökkäyksessä kukistui hänen surmaansa v. 375, näkyy hänen valtakuntansa pohjoisosaan jääneen useita ruhtinaskuntia, joista kuulemme puhuttavan Skandinavian sadustossa pitkin vuosisatoja ennen Rurikin aikoja ja joiden hallitsijasukujen kanssa saduston meri- ja sotasankarit esiintyvät monenlaisissa sukulaissuhteissa. Sellaisia hal-

---

*) Petshoralaisiakin piti Castrén mahdollisena haarauksena karjalaisista ja suomea puhuvia tapasi P. Brahen lähetti vielä v. 1639,—240 vuotta Vienan vallan hävittyä — sekä Vienassa että Mesenjoella ja tuonnempanakin Jäämeren rantamilla.

lituskeskustoja olivat varsinkin Gardariki — »linnojen valtakunta» —, joka nimi sitten omistettiin Rurikin perustamalle Venäjän vallalle, ja Permanmaa karjalaisten keskuudessa Vienanjoella. Varsin vanha ja tunnettu hallituspaikka jaarlikuntineen oli niinikään Aldeigiaborg eli Laatokanlinna Olhavan suussa, johon Rurik, hallitsemaan kutsuttuna, ensin asettui ja jonka otaksuttua merkitystä ikivanhana liikekeskustana todistaa m. m. sassanidilainen rahalöytö. Saman hallitsijan alaisina mainitaan joskus Permanmaa, Karjala ja Kalbakssida, jolla viimeksimainitulla nimellä luultavasti tarkoitettiin Vatjanmaata, Kylfingalandin eli Gardarikin rintamaata. Läänityksenä mainitaan myöskin joskus Karjalanpohja linnoineen Laatokan ja Suomenvedenpohjan välisen entisen vesiväylän suussa. Saimaan ja Laatokan vesistöillä oli näet pakanuuden aikana ennen Nevajoen syntyä yhteinen lasku Vuoksen kautta Suomenvedenpohjaan. Kun tuota vanhaa hitaasti maatunutta Laatokan ja Suomenvedenpohjan välistä vesiväylää vielä keskiajan lopulla tiettävästi käytettiin ja kun Vienanmeren ja Äänisjärven välistä muinaista vesireittiä, jota saduston merisankaritkin käyttivät, vielä viime aikoina on ehdoitettu kanavoimalla uusittavaksi, niin ymmärrämme kuinka Olaus Magnus oli tiedusteluillaan tullut käsitykseen että Karjalanpohjaan laskeva Vuoksi sai alkunsa Vienanmerestä. Tuon Vienanmeren ja Karjalanpohjan välisen muinaisen vesireitin unohtuminen on tehnyt monen sadun luotettavuuden mahdottomaksi saduston myöhemmille tutkijoille. Maamatkaa Permasta Karjalanpohjaan kuvaili eräs sotasankari miltei pääsemättömäksi, eikä se hänen aikanaan, puolitoista tuhatta vuotta sitten, suinkaan mahtanut houkuttelevaa ollakaan*).

Saduston tiedot Permanmaasta kuvailevat enimmästi sotasankarien ryöstöretkiä sekä keskinäisiä sotia ja suhteita. Niissä esiintyy Permanmaa — Vienan valta — vanhana kuningaskuntana, jonka skandinavilaisnimiset kuninkaat Harek, Hroe, Sigmund, Bose y. m. mainitaan milloin minkin elinajaltaan paremmin tunnetun skandinavilaisen kuninkaan aikuisena. Olipa norjalaisten mainitsema viimeinenkin retki Permanmaahan v. 1222 sikäläisen »kuninkaan» aiheuttama, tämä kun oli erään riidan johdosta surmauttanut sinne v. 1217 talveksi jääneen kauppalaivan miehistön. Tuolla kostoretkellään, samoin kuin usein ennemmin, retkeilijät polttaen ja murhaten hävittivät maakuntaa ja keräsivät paljon saalista, erittäinkin »leimattua hopeata ja kalliita

*) Tunnettu valtatie, jota karjalaiset käyttivät ennen Puntuksen sotia ja Käkisalmen valloitusta, vei Laatokasta eli »Nevajärveltä» hietakankaan yli Pyhäjärveen, siitä kosken ohi Oriveteen ja Pielisjokea pitkin Pielisjärveen. Sieltä päästiin joko kankaan yli Noasjärven kautta Oulujärveen ja Oulujoelle tai Lieksasta Pankajärven, Tuulijärven, Kolvasjärven, Repolan, Roukkulan, Kiimasjärven, Leasjärven, Piismalahden, Jyskyjärven, Suopassalmen, Paanajärven, Peäpärven ja Usmanan kautta Kemiin, tuohon Vienan karjalaisten keskustaan, jota ihailtiin vanhassa sananlaskussa: Hyvä on Kemissä olla, kaunis Karjalan joella (Hist. Ark. IX: 251).

turkiksia». Rikkauksia keräsivät meriretkeilijät toisinaan Permassa hautaryöstöilläkin.

Aivan välittömiä tietoja Permanmaan oloista tuskin löydämme sadustosta laisinkaan. Norjalaiset kuninkaat, kuten Harald Kaunotukka († 930) ja Olavi Pyhä († 1030), lähettivät sinne melkoisilla rahavaroilla varustettuja laivoja ostamaan suopelin ja saukon nahkoja ynnä muita turkiksia, josta näemme että Vienan Permakin oli itsenäisestä kaupastaan tunnettu. Vienan suulle tultua laskivat laivat markkinapaikan rantaan. Maan sanotaan olleen väkirikasta ja näytti arveluttavalta tunkeutua sisämaahan.

Metsässä likellä Vienan suuta oli Permanmaan kuuluisin aarre, saduston ylistämä Jumalan kuva. Kun tuon epäjumalan kuvan kalleudet ensi kerran ryöstettiin ja sen temppeli poltettiin Harald Hildetandin aikana († 730), istui kuva alttarilla temppelissä. Kun kuvan aarteet toistamiseen ryöstettiin v. 1027 oli kuva asetettu suurelle pihalle, jonka ympärille oli pystytetty korkea aita, ja uhratut kullat ja hopeat kasatut multaläjään pihalla. Kuvan kalleuksista mainitaan jalokivillä koristettu kruunu päässä, kalliit kultavitjat kaulassa ja polvilla malja, ensi kerralla kultaa, toisella hopearahoja täynnä. Vaippa, joka oli Jumalan verhona, oli »kalliimpi kuin kolmen Kreikan merellä purjehtivan rikkaimman laivan lastit», kertoo satu.

Kun muistamme Skandinavian merisankarien valloituksia Etelä-Euroopan rantamailla, jossa perustivat pysyväisiäkin valtoja, ei meillä — puhumattakaan Hermanarikin perustamista ruhtinaskunnista — ole syytä kieltää niiden olemassaoloa suomalaisillakaan rantamailla. Turvallisempi ja mukavampi oli hyökkäyksen alaisen kansan niinä levottomina aikoina suostua voittoisan, rohkean ja kokeneen sotasankarin hallitukseen ja kohtuullisiin rauhanehtoihin, veronmaksuun ja asevelvollisuuteen, kuin jatkaa epätietoista sotaa häntä vastaan. Vaikka eräässä vanhassa sadussa sanotaankin että permalaiset temppelissään palvelivat skandinavilaisia Thor, Oden ja Freija jumalia, osoittaa myöhemmissä saduissa esiintyvä jumalannimi että suomalaisuus, hallitsijan kansallisuudesta huolimatta, oli valloilla Vienanjoella. Itse hallitsijasukukin mahtoi ajan pitkään suomalaistua, kun valtiolliset välit alkoivat kiristyä pohjanperillä ja vieroittaa kansoja toisistaan, samoinkuin se aikanaan venäläistyi Novgorodissa*). Ennen pitkää tulevat kaiketi Vienanjoen muinaislöydöt osoittamaan sikäläistenkin kansallisten virtausten risteilyjä ja vaikutuksia Vienan oloihin kunakin aikana.

*) Karjalan historiaa selvitellessä ei voi olla huomaamatta karjalaisten luonteessa tuota samaa rohkeutta, pontevuutta ja tarmoa, jota varjaagien johtamat novgorodilaiset osoittivat Venäjän vallan perustamisen aikana. Oliko ehkä karjalaisilla varusväkenä eli kolbjaageina tärkeä osa siinäkin näytelmässä, — kun tarinan mukaan »Suomen kuningas Kalevanpoikien avulla valloitti koko Venäjänmaan»—, vai oliko heidän luonteensa kehittynyt Vienan vallan aikuisissa samankaltaisissa seikkailuissa?

Vienanmeren ja -joen merkitys Perman kauppaliikkeessä Karjalaan, Suomenniemeen ja Lapinmaahan nähden oli niin suuri, että karjalaisten — kautta Suomen tunnetun historian kestänyt — kulkukauppa ja kauppamaine siitä aiheutuneena saavat luonnollisen selityksensä, samoin kuin tatarilaisten kulkukauppa sai alkunsa Bolgarin kauppaliikkeestä Volgan varsilla.

Varsinkin Lapinmaata, joka muinoin näyttää ulottuneen loitos Laatokkaa kohti, ja Kainuunmaata pitivät karjalaiset liikealanaan, jota nimittivät Pyhäjokea myöten aikanaan »Seitsemän kymin Karjalaksi»*). Siellä olikin karjalaisista siirtolaisista Kainuunmeren partailla varhain muodostunut heimokunta, joka jo 700-luvulla oli Skandinaviassa tunnettu kainulaisten nimellä. Nämät siirtolaiset, jotka ehkä alkuansa olivat harrastaneet samoja kauppaetuja, kuin muutkin karjalaiset, joutuivat tietysti aikaa myöten tuolla meren partaalla kosketuksiin länsimaiden kanssa ja uusiin kauppaväleihin, jotka vieroittivat heidät entisistä heimolaisistansa **).

Karjalaisten suhdetta lappalaisiin, jotka aina ovat olleet voimakkaampien ja ahneiden naapuriensa lypsylehminä, kuvaa lapinkieli, jossa *karjeleh* merkitsee vihollista, ja vanhastaan ovat Lapinmaan jokirannat täynnä simpukkatunkioita helmikalastuksesta, jota tiettävästi ainoastaan karjalaiset ovat siellä harjoittaneet. Tuo Lapinmaan veroittaminen mahtoi olla alkusyynä kainulaisten ja karjalaisten riitaantumiseen. Karjalaiset olivat vihdoin alkaneet ryöstellä Kainuunmaatakin ja talvella v. 874 liittyi kainulaisten kuningas norjalaisten veroittajain kanssa sotaan karjalaisia vastaan, joiden maata he vielä seuraavanakin talvena hävittivät. Siitä pitäin on Kainuunmaan ja pohjanperäin historia pitkin vuosisatoja täynnä kertomuksia sikäläisten naapurikansojen verisistä retkeilyistä toistensa asumusaloille, vaikka retkiä enimmiten pidettiinkin kaupankäynnin, metsästyksen, kalastuksen tai muun liikkeen aiheuttamina. Onpa meille runossa säilynyt todistus että karjalaiset noilta retkiltänsä veivät — Kantalahden yli, jolla nimellä muinoin runosta ja sadustosta nähden tarkoitettiin koko Vienanmerta, — neitosiakin Vienaan idän markkinoille kaupittaviksi.

Noita heimokansojemme kiihtyneitä välejä eivät Novgorodin, Norjan ja Ruotsin valtiolliset ja uskonnolliset pyrinnöt, kun ehtivät niihin sekaantua, suinkaan olleet omansa rauhoittamaan. Muutamia

*) Kuinka Kainuunmaa on täynnä Vienan ja Aunuksen Karjalasta siirtolaisten mukana tulleita paikkainnimiä, on Ervasti erittäin huomauttanut (Hist. Ark. XI: 513—23).

**) Lapissa harjoittamiansa liikkeitä varten oli niin ikään karjalaisia siirtolaisia mahtanut sijoittua Lapinmaan rantamille Turjanniemeltä aina Ruijaan asti. Niistä saivat kaiketi aikanaan alkunsa sellaiset venäläiset keskustat, kuin Ponoinkylä, Kuolan kaupunki ja Petsingin luostari. Varsugan karjalaisen asutuksen vanhuutta todistaa sen viereisestä tshuudilaisesta kalmistosta löytty permalainen jumalankuva ja sen asutuksen merkitystä Lapinmaan veroittamisessa todistanee norjalaisten hyökkäys sitä vastaan 1419.

vuosikymmeniä jälkeen Pähkinälinnan rauhan teon v. 1323, jossa Novgorodille jäi karjalaisten vanha liikeala Lapinmaa ja Kainuunmaa Pyhäjokea myöten, tapaamme karjalaisia asettuneina Kainuunmeren rantamaille, m. m. Ouluun, Kemiin ja Simoon, — jossa harjoittivat laivaliikettä — Turkuun, Tukholmaan, jopa Tallinnaankin ja muihin tuonnempiin kaupunkeihin.

Karjalaisten mahtavampi ja kotoisempi kauppareitti kävi Vienanmereltä myöhemmin melkein unohtunutta vesijohtoa myöten Äänisjärveen, Syvärijokea myöten Laatokkaan, siellä Olhavan suulle Laatokanlinnaan, jonka varhaista välitysliikettä, kuten jo huomautimme, todistaa sassaniidilainen rahalöytö, arapialaiskaupan aikuisista löydöistä puhumatta, tai Vuoksea myöten Karjalanpohjaan Itämerelle, jossa turkikset, »vienanpäälliset suolat» karjalaisista *suolakeittimöistä* Vienanmerellä, mursunnahkaiset laivaköydet, höyhenet, valaskalan rasvat, norsunluu ja muut Vienanmeren tuotteet, mahtoivat olla haluttua tavaraa.

Siellä, Laatokan luoteiskulmalla, näyttää karjalaisilla, linnoista nähden, olleen vahvimmin varustettu rintamansa veronahneita muukalaisia vastaan. Mutta jo v. 1137 olivat novgorodilaiset saaneet vepsäläiset ja karjalaiset suuressa osassa Vologdan ja Aunuksen läänejä maksamaan nahkaveroa. Silloin näet sai Novgorodin piispa verotettaviksi kaikki ne paikkakunnat tuolla suomalaisella alalla, joista piti suoritettaman 1, 2 tai 3 nahkakihtelystä. Olipa jo silloin verotettavana eräs karjalainen suolakeittimökin Vienanmerellä. Kaksitoista vuotta myöhemmin (1149) tapaamme karjalaiset venäläisten liittolaisina sodassa Suzdalin ruhtinasta vastaan. Sen liiton ehtona ja seurauksena oli ehkä novgorodilaisten sekaantuminen karjalaisten ja norjalaisten myöhempiin riitoihin Lapinmaan verottamisesta, josta sitten karjalaisten puolesta Novgorod ja Norjan kuningas sopivat keskenään. Kuinka olikaan. Sopimuksista välittämättä karjalaiset estelemättä harjoittivat liikettänsä, melkeinpä ylivaltaa pohjanperillä, hävittivät hyvässä sovussa kainulaisten kanssa Haalogalannin maakuntaa Norjassa ja surmasivat norjalaisia veronkantajia tuntureilla. Ruijan turvaksi heitä vastaan perustivat norjalaiset Varjakan linnan, mutta myöskin ruotsalaiset Helsinglannin pohjoisrajalla saivat olla varuillansa suomalaisia naapureitansa vastaan.

Kun vihdoin Ruotsi ryhtyi Karjalaa valloittamaan ja perusti valtansa tueksi Viipurin eli »Suomen linnan», oli jo Novgorod Pähkinälinnan rauhanteossa oikeutettu luovuttamaan Karjalan *14:stä kihlakunnasta* Ruotsille kolme: Äyräpään, Jääsken ja Savon. Mitkä olivatkaan silloin Karjalan muut Novgorodin alaiset kihlakunnat, kun oli vielä pystyssä karjalaisten pesävalta Vienanjoella?

Melkoisia mullistuksia luullaan tapahtuneen Karjalan asutusoloissa seuraavina onnettomina aikoina, kun Novgorod luovutti Karjalan liettualaisten sorrettavaksi, kun ruotsalaiset hävittivät karjalaisten asumusoloja Äänisjärven rantamailla, kun novgorodilaiset ja moskovalaiset kilvan, toistensa menestystä kadehtien, hävittivät karjalaisia alueita sekä Vienanjoella että Vienanmeren partailla ja vihdoin tekivät lopun vanhasta satujen kiittämästä Vienan vallasta.

J. R. Aspelin.

PIIRTEITÄ AUNUKSEN JA VIENAN KARJALAN HISTORIASTA.

I. Esihistoriaa.

Suomensukuisten kansojen vanhimman tunnetun kodin arvellaan sijainneen jossakin Kaakkois-Venäjällä.

Noin Kristuksen syntymän aikoina tavataan suomalaiset Volgan, Dnjeprin ja Väinäjoen latvoilla. Heidän itäpuolellaan asuivat lähimmät heimokansat: Mordva ja Merja (Tsheremissi), heistä länteen ja lounaasen liettualaiset ja pohjoseen lappalaiset.

Vähitellen levisivät suomalaiset pohjosta kohti Suomenlahden, Laatokan ja Äänisen rannoille, samalla kuin germaaniset (goottilaiset) kansat tunkeusivat luoteesta liettualaisten ja kenties suomalaistenkin alueelle. Heidän kuninkaansa Hermanarikin kerrotaan noin v. 350 j. Kr. s. hallinneen muun muassa suomalaisia (thiudos-tshuudit), vepsäläisiä (vasina), permalaisia (broncas), Merjaa ja Mordvaa. Tämä mahtava hallitsijailmiö on jättänyt syvät jäljet kansojen sankaritarustoon, jopa suomalaiseen Kullervon runostoonkin. Pian senjälkeen siirtyivät slaavilaiset (venäjänsukuiset) kansat pohjoseen, tullen etelästäpäin suomalaisten naapureiksi ja vihollisiksi. Suomalaiset heimot silloin, noin v:sta 500 alkaen, erkanivat vähitellen toisistaan: liiviläiset (ja kuurilaiset) etenivät Väinäjokea pitkin Riianlahdelle, ottaen haltuunsa rantamaat nykyisissä Liivinmaan ja Kuurinmaan lääneissä; virolaiset levisivät nykyiseen Vironmaahan, heistä osa (varsinais-suomalaiset) kulki meren yli Lounais-Suomeen; vatjalaiset asettuivat eteläpuolelle Suomenlahtea Virosta itään; hämäläiset siirtyivät vähitellen ehkäpä Karjalan kannasta myöten Länsi-Suomeen, mutta osia heistä jäi Liivinmaalle Tarton seuduille ja Laatokan eteläpuolelle. *Karjalaiset*, eläen edellisiä pohjosempana, valtasivat jo aikaiseen Laatokan ympärysmaat, joista retkeilivät luoteesen, pohjoseen ja koilliseen, Pohjanlahdesta Vienanjokeen. *Vepsäläiset* omistivat Valkeajärven (Bjelozero) ja Äänisen ympärystät, asuen Olhavanjoesta Vienanjokeen.

Mutta suomalaisten entisillä yhteismailla asustivat nyt venäläiset tulokkaat, ja Ilmen- sekä Pihkovajärven seudut näkivät uuden vallan

kasvamisen, vallan, jonka keskukseksi kohosi Novgorod eli Uusilinna*) Olhavajoen niskaan. Novgorod oli tärkeän kauppatien varrella, joka Kaspian meren rantamailta kävi Volgaa pitkin bolgaarien maan kautta pohjoseen Laatokalle ja Suomenlahdelle, tai Mustanmeren seuduilta Dnjepr-virtaa myöten ja siitä joko Ilmenjärvelle tai Väinäjoelle ja Itämerelle. Silloiset arapialaiset kirjailijat kertovat, miten pohjoisilta kansoilta saatiin kaupalla hunajaa, vahaa, näädän- ja ketunnahkoja. Tätä kauppaa kävivät keskisen Volgan varrella asuvat bolgaarit, välittäen arapialaisten ja pohjosessa asuvain suomalaisten tavaranvaihtoa. Ulottivatpa he matkansa vepsäläistenkin (»Visu») maahan, vaihtaen siellä kaupuksiaan majavan-, suopelin- ja oravannahkoihin. Myös ruotsalaiset (»Rus») olivat tunnetut täkäläisistä kaupparetkistään. He kulkivat Itämereltä virtoja myöten Mustan- ja Kaspianmerelle ja kaupitsivat nahkoja ja miekkoja. Varjaageina palvelivat he joukottain Byzantion (Konstantinopolin) kreikkalaisten keisarien sotaväessä. — Arapialaista kauppaa muistuttavat runsaat arapialaiset rahalöydöt Venäjällä, onpa niitä saatu Aunuksenmaastakin, nim. yksi löytö 900-luvulta, sisältävä 70 rahaa, Petroskoin kaupungista Neglinkajoen suusta.

Skandinaavit eivät suomalaisten ja venäläisten kesken olleet tunnettuja ainoastaan kauppamiehinä, vaan myös peljättävinä sotureina, joiden hyökkäykset alinomaa häiritsivät Itämeren idänpuolisia kansoja. Islantilaiset sadut kertovat monista sotaisista retkistä Austriki'in (= itäinen valtakunta) tai Gardariki'in (= linnojen valtakunta), joiden ruhtinassukujen kera skandinaavit jo vanhimmista ajoista asti solmivat naimiskauppoja. Niinpä kerrotaan, miten Ivar Vidfamnen, Ruotsin hallitsijan, tytär Aude pakeni Gardariki'in ja meni Radbart-kuninkaalle puolisoksi. Silloin meni Ivar Vidfamne suuren laivaston kera, laivaston, jossa oli aluksia niin paljon, »ettei kukaan niitä voinut lukea», — itämaalle Radbart-kuningasta vastaan, uhaten »hävittää ryöstöllä ja tulella koko hänen valtakuntansa». Hän purjehti »Karjalanpohjaan» (»Karjàlabotn») ja nousi maihin »siinä paikassa, mistä Radbart-kuninkaan valtakunta alkaa» (ehkä Nevan suulla). Mutta unenselittäjäin ennustuksista suuttuen, syöksyi Ivar Vidfamne silloin mereen ja sai siten surmansa — noin v. 700. Hänen seuraajanaan mainitaan Harald Hildetand, joka kaatui mainiossa Bråvallan tappelussa v. 740, taistellessaan Sigurd Ring'ia, Radbartin ja Auden pojanpoikaa, vastaan. Taistelijain joukossa mainitaan liiviläisiä, kuurilaisia ja virolaisia. Sigurd Ring'in sanotaan vanhoilla päivillään puolustaneen Ruotsia kuurilaisten ja kainulaisten **) hyökkäyksiä vastaan.

*) Uusilinna on Novgorodin kaupungin vanha suomalainen nimitys.

**) Kainulaisiksi sanottiin siihen aikaan Kainuunmaan suomalaisia ja Kainuunmaan mainitaan sijainneen Pohjois-Norjan rinnalla itäänpäin. Mihin suomalaiseen heimoon he kuuluvat, siitä ei ole täyttä selkoa saatu. Vielä nykyäänkin norjalaiset nimittävät suomalaisia kainulaisiksi.

— Koskettelevatpa moniaat norjalaiset sadut itse Aunusta ja Vienajoen seutujakin: »Bjarmin (= Perman eli Vienanmaan) kuninkaalla Harek'illa oli noitavaimosta syntynyt poika, nimeltä Emund, jota myös sanottiin nimellä Kyllianos. Hänen luokseen kertyi suuri joukko karjalaisia, hämäläisiä, Viron, Liivin, Kuurin, Samin ja Puolan miehiä j. n. e.» — »Kuningas Eerikillä oli voimakas päällikkö, nimeltä Soini (Jmi), hänen velipuolensa Röndolv oli kookas kuin jättiläinen ja äitinsä puolelta peräisin Aunuksenlinnasta (»Alnborg») Jotunien maasta, jossa hän oli kasvanut.» — Toisessa paikassa kerrotaan miten »Laatokanlinnassa (»Aldeigiaborg») hallitsi ijäkäs kuningas Hergeir, jolla oli kauneudestaan kuulu tytär Ingigerda. Tämän antoi kuningas Ulukelille ja teki hänet Aunuksenlinnan päällikköksi. Kun Ulukel sitten sai tietää veljensä Ulvin oleskelevan Bjærminmaassa, niin hän meni sinne. Siellä oli kuninkaana Harek, jonka tytärtä Ednyaa Ulv turhaan oli vaimokseen pyytänyt. Mutta kun Ulukel lupasi veljelleen luovuttaa Aunuksen ja Laatokanlinnan ja veljekset ottivat varjellaksensa Bjarmian rajoja sai Ulv Ednyan vaimokseen. Ulukelin kysyessä, ken oli häntä sodittanut, vastasi Harek, että hänen nimensä oli Grim ja hänellä oli jonkunmoinen valta itäisen Karjalan pohjukoissa, mutta hänen sukuaan ei kenkään tuntenut.»

Tässä sadussa esiintyy siis Aunuksen nimi sanassa Alnborg (myös Alaborg), joka muka sijaitsi Jotunien maassa, pohjoseen Laatokanlinnasta. Nämät sadut osottavat ainakin sen, että Laatokan ja Aunuksen nimet olivat silloisille skandinaaveille hyvin tunnetut, ja että Aunuksenlinna ikivanhoista ajoista asti on ollut Aunuksenmaan keskuspaikkana. *)

*) Aunus-nimi on selitetty johtuvan sanasta Agnus, ja samalla viitattu vanhempiin kirjotusmuotoihin: Agnismaa (v. 1587), Auniszmaa, (v. 1590), Agnesmaa (v. 1612), Augnismaa (v. 1657) (ks. A. H. Snellman. Itämeren suomalaiset itsenäisyytensä aikana, s. 5). Meidän mielestämme ei kuitenkaan voitane erottaa Aunus-sanaa islantilaisesta Alnborg (Alaborg) ja venäläisestä Olonets-sanasta (myös Олоньсь v. 1228). Alkumuoto on nähtävästi ollut alanus (t. alenus) ja merkinnyt alankoa. Mahdollisesti tämmöinen sana on vielä aunuksen murteessa, vrt. langenus (= kuilu). Aunuksen kaupungin läpi juokseva joki on kaupunkia ylempänä nimeltä Yllönen, alempana Alavoinen: tämäkin näyttää paikkaa katsotun alangoksi. Aunus on syntynyt sanasta álnus (alanus), samatenkuin likeisessä Ojatti-Vepsässä esim. olnuounu (= ollut). Tosin tällainen äännelaki ei nykyään vallitse Aunuksen paikoilla. Tämä oli selitettävissä joko siten, että sana on joutunut erikoisasemaan taajan käytännön kautta — onhan itse Aunus-sanakin nyttemmin kulunut muodoksi Anus —, taikka voisiko olettaa, että Aunus on lainasana vepsänmurteesta, jonka alue siis vielä uuden äännelain synnyttyä olisi ulottunut näin kauvas pohjoseen? Mitä tulee kirjotustapaan: Agnis-, Agnesmaa y. m., niin se on nähtävästi oppinut kansanetymologia: tunnettu nimi Agnes (Agnis) on pantu vastaamaan Aunis-sanaa (onhan suomal. naisennimi Auni = ruotsin Agnes). — Aunus on epäilemättä koko Pohjois-Venäjän vanhimpia paikkoja. Seutu on nytkin taajasti asuttu, sovelias maanviljelyyn ja sijaitsee koskettoman joen varrella, joka ennenaikaan varmaan oli syvempi ja leveämpi kuin nyt. Paikalliset tarinat osottavat vielä erästä paikkaa kaupungin lähellä, jossa eli heimon viimeinen hallitsija ennen venäläistä vallotusta. Kerrotaan myös laivan löydöstä kolmen arshinan (2,13 metrin) syvyydeltä ojaa kaivettaessa, joka laiva on ollut toisenmuotoinen kuin nykyiset ja rautavanteilla

Ennenkuin siirrymme historialliseen aikaan, tahdomme vielä katsahtaa silloisen suomalaisen asutuksen leviämistä Pohjois-Venäjällä.

Vanhimpia todisteita suomalaisten asumapaikoista täälläpäin tarjoavat paikannimet. Suomalaisia paikannimiä on löydetty hyvin laajalta alueelta. Kaikkia emme tässä voi luetella, mutta sanojemme tueksi mainitsemme muutamia, ensisti alueemme äärimäisiä Olhavajoesta alkaen.

Vähän idempänä Olhavaa laskee Ilmenjärveen Msta (Musta) lisäjokineen Mda (Mutajoki) *). Sjas-jokeen (Sääksi), joka laskee Laatokkaan peninkulman päässä Olhavan suusta, tulee taas lisäjoki Valgama, johon vielä laskee Maselga-niminen puro **). Se on varmaankin saanut nimensä Maanselän harjusta, jonka se kiertää. Saman Maanselän toiselta puolen yhtyy siihen Kivuja (Kivi-oja). Valgaman joen latvoihin yhtyy vielä Ravdija (Rauta-oja). Sjas-jokeen laskee lännen puolelta Lynna, tullut selvästi sanasta linna. Tämän Lynnajoen varrella on kylä: Lynna, jota myös sanotaan nimellä gorodishtshe (kaupunginjäännös tai huono kaupunki). Huomattakoon, että useissa suomalaisissa murteissa linna-sana merkitsee kaupunkia. Syvärin suulla yhtyy siihen etelästä haarajoki Pasha (Paksu-joki). — Nämä nimet viittaavat suomalaiseen asutukseen, ja kahden peninkulman päässä Tihvinasta koilliseen tapasivatkin v. 1847 Europaeus ja Reinholm vepsäläisiä kyliä.

Vepsäläisiä asui ennenmainitun Valkeajärven rantamilla ainakin vielä Nestorin aikana, noin v. 1110. Tästä loitos etelääpäin T v e r i n l ä ä n i n pohjoisimmassa kulmassa Mologajoen länsivarrella on Vesjegonskijn kihlakunta, jossa suullisten tiedonantojen mukaan eli ja vielä elää vepsäläisiä. Näin pohjoisemmat vepsäläiset itse kertoivat prof. E. N. S e t ä l ä l l e, ja samaa kuuli t:ri Th. Schwindt Tverin karjalaisilta, jotka tätä kansaa nimittivät »vessiläisiksi», pitäen heidän kieltään omastaan eroavana***). Kumma vain että, mikäli tunnemme, ei asiaa vieläkään ole lähemmin tutkittu. Itse Vesjegonsk-sanassa luultavasti piilevät sanat: vepsä (ven. ves) ja joki. Vologdan läänin läntisimmässä osassa, Valkeajärvestä kaakkoon, Kubenajärven (? kuupano) eteläpuolella on Vologdan kaupunki, jonka nimi ilmeisesti on

vyötetty. Eräs paikka joessa on »laivan keänelmys»: oli tullut miehiä veneissä ja laivoissa, oli pelästytty kaukaista metsää luullen sitä sotajoukoksi, mutta kääntäessä oli yksi laiva tarttunut poikin jokea ja täytyi se irrottaa rantaa kaivamalla. Alavoisen rannoilla nähdään nytkin vielä hautakumpuja, tappelutanteria ja ikivanhojen linnotusten jälkiä; pelloista löytyy ihmisluita, kannuksia, kuolaimia, rautaisia kolmikärkiä y. m. (Ks. Петръ Минорскій: Олонецкіе Корелы и Ильинскій приходъ. — Олонецкій сборникъ, Выпускъ 2-й, 188 , s. 169—173).

*) Vrt. Muja = ven. Mga, Nevajoen lisäjoki etelästä.

**) D. E. D. Europaeus, Tietoja suomalais-ugrilaisten kansain muinaisista olopaikoista. Suomi. Toinen jakso. 8 osa. 1870.

***) A. H. Snellman, Itämeren Suomalaiset itsenäisyytensä aikana, s. 47.

syntynyt vepsän sanasta valkeda (= valkea) *). Ja Kubenajärven rannoilla asui ainakin vielä noin v. 1260 vepsäläisiä ja karjalaisia. Kerrotaan näet, että, kun Valkeajärven ruhtinas Gljeb Vasilkonpoika matkusti mainittuun aikaan järvellä, pelastui hän myrskystä saareen, jossa löysi 23 munkkia kilvottelemassa kääntääksensä järven koillisrannalla asuvia tshuudilaisia (= vepsäläisiä) ja karjalaisia kristinuskoon **).

Siirtyessämme sitten Vienanjoen maille, huomaamme ensiksi joukon paikannimiä, joissa esiintyy eri kansojen ominaisnimiä.

Niinkuin nykyinen venäläinen kielenkäyttö Aunuksessa erottaa tshuudilaiset (= vepsäläiset) ja karjalaiset, niin Vienanmaillakin tavataan venäläisessä paikannimistössä molempia heimoja muistuttavia nimiä. Vepsäläisistä kertovat siellä seuraavat nimet: Tshud, puro vähän etelään Neidolajoesta, joka on Shenkurskista länteenpäin; kylä Tshudskaja, itään vasta mainitusta kaupungista likempänä Vienanjokea. Tämän joen itäpuolisen haarajoen Pinegan latvoilla Vologdan läänissä on kylä Tshudinovskaja. Kuusi peninkulmaa Krasnoborskista luoteesen laskee idästäpäin Vienanjokeen lisäjoki Kivokurja. Kivokurjan kohdalta kaksi peninkulmaa Vienanjoesta länteenpäin on kylä Tshudskaja. Paitsi näitä ja muita suomenkielisiä paikannimiä on huomattava eräitä muita seikkoja. Niinpä Ustjugin kihlakunnan koilliskulmassa Kotlasissa liki Vytshegdan laskua Vienaan kerrotaan ennen asuneen tshuudeja, joista muiden muassa polveutuu sikäläinen puolen kunnan täyttävä suku Lahtinov***). Vologdan läänin asuttujen paikkojen luettelossa sanotaan, että Vienan latvajokien Vytshegdan ja Jugin sekä viimemainittuun laskevan Luza-nimisen joen varrella on kyliä, joissa pappien ilmotusten mukaan asujamet ovat venäläistyneitä tshuudeja. Samoin ilmotetaan ****), että liki Holmogorin kaupunkia (alisen Vienan varsilla) on 11 tshuudilaista (= entistä tshuud.) kylää, Vienanjoen itäpuolella Vienan ja Holmogorin välillä on 23 kylää, joen länsipuolella Holmogorin kihlakunnassa taas 37 kylää. Tshuudilaisia kyliä Vienanjoen itäpuolella mainitaan vielä olevan yhden (Valte-

*) Joos. J. Mikkola, Die Wepsen und Wologda: Finnisch-ugrische Forschungen, Band II, Heft I, s. 75

**) J. A. Sjögren, Gesammelte Schriften, Band 2, s. 353. — Vepsän kansa on kaikesta päättäen aikoinaan ollut lukuisa ja huomattava kansa. Vepsän nimi tavataan m. m. muutamissa länsimaisten kirjailijain teoksissa. Niinpä Adam Bremenilainen († noin v. 1076) mainitsee kirjottamassaan Hampurin hiippakunnan piispain historiassa nimet: »Wizzi, Mirri, Lami, Scuti ja Turci». Ne vastannevat vepsäläisiä, merjalaisia, hämäläisiä, tshuudeja ja mahdollisesti turkulaisia (Ks. A. H. Snellman, ennenmainittu teos, s. 118). Tanskalainen Saxo tuntee nimen »Visinnus» ja islantilaisissa saduissa mainitaan »Wisinn». — Suomessa on Wepsäläinen hyvin yleinen sukunimi. Hämeen rajoilla, Wehkalahdella, on Vepsunvuori, jossa, tarinan mukaan, on muinoin erään hävitetyn laivaston väki haastanut »aunuksen kieltä». — Lähellä Pietarin kaupunkia on Vepsän kylä.

***) J. A. Sjögren, ennenm. teos, s. 291.

****) Списки населенныхъ мѣстъ Россійской имперій, I Архангельская губернія, 1861.

gorskaja) 6 peninkulmaa itään Pinegan kaupungista, ja toisen (Verhnekonskaja) Kuloin jokeen laskevan Nemnjugan varrella.

Karjalaisia muistuttavat paikannimet: kylä Korely pohjoseen Vienan (Arkangelin) kaupungista Povrakulskoi-nimisellä saarella; kylä Korelskaja puolitoista peninkulmaa samasta kaupungista itäänpäin noin paria peninkulmaa pitkän Korela-nimisen joen suulla. Vienanjoen neljästä suuhaarasta on yhtä kauvan sanottu Karjalansuuksi; sen varrella seisoo »Karjalan Nikolain luostari», perustettu v. 1417. Vienankaupungin kauppiaista, porvareista ja talonpojista on monella vieläkin sukunimenä Korelskij, Korelin. Vienanmeren (Valkeanmeren) eteläistä rantaa sanottiin vielä 1600-luvulla asti Karjalanrannaksi, niinkuin vielä nytkin nimitetään sen läntistä eli Kemin kihlakunnan rannikkoa. Vienan kronikka (aikakirja) nimittää Vienanmeren pohjoisrannalla sijaitsevan Varsugan (Varsajoki) »Karjalan pogostaksi» ja koko sen rannan Merentakaiseksi Karjalaksi *). Onegajoen varrella on ainakin kaksi Korelskaja-nimistä kylää, toinen liki Onegan kaupunkia, toinen ylempänä Aunuksen läänissä. Yllämainittu luettelo ilmottaa karjalaisten asumiksi vielä seuraavat kylät: liki Vienan kaupunkia, Holm-nimisen järven ympärillä, neljä kylää, — yksi nimeltä Rebalskaja gora (= Repolan mäki); samaten 4 kylää itäänpäin Onegajoen suusta, sekä 1 kylä Oneganlahden idänpuolisella sivulla. Venäläistyneitä karjalaisia mainitaan asuvan muissakin kylissä **).

Mitä muuten suomenkielestä johtuviin paikannimiin tulee, mainitsemme, että niitä on runsaasti sekä Vienanjoen rantamilla että siitä länteen Äänisjärveen päin; eikä vain Vienanjoen länsipuolella, vaan sen itäpuolellakin, varsinkin pohjosessa Pinegan (alkuaan Pienega—Pienijoki) ja Kuloin varsilla, joista ensinmainittu idänpuolelta juoksee Vienanjokeen ja jälkimäinen Mesenin lahteen. Ne jatkuvat pitkin koko Vienanmeren rannikkoa aina Ponoin suuhun asti Kuolan niemimaalla.

Päättäen noiden vepsäläisiä ja karjalaisia muistuttavien nimien leviämisestä ja eräistä muista seikoista, asuivat vepsäläiset sisämaassa, halliten jonkun aikaa maa-alaa Vytshegdaan ja Pinegaan asti sekä Vologdasta Äänisen pohjoisperukkaan saakka ***). Karjalaiset

*) J. A. Sjögren, ennenmain. teos, s. 324.

**) Näkyypä täältäpäin löydetyn erään kolmannenkin suomalaisen heimon jälkiä — hämäläisten. Vytshegdan seuduilla Pustinskijn kunnassa kerrottiin akademikko Sjögrenille »Gam»-kansasta — venäl. kronikoissa hämäläisten nimitys on Jam, Jem — joka ennen venäläisten tuloa oli täällä asunut aivan niinkuin tshuudit ja syrjäänitkin, joiden sukua se oli ollut. Jarenskijn kihlakunnassa on Gam-niminen kunta ja paljon Gamitin, Gamow- ja Ganow-nimisiä sukuja. Pinegan latvoilla on kylä Gamskaja. Mahdollisesti todistaa Hämettä myös Vienaan lännestä laskeva joki Jemtsa (Jamtsa). Kargopolen kihlakunnan kaakkoisosassa on Jemenga, Moshan lisäjoki. Jem-nimi esiintyy eräässä asiakirjassa v:lta 1137 eräiden Äänisen idänpuolisten paikannimien yhteydessä (Ks. J. A. Sjögren, yllämain. teos, s. 527).

***) Vepsäläisten muinainen pääkaupunki Valkeajärvi (Bjelozero) sijaitsi Sheksnan varrella, 15 virstan päässä nykyisestä Bjelozerskijn kaupungista. Valkeajärvi kuului

taasen pitivät hallussaan, paitsi Laatokan lännen-, pohjan- ja idänpuolista ympäristöä, Pohjanlahden ja Vienanmeren välistä kannasta sekä kaikkia Vienanmeren rantaseutuja. Mutta kun nämät heimot ehkä vasta noin 600-luvulla asettuivat pääpaikkoihinsa, Valkeajärven ja Laatokan ympärille, ja vasta 800-luvulla ehtivät levitä alueensa äärimäisille rajoille, niin on ymmärrettävää, että karjalaisvepsäläinen asutus, kun viholliset etelästä ja lännestä käsin 1000-luvulla (luultavasti jo ennenkin) alkoivat sitä ahdistella, oli harvaa ja, ollen ilman kansallisesti yhdistäviä keskuksia, heikkoa.

Vielä on meidän kosketeltava eräitä esihistoriallisia seikkoja.

Tunkeutuessaan pohjoseenpäin oli vepsäläis-karjalaisilla varmaan tiellään lappalaisia. Siihen viittaavat monet jäljet. Vienanmereen laskevan Suma-joen itäpuolella on Njuhtsha-(= joutsen) ja Virma-(= verkko) joki. Aunuksen ja Vienanlääninrajalla on järvi Kotshkomo (= kotka) ja sen likellä Verh-Lap (= Ylälappi). Muromskijn luostarin perustaja Lazar kertoo testamentissaan 1300-luvun keskipaikoilta, että Äänisen ympäristön eläjiä sanottiin siihen aikaan lappalaisiksi ja tshuudeiksi. Hänen mukaansa nämä lappalaiset sittemmin muuttivat Äänisen rannoilta likemmäs valtamerta (Vienanmerta). Vielä paljon myöhempinä aikoina sanottiin Lintujärven, Selkien, Paadenen, Semssijärven, Repolan, Rukajärven, ja Shuojun pogostoja lappalaisiksi (Lopskie pogosty), ja vielä nytkin on Poventsan-Karjalan nimitys — varsinkin Petroskoin kihlakunnan karjalaisten kesken — »Lappi».

Mutta muitakin heimoja — suomensukuisia — näyttää olleen heidän edessään. Suhonan latvapuolella Totjman kaupungin ja Kubenajärven keskivälillä on kylä Jugorskaja ja samanniminen kylä myös Jemtsan lisäjoen Megrengan varrella. Jugory-niminen kylä on Volgan lisäjoen Vetlugan varrella ja Jugra-niminen joki laskee Vienanmereen. Tiedämme, että venäläiset sanalla jugra (syrjääninkielen jögra) vanhastaan tarkottavat ob-ugrilaisia, ostjakkeja ja voguuleja. Tämän ja muutamia muita viittauksia huomioonottaen *) voimme olettaa, että

ensinnä Novgorodin, sittemmin Rostovin ruhtinaskuntaan. V. 1237 muodostui itsenäinen Valkeajärven ruhtinaskunta Gljeb Vasilkonpojan johdolla ja kuuluivat siihen Valkeajärven, Vologdan ja Ustjugin kaupungit ja Sugoran, Sheleshpanin, Kargoloman (Kargopole), Andomin, Wadbolin, Wodosin, Kemin, Uhtomin, Bjeloeselon y. m. pogostat. Gljebin jälkeläiset ottivat nimensä kaikista näistä paikoista ja siten syntyi ruhtinaita: Uhtomskij y. m. (Ks. Россія. Томъ трет. Озерная область. 1900. s. 410). Siihen kuului melkoiset osat nykyisiä Novgorodin, Vologdan ja Aunuksen läänejä. V. 1352 hävitti Venäjän maata kuuluisa »mustà surma», rutto, joka kulki yli Euroopan. »Gluhov'issa ei jäänyt yhtään ihmistä henkiin, vaan kaikki kuolivat; samoin Valkeajärvessä», sanoo kronikka. Vanha kaupunki jäi silloin autioksi, uusi Bjelozersk perustettiin lännempään Valkeajärven rannalle (Ks. M. Akiander, Utdrag ur ryska annaler, s. 105).

*) Huomaa joennimi Vytshegda (Вычегда, syrjääniksi ezh-va (ruohikkovesi), jossa luultavasti piilee ob-ugrilainen sana (esim. ostjakin vanzhi (ruoho). Täten venäläiset olisivat oppineet tämän joen tuntemaan ob-ugrilaiselta kansalta. Ks. Finn-ugr. Forsch. Band III. Heft III, s. 103.

nämätkin heimot asuivat näillä seuduin, s. o. lappalaisten itäpuolella.

Entäs permalaiset (syrjäänit)? Vytshegdan varrella on Jarenskin kihlakunnassa kaksi kylää, joiden nimenä oli v. 1707-1710 maakirjassa Pereima*). V. 1379 alkoi pyhä Stefan, permalaisten apostoli, toimintansa Kotlasissa liki Vytshegdan laskua, jossa siihen aikaan vielä vallitsi syrjäänin kieli. Krasnoborskista noin 20 virstaa pohjoiseen, Vienanjoen länsirannalla, on Permogore; Pinegajoella on Perem, Vienan kihlakunnassa Permilovo. Skandinaavilaisissa tarinoissa on Vienanmaan nimityksenä Bjarmia. — Mistä on syntynyt nämä Perem (Bjarmia, Perma) ja Zyrjan (syrjääni), joita kumpaakaan ei asianomainen kansa itse käytä? Mielestämme ovat nämä sanat alkuisin suomenkielen sanoista: perämaa ja syrjäläinen, joita nimityksiä saattoivat suomalaiset käyttää heistä syrjässä eläneestä Perman kansasta. Mahdollisesti perämaa (Bjarmia) alkuaan on ollut enemmän maantieteellinen kuin tiettyä kansaa tarkottava nimitys, ja vasta myöhemmin alkanut kohdistua permalaisiin. Muuten ei ole epäilemistäkään, että suomalaiset Vienanseuduilla aikoinaan ovat olleet syrjäänien kera välittömästi kosketuksissa. Mistäpä syrjäänit olisivat m. m. saaneet venäläisten nimityksen: rotsj, rotsh, ell'ei suomenkielen sanasta ruotsi, rootsi, jolla suomalaiset alkuaan varmaan tarkottivat sekä ruotsalaisia että näiden perustamaa Venäjän valtakuntaa.

II. Vallotuksen aika (862—1323).

Ruotsalaisten viikinkiretket »itämailla» eivät jääneet ilman tärkeitä, näiden maiden historiassa tuntuvia seurauksia.

Tunnettuhan on Nestorin kertomus Venäjän valtakunnan perustamisesta v. 862, russein kautta. Tshuudi-sana tässä kertomuksessa tarkottaa yleensä suomalaisia (aluksi virolaisia); Merja tsheremissejä Rostovin seuduilla; Wes vepsäläisiä, sloveenit Ilmenjärven venäläisiä ja krivitshit samaten venäläisiä.

Että Rus tarkottaa ruotsalaisia, sen ovat selvästi näyttäneet tutkijat sellaiset kuin Kunik ja Thomsen. Ruotsin maakuntien (Upplannin ja Itägöötanmaan) rantalaisten piti sodan aikana asettaa laivamiehiä: »rods-maen». Epäilemättä saivat suomalaiset tästä sanasta Ruotsi-nimen, josta sitten venäjänkielen lakien mukaan tuli Rus.

Näemme mainitusta kertomuksesta, että vepsäläisten pääpaikan Valkeajärven seudun valtasi v. 862 »ruotsi» Sineus, jolta se meni perin-

*) J. A. Sjögren, s. 295.

nöksi hänen veljellensä Rurikille ja tämän pojalle Igorille. V. 882 Igorin holhooja Oleg keräsi paljon sotaväkeä, jossa oli varjaageja, tshuudeja, sloveeneja, merjalaisia, vepsäläisiä ja krivitshejä, vallotti ensin kaupunkeja krivitshien maassa ja sai sitten haltuunsa Kievin, johon asettui asumaan. V. 907 teki Oleg 2000 laivalla sotaretken Konstantinopoliin, kussakin laivassa 40 miestä. Matkassa oli varjaageja, useita slaavilaisia kansoja, tshuudeja ja merjalaisia. Kenties näissä tshuudeissa oli vepsäläisiäkin.

Igorin kuoltua hänen puolisonsa Olga, hallitusta hoitaessaan, teki v. 947 matkan Novgorodiin, jolloin järjesti verotus-olot ja jakoi maan pogostoihin Msta- ja Laukaanjoella. Mahdollisesti nämät toimet koskettivat Mstajoen puolella ja siitä itään asuvia vepsäläisiä.

Vladimir Suuren hallitessa (980—1015) kristinusko tuli kreikanuskon muodossa valtionuskonnoksi. Tonavan slaaveilta saatiin pappeja ja valmis slavoniankielinen raamatunkäännös. Täten tuli slavoniankieli jumalanpalveluksen kieleksi ja sitten vähitellen sivistyskieleksi yleensä Venäjälle. Vladimirin poika Jaroslav keräytti vanhat käytännössä olevat lakitavat Venäjän ensimäiseksi lakikirjaksi. Siten tuli slavoniankieli lainsäädännönkin kieleksi. Molemmat, sekä kirkko että laillinen järjestys, olivat omiaan lujittamaan venäläisten henkistä ja kansallista voimaa suomalaisten rinnalla.

Että sittenkin suomalaisten merkitys Novgorodin mailla ei ole voinut olla aivan vähäinen kotvaan aikaan Venäjän vallan perustamisen jälkeen, sen todistavat eräät seikat. Osa Novgorodin kaupunkia nimitettiin vatjalaisten eli narovalaisten mukaan; eräs tämän mahtavan Pohjolan haltijattaren isoimpia katuja oli Tshuudilaiskatu; *) muutamia Novgorodin päällikköjenkin nimiä on arveltu suomalaisperäisiksi (es. Nerevin ja Vodovik **).

Novgorod kävi 1100-luvulla kauppaa Gotlannin saaressa olevan Wisbyn, myöhemmin Hansaliiton kaupunkien kera. Tähän kaupalliseen kanssakäymiseen liittyivät silloiset ryöstö- ja verotusretket. Pohjolan laajat metsämaat, harva asutus ja helppokulkuiset vesitiet, varsinkin joet, tarjosivatkin mainion tilaisuuden sekä valtiotalouden vaurastuttajille että ryöstönhaluisille seikkailijoille. Eräs tavallinen kulkutie kävi Laatokan, Äänisen, Valkeajärven, Suhonan kautta Vienanjoelle ja siitä edelleen Vytshegdaa ja sen haarajokia pitkin aina Petshoraan asti. Mitä kansaa tällä alueella siihen aikaan asui, sen olemme jo edellä nähneet. Vepsäläisten ja karjalaisten asumaan, »Taipaleentakaisten tshuudien»***) turkisrikkaaseen maahan ne novgorodilaisten retket suuntansa pitivät.

* Чюдинцева улица, mainittu ensikerran v. 1176.
**) A. H. Snellman, ylläm. teos, s. 76.
***) »Заволочькая Чюдь» (Nestorilla).

Ennenkuin kuitenkaan käymme kertomaan näistä retkistä ja niiden seurauksista, olemme velvolliset luomaan silmäyksen käsiteltäviemme suomalaisten suhteihin heidän läntisiin naapureihinsa, skandinaaveihin.

Norjalaisen Otherin sanotaan olleen ensimäisen Vienassakäyneen norjalaisen (v. 874). Hänen jälkiään seurasi moni muu skandinaavilainen ja maine »bjarmien» rikkauksista levisi ympäri Pohjoismaita. Petshoran varrella — niin kerrotaan — oli ennen suuri markkinapaikka. Siihen tulvasi kansaa Skandinaaviaa myöten vaihtamaan pohjolan kalliita turkiksia etelän ja idän kaupuksiin, joita Bolgarin kauppiaat toivat arapialaisilta. Ilmankos saaliinhimo houkutteli kaukomatkaisia viikinkejä retkeilemään näille maille. — Varsinkin oli kuuluisa se retki, jonka v. 1026 tekivät norjalaiset Karli ja Thorer Hund Vienaan. Ensin tehtyään rauhallista kauppaa, he yöllä miehineen menivät ryöstämään bjarmien pyhäkköä. Tätä ympäröitsi korkea pystyaita, jota kuusi miestä öisin vartioitsi. Aidan sisäpuolella kiilsi maa kullalta ja kalliilta kiviltä. Oli näet tapana, että rikkaan miehen kuoltua omaisuus jaettiin perillisten ja vainajan kesken, ja jälkimäisen osa kaivettiin maahan pyhäkköön. Mutta keskellä loisti »Jomalan»-kuva, sen kaulassa raskaat kultavitjat ja polvilla suuri hopeainen malja, reunoja myöten täynnä kultarahoja. — Yövartijain vaihtuessa pääsivät norjalaiset huomaamatta aitauksen sisään. Mutta ennenkuin ehtivät saaliineen poistua, saapuivat uudet vartijat, nostivat hälytyksen, ja norjalaisten olisi käynyt pahoin, jos Thorer ei olisi loitsutaidollaan kääntänyt bjarmien silmiä niin, että nämät eivät voineet nähdä vihollisiaan.

On arveltu, että tämä pakanallinen pyhäkkö sijaitsi siinä, missä nyt on Holmogorin kaupunki (n. 6 peninkulmaa etelään Vienankaupungista). Sikäläinen kansantarina myös viittaa siihen. Että nämät bjarmit eivät voineet olla nykyisten permalaisten esi-isiä, vaan olivat selviä suomalaisia (karjalaisia, vepsäläisiä), sen todistaa jo yksin »Jomala»-nimi, samoin kuin sikäläiset paikannimet.

Viimeisen Bjarmian-retken teki v. 1222 norjalainen läänitysmies Ivar Utvik *). Syy miksi norjalaiset retket sitten lakkasivat, voi tulla siitä, että venäläiset olivat alkaneet entistä häiritsevämmin harjottaa pakkoveron ottoa ja kaupantekoaan Vienan latvoilla sekä siten ehdyttäneet alempana asuvien suomalaisten rikkaudenlähteet.

Melkein samoihin aikoihin kuin Vienan suulla, joutuivat karjalaiset paljon lännempänäkin kosketuksiin norjalaisten ja ruotsalaisten kera.

Jos kainulaiset olivat jokin karjalainen etujoukko — näin on arveltu — niin edellisten hyökkäykset Ruotsiin 700-luvulla Sigurd Ring'in aikana kuuluvat karjalaisten historiaan. Moniaat tutkijat ovat sitä

*) J. R. Aspelin, Korsholman Linna ja Lääni keskiajalla, 1869, s. 6.

mieltä, että samassa tilaisuudessa mainittu kuurilaisnimi (»kurir») tarkottaa karjalaisia.

Lappalaisten verottaminen oli vanhastaan heidän naapuriensa ansiolähteenä. Karjalaisetkin näkyvät ahkerasti harjottaneen Lapinkäyntiä, kunnes törmäsivät yhteen lännestä tulevien saaliinjakajain — norjalaisten — kera. Kerrotaan, että Norjan kuninkaan Harald Kaunotukan läänitysmies Torulf Kveldulfinpoika tapasi v. 873, ollessaan verotusretkellä Lapissa, »Kylfingejä» (nuijamiehiä) ja surmasi heitä 100 miestä. Luultavasti he olivat karjalaisia. V. 876 Faravid, kainulaisten kuningas, pyysi norjalaisilta apua Kainuunmaata ryöstäviä karjalaisia vastaan. Torulf tuli 100 miehen kera, itse Faravid'illa oli 300 miestä, ja näin he lähtivät karjalaisia vastaan ja löivät heidät. Seuraavana vuonna retki toistettiin.

Näin silmäiltyämme pohjois-läntisten naapurien toimia, palajamme katsastamaan Aunus-Vienan eteläisten vihollisten yrityksiä.

Novgorodilaisten tien Petshoran seuduille avasi XI vuosisata. Epäilemättä veti heitä tänne paitsi saaliin runsaus myös vastustuksen heikkous. Jo v. 1032 kertovat kronikat, että eräs »Uleb *) Novgorodista meni Rautaisten porttien luo, ja vähän heitä palasi, mutta monet saivat surmansa». — »Rautaiset portit» sijottaa Sjögren Vytshegdan haarajoen Sysolan varrelle. Yhtä huonosti onnistui eräs toinenkin yritys, jonka ruhtinas Gljeb Svätoslavinpoika teki v. 1079. Hän näet sai surmansa »Taipaleentakana».

V:lta 1096 on kronikoissa tarina, miten eräs novgorodilainen oli lähettänyt palvelijansa petshoralaisten ja jugralaisten luo, ja mitä kummia tämä mies oli matkallaan kuullut. Sen ohella mainitaan, että petshoralaiset maksavat novgorodilaisille veroa. Tästä kertomuksesta näkyy ainakin se, että jo siihen aikaan kävi venäläisten kauppatie Uralin seuduille saakka; ei sekään tunnu mahdottomalta, että otettiin pakkoveroa.

Eräs toinen huomattava 1000-luvun ilmiö on hämäläisten nimen esiintyminen ensikerran Venäjän aikakirjoissa. V. 1042 »Vladimir Jaroslavinpoika meni hämäläisiä (»Jem») vastaan ja voitti heidät, ja Vladimirin sotajoukolta hevoset kaatuivat, ja niiden vielä hengittäessä nahka niistä irtausi, niin kova oli niissä rutto». — Nämät hämäläiset asuivat luultavasti Laatokan eteläpuolella tahi sen likimailla **). Mahdollisesti venäläisten tunkeuminen Laatokkaa kohti ensisijassa kohtasi ja hajotti tänne jääneitä hämäläisiä, jolloin osa heistä lähti pyrkimään Nevaa ja Karjalan kannasta myöten Suomeen, toinen Syväriä myöten Äänisen rannoille ja sieltäkin yhä loitommas Vytshegdan varsille syrjäänien maille asti, joilla seuduin olemme löytäneet heidän jälkiään.

*) Varmaan joku »ruotsi»: Olof tai Ulv.
**) J. A. Sjögren, s. 531.

XII vuosisata on täynnä tärkeitä tapauksia Aunus-Vienan oloissa. Novgorodilaiset jatkavat pakkoverotustaan Petshorassa ja lisäävät veronalaisiinsa maihin suuren osan »Taipaleentakaa» ja Aunuksen kannasta. Kiistämätön heidän valtansa kumminkaan ei ole: sekä verotettavat kansat että kateelliset naapurit, Suzdalin (Rostovin) venäläiset ruhtinaat, koettavat torjua kutsumattomia vieraita ja kilpailijoita.

Nestorin kronikka, kirjotettu v:n 1110 paikoilla, mainitsee Novgorodille veronalaisten kansojen joukossa myös nimet: Perm, Petshora. Tämän mukaan on siis katsottava varmaksi, että ainakin osa permalaisia maksoi jo siihen aikaan heille veroa. V. 1133 mainitaan selvästi Novgorodin »petshoralainen vero».

V:lta 1137 on peräisin merkillinen Novgorodin ruhtinaan Svätoslavin asetus, jossa hän entisten kymmenysten sijaan määrää, miten paljon kukin Novgorodin alaisista pohjoisista paikkakunnista on maksava vuotuista veroa Novgorodin piispalle. Tässä asetuksessa luetellaan koko joukko paikkoja ei ainoastaan nykyisten Tverin, Jaroslavin, Pietarin ja Vologdan, vaan myös Aunuksen ja Vienan lääneistä.

Ensin mainitaan joukko »taipaleentakaisia» paikkakuntia: »Onega, Jemtsa, Pinega, Kegrelä ... Valdit ja Taival Moshan luona, Jem ... Tudor» *). — Onega oli luultavasti joku paikka Äänisjoen varrella; Jemtsan ja Pinegan me jo tunnemme; Kegrelä (nyk. Kevrolj) sijaitsee Pinegan kihlakunnassa; Valdit (nyk. Vavdipole) on Äänisestä itään Vodlozeron itärannalla. Mosha-nimisiä paikkoja on Aunuksen läänissä useita Äänisen itäpuolella; Tudor on nykyinen Pogost Tudozerskij Vytegran kaupungin pohjoispuolella Äänisen rannalla. Erittäin merkillistä on, että Jem, millä sanalla Venäjän kronikat yleensä nimittävät hämäläisiä, esiintyy täällä Äänisen idänpuolisten paikkojen joukossa. Sjögrenin mielestä tarkottaa nimi tässäkin juuri hämäläisiä, sitä osaa niistä, joka Laatokan mailta oli itään väistynyt. — Paitsi näitä seutuja merkitään veronalaiseksi myös joku suolankeittolaitos Vienanmeren rannalla.

Yleensä näemme siis, että Novgorodin verotus kosketti melkein koko »Taipaleentakaa» eli Vienaa, kenties lukematta itse Vienanmeren rannikkoa ja Vienanjoen alinta juoksua.

Lueteltuaan yllämainitut paikkakunnat, jatkaa asiakirja: »Mutta tämä on Äänisenympäristön osasto: Aunuksessa 3 griunaa, Syvärillä griuna, Juskolassa 3 griunaa, Tervinitshassa 3 griunaa, Vjanitsassa griuna j. n. e. Mutta matkalla ollessaan piispa koko maasta on saapa 10 griunaa, ja pappi 2 griunaa». — Tähän »Äänisen osastoon» kuului kaikkiaan 14 asuttua paikkaa Alavoisen joesta Ojatin, Paksu- ja Sääksijoen laskuihin asti, siis Laatokan kaakkoinen rantamaa nykyisiä

*) J. A. Sjögren, s. 503.

Aunuksen, Novgorodin ja Pietarin läänejä. Pohjoisinna näistä on Aunus, johon saakka siis Novgorodin valta näinä aikoina ulottui.

Jos voisimme olettaa, että nykyinen murreraja Aunuksen ja Vepsän välillä on yleensä pysynyt ilman suurempia siirtymiä, niin olisi täten jo v. 1137 eteläisin osa Laatokan takana asuvia karjalaisia joutunut Novgorodin veronalaisuuteen. *)

Ne »Äänisen osastossa» mainitut paikat, mitkä sijaitsevat Syvärin eteläpuolella, lienevät, ainakin suurimmalta osaltaan, olleet vepsäläisten asumia.

Niinkuin sanottu, kadehtivat novgorodilaisten vallan lujittumista Taipaleentakana likeisen Suzdalin (Rostovin) ruhtinaat. Kun v. 1169 Danylav Lazutinitsh lähti Taipaleentaa veroa kantamaan, niin häntä vastaan tuli Andrei, Suzdalin ruhtinas. Mutta tällä oli kova onni: 4000 miehistä kaatui 1300; 400:sta novgorodilaisesta vain 15(?!). Ja nyt otettiin pakkoveroa sekä Taipaleentakaa että Suzdalista. Tästä näemme muuten, minkälaatuinen oli tämä Vienan veronalaisuus: sotajoukkoja tarvittiin veronkantoon. Vienalaisten vastustus puhkesi v. 1187 yleiseksi kapinaksi: veronottajat sanotaan surmatun sekä Taipaleentakana että Petshorassa ja Jugrassa. Ennen vuosisadan loppua uudistivat Uudenlinnan miehet yhtähyvin retkensä: v. 1198 sanotaan Jaroslavin ottaneen veroa Taipaleentakana.

Laatokan mailla hämäläiset yhä antavat tekemistä venäläisille. — Näinä aikoina kirjotettu Nestorin kronikka tosin mainitsee hämäläisetkin (»Jam») Novgorodin verolaisiksi. Tämä tiedonanto kuitenkin tuskin tarkottanee Laatokan hämäläisiä, sillä niiden kera sota jatkuu edelleen. V. 1124 heidät voitti Vsevolod Mstislavinpoika, mutta retki oli vaivaloinen ja retkeläisiä ahdisti nälänhätä.

Luultavasti nämät yhä uudistuvat sotaretket ja yleensä Novgorodin painostava likeisyys aiheuttivat hämäläisten siirtymisen loitommas Laatokan seuduilta. Tämä siirtyminen, joka Nevan rannoilta luultavasti kävi Karjalan kannaksen länsipuolta, kosketti siten osaa karjalaisten alueesta ja oli kenties syynä sotaan näiden heimojen kesken.

Kronikat kertovat näin. »V. 1142 hämäläiset tulivat ja sodittivat Novgorodin alueita, mutta laatokkalaiset keräysivät tappeluun heidän kanssaan ja hämäläisten sotajoukosta surmattiin 400 miestä.» — Tästä näkyy, että vapaat hämäläiset jo kokonaan olivat siirtyneet Novgorodin mailta ja asuivat luultavasti Karjalankannaksen lounaisrannikolla

*) Pravda russkaja-nimisessä lakikokoelmassa, jota tavallisesti pidetään Jaroslavin antamana 1000-luvulla, mainitaan Novgorodin maakuntana myös »Äänisenympäristö» (Обониская область). Tämä asetusjoukko on kuitenkin koottu eri aikoina ja eri lähteistä (skandinaavilaisia, saksalaisia ja osin sloveenilaisia lakeja ynnä Venäjän ruhtinaiden ja Novgorodin kansankerahmojen säädelmiä), jotka ulottuvat XIII vuosisataan. Ks. J. A. Sjögren, s. 536.

ja siitä länteen. V. 1143 sanotaan: »Samana vuonna menivät hämäläisiä vastaan karjalaiset, ja he pakenivat, 2 laivaa tuhottiin.» *) — Tässä tavataan Venäjän aikakirjoissa ensikertaa karjalaisten nimi, jota Nestorkaan ei tuntenut. Tämä seikka selvästi osottaa, että vasta näinä aikoina, siis 1100-luvun alkupuolella tulevat karjalaiset venäläisten tiettäviin — skandinaavilaisten tiedossa he ovat olleet ainakin 800-luvulta alkaen. Että he samalla tulivat Novgorodin liittolaisiksi, se ehkä osottaa, että he eli osa Laatokan rantamilla asuvaa Karjalan heimoa, eivät katsoneet voivansa hämäläisiä vastaan yksinään pitää puoliaan. Turvausivatpa siis liittoon, joka samalla tiesi oman itsenäisyyden rajotusta.

Olkoon miten hyvänsä, uskollisesti he täyttivät liittolaisvelvollisuuttansa. Jo v. 1149 näemme heidät novgorodilaisten ja monien muiden kera Kievin suurruhtinaan sotajoukossa, kun lähdettiin Suzdalia vastaan. — Karjalaisia siirtyi varmaan näihin aikoihin Nevan eteläpuolelle Inkeriin, siten täyttäen hämäläisten jättämän tyhjän sijan.**)

Kun Ruotsin hallitsija vuosia myöhemmin (v. 1157) tekee ristiretken Suomeen ja vallottaa maan lounaisosan, ei ole kumma, että venäläiset ja karjalaiset kaikin voimin pyrkivät estämään uuden yhteisenä pidetyn vihollisen etenemistä. V. 1178 »kuroonit» (karjalaiset) hyökkäsivät Lounais-Suomeen ja veivät muassaan kristityn seurakunnan johtajan Rodulfin sekä surmasivat hänet kotiseuduilleen tultuaan. Hämäläisiä vastaan lähti Novgorodista Vyshata Vasilinpoika ja palasi tuoden sotavankeja. Seuraavana vuonna (v. 1187) tehtiin huomattava retki itse Ruotsinmaahan. Viholliset polttivat Almarstäket-nimisen piispankartanon, jossa Upsalan arkkipiispa Johannes surmattiin. Sitten edettiin Sigtunan kaupunkiin, joka ryöstettiin ja hävitettiin maan tasalle. Näitä vihollisia sanotaan toisissa lähteissä pakanoiksi, toisissa karjalaisiksi, muutamissa virolaisiksi. Kaikitenkin sotavoima oli melkoinen, sillä Sigtuna oli tähän aikaan Ruotsin ehkä tärkein kaupunki. Mutta ennen kaikkea olivat hämäläiset kukistettavat! V. 1191 tekivät novgorodilaiset ja karjalaiset yhteisen retken Hämeen maahan, hävittivät sitä tulella ja miekalla sekä teurastivat karjaa. Ja v. 1198 olivat venäläiset taaskin liikkeellä: tulivat Aurajoelle ja polttivat Turun kaupungin.

Ei ole mitään varmoja todisteita siitä, olisiko jo tähän aikaan levitetty kristinuskoa veronalaisten Vienan ja Aunuksen suomalaisten keskuuteen. Vasta tämän vuosisadan lopulla perustettiin Suhonan

*) »Втож: лѣт: ходиша Корѣла на Емь, и отъбѣжаша, в лойвѣ избили.» — Kummatko pakenivat, se ei selviä kertomuksesta.

**) Täällä heidän jälkeläisiään vielä nytkin elää, nimenään »Inkerikot», »Karjalaiset» ja »Izhory».

ja Vienan yhtymäkohdalle Gledenin luostari. Tarinan mukaan olisi tämän vuosisadan loppupuolella perustettu myös Paleostrovskijn luostari Äänisen pohjoisperukkaan. Tähän tuskin kuitenkaan voi myöntyä. Luonnollista muuten on, että kristinusko venäläisten siirtolain kautta levisi johonkin määrin näiden likimpään ympäristöön. Novgorodin piispa Nifont (1130—1156) määräsi tshuudeille, bolgaareille ja polovtsheille 40 päivää rukouksen- ja paastonaikaa, ennenkuin he kasteen kautta pääsivät kirkon yhteyteen. Mahdollisesti tämä määräys on voinut tarkottaa aunukselaisiakin.

XIII vuosisadalla juurtuu Novgorodin valta lopullisesti koko Vienaan ja Aunukseen. Lännestä sitävastoin on noussut voimakkaita vihollisia, joiden torjunnassa Novgorodin urheilla ruhtinailla on täysi työ. Ja vanhat liittolaiset, karjalaiset, näyttävät arveluttavia luopumisen oireita.

Vienan suomalaisia heimoja ei ahdistettu ainoastaan lännestäpäin, vaan etelästäkin: Suzdal-Rostovista päin siirtyi yhä uusia tulokkaita Vienan yläjuoksua pitkin. Ustjug, joka v. 1212 siirrettiin nykyiseen paikkaansa oli rostovilaisen siirtolaisuuden ja vaikutuksen keskus. Tästä painuttiin sitten jokea pitkin yhä pohjosemma. Rauhallinen tämä siirtyminen ei useinkaan ollut, sitä osottavat monien »tshuudilaislinnojen» jäljet ja niihin liittyvät kansantarinat. Krasnoborskista 46 virstaa pohjoseen sijaitsevassa Tsherevkovassa Vienan rannalla säilytetään vielä erään Pietari-nimisen munkin pyhiä jäännöksiä. Tarinan mukaan oli hän vaaran uhatessa paennut 26 virstaa etelämmä, Permogoreen, mutta siinä olivat hänet tshuudilaiset saavuttaneet, hevosenhäntään sitoneet ja Tsherevkovaan vedättäneet, josta ajosta oli kuollut matkalla. Vologdan ja Vienan läänien rajalla Petropavlovskojen kirkon luona oli Iljinskijn puinen kappeli, joka tarinan mukaan on rakennettu surmattujen tshuudilaisten verille. Shenkurskin kihlakunnassa on Vienanjoen varrella tshuudilainen linnotus — ylen korkealla ja keleällä paikalla. Tässä linnassa tshuudilaiset olivat kauvan aikaa jousillaan ja pölkkyjä alasvyöryttämällä puolustaineet venäläisiä vastaan.

Bolgaarit, jotka varmaan karsaasti näkivät venäläisten tunkeumista heidän kauppatoimintansa tielle, vallottivat Ustjugin v. 1219, mutta häätyivät pian siitä luopumaan. — V. 1216 mainitsevat norjalaiset bjarmeilla olleen kotimaisen kuninkaan. V. 1222 tehty norjalainen retki, josta edellä kerroimme, on heidän viimeisensä. Luultavasti oli tähän poisjäämiseen yhtenä syynä pohjoisen Vienan köyhtyminen, seuraus Ustjugin kasvavasta kaupasta — Ustjugin, joka sai nimen Suuri Ustjug ja jonka laajasta kaupankäynnistä pohjoisten ja koillisten kansojen kera tiedettiin kertoa vielä XVI vuosisadalla.

Tataarien hyökkäys ei jättänyt Vienaakaan rauhaan. Luultavasti noin v. 1240 asettui joukko tataarien tieltä pakenevia bjarmeja (karjalaisia?) Ruijaan Malangin vuonolle. *)

Novgorodin valtapiiri vain laajenemistaan laajenee pohjan perillä. Eräässä sopimuskirjassa v:lta 1265 luetellaan sen alusmaat (volosti): »Taival kaikkine alueineen, Terzhek, Bezhitse, Gorodets, Palits, Potok, Melitsha, Shipino, Jegna, Vologda, Taipaleentaka, Kolo, Ter, Perem, Petshora, Jugra». Vähän päästä jatketaan: »Ja Dmitrij ynnä novgorodilaiset sallivat Bezhitsen ja Äänisenympäristön asukkaiden kolmen vuoden aikana käyttää lakia ja oikeutta, lähettämättä sinne tuomareita . . .»**) — Tässä esiintyy ensikerran Venäjän kirjallisuudessa Kolo (= Kuola) ja Ter (Terskoi bereg, Turjan ranta), joksi nimitetään Kuolanniemimaan (Turjanniemen) itäistä rannikkoa. Vaikka itse luettelossa ei erityisesti mainita Äänisenympäristöä, niin jatkosta selviää, että Äänisen seutukin kuuluu Novgorodin piiriin. Muuten voimme Muromskijn luostarin perustajan Lazarin testamentistakin nähdä, että ainakin Äänisen kaakonpuoliset seudut jo 1200-luvun alkupuoliskolla olivat Novgorodin alusmaata.

Vienan vallotusta jatkoivat venäläiset siirtolaiset ja kauppiaat. Niinpä eräs arvollinen novgorodilainen Svojezemtsov noin v. 1320 asettuu nykyiseen Shenkurskin kihlakuntaan ja ostaa 20,000 oravannahkalla seudun suomalaisilta vanhimmilta ***) suuren alan maata »Rostovin rajoille» s. o. Suhonaan ja Ustjugiin asti.****) Näin venäläinen yritteliäisyys ja raha täydentää aseiden puolierään jättämää työtä. — V. 1327 mainitaan eräässä suurruhtinaan kirjelmässä ensikerran Vienan posadnikka (alusmaan päällikkö) ja Vienan pajarit Holmogorissa.

Mitä tulee Aunuksen vaiheihin tällä vuosisadalla, olemme jo kertoneet, että Äänisenympäristö sai itse hoitaa lainkäyttöään ilman muukalaisten tuomarien apua. Itse Aunuksen nimi mainitaan vain yhden kerran: v. 1228 hämäläisten hyökkäyksen yhteydessä, josta edempänä enemmän. »V. 1283 tulivat saksalaiset (= ruotsalaiset) Nevaa myöten Laatokalle, surmasivat novgorodilaisia ja Äänisenympäristön kauppiaita.» Samoin tekivät he v. 1317. Tässäkin kertomuksessa Laatokan itäranta nähtävästi on »Äänisenympäristöä», minkä näimme jo v:n 1137 asetuksesta.

1200-luvulla karjalaisten olot pohjan perillä Norjan rajalla taasen herättävät huomiotamme. Lappalaisten verotus, tuottoisa kalastus

*) Malangin vuono on viivalla, joka vedetään Suomen länsirajan suuntaa Muoniojoesta mereen.

**) J. A. Sjögren, s. 348.

***) Niiden nimet olivat: »Azika (Asikka), Haraginets (?), Rovda (Rauta), Ignatets.

****) J. A. Sjögren, s. 358.

ja kauppa houkuttelivat heitä yhä lännemmä. Norjan Haalogalannin asujat saavat etuoikeuksia, koska heidän pitää vartioida itärajaa; samoin ovat Ruotsin Helsinglannissa moniaat paikkakunnat samasta syystä vapautetut sotapalveluksesta. *) Tämmöiset seikat viittaavat itäisiin vihollisiin. Kainuunmaa joutui nyt karjalaisten haltuun. Suomen Kemin asujat sanovat silloin käyneensä Venäjän Kemistä päin Kainuunmaalla kalassa, mutta seudun lohirikkaus oli heidät saanut asettumaan Suomeen.**) Vihdoin puhkeaa ilmisota lännen ja idän kesken. Karjalaiset kenties käyttivät hyväkseen Novgorodin suojelusta ja pyysivät siltä apua. Aleksanteri Nevskij, Novgorodin ruhtinas, lähetti valittamaan Norjan kuninkaan Haakon Haakoninpojalle, että Norjan läänitysmiehet Ruijassa ja karjalaiset, jotka maksoivat Novgorodille veroa, olivat riitauneet ja sotivat keskenään. Nyt v. 1251 tehtiin Norjan ja Venäjän kesken ensimäinen rauhansopimus. Sen mukaan tehtiin Ruijasta yhteisala, joka Malangin vuonosta alkaen ulottui Kantalahden pohjoisrannalla olevaan Vieljokeen asti. Tältä alalta saivat sekä norjalaiset että venäläiset veroa kantaa. Mainitaan, että kumpaisetkin verottajat saivat naapurinsa rajan likeisiltä seuduilta kantaa 50 oravannahkaa jouselta, joten näyttää siltä kuin samoja lappalaisia olisi ollut molempain verotettavana.

Tämä sopimus ei kuitenkaan rauhaa tuonut. V. 1271 ryöstävät karjalaiset ja kainulaiset hyvässä sovussa Haalogalandia ja v. 1278 ottavat karjalaiset tuntureilla kiinni Norjan kuninkaan läänitysmiehen ja tappavat häneltä 35 miestä; samallaisia retkiä mainitaan vv. 1302 ja 1311. Kuningas Maunu Eerikinpoika, joka v. 1309 peri vallan äidinisältään, valitti Rooman paaville että Norjan naapurit: karjalaiset, venäläiset ja muut pakanat ryöstäen, polttaen ja hävittäen ahdistivat hänen valtakuntaansa. V. 1323 polttivat karjalaiset Haalogalannissa valtionhoitaja Erling Vidkundinpojan kartanon, mutta senjälkeen ei heidän retkistään enää kuulu mitään.***)

Kolmea vuotta myöhemmin (v. 1326) uudistettiin Novgorodin ja Norjan kesken rauha entisin ehdoin.

Vaan käykäämme Karjalan kannaksen ja Nevan seutujen tapahtumia silmäilemään.

Sota itsepintaisten hämäläisten kera kesti edelleen. Erääsen novgorodilaisten ryöstöretkeen v:lta 1227 — samalta vuodelta kuin karjalaiset kastettiin — vastasivat hämäläiset v. 1228 uudella sotaretkellä. He tulivat laivastolla, »2000 miestä tai enemmän, Jumala tietää», ja taistelivat laatokkalaisten kera. »Ja tuli yö, ja he peräysivät saareen,

*) Ruotsin puolella suomalaiset paikannimet ulottuvat sisämaassa Piittimenjokeen asti.

**) J. R. Aspelin, Korsholman Linna ja Lääni keskiajalla, s. 13.

***) J. R. Aspelin, edell. teos, s. 17.

mutta hämäläiset olivat rannalla vankeineen ja sotivat ympäri järven satamissa ja Aunuksessa.» Mutta silloin hämäläiset, kenties kuultuaan laatokkalaisten kutsumain novgorodilaisten tulevan, jättivät laivansa, tappoivat vankinsa ja peräysivät maata myöten maahansa. Inkerikot ja karjalaiset tappoivat silloin monet, jotka olivat jääneet muista jälkeen. — Yhtä vähän menestystä oli v. 1240 Tuomas piispan Suomesta tekemällä retkellä, jonka osaniekkoina mainitaan svealaisia, norjalaisia, suomalaisia ja hämäläisiä. Siinä, missä Inkerinjoki laskee etelästä Nevaan, voitti heidät Aleksanteri Jaroslavinpoika (Nevskij). Tällöin kerrotaan, miten Pelgusij (= Pelkoinen), inkerikkojen maan päällikkö, jolle meren rannikon valvonta oli uskottu, oli rientänyt ilmottamaan Aleksanterille vihollisten tuloa. Nähtävästi inkerikotkin ottivat osaa tappeluun Novgorodin puolella. Ainakin olivat sekä inkerikot että karjalaiset muassa retkellä Itämerenmaakuntien saksalaisia vastaan, jolloin vasta perustettu Kaprion linnotus Länsi-Inkerissä vallotettiin. Ja v. 1253 kerrotaan, että karjalaiset tekivät paljon vahinkoa saksalaisten maalle Narvan takana s. o. Virossa.

Karjalaiset olivat yhä kiinteästi Novgorodin liitossa kaikkia sen vihollisia vastaan. Kun ruotsalaiset v. 1249 olivat laskeneet hämäläiset valtansa alle, niin tämä oli varmaan aiheena uusiin ryöstöretkiin karjalaisten puolelta. Jopa Rooman paavi v. 1256 (tai 1257) käskee saarnaamaan heitä vastaan ristiretkeä, valittaen, että »Kristuksen viholliset, joita tavallisesti Carialeiksi sanotaan, ynnä muut sen puolen pakanat olivat tehneet julman hävitysretken Suomeen, surmanneet paljon kristityitä, vuodattaneet paljon verta, polttaneet paljon kyliä ja viljelysmaita, saastuttaneet jumalanpalvelukselle pyhitettyjä paikkoja ja ryöstäneet monta kastettua lasta, joita he aikoivat kasvattaa pakanalliseen uskoon ja käyttää kovimpaan orjuuteen.»

Mutta sittenkin saattoi uuden voimakkaan vihollisen ilmestyminen karjalaiset niin sanoakseni tiehaaraan: nousi kysymys, kumpaanko valtaan oli liityttävä, kummanko vihollisuus oli peljättävämpi, kummanko tarjoomat edut paremmat. Ruotsin valta likeni likenemistään kaikkien karjalaisten ja Novgorodin ponnistusten uhallakin. Toiselta puolen olivat venäläiset koettaneet itse uskonkin siteillä karjalaisia itseensä kiinnittää: v. 1227 »Jaroslav Vsevolodinpoika lähetti kastamaan joukon karjalaisia, melkein kaikki ihmiset». — Valtiollinen yhteys Novgorodin kera tosin oli vielä hyvin höllä. Mainitussa v:n 1265 sopimuskirjassa, jossa luetellaan kaikki Novgorodin maakunnat, ei mainita Karjalaa. Eräässä Novgorodin ynnä Gotlannin ja Saksan kauppiaiden keskeisessä välikirjassa v:lta 1270 luvataan kauppiaille täyttä turvaa Retusaaren (nyk. Kronstadt) ja Novgorodin välisellä taipaleella s. o. Inkerissä; Novgorodin ruhtinas vastaa siellä tulevista vahingoista. »Mutta jos saksalaiset ja gotlantilaiset ovat kauppamatkoilla Karjalassa ja jos

heille siellä jotakin tapahtuu, niin sen kanssa ei novgorodilaisilla ole mitään tekemistä.» Tähän nähden ei ole helppo selvästi määritellä Karjalan ja Novgorodin keskeistä suhdetta. Luultavasti Karjala oli jonakin Novgorodin vasallimaana, omasi sisällisen itsenäisyyden, ollen ulkopoliittisessa toiminnassaan velvollinen noudattamaan Novgorodin ohjeita. Näin lie novgorodilaisia pakottanut karjalaisten suhteita järjestämään heidän oma etunsa, sillä uuden vihollisen lähetessä Karjalan uskollisuus oli tärkeä asia.

Kaiken uhallakin näytti Karjalassa voittavan puolue, mikä puolsi uutta politiikkaa Novgorodin suhteen. Kenties täällä tahdottiin nyt ruveta »ylläpitämään puolueettomuuttansa» kohdakkoin odotettavan Ruotsin ja Venäjän yhteentörmäyksen varalle. Oli miten oli, v. 1269 ilmestyivät Karjalassa ensimäiset oireet Novgorodin liiton horjumiseen: »Ja ruhtinas tahtoi mennä Karjalaan, mutta novgorodilaiset pyysivät häntä, että hän ei menisi Karjalaan, ja ruhtinas peräytti sotajoukkonsa». Seuraavana vuonna, kun varustaitiin karkotetun ruhtinaan hyökkäystä torjumaan, vielä mainitaan Novgorodin sotajoukossa olleen karjalaisia ja inkerikkoja. Mutta v. 1278 puhkeaa jo Karjalassa ilmikapina, ja nähdään tarpeelliseksi palauttaa sotavoimalla Karjala entiselleen. »Ruhtinas Dmitrij novgorodilaisten ja koko Alamaan kera rankaisi karjalaisia, hävitti heidän maataan ja otti asujat vangiksi.» *) Näin päättyi karjalaisten ensimäinen luopumisyritys.

Kun neljäätoista vuotta myöhemmin tuli 800 ruotsalaista sotimaan, puolet Karjalaan, puolet Inkeriin, niin »inkerikot tappoivat heidät, ja karjalaiset omansa ja ottivat toiset vangiksi». Toista oli v. 1293, jolloin Ruotsin valtionhoitaja Tyrgils Knuutinpoika perusti Viipurin linnan Karjalaan ja v. 1294, jolloin ruotsalaiset vallottivat Käkisalmen vanhan karjalaisen linnan. Ei kristitty Ruotsi ollut konsaan esiintynyt niin mahtavana näillä mailla. Jos mieli Novgorodin nyt säilyttää satavuotisten ponnistustensa hedelmät, ja kreikanuskon täkäläinen voittomaansa, piti jos millä keinoin saada ruotsalaiset karkotetuksi Laatokan rannoilta. Novgorodin piispa Klement teki lupauksen rakentaa kivikirkon, jos vain ruotsalaiset karkotetaan »Korelasta» (Käkisalmesta). V. 1295 lähti novgorodilainen sotajoukko linnaa vastaan, ja kun Sigge Loke, linnan päällikkö, viimein nälän pakosta teki ulosryntäyksen, niin kaatui hän kaikkine miehineen.

Tyrgils ei tahtonut jättää työtään puolieräiseksi. V. 1299 perusti hän Nevan suulle, missä Ohtajoki yhtyy Nevaan, linnan, jolle antoi nimen Landzkrona (Maankruunu). Venäläisiä tuli 31,000 miestä linnaa piirittämään, mutta hyökkäys torjuttiin. Ruotsalaiset lähtivät, jätettyään linnueeksi 300 miestä. Kun venäläiset v. 1301 tulivat uudes-

*) »Въ лѣто 6786 Князь Дмитрій съ Новгородцы и съ всею Низовскою землею, казни Корелу и взя землю ихъ на щитъ.»

taan, niin oli tämän kourallisen, lisäksi kerpukin heikontaman, mahdotonta näitä kymmeniä tuhansia torjua. Linna hajotettiin maan tasalle.

Aika näytti tulleen, jolloin Novgorodin sopi osottaa karjalaisille, kenen alamaisia nämä oikeastaan olivat. Karjala läänitettiin v. 1307 eräälle Boris Konstantinonpojalle, ja »hän rasitti koko Karjalaa ja ajoi Ruotsin turviin». Valtansa vahvikkeeksi rakensivat he v. 1310 uudestaan Käkisalmen linnan nykyiselle paikalleen. Mutta karjalaiset olivat kyllästyneet uusiin käskijöihinsä: v. 1314 he tarttuivat aseihin, vallottivat Käkisalmen ja kutsuivat ruotsalaisia avukseen. Silloin, vielä samana vuonna, lähti Novgorodin päällikkö Feodor liikkeelle, vallotti linnan sekä tappoi sen puolustajat, karjalaiset sekä ruotsalaiset.

Huonosti päättyi siis tämäkin, toinen vapautumisyritys Novgorodin vallasta. Nähtävästi ei koko Karjalan kansa ottanut siihen osaa: Laatokan itärannan eteläpuoli oli jo v:sta 1137 ollut Novgorodin alustaa, ja Nevan puolen karjalaiset, saati Vienan rannikkolaiset, olivat nekin luultavasti erillään näistä tapahtumista.

V. 1316, kun oli torjuttavana suurruhtinaan hyökkäys, mainitaan Novgorodin sotajoukossa taasen karjalaisia ja inkerikkoja. V. 1322 hyökättiin eri tahoilta turhaan Käkisalmen ja Viipurin linnoja vastaan. V. 1323 novgorodilaiset rakensivat saareen, missä Neva alkaa Laatokasta, Pähkinälinnan (Orehovets, myöh. Shlüsselburg). Ja nyt tehtiin samassa paikassa ikimuistoinen *Pähkinäsaaren rauha.* Sen mukaan jaettiin Karjala kahtia niin, että länsipuoli: Äyräpään, Jääsken ja Savon kihlakunnat, joutui Ruotsille, muu kaikki Venäjälle.

Näin onnettomasti päättyi Karjalan itsenäisyyden aika. Karjalan maa oli reväisty kahtia: saman heimon alalla seisoi nyt hallitus hallitusta vastaan, usko uskoa vastaan. Kummakos, jos tästä lähtein vierauttiin yhä enemmän toisistaan, unohdettiin entinen yhteisyys ja heimolaisuus. Tätä seuraavina aikoina saammekin nähdä, miten entiset veljekset, saman heimon lapset »venäläisinä» ja »ruotsheina» taistelevat toisiaan vastaan, raatelevat toistensa maita.

Vasta 1200-luvulla tekivät venäläiset ensimäiset vakavat yritykset levittää uskoaan Karjalaan. Että v. 1227 paljon karjalaisia kastettiin, on ennen kerrottu. Tällä vuosisadalla lienee myös perustettu Valamon luostari, ainakin ennen v:tta 1251, jolloin Valkeajärven ruhtinas Gljeb Vasilkonpoika pyysi Valamon esimiestä lähettämään arvollista munkkia johtajaksi perustamaansa Ustshehonskijn luostariin. Sjögren olettaa perustamisvuodeksi 1229. Luultavasti on tämä aika nähnyt myös erään toisen luostarin syntymisen, nim. Paleostrovskijn Äänisen pohjoisperukkaan; ainakin se on nuorempi 1300-luvulla perustettuja Muromskijn ja Kargopolen luostareja. Muita luostareja, paitsi

osin aikaisempia Laatokanlinnan, Tihvinan, Vologdan ja Ustjugin, ei tällä vuosisadalla syntynyt. Vastamainittu Ustshehonskijn luostari perustettiin v. 1251 liki Valkeajärveä. — Että muuten tämä opinlevitys karjalaisten kesken oli kovin pinnallista eikä koskenut kaikkea likeistäkään Karjalaa, näkyy siitä, että edellämainittu inkerikkojen päällikkö Pelkoinen (v. 1240) kertoman mukaan tosin itse oli kastettu, mutta hänen sukunsa oli vielä pakanoita. Ja samaa todistaa karjalaisten valmeus luopumaan uskonveljistään novgorodilaisista, jopa liittyäkseen toisuskoiseen naapuriinsa lännessä. Ennen kaikkea todistavat tämänaikaisen kääntymisen löyhyyttä ne viralliset kertomukset karjalaisten uskonnollisesta tilasta, mitkä annettiin 1500-luvun alussa ja joista enemmän edempänä. Novgorodilaisten tapana ei ollut rasittaa alusmaidensa pakanoita liian jyrkillä, väkivaltaisilla toimenpiteillä uskonnon asioissa. Henrik Lättiläinen sanoo kronikassaan: »Venäjän ruhtinailla on se tapa, että kun he ovat jonkun kansan voittaneet, niin eivät pakota sitä kristinuskoon, vaan kiskovat siltä veroa ja rahaa».

III. Pakanuuden poistamisen aika (1323—1617).

Jos edellinen kausi oli ratkaisevasti alistanut Aunuksen ja Vienan Novgorodin alle, niin seuraavat vuosisadat olivat henkisillä siteillä yhä lujemmin liittävät mainitut maakunnat Itä-Euroopan piiriin. Ortodoksinen kirkko saavuttaa vähitellen lujan jalansijan, ja liittyen mitä kiinteimmästi maalliseen valtaan täydentää se tämän vallotusta, sovittaen uskonnon avulla käskijän ja käskettävän välejä.

Ennenkuin käymme lähemmin katselemaan tätä kirkon työtä, täytyy meidän ensin luoda pikainen silmäys tämän ajan valtiollisen historian piirteihin.

Vienanjoen mailla jatkuu sotaista kilpailua Novgorodin ja Moskovan (sekä Ustjugin) kesken. Jugrassa kulkevia novgorodilaisia ryöstävät ja tappavat ustjugilaiset vähän väliä, niinpä vv. 1323 ja 1329. Itse Vienassa eivät eläjät vieläkään näytä tottuneen kaikkeen, koska posadnikanpojan Luka Varfolomeijev'in vallotusretki jokea pitkin v. 1342 päättyi tekijänsä surmaan. Myöhemmin, 1370-luvulla kerrotaan vienalaisten tehneen vastaryöstöretkiä suurruhtinaan maihin Volgan varsille, josta teosta Novgorod vaati heiltä sakkoa 5000 ruplaa. »Suuri Novgorod» yhä jaksoi ylläpitää valtaansa pohjolassa: kun vienalaiset v. 1397 liittyivät Moskovaan, jonka suuriruhtinas oli luvannut heitä puolustaa Novgorodia vastaan, niin saivat he hairahduksensa kalliisti maksaa: sakkona otettiin 2000 ruplaa ja 3000 hevosta, »sillä kaikkia novgorodilaisia yhteensä oli 3000 miestä». — Tämä kuva ei seuraavalla vuosisadallakaan näytä alussa muuttuvan. Hävitysretkiä tehdään yhä edelleen. Niinpä ustjugilaiset ja vjatkalaiset v. 1417 polttavat Jemtsan

ja Holmogorin, v. 1419 tulee norjalaisia (500 miestä) sodittamaan Varsugan »karjalaista pogostaa» (Turjanniemen etelärantaa) ja Taipaleentaan rantapaikkoja, polttaen 3 kirkkoa; v. 1425 saavat ustjugilaiset maksaa sakkoveroa — 50,000 oravan- ja 2080 suopelinnahkaa — Vienan hävittämisestä. Karjalaisten mainitaan v. 1444 tehneen retken Norjaa vastaan ja voittaneen. Kostoksi tulee seuraavana vuonna skandinaaveja ryöstämään Nenoksaa Vienanmeren rannalla.

Mutta Novgorodin valta likeni loppuaan. Shilengan tappelussa v. 1471 voitti 3970 ustjugilaista ja vjatkalaista 12000 novgorodilaista. Siitä seurasi, että suurruhtinas anasti Vienanjoen idänpuolisen maan, johon seuraavana vuonna liitti Suur-Permin. Kun vähää myöhemmin — v. 1478 — itse Novgorod lopullisesti alistettiin Moskovan herruuteen, niin sen mukaan koko Vienanmaakin joutui Moskovan alle. Silloin muutti paljon kansaa uutta herruutta pakoon pohjoisiin maihin, ja arvattavasti venäläistyminen sen johdosta sai suuren vauhdin.

Vielä 1400:luvun alkupuolella olivat Vienanmeren rannikot yltympäri *karjalaisen väestön* hallussa. Tiedetään, että v. 1417 Vienanjoen suulle perustettu »Karjalan Nikolain luostari» sijaitsi karjalaisten keskessä, ja olemme nähneet, että v. 1419 kerrotun norjalaisen retken yhteydessä mainitaan Varsugan »karjalainen pogosta» itään Kantalahdesta. — Milloin yleensä entinen suomalaisuus Vienanjoen mailta ja Vienanmeren rannoilta on hävinnyt, siitä emme voi tarkempaa ajanmääräystä ilmottaa. Jonkinlaista huomiota ansaitsee mielestämme kuitenkin Venäjällä v. 1741 sotavankina olleen ruotsalaisen överstin P. Schönströmin kertomus siitä, että vielä silloin kuuli murteellista suomea Kargopolen (= Aunuksenläänin itäisin osa) ja Vagan (Vagajoki laskee lännenpuolelta Vienanjokeen sen keskijuoksulla) seuduilla, Äänisjärven ja Laatokan ympärillä sekä Aunuksen kaupungissa. *) Että vielä 1700-luvulla mahdollisesti oli siellä täällä suomalaisia kielisaaria, todistaa entisten karjalaisten ja tshuudilaisten kylien maininta mainitussa asuttujen paikkojen luettelossa (v:lta 1861). Tuskin näiden kylien alkuperäisen kansallisuuden muisto olisi pysynyt näin elävänä virallisissa asiakirjoissa, jos kylien venäläistyminen olisi tapahtunut jo hyvin monta vuossataa sitä ennen. Varmaan merenrannikko ja Vienanjoen-vartiset rantakylät ensin joutuivat vieraan vaikutuksen alaisiksi ja sisämaat vasta vuosisatoja myöhemmin. Jos, niinkuin luulemme, Vienanmeren rannat vielä 1500-luvulla olivat karjalaisten hallussa, niin ei ole mitään kummasteltavaa, jos sisämaassa Vienanjoen ja Äänisen välisillä salomailla vielä 1700-luvulla on ollut suomenkielisiä kyliä.

*) Vielä nytkin on kansankieli Pudoshin kihlakunnassa nykyistä Aunuksen lääniä (Äänisen itäpuolella) melko suomensekainen, es. maltaju, kehtaju, tundaju (= maltan, kehtaan, tunnen), uluidala (= ulvoi), lipsutaijet (= lipsuttaa), korba, maksa, mandera j. n. e. Ks. J. A. Sjögren. s. 510.

Lännempänä, Laatokan ja Kainuunmailla, tapahtuu tällä kaudella suuria muutoksia.

Pähkinäsaaren rauhan jälkeen alettiin Laatokan puoleista Karjalaa käyttää liettualaisten ruhtinaiden läänityksenä. V. 1333 annettiin Laatokanlinna, Pähkinälinna, Käkisalmi ja Karjala sekä puoli Inkeriä Narimont Gediminpojalle. Mutta Novgorodin alaiset karjalaiset eivät tyytyneet uusiin oloihinsa, he tekivät vielä kolmannen ja viimeisen yrityksen liittyäkseen läntisiin, onnellisemmissa oloissa eläviin veljiinsä. V. 1337 kronikka kertoo: »Tänä talvena karjalaiset salaa kutsuivat ruotsalaisia ja tappoivat paljon venäläisiä, novgorodilaisia ja ulkomaan kauppiaita Laatokassa ja muita kristittyjä Karjalassa; mutta itse he pakenivat ruotsalaiseen kaupunkiin (Viipuriin) ja senjälkeen he tappoivat monta kristittyä ruotsalaisessa kaupungissa». Seuraavana vuonna (v. 1338) »ruotsalaiset kävivät paljon sotaa karjalaisten kera Äänisenympäristössä. Sittemmin he polttivat myös Laatokan esikaupungin, johon tulivat, mutta kaupunkia eivät vallottaneet . . .» Novgorodilaiset puolestaan tekivät kostoretken läntiseen Karjalaan. V. 1339 uudistettiin vanha Pähkinäsaaren rauha: karjalaisten viimeinen yritys vapautua Novgorodin ikeestä oli päättynyt samoin kuin edellisetkin.

Pohjosessa toi Pähkinälinnan rauhansopimus vielä vähemmän kuin Laatokan rantamilla pysyväistä rauhotusta. Sopimuksen mukaan oli valtioraja kulkeva Nilsiän kohdalta länteen ja päättyvä Kainuunmereen (Pohjanlahden pohjoisin osa) nykyisen Pyhäjoen tienoilla. Mutta kun suomalainen asutus levisi etelästäpäin pohjoseen, ei Ruotsin hallitus näitä uutisasukkaita jättänytkään vieraan vallan alle, vaan valtiorajasta huolimatta levitti valtaansa näiden kautta yhä ylemmä erämaihin. Ja kerrotaanpa, että Upsalan piispa Hemming kastoi v. 1345 Torniossa paitsi lappalaisia myös karjalaisia, jotka asuivat Oulussa, Kemissä ja Simossa. Karjalaisten sanotaan siihen aikaan liikkuneen kauppamatkoillaan pitkin Pohjanlahden rantoja aina Ulvilaan (nyk. Pori) asti. Tällaiseen eivät novgorodilaiset tietenkään voineet tyytyä. V. 1377 kerrotaankin heidän retkestään Oulunlinnaa *) vastaan, jolloin seistiin monta päivää linnan edustalla, vallotettiin esikaupunki, ryöstettiin kaikki likiseudut ja saatiin paljon vankeja. Pitkin XV vuosisataa jatkuu sitten venäläisten ja karjalaisten tekemien Pohjanmaalle suunnattujen ryöstöretkien kamala sarja. V. 1415 kerrotaan, miten Oulunsaloon oli tullut joukko venäläisiä kauppaa tekemään siellä olevien turkulaisten y. m. kauppiasten kera. Mutta eräänä päivänä he kavalasti hyökkäsivät näiden kimppuun, ryöstivät turkulaisilta tavaraa 3,000 ruotsinmarkan arvosta ja surmasivat tai veivät

*) Varmaan se »uusi linna», jonka venäl. aikakirja kertoo »karjalaisten seitsemän kymmenysmiehen» rakentaneen v. 1375.

vangiksi paljon ihmisiä. V. 1431 lähti eräs Ivan Lashtshinskij Novgorodista vienalaisten kera »kainulaisia» vastaan. Kemin, Iin ja Limingan maille tehtiin v. 1454 Venäjän puolelta kauhea hävitysretki huolimatta siitä, että kahta vuotta aikaisemmin oli sovittu 9-vuotinen välirauha Ruotsin ja Venäjän kesken. Ja v. 1461 tultiin uudestaan: kun pohjalaiset olivat lähteneet Lappiin, tulivat venäläiset, vannoivat p. ristin kautta, että rauha oli tehty 7 vuodeksi ja sitousivat sitä vilpittömästi noudattamaan. Kolmantena yönä tämän jälkeen he karkasivat kemiläisten päälle, joita oli 80, surmasivat heidän poronsa ja hävittivät muun omaisuuden. Sitten hyökättiin Kemiin ja Iihin, joissa surmattiin miehet, vaimot ja lapset. Vielä tuhoavampi oli v. 1478 tehty retki. Oltuaan koko talven kaupanteossa Pohjanmaalla, lähtivät venäläiset keskipaaston aikana omalle maalleen, vannottuaan, että rauha edelleenkin tulee säilymään. Mutta kun pohjalaiset olivat lähteneet sisämaassa oleville kalavesilleen, tulivat viholliset, hävittivät maata, surmasivat, kiduttivat tai veivät vankeuteen miehiä, vaimoja ja lapsia. Tämä »Kainuun sotajoukko» lahjotti sitten palattuaan ryöstömatkoiltaan 8 kirkonkelloa Solovetskin luostarille.

Vähää myöhemmin eli v. 1495 alkoi suurruhtinaan ja Ruotsin kesken ilmisota, joka tuntui laajalta Laatokan ja Äänisenkin mailla. Sill'aikaa ruhtinasveljekset Ushatij sotajoukkoineen, jossa oli Ustjugin, Vienan, Äänisen ja Vagan miehiä, kulkivat pitkin rannikkoa Ruijaan ja jatkoivat matkaansa Lapin kautta »Kymmenen virran maalle». Venäläisen aikakirjan mukaan olivat hävitettyjen seutujen nimet: Tornio, Kemi, Kello, Oulu, Siikajoki, Lumijoki, Haukipudas, Polna(?) ja Liminka.

Sataa vuotta myöhemmin leimuavat sodan liekit taasen korkeina Karjalassa. V. 1573 ryntäsi Savonlinnan vouti Yrjö Maununpoika huovien ja talonpoikien kera rajan yli »Venäjälle» ja hävitti maata 30—40 peninkulman laajuudelta. V. 1580 vallotettiin Käkisalmi ja oli 17 vuotta Ruotsi-Suomen käsissä, kunnes se Täyssinän sopimuksen mukaan v. 1597 palautettiin. Seuraavana vuonna (v. 1581) samosi Savonlinnan haltija Klaus Fleming Hermaninpoika 10 keveän kanuunan ja 1,500 miehen kera, joista suurin osa oli talonpoikaisia suksimiehiä, Käkisalmen lääniin ja sieltä Tulemajärvelle ja Aunuksenmaahan, jossa hävitettiin maata aina Aleksandro-Svirskijn luostariin asti Syvärin rantaa myöten. Viidentenä viikkona palattiin Salmin ja Sortavalan kautta Savonlinnaan. Kesällä tehtiin Käkisalmesta jaloin useampia retkiä: toisella ryöstettiin Sermaksen satama, toisella poltettiin Valamon luostari. Venäläiset puolestaan eivät hekään karjalaisia säästäneet: v. 1582 kerrotaan heidän partiojoukkojensa 17 kertaa läpikulkeneen Käkisalmen läänin, polttaen talot ja surmaten kaikki asujat, jotka eivät suostuneet muuttamaan Venäjälle.

Pohjosessa taas tapahtui: Vuosina 1574—1592 tehtiin Venäjän puolelta melkein joka vuosi hävitysretkiä Suomeen. Varsinkin Oulujärven ympäristöä hävitettiin: kaikki asukkaat surmattiin ja konnut pantiin autioksi. Suomen puolelta hyökättiin v. 1579 Vienanmeren rannoille ja voitettiin vojevodi (päällikkö) Ozerov, joka tappelussa kaatui kaikkine miehineen. Hänen seuraajallaan, Anitshkovilla oli parempi onni. Kun v. 1580 hyökkäsi rajan yli »3000 kainulaista muukalaista» ja kävi piirittämään Jyskyjärven paalulinnaa, niin 3-päiväisen piirityksen jälkeen hyökkääjät voitettiin ja kaksi heidän päälliköistään kaatui. Nyt ruvettiin Vienassa rakentamaan linnotuksia. V. 1582 varustettiin Kuola paalulinnotuksella ja Solovetskin luostari ympäröitiin — munkki Trifonin suunnitelman mukaan — kivimuurilla, joka työ vaati valmistuakseen 12 vuotta (v:sta 1584 alkaen) *). Sumakin linnotettiin (v. 1586) ja sen maavallille pystytettiin 6 puista tornia.

Tämä olikin tarpeen. V. 1589 nousi pohjalaisten johtajaksi kuuluisa Juho Vesainen, talonpoika Yläkiimingin Alavesan talosta. Kerallaan 700 miestä (toisen ilmotuksen mukaan vain 90) saapui hän Kantalahden edustalle. Pietarinpäivän edellisenä yönä hyökkäsi hän kylään. Hyökkäys oli tuhoisa, m. m. 2 kirkkoa poltettiin. Sitä paitsi hävittivät he »Kuolan kihlakunnan kunnat Koudan, Umman, Kieretin ja monta muuta meren rannalla sijaitsevaa kylää, sitten he kääntyivät Kemin kihlakuntaan ja hävittivät siellä kaikki talot. Senjälkeen he palasivat kotipaikoilleen Kemijokea ylös.»

Tämän hävityksen johdosta lähetettiin Solovetskiin 500 apumiestä ja kostoretkelle Suomeen ryntäsi 1,300 miestä. — Heidän raivotessaan Pohjanmaalla, teki Vesainen joukkoineen toisen retken (v. 1590), tällä kertaa Jäämeren rannoille. Sillä retkellä poltettiin Petsingin luostari ja surmattiin sen esimies, 50 munkkia ja 65 luostarinpalvelijaa. Kolmantena joulupäivänä tehtiin rynnäkkö Kuolanlinnaa vastaan, mutta siinä heidät voitettiin, 60 miestä kaatui, muut pääsivät veneillä pakoon Tulomajokea ylös. — V. 1592 hyökättiin 1500 miehen joukolla uudelleen Karjalaan, jolloin turhaan yritettiin vallottaa Suman linnaa. Mutta samana vuonna myöhemmin onnistui Sven Baggen johtama retki paremmin: Suma vallotettiin ja kuljettiin pitkin rannikkoa Kemiin asti, hävittäen säälimättä — suolakeittimöt, viljavarastot, kylät, talot, kirkot.

Lyhykäisen rauhanajan oltua, jonka aiheutti Täyssinän rauha (v. 1595), syttyi sota uudelleen. Käkisalmi vallattiin 1611, ja seuraavana vuonna (v. 1612) tehtiin retki Pohjois-Aunukseen: poltettiin Repolan, Tsholkan, Roukkulan, Kiimasjärven, Jyskyjärven ynnä muita kyliä. Hannu Munck, joka savolaisten knihtiensä kera puolusti vasta

*) Muuri on säännöttömän viisikulmion muotoinen, ympärys — 1088 metriä korkeus — 10,7—12,8 m., leveys — 6,4 m.; muurilta nousee 8 tornia.

voitettua Käkisalmen lääniä, teki v. 1614 retken Aunukseen. Laatokallakin kahakoitiin: täällä oli saimalaivasto ylläpitämässä yhteyttä vallotettujen Pähkinälinnan ja Laatokanlinnan välillä, mutta venäläiset sitä alinomaa ahdistelivat.

Kemin Karjalaankin tekivät »ruotsalaiset» — venäläisen kronikan mukaan — sotaretken (v. 1611), ja veneillä mentyään Kemijoen suulla oleviin Kusavoin saariin, he turhaan yrittivät luostaria vallottaa. *) Kun Suman linnaan silloin saapui Moskovasta apuväkeä, niin viholliset vetäysivät Äänisen puolelle ja hävittivät Tulvojan kuntaa. Mutta Suman päälliköt Liharev ja Besednikov ajoivat heitä takaa ja karkottivat yli rajan. Pohjan perillä tehtiin välirauha, v. 1614, jolloin päättyivät nuo n. s. »varastussotien» kaameamuistoiset ajat.

Stolbovan rauhassa v. 1617 luovutti Venäjä Ruotsille Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin, johon jälkimäiseen kuuluivat nykyiset Käkisalmen, Kurkijoen, Sortavalan, Salmin, Ilomantsin, Liperin ja Pielisjärven kihlakunnat ynnä Raudun pitäjä ja Repolan pogosta. Aivan näin laajana Käkisalmen lääni ei kuitenkaan Ruotsille joutunut. Kauvan aikaa riideltyä rajankäynnistä, saivat venäläiset edelleen pitää Unijärven, Repolan ja Porojärven, joista paikoista oli enimmän kinasteltu.

Nykyinen Aunuksen lääni oli XV, XVI ja XVII vuosisadoilla osana »Äänisen viidennestä» (s. o. Novgorodin maan viidettä osaa). »Äänisen viidennekseen» kuului kaikki Laatokan, Äänisjoen ja Vienanmeren välinen maa, vaan ei Kargopolen seutu. Tätä viidennestä sanottiin myös »Äänisen-takaisiksi pogostoiksi». V:sta 1137 alkaen oli tämä maa (alussa tietysti vain Novgorodin alainen osa sitä) Novgorodin piispanistuimen alustaa. Talonpojat, joita sanottiin »Sofian linnan talonpojiksi»**), maksoivat Novgorodin arkkipiispalle veroa sekä luonnossa että rahassa ja olivat hengellisen lainkäytön alaisia. Täten täkäläiset asujat välttyivät Laatokan pohjois- ja lännenpuolisen Karjalan isäntien sorrosta. Suomessa riehuvat sodat eivät nekään pitkiin aikoihin syvemmälti koskettaneet Aunusta — vasta 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alulla niiden laineet rajummin tulvehtivat tännepäin. Tämän verrattaisen rauhaisuuden syy, seudun loittoisuus ajan sotatanterista, selittää myös sen

*) Tarina kertoo, että he, nähtyään Solovetskin tornien päivänpaisteessa kimaltelevan, lausuivat: »Et suinkaan siinä kauvan enää loista.» Mutta samalla oli koko sotaväki Neitsyt Maarian ihmeellisestä voimasta muuttunut kiviksi, ja siten pelastui luostari hävityksestä. (Ks. J. W. Juvelius, Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta, s. 64. Suomen Muin. Yhd. Aik. X.)

**) Софійскіе дворцовые крестьяне — Novgorodin Sofiantuomiokirkon mukaan.

hiukan oudostuttavan ilmiön, että Aunuksen ja Äänisen nimet, niinkuin olemme nähneet, niin ani harvoin esiintyvät tämän ajan aikakirjoissa. Tällä aikakaudella ainoastaan eri luostarien perustamisiin liittyvät tarinat valaisevat johonkin määrin näiden syrjäseutujen kehitystä.

Olemme jo ennen maininneet Valamon ja Paleostrovskijn luostarien perustamiset XIII:lla vuosisadalla. Seuraava vuosisata näkee koko joukon uusia erakkoloita syntyvän. Noin 1350 perustettiin Muromskijn luostari Äänisen kaakkoisrannalle. Sen perustaja kertoo alussa kärsineensä seudun tshuudeilta ja lappalaisilta vainoa, mutta lopuksi antoivat moniaat heistä kastaa itsensä. Samoihin aikoihin (ennen 1368) syntyivät Kargopolen luostari (munkki Joannin perustamana) ja — noin 45 virstaa Kargopolesta luoteesen — Tshelmozerskijn luostari, jonka perusti Kyrillo. Nekin luostarit rakennettiin pakanallisten tshuudien keskuuteen. Näemme siis, että vielä näin myöhään oli nykyisen Aunuksen läänin Äänisen idänpuolinen osa kastamatonta kansaa. Toinen lienee ollut luultavasti jo 1200-luvulla perustetun Paleostrovskijn ympäristön laita. Tämän ympäristöltä mainitaan jo v. 1375 Kuusirannan (Kuzarandskij), Tulvojan, Sungun ja Vymotshenin pogostat.

XV vuosisadalla leviää ortodoksinen oppi luostarien tuomana Vienanmeren rannoille saakka. V. 1490 perusti psadnikanpoika Ivan Klimentjev Klimentskijn luostarin Äänisen pohjoisrannoille. Sitä ennen v. 1439, panivat uikujokelainen Herman ja valamolainen Savvatij alun suurelle Solovetskin luostarille Vienan meressä, jonka kuitenkin vasta tulvojalainen Zosima v. 1436 varsinaisesti perustaa. Tämä muodostui ei ainoastaan ortodoksisuuden vaan myös Venäjän valtiollisen mahdin keskukseksi tuonne Pohjan perille. — Ennen on mainittu Karjalan Nikolain luostari, joka perustettiin v. 1417.

Uuden uskon lujittamista tarkottanevat myös Novgorodin arkkipiispan käynnit näissä pohjoisissa maissa. Niinpä mainitaan v. 1419, että arkkipiispa Simeon matkusti seurueineen Karjalassa, ja v. 1446 tapahtui samanlainen korkea käynti Taipaleentakana. Epätietoista on koskettivatko nämät matkat myös Aunuksen maata.

XVI vuosisata antaa meille tilaisuuden luoda silmäyksen kolmesatavuotisen käännytystyön hedelmiin.

V. 1534 lähetti Novgorodin arkkipiispa Makarij kirjeen Vatjan viidenneksen asujille Toldogan, Izheran . . . tshuudilaisille, jossa hän sanoo: »he (tshuudilaiset) uhraavat tshuudilaisten arpojain (»arbui») inhottavissa rukouspaikoissa ja hautaavat ruumiit kumpuihin ja kalmistoihin samojen arpojain kera . . . ja kutsuvat niitä lapsensynnyttäjäin luo, ja nämät arpojat antavat omalla tavallaan lapsille nimet . . . Me olemme käskeneet, että arpojat ja heidän oppilaansa kutsutaan sikäläisen papin luo opetettavaksi. Ja tottelemattomista teidän pitää ilmottaa sem-

Muinaiserakko Laatokalla.

moisille pajarinlapsille, joiden luona asuu kristittyjä, että he heidät kiinniottaisivat ja meille lähettäisivät.» — Samana vuonna lähetti Makarij Venäjän suurruhtinaalle kertomuksen, jossa mainitsi, että oli »saanut kuulla harjotettavan epäjumalallista viettelystä (kumirskaja preljestj) Suuren Novgorodin alueella Vatjan viidenneksessä, tshuudilaisten, inkerikkojen kesken ja Iivananlinnan ja Jaaman, Korelan (=Käkisalmen), Kaprion, Laatokan ja Pähkinälinnan kaupunkien ympärillä ja pitkin koko Varjaagin merta ja kaikkia rannikkojokia Saksan ja Liivin rajasta ja Narvan joesta Nevan jokeen ja Nevasta Siestarjokeen ruotsalais-saksalaisten rajaan ja koko Karjalan maassa Kononsaareen asti ja Nevan suuren järven (= Laatokan) takana saksalaisten rajaan Kajaanin luo ja Pielisen ympärillä Lieksan jokeen ja jylhään Lappiin asti ja Nivan suuren järven ympärillä . . . Ja näissä seuduissa näkymätön vihollinen, perkele, viettelee ihmisiä, niin että he, vaikka ovat kristittyjä, säilyttävät esi-isiensä vanhat tavat. Heidän esi-isänsä olivat ennen epäjumalanpalvelijoita, niinkuin oli laita koko Venäjällä kristinuskon tuloon asti . . . Näinä heidän inhottavina rukousesineinään ovat metsät, kivet, joet, suot, lähteet, vuoret, kummut, aurinko, kuu, tähdet ja järvet; sanalla sanoen he palvovat ja kunnioittavat jumalinaan kaikenmoisia luotuja kappaleita ja uhraavat pahoille hengille verisiä uhreja, härkiä, lampaita ja kaikenmoisia eläimiä ja lintuja. Olemme myös kuulleet, että muutamat salaa tappavat lapsiaan, ja viskaavat pyhimysten kuvia tuleen ja kaikelleen mielittelevät perkelettä ja käyttävät monta manausta, juuri kuin pahahenki keskustelisi heidän kerallaan . . .» Ja arkkipiispa Makarij lähetti pappinsa, munkki Iljan, vihkiveden ja paimenkirjeensä kera, hävittämään epäjumalallisen viettelyksen. Ja sitten kun hän arkkipiispa Makarijn siunaamana oli lähtenyt

matkalle ja löytänyt paikat, niin rukoili . . . ja alkoi hävittää epäjumalallisia viettelyksiä ja inhottavia rukouspaikkoja, maahanhakata ja polttaa metsiä, viskata kiviä veteen, ja antaa pyhällä kasteella tietoa niille, jotka eivät olleet kastetut. Mutta vanhojen ja keski-ikäisten miesten ja naisten joukosta ei kenkään hirvennyt kättään nostaa näitä rukouspaikkoja hävittääkseen, koska niitä muka perkele varjeli; sillä jos joku niihin koskisi, niin perkele hänet tuhoisi ja tappaisi: niin suuri oli heissä pahan vihollisen valta. Ja kun pappi tuli ja vihkivedellä pirskotti ja rukoili, niin he hävittivät rukouspaikkansa saamatta vähintäkään vahinkoa; ja tämän ihmeen nähtyään vastaanottivat he ilolla Jumalan sanan ja kirosivat viettelyksensä, vaikka ennen olivat papille pahennusta tuottaneet.»

Seuraavana vuonna (v. 1535) »lähetti Makarij saman Ilja-munkin samoihin paikkoihin, missä ennen oli kulkenut, lujittamaan ortodoksista uskoa; ja niissä paikoissa, missä hän ei ollut käynyt, käski arkkipiispa hänen nyt »hävittää tshuudilaiset pitämykset, että heidän naisensa eivät leikkaisi tukkaansa, eivätkä kantaisi päässään ja hartioillaan ruumiiden kuolinvaatteiden näköistä pukua (s. o. huntua), vaan kiroisivat manauksensa — sillä sellainen oli tapa tshuudilaisilla, inkerikoilla ja koko Karjalassa . . . Ja hän poisti ylipappinsa käskyn ja jumalallisen säännön mukaan kaikki nämät ilkeät tavat, käski heidän kasvattaa tukkansa ja peittää päänsä, ja opetti heitä jumalallisen opin mukaan tätä kaikkea tekemään, niinkuin kristittyjen ihmisten sopii.»

Samansisältöisen kirjeen kirjotti v. 1548 Novgorodin arkkipiispa Feodosij tshuudilaisen maan virkamiehille. *) — Tästä asiakirjasta selviää, että samaan aikaan kuin Suomessa uskonpuhdistus tekee tuloaan ja ilmestyy kansankielinen Uusi Testamentti, eivät Venäjän alaisissa suomalaisissa edes tärkeimmät uskonnolliset toimitukset, kuten esim. kaste, olleet päässeet jokapaikkaiseen, saati yksinomaiseen käytäntöön. Kansan uskonnollinen elämä kulki täällä parhaastaan vielä vanhaa latuaan: entiset oli papit, entiset rukouspaikat, uhrit, koko pakanallinen jumalanpalvelus. Täällä ei ollut ketään pyhän Stefanin-moista kansanvalistajaa, joka olisi kansalle sen omalla kielellä selvittänyt uuden uskon sisällystä. Ja jos olikin joku Feodor Zidenov ja kenties muitakin, unohtuneita, niin heidän työstään ei voinut olla pysyvämpää hyötyä, sillä nähtävästi oli liian paljon niitä, jotka semmoisista hankkeista ajattelivat samoinkuin monet Stefanin aikalaiset.**)

Tällä vuosisadalla oli tullut Jäämeren lappalaisten vuoro päästä ortodoksisen kirkon lapsiksi. V. 1526 »tuli rannikkolaisia ja lappalaisia

*) M. Akiander, Utdrag ur ryska annaler, s. 173—177.

**) »Mutta vähämieliset sanoivat: Miksi hyväksi on muodostettu syrjäänin aakkoset? Miksi on kirjotettu syrjääniläiset kirjat? Ennen syrjääniläisillä ei ollut kirjotusta. Mitä varten heille, joilla ammoin ei ollut omaa kirjotusta ja jotka ovat eläneet ilman sitä, pitää keksiä kirjotus.»

valtameren luota Kantalahdelta, Nivajoen suulta, jylhästä Lapista» suurruhtinaan luo Moskovaan ja pyysivät pappeja, kastetta ja kristinuskon opetusta. Heille lähetettiinkin kaksi pappia, jotka vihkivät kirkon ja kastoivat monta lappalaista. V. 1532 tuli taasen »lappalaisia Muurmanin meren luota, Kuolajoelta, Tulomalta» anomaan samaa kuin edellisetkin. Silloin työnnettiin uusia pappeja, jotka kastoivat monta lappalaista Pyhänniemen (Svätoi Nos) takana. *) — Vähää myöhemmin pyhä Trifon alotti toimintansa Turjanniemellä, rakensi kirkon ja luostarin Petsinkiin (n. 15 peninkulmaa luoteesen Kuolan kaupungista) ja sai v. 1556 suurruhtinaalta lahjotuskirjan, jonka nojalla koko ympäristö kaikkine etuuksineen omistettiin uudelle Petsingin Kolminaisuuden manasterille.**)

Aunuksenmaahan nousee tänä aikana yhä uusia erakkoloita. Etevin kaikista on Aleksanteri Sviriläisen luostari, (per. ojattilainen munkki v. 1506) joka, siitä huolimatta että on saanut paljon kärsiä sodista, on vieläkin Aunuksen kannaksen arvokkain pyhäkkö.***)

Paitsi tätä on Aunuksen kannaksella tähän päivään asti säilynyt viisi muuta, luultavasti kaikki perustetut tällä vuosisadalla. Laatokan rannalla liki Alavoisen suuta on Ondrusovan erakkola, (per. 1500-luvun ensi puoliskolla); sisämaassa Sänzän järven rannalla, Tuuloksen eteläpuolisen sivujoen seuduilla, Sändemän luostari (1500-luvun toiselta puoliskolta); etelässä Ojatin varrella Ojatin Temppeliintuomisen luostari, muodostettu luultavasti Syvärin manasterista käsin; Syvärin pohjoispuolella Vatshejärven rannalla Vatsheozerskijn luostari (per. v. 1520); ja viimeksi Petroskoin ja Voznesenjan välisen valtatien varrella Jashezerskijn manasteri.

Sitäpaitsi on Aunuksen kannaksella ollut kymmenen muuta luostaria, mitkä lakkautettiin v. 1764 (paitsi jo ennen lakannutta Shuojun luostaria) ja joista useimmat ovat varmaan kerrottavinamme aikoina syntyneet.

On luonnollista, että rinnan luostarien kera ja niiden edelle syntyy erämaihin yhä useampia kirkkoja seurakuntineen. Nousee uusia emäkirkkoja ja uusia kappelikirkkoja entisten emäkirkkojen suojiin.

Vv:n 1582—1583 maakirjassa ****) luetellaan seuraavat Aunuksen kannaksen pogostat.

1) Temppeliintuomisen pog. (Vvedenskij) Ojattijoen varrella, ja siinä Sermaksen pog. ja Iljan luostari (= Sermaksen luostari, nykyään Gorskijn pog. Syvärillä); 2) Nikolain pog. Ojatilla ja siinä Aleksanteri Sviriläisen luostari; 3) Imotshenskijn pog. Ojatilla; 4) Gedevskijn pog.

*) M. Akiander, s. 171.
**) J. A. Sjögren, s. 213.
***) V. 1582 (tai 1581) polttivat ruotsalaiset kammiot, ympärysaidan ja puukirkon; sitävastoin säilyivät molemmat kivikirkot; v. 1624 hävittivät luostarin perinpohjin »liettualaiset».
****) Неволинъ: О пятинахъ и погостахъ Новгородскихъ. Приложеніе VI: Писцовая книга Обонежской пятины Андрея Плещеева. — Олон. Сборн. Вып. III, s 167.

Ojatilla; 5) Aunuksen pog. ja siinä Videlen pog., Iljan (Iljinskijn) pog., Ondrusovan luostari ynnä Sänzän erakkola; 6) Pirkinskijn pog. Syvärillä; 7) Vazhinan, ja siinä Shemenskijn, Kanovskijn ja Svätozerskijn pogg.; 8) Ostretshinskijn pog., ja siinä Shokshun ja Ladvan pogg. sekä Jashezerskijn ja Brusnenskijn luostarit; 9) Shuojun pog.; 11) Kizhin pog., ja siinä Velikogubskijn pog. ja Klimetskijn luostari; 12) Tulvojan pog., edellisestä pohjoseen, ja siinä Tubozerskijn;. . . 18) Megorskijn pog Äänisen eteläpuolella, ja siinä Undjärven ja Kushtjärven pogg. 19) Oshtinskijn pog., ja siinä Voznesenjan erakkola, Shimjärven ja Kalajoen pogg.; 20) Vinitzkijn pog., Syvärin eteläpuolella, ja siinä Karginskijn pog.; 21) Jaroslavskijn pog. Ojatilla.

Miten suuria silloiset pogostat olivat, näkee esim. Shuojun pogostan alasta, johon luettiin nykyiset Sunun, Kontupohjan, Mundjärven, Kentjärven, Jallahden, Viidanan, Solomannin, Derevännajan, Lososinnojen ja Pällärven pogostat.

Itse Aunusta sanottiin siihen aikaan Aunuksen Syntymän pogostaksi (Olonetskij Rozhdestvenskij pog.) ja siinä oli kaksi puista kirkkoa. Nykyiset Iljan (Alavoisen), Videlen, Tulemajärven ja Säämjärven pogostat olivat silloisen Aunuksen pogostan kappeleita (vystavki). Koko Aunuksen pogosta kappeleineen kuului edelleen Novgorodin piispanistuimelle, jolle maksettiin veroa. Niinpä v. 1577 Aunuksen kunnasta, Alavoisen, Yllösen ja Mundinskijn tuhansista, kertyi 104 rpl. Moskovan lukua ja 225 mittaa rukiita ja 150 kauroja *).

Ankarat sotavuodet 1500-luvun lopulla tuntuivat raskaasti Aunuksenmaassa. Kyliä poltettiin, talonpoikia tapettiin ja vietiin vankeuteen. Kirkkoja poltettiin Videlessä, Sändemässä, Ondrusovassa, Alavoisessa, Aunuksessa, Aleksanteri Sviriläisen luostarissa. Että hävitys maakylissäkin oli suuri, voimme päättää Suomen rajapitäjäin tilasta sodan jälkivuosina. V:n 1589 verokirjan mukaan ei Salmin 426 luetellusta talosta ollut yksikään asuttuna, Suojärven kappelissa (johon kuuluivat nykyiset Suojärvi ja Korpiselkä) olivat myös kaikki 61 taloa autioina.

V. 1628, kun maa sodan jälkeen oli ehtinyt vähän toipua, oli Aunuksen entisten kappeleiden lisäksi tullut uusia: Mägriä, Tuulos, Mäki, Vieljärvi, Salmenniska, Pyhäjärvi, Kotkatjärvi. Niistä mainitaan samalla, että ne oli asetettu »uudestaan». — Ennen vuotta 1645 oli lisäynyt Yllösen ja Tuusken kappelit Aunuksen pogostaa.

Stolbovan rauha oli siirtänyt Suomen rajan likemmä Aunusta. Täytyi luoda uusi varustus vihollisen torjumiseksi. Tähän nähden otettiin Aunuksen pogosta v. 1647 valtion omaksi ja Novgorodin piispa sai tyytyä korvaukseen muualta. Ja v. 1649 oli valmiina uusi vahva Aunuksen linna.

*) Олон. Сборн. Вып. III, s. 221.

Mutta palatkaamme Vienan Karjalaan. Posadnikan vaimon Marfa Boretskajan lahjotusten kautta tuli v:sta 1450 suuri osa siitä kuulumaan Solovetskin luostarille. Mutta kun Moskovan suuriruhtinas v. 1478 valtasi Novgorodin alueet, peruutettiin tämä lahjotus ja Viena asetettiin kuulumaan ruhtinaan nimittämän käskynhaltijan (namjestnik) ja tiunin (tuomarin) alle.

Nämä asuivat Holmogorissa Vienanjoella. Käskynhaltijan sijaisina olivat maalaispäälliköt (zemskij golova) ja tiunin apulaisina — kansan valittavat »vienalaiset tuomarit». Veronkantoa toimittivat lähinnä kunnanvanhimmat, ja tapahtui se siten, että jouluksi oli kannettava: ruhonpuolikas, 10 leipää, mitta kauroja ja heinäkuorma; pääsiäiseksi: ruhonpuolikas ja 10 leipää; »Pedrun päiväksi» oinas ja 10 leipää. Tämän sai käskynhaltija; tiuni sai puolet siitä. Molempien harjottamia vääryyksiä valittaa Vienan kronikka.

V. 1587 saapui Holmogorin ensimäinen »Vienan vojevodi», järjestäen ensi työkseen veroyksiköt uudelleen.

Kauvan ei kuitenkaan pysynyt Vienan Karjala vojevodin alla. Jo v. 1555 julisti tsaari Suman Solovetskin omaksi ja v. 1591 lahjotettiin luostarille kunnat: Kemi, Usmana, Piepärvi, Voijärvi ja Umba sekä Mujejärven luostari. Tähän tsaari Mikael lisäsi vielä v. 1614 »Karjalan Shuijun» (Korelskaja Shuja). Alueen talonpojat, kauppalat, suolankeittimöt, kalastuspaikat — kaikki ne joutuivat nyt veron- ja tuomionalaisiksi luostarille. Myös täytyi luostarille maksaa tullia, pääasiassa suolasta.*)

Tuomiovaltaa käyttivät nyt luostarin valtuuttamat munkit, jotka asuivat Kemissä ja Sumassa. Vielä nykyaikoihin asti on Kemissä säilynyt omituistyylinen kartano, jossa senaikaiset munkkituomarit asuivat. Munkkeja avustivat järjestyksen valvonnassa kuntien valittavat miehet.

Vienan kauppa, joka oli ollut puolen kolmatta vuosisataa lamassa, näyttää 1500-luvulla elpyvän uuteen loistoon. »Pyhän Nikolain-satamaan» (nyk. Vienankaup. paikalla) päätyi v. 1553 sattumalta koillisväylän etsijä Richard Chanceler. Hän jatkoi matkaansa Moskovaan ja hankki täällä tsaarilta maanmiehilleen luvan kaupantekoon Vienassa (kaupan etua silmälläpitäen perustettiin Vienankaupunki v. 1584). Tsaari Boris Godunov antoi kaikille ulkomaalaisille yhtäläiset kauppaoikeudet Arkangelissa ja siten saattoi sinne — v:sta 1604 alkaen — ilmestyä saksalaisiakin laivoja. Myöhemmin saivat yksinoikeuden kaupankäyntiin yhdeltä puolen hollantilaiset ja toiselta puolen venäläiset »vieraat» Moskovan, Kostroman, Vologdan, Jaroslavin ja Kasanin kaupungeista.

Tälle kannalle jäivät olot Pietari I:seen asti.

---

*) Suolaa valmistettiin niihin aikoihin Vienan seuduilla vuosittain 100,000 puutaa (1,638,000 kil.).

IV. Aunuksen uudempaa historiaa.

Vallotuksen aika oli riistänyt Aunuksen ja Vienan suomalaisilta valtiollisen itsenäisyyden. Seuraava kausi oli tuonut kristinuskon, itämaiskatolisen kirkon muodossa. Samalla oli venäläinen siirtolaisuus alkanut laajoilla aloilla poistunkea tai itseensä sulattaa entistä suomalaisuutta. Nyt seuraava aika oli vievä kansalta henkilöllisen vapauden, tekevä sen yksilöt kruunun tai aatelisten maahan kiinnitetyiksi orjiksi.

Alkuaikoina maat olivat kahta laatua: haltijallisia ja »mustia». Edellisiin kuuluivat kirkolliset, tilanhaltijalliset ja linnalliset; jälkimäiset olivat suurruhtinaan omaisuutta. Ensinmainituilla elivät talonpojat haltijain kera — sovittua, että jokainen sai itsellisesti jonkun palstan, josta oli velvollinen suorittamaan tietyt rasitukset; yhteisomistusta ei alussa ollut. Mustat maat joko joutuivat talonpoikien haltuun autiomaiden asuttamisen tietä tahi annettiin ne kunnan puolesta eri talonpojille, velvottamalla heidät niistä suoritettavaan veroon yhteistakuun ohella. Suurruhtinaan eli valtion mailla talonpojat voivat käyttää palstojaan mielinmäärin, myödä, jakaa, jopa testamentata kirkoille ja luostareille ainoalla verovelvollisuuden suorittamisen ehdolla.

Näin oli laita ennen orjuutusta. Ei ole tässä tilaa syiden tarkempaan käsittelemiseen. Asianlaita kehittyy vähitellen, alkaen hallituksen 1500-luvun lopulla antamista asetuksista, joilla riistetään talonpojilta oikeus siirtyä paikasta toiseen, ja päättyy Katariina II:n julistukseen, jonka nojalla talonpojat menettävät kaikki oikeutensa, tulevat täydellisesti orjiksi — kauppatavaraksi omaajainsa käsiin.

Rinnan orjuuden kera syntyi maan yhteisomistus. Verovelvollisuus ei enää kohdistunut maahan, vaan sen raatajiin: maata pidettiin vain näiden täydennyksenä, se sai arvonsa vain saatavana olevan työvoiman kautta. Tilanhaltijat alkoivat osittaa maataan omattavainsa maaorjain mukaan. Myös valtion mailla pääsi sama kehitys vähitellen valtaan.

Aunuksen ja Vienan lääneissä olivat maat parhaastaan valtion omia. Aunuksen läänissä vain Lodinapellon kihlakunnassa oli aatelisten tiloja. Tästä ja mahdollisesti muistakin syistä johtui, että vielä 1700-luvun alkupuolella harjottivat talonpojat täälläpäin vapaasti maaosuuksien myöntiä, ostoa ja perintöjakoa. Tätä estääkseen hallitus Elisabetin ja Katariinan aikana antoi useita asetuksia. V:n 1766 säädös kielsi maiden myönnin ja panttauksen. Tämä ei kuitenkaan näkynyt auttavan, koska kielto uudistettiin vv. 1768 ja 1781. Hallituksen määräysten mukaan Talouden-Johtajan Aunuksen Osasto v. 1785 ottaa talonpoikien toisilleen myömät ja panttaamat maat pois tiettyä korvausta vastaan. Maat piti jaettaman tasan, niin että jokaisella olisi perhettään

vastaava maapala. Mutta tämä määräys kohtasi kovaa vastarintaa. Silloinen kuvernööri Derzhavin asettui tyytymättömien puolelle; kenraalikuvernööri Tutolmin oli toista mieltä. Lopuksi asia kallistui siihen, että oikeushovi ei vahvistanutkaan muiden kyläkuntien tasajakoa, kuin missä oli yksimielinen päätös olemassa. Missä tyytymättömät uskalsivat valittaa, siellä jaosta ei tullut mitään; missä oltiin vaiti, siellä asia meni menoaan. Tulos oli se, että osa maista jaettiin tasan talonpoikain kesken ja on senjälkeen jokaisessa reviisissä (hengillepanossa) uudestaan jaettu; mutta toista osaa ei 1870-luvulle asti kertaakaan jaettu: tähän kuuluivat Petroskoin ja Poventsan kihlakunnat. *)

Jos onkin pidettävä jonakin Aunuksen talonpojiston onnena, että enemmistö heistä on välttänyt aatelisherruuden, niin ei sentään siltä puuttunut valituksen syytä. Sitä karttui ennenkaikkea Pietari I:n perustamista tehtaista.

V. 1701 alkoi saksilainen Blyer Pietari Suuren määräyksestä rakentaa nykyisen Petroskoin paikalle vaskisulattoa, sitten rautasulattoa ja kanuunatehdasta. Samaan aikaan syntyivät myös Poventsan tehtaat ja jonkun ajan mentyä Kentjärven sulatto. Työvoiman saamiseksi määrättiin valtion talonpoikia suorittamaan henkiveronsa tehtaantyöllä. Pietari I:n hallitusajan lopussa oli tehtaantyöhön velvotettuja talonpoikia 15,835 henkeä. Työ oli enimmäkseen halkojen hakkuuta ja polttoa sekä malmin vetoa. Jalkamies sai kesällä 5 kop. päivältä, talvella 4 kop.; hevosmies ansaitsi 10—6 kop. Tästä maksusta piti aikuisten raataa sekä itsensä että kaikkien hengillepantujen puolesta. Sen ohella koveni verotus niin että v:sta 1760 määrättiin reviisihenkeä kohti 1 ruplan 70 kop:n verran työtä. 1760-luvun lopulla oli työvelvollisia jo 18,979 henkeä, jotka kaikki elivät Petroskoin kihlakunnassa 15—250 virstan päässä tehtaista.

Tehtaiden hallinnossa vallitsi kauhea epäjärjestys ja harjotettiin kaikenmoisia väärinkäytöksiä; usein laittomiakin maksuja asetettiin raatajain suoritettavaksi. Ja tehtaantyöt yhä laajenivat. V. 1768 alettiin louhia Tiudien marmoria Iisakin kirkkoa varten, v. 1766 rakentaa uutta tehdasta Lizhmajoelle: näihin töihin tarvittiin talonpoikia lisää. Kun vielä käskettiin Lizhmajoen ja Kentjärven töihin saapumaan kiireimpänä kotitöiden aikana: touko-, heinä- ja elokuussa, niin oli mitta täysi.

V. 1769 karkasi 290 miestä ja vähitellen enimmät muutkin: Lizhmajoen työt täytyi keskeyttää. Samana vuonna oli henkiraha korotettu 2 r. 70 kop:ksi. Talonpojat pyysivät nyt saada maksaa 2 r. rahassa, sillä tehtaantyössä ollessaan eivät he voineet päätä elättää. Kun tähän pyyntöön ei suostuttu, lähtivät moniaat talonpojat anomuksineen Pietariin, jossa — heidät pidätettiin. Tällä välin tekivät myös Tiudienkin raatajat lakon: Kontupohjan kunnan ja Karjalan kolmanneksen miehet selittivät syynsä ja aikaansaivat sen, että heidät vapautettiin Tiudien töistä.

*) В. И. Семевскій: »Очерки изъ исторій крестьянскаго землевладѣнія на Сѣверѣ Россіи въ XVIII в.» — Рус. Бог. 1901 г. № 2. (Изъ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Олонецкой губерніи. Перепечатано изъ Ол. Губ. Вѣд. 1901 года.)

Muuallakin ilmeni vastustusta. Sekä Äänisen pohjoisrantalaiset että sholtjärveläiset ja monet muut siihen yhtyivät. Petroskoille saapuneelle tarkastuskomitealle selittivät he, että tehtaantöiden takia olivat joutuneet äärimäiseen kurjuuteen ja vuosina 1725—1768 saaneet niistä vahinkoa yli 500,000 rupl. Senaatti lähetti komitealle avuksi 100 sotamiestä ja kenraali Lykoshinin. Silloin Aunuksen pogostan, Pyhäjärven, Säämjärven, Salmenniskan ja Kontupohjan kunnat ilmottivat komitealle alistuvansa, samoin Karjalan kolmannes ja Mundjärvi. Mutta Shokshun ja Sholtjärven vepsäläiset ja Ostretshinan pogosta julistivat suoraan ei tahtovansa suostua anteeksipyyntöön eikä alistumiseen. Monet muut kunnat antoivat vältteleviä vastauksia. Ja talonpoika Klim Sobolev, joka oli käynyt Pietarissa jättämässä keisarinnalle anomuksen, nostatteli kansaa vastarintaan. Miehet asestaitsivat; vaimot, lapset ja irtaimisto lähetettiin työvapaihin kyliin. Kun kapteeni Lamsdorf tuli 100 miehen kera Kizhin kylään levottomuutta asettamaan, oli häntä vastassa 9,000 talonpoikaa (hänen ilmotuksensa mukaan). Aseina heillä oli luodikkoja, keihäitä ja mitä sattui. Lamsdorfin täytyi tyhjin toimin palata Petroskoille. Eikä keisarinnan kaikkein korkein julistus, jonka Velikogubskijn pogostalla julkiluki kapteeni Rzhevskij, sekään tehnyt toivottua vaikutusta. Ainoastaan Shoksun ja Sholtjärven kunnat ilmottivat alistuvansa.

Piti Pietarista lähettää lisää sotaväkeä. V. 1771 kesäkuussa tuli ruhtinas Urusov kolmen komppanian kera Kizhin kylään. Talonpojat ilmottivat nyt alistuvansa, mutta eivät suostuneet antamaan siitä kirjallista sitoumusta. Kutsuttiin naapurikuntien miehiä neuvotteluun: kertyi yli 2,000 miestä. Urusov käski heidän mennä kirkkoaitaukseen ja ilmotti pian itse saapuvansa. Paikka ympäröitiin sotaväellä, kanuunat ladattiin. Talonpojat eivät sittenkään suostu sitoumuksiin. Silloin laukaistaan: 5 miestä kaatuu, 1 haavottuu. Sen uhalla neuvottelua jatkuu vielä kolme tuntia ilman mainittavaa tulosta; vasta kun itse aitaukseen tuotiin kanuuna ja tähdättiin suoraan vastustuksen päämiehiin — vasta silloin oli vastarinta lopussa.

Kapinoitsijat eivät jääneet ilman rangaistusta. Hallitsevan senaatin päätöksen mukaan sai kolme päämiestä (muiden muassa Klim Sobolev) kukin 100 raipaniskua, heiltä poisleikattiin sieraimet ja merkittiin otsaan ja poskiin Villitsijä-sanan alkukirjaimet, jonka jälkeen heidät vietiin pakkotyöhön elinajaksi. Toisista — kelle raippoja, ken pakkotyöhän Siperiaan tai sotaväkeen! Niistä 7,000:stä, jotka viimeisiin asti olivat vastustusta jatkaneet, otettiin arvalla joka 200:s mies sotaväkeen.

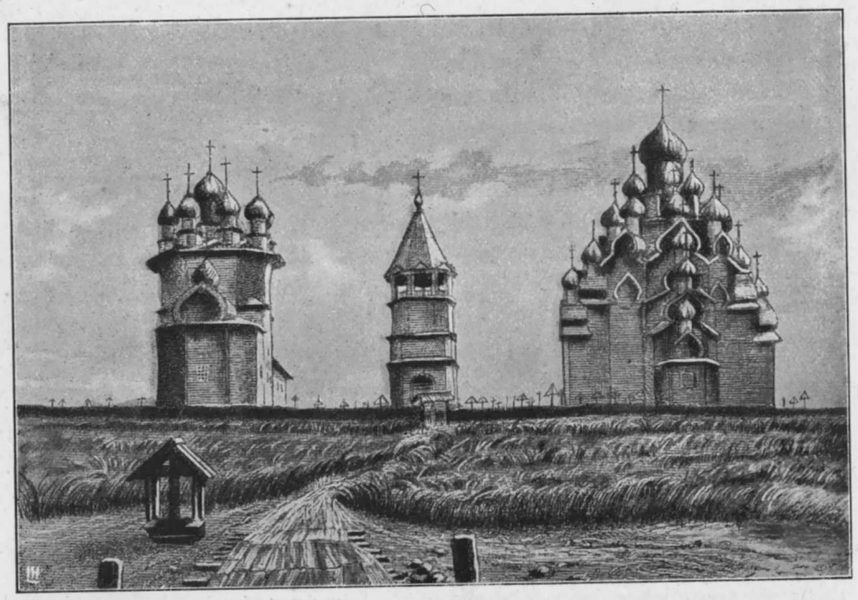

Kizhin kirkkopiha.

Ja tarkastuskomitean kulungit — 8,031 r. — saivat verotyölliset maksaa.

Että talonpoikien tila todellakin on kurjaa, näkyy siitäkin, että työvelvollisten verorästejä luettiin v. 1776 121,433 r. Heidän köyhyyteensä nähden päätettiin velkoa nämät rästit vähinerin eli 20 kop. hengeltä vuodessa. *)

Saadaksemme jonkun kuvan Aunuksen läänin talonpoikien yhteisöllisestä jaotuksesta orjuuden aikana, liitämme tähän pienen tilaston **) vuodelta 1842.

Mainittuna vuonna oli: tehtaiden työmiehiä perheineen 2,497, tehtaiden talonpoikia 47,645, kruunun talonp. 146,671, eläkemaiden talonp. 10,530, verovapaita talonp. 1,039 ja tilanhaltijain talonp. 12,969.

Petroskoin kihlakunnassa talonpojat olivat melkein kaikki tehtaihin kuuluvia, Vuorihallituksen alaisia. Paitsi niitä oli joku määrä verovapaita talonpoikia. Aunuksen kihlakunnassa oli kruunun talonpoikia 24,428, eläkemaiden 2,617 ja tilanhaltijain 33. Lodinapellon: kruunun talonpoikia 18,751, eläkemaiden 323 ja tilanhaltijain 6,337. Poventsan: kruunun talonpoikia 14,728, eläkemaiden 5,306, tilanhaltijain 94 ja verovapaita 234.

*) Василій Семевскій: Волненіе крестьянъ, приписанныхъ къ олонецкимъ заводамъ, въ 1761—1779 г. — Олон. Сборн. Вып. четв. s. 74—113.

**) Дашковъ, В.: Описаніе Ол. Губ. въ истор., стат. и этнограф. отношеніяхъ. С.-Пб. 1842.

Orjuuden aika päättyi Aleksanteri II:n ikimuistettavaan orjuuden lakkautusmanifestiin, kymmenien miljoonain vapautukseen (v. 1861).

Mainittiin jo että Aunuksen linna valmistui 1649; samalla tehtiin se kaupungiksi. Siitä tuli nyt Aunuksen päällikkökunnan (vojevodstvo) hallituskaupunki. Linnotus oli rakennettu Yllösen ja Mägriän yhtymästä syntyneeseen niemeen; se oli muodoltaan pitkulainen nelikulmio, muurit kaksinkertaisia, puisia, mullalla täytettyjä. Torneja oli 19, jokaisessa 3 kanuunaa ja nikhakaa. Kaikkiaan oli linnotuksessa noin 1,000—1,300 suurempaa ja pienempää tykkiä. — Kun linnotus v. 1668 paloi, rakennettiin heti uusi, vaikka vähän toiseen muotoon: siinä oli vain 13 tornia. — Milloin muurit on purettu, siitä ei ole tietoa; ainakaan ei niitä v. 1727 enää ole.

»Jotta kaupunki ei jäisi tyhjäksi», siirrettiin siihen maalta varakkaampia talonpoikia: kauppiaita ja teollisuuden harjottajia. Kaupungin viereen Mägriän vasemmalle puolelle asettuivat linnan puolustajat — tarkk'ampujat (streltsit). Saman joen oikealle puolelle syntyi toinen esikaupunki, Koblukova. Yleensä on Aunuksen kaupungin historiassa tämä aika kaikista eloisin. Kaupankäynti vilkastui niin, että matkoja tehtiin Tukholmaan asti. Olihan kaupunki silloin maakunnan sekä sotilas- että siviilihallinnon keskuksena. *)

Pietari Suuren ajoista alkaen siirtyi Aunuksenmaan taloudellinen ja yhteisöllinen painopiste Äänisen rannoille. Vielä nytkin näyttää kansa »keisarin tietä», jonka Pietari raivautti halki erämaiden, kulkiessaan sotajoukon ja kahden sotalaivan kera konsa vesitse konsa maitse Vienanmereltä Vienankannaksen poikki Ääniseen. Hänen toimestaan syntyivät monet metallitehtaat, ennenkaikkea Petroskoin, ja Lodinapellon laivatelakka, jossa rakennettiin Venäjän ensimäinen sotalaivasto Suomenlahdelle. V. 1777 sai Petroskoi kaupunginoikeudet, ja jo v. 1782 siirrettiin siihen Aunuksenkaupungista maakunnan keskusvirastot. Muut Aunuksenkannaksen kaupungit, Poventsa ja Lodinapelto, kohosivat myös tähän aikaan (vv. 1782 ja 1785) kaupungeiksi.

1700-luvulla kuului Aunuksenmaa milloin Inkerin (nyk. Pietarin) lääniin (v:sta 1708), milloin Novgorodin lääniin, milloin se oli ominaisena käskynhaltijakuntana — vv. 1784—1796, jolloin Petroskoi jo oli hallintokaupunkina. V:sta 1801 alkaen on Aunuksen lääni muuttumatta pysynyt nykyisen muotoisena.

Aunuksen suomalaisilla oli entisyyden muistona vielä jälellä kielellinen erikoisuus ja kansantieteellinen omaluonteisuus. Kaiken muun olivat aikojen myrskyt vieneet. Vieläpä oli heidän asuttavansa alue

*) Краткая историческая записка объ Олонцѣ. ks. Ол. Сборн. Вып. трет. s. 223.

vuosisatojen vieriessä supistumistaan supistunut, monet seutukunnat vajonneet vieraan kansallisuuden peittoon. Nyt koittava aika oli suuntaava hyökkäyksensä heidän viimeistäkin erikoisuuden ylläpitäjää: kieltä vastaan.

Ensin kuitenkin pari sanaa maalaisyhteisöllisestä kehityksestä. Vapautuksen jälkeen kruununtalonpojat yhdistettiin entisten, vuoritehtaiden, tilanhaltijain ja eläkemaiden alaisten talonpoikien kera yhteisten rauhanvirastojen alle. Talonpojat saivat kyläkunnissaan uuden järjestysmuodon, saattoivat itsenäisesti valvoa taloudellisia asioitaan. V. 1889 tätä itsenäisyyttä rajotettiin melkoisesti, asettamalla maalaispäälliköitä, joiden valtaa lisättiin v:n 1894 asetuksella.

Maanomistuksellinen yhteisyys jatkui edelleen. Sitä tiukennettiin vv. 1873—1896 tehtyjen maanjärjestelyjen kautta, jolloin tarkasti määriteltiin jokaiselle kyläkunnalle viljelemättömästä maasta erotettu yhteisosuus, johon kuuluivat metsäosuus ja maaosuus (kaskeamiskelpoinen maa). Näiden käyttämisestä annettiin ankarat, pitämisvaltaa suuresti supistavat määräykset. Sitä todistaa sekin, että esim. vasta v. 1900 myönnettiin talonpojille oikeus maaosuudesta myödä kunnan hyväksi järeitä puita. — Aivan toisenlaatuisia virtauksia kuvastaa laki, annettu marrask. 9 p:nä (v. l.) v. 1906, joka laki vähitellen lopettanee koko yhteisomistuksellisen järjestyksen. Sen mukaan jokainen kyläkunnan jäsen voi vaatia kylän maasta erotettavaksi sen määrän, joka hänelle perheensä jäsenluvun mukaan on eroamisen aikana kuuluva. Ja lisämaata hän voi saada itselleen kiinnitetyksi maksamalla kyläkunnalle sen hinnan.

Tämän ajan tärkeämpi kerrottava on kumminkin toinen. Tarkotamme venäläistyttämistyötä, jota lienee tosin ennenkin harjotettu, mutta joka vasta tällä ajalla on kiihtynyt huippuunsa, aseinaan kirkon ja koulun yhä laajeneva vaikutus. Kirkko toimii jumalanpalveluksen, uskonnonopetuksen ja satojen kirkkokoulujen kautta, jotka kaikki ovat venäjänkielisiä. *) Sitäpaitsi on äskettäin syntynyt erityinen kirkollinen veljeskunta — »Karjalan Ortodoksinen Veljestö» — jonka tarkotuksena on täydentää kirkon — ja myös valtion — työtä.

Vielä vireämmin kuin kirkko ahkeroi venäläinen koulu. Luokaamme tässä pikainen katsaus sen syntymisvaiheisiin.

Aunuksen kansakoulun juuret juontuvat 1700-luvun loppuvuosiin. Jo vv:n 1780 ja 1785 välillä perustettiin Petroskoille »pieni kansakoulu», jommoisia sittemmin (v. 1786) avattiin myös Aunuksen ja muihin kaupunkeihin. Kansakoulujen johtajan Krylov'in into sai v. 1805 aikaan kokonaista 18 koulua, jotka hän matkoillaan järjesti. Näistä oli suomalaisissa paikoissa ainakin neljä koulua, nim. Shokshun, Sholtjärven, Kala-

*) Vasta aivan viime vuosina on jumalanpalveluksessa joskus — suurina juhlapäivinä — suotu sijaa karjalankielelle.

joen ja Shtshelikin. Näiden lisäksi tulivat v. 1806 Säämjärven ja Salmenniskan koulut. Opettajina näissä kouluissa toimivat papit. Useimmat opettivat maksutta omissa huoneissaan; joku lahjotti koululle koko talonsa. Oppilasmäärä kaikissa 24:ssä maalais- ja kaupunkikoulussa oli v. 1806 yhteensä 420 poikaa ja 23 tyttöä.

Krylov'in kuoltua (v. 1806) alkoivat koulut toinen toisensa jälkeen lakata, niin että v. 1823 ei ollut enää hengissä yhtään maalaiskoulua. Kaupungeissa sitävastoin kouluasia huomattavasti edistyi. V. 1808 avattiin Petroskoille lääninlukio ja kihlakunnankoulu, jommoiseksi Aunuksenkaupunginkin »pieni kansakoulu» korotettiin. Pappien ja opettajain valmistamiseksi perustettiin Petroskoille v. 1829 hengellinen seminaari.

Eikä maaseudunkaan tarvinnut kauvan kouluja vajavoida. Sekä kansanvalistusministeriö että synoodi ja monet muut virastot harrastivat maalaiskoulujen perustamista. Muiden muassa paikallinen piispa Ignatij ahkeroitsi uusia kouluja, voidakseen niiden avulla taistella vanhauskolaisuutta vastaan. — Tämän yleisen harrastuksen tuloksena oli Aunuksen läänissä v. 1838: 1 lukio, 1 seminaari, 7 kihlakunnan- ja 12 pitäjänkoulua, 18 valtionmaidenviraston perustamaa, 1 eläkemaidenhallituksen ja 160 hiippakunnanhallituksen koulua, jotka oli avattu pitäjänkirkkojen viereen ensimäisen lukutaidon opettamiseksi; sitäpaitsi oli 2 yksityistä koulua.

Tämä koulujen luku karttui niin nopeasti, että v. 1868 oli kaikkiaan oppilaita 5,314 henkeä (4,358 p. ja 936 t.) 235 oppilaitoksessa. Näistä oli kansakouluja 223, joista 9 kaupunkikoulua, 176 kirkollista ja 38 — rauhanvirastojen huoltamaa. Nämä viimemainitut 38 koulua siirtyivät vuonna 1868 vastajärjestetyn semstvon haltuun. *)

Sen jälkeen maalaishallinto eli semstvo (perustettu v. 1867), jossa laitoksessa yhtyvät jonkinlaiset lääninpäivät ja lääninvaltuusto, on juuri koulualalla osottanut toimeliaisuutta. Se ei ainoastaan ottanut haltuunsa rauhanvirastojen kouluja; myös monet kirkolliset koulut alkoivat varojen puutteesta siirtyä sen huostaan. Semstvo se myös on edistänyt Aunuksessa aivan uudenlaatuisten koulujen — kansanvalistusministeriön alaisten ja kustantamain mallikoulujen — perustamista.

Vielä on Aunuksen uudemmasta historiasta mainittava se, että tunnetun lokakuun 17 p:n julistuksen jälkeen asettui Aunuksen semstvo kannattamaan n. s. »lokakuun liittoa», painattaen senmukaisen vaalijulistuksen, mutta kansa kaikkialla kannatti »kansanvapauspuoluetta», valiten sen miehiä ensimäiseen ja toiseen duumaan. Vasta vaalioikeuden supistamisen jälkeen saatiin kolmanteen duumaan valituksi lokakuulaisia.

*) Краткій очеркъ народнаго образованія въ Олонецкой губерніи въ XIX столѣтіи. Памятная книжка Олон. губ. 1892.

Kesäkuun 4 p:nä 1907 julistettiin Aunuksen lääni vuodeksi lisättyyn suojelustilaan, jota on jatkettu.

V. Vienan uudempaa historiaa.

»Varastussotien» jälkeiset Venäjän ja Ruotsin kesken käydyt sodat eivät pahoin häirinneet Vienan Karjalaa. Vuosien 1656—61 kamppaus kyllä näki vihollisen hyökkäävän Vienanmeren rannikkokuntiin, mutta Holmogorista lähetetty apuvoima, 200 streltsiä, karkotti heidät. Muuten aiheutti sodanuhka uusia linnotustöitä. Luostari rakennutti v. 1657 Kemin kaupungin lähelle, Leppäsaareen, puisen 2-kerroksisen linnotuksen ja varusti sen 12 kanuunalla, 14 pienellä tykillä, 63 musketillä y. m. *) Seuraavana vuonna ryhdyttiin itse manasteria lujittamaan: sen muurit pohjois- ja eteläpuolelta varustettiin vallihaudalla ja itse muureille nostettiin 90 kanuunaa; koko munkisto — 456 henkeä — asetettiin aseihin, joten koko miehistön luku nousi 1500 henkeen. Jo tätä ennen (v. 1637) oli luostariin sijotettu vojevodi jättänyt päälliikkyyden luostarin esimiehelle.

Seuraava eli n. s. »suuri pohjoismainen» sota ei sekään suurin koskettanut täkäläisiä seutuja. Tosin nähtiin v. 1701 ruotsalaisia sotalaivoja risteilevän Vienanmeren länsirannikolla, sittenkun niiden hyökkäys Vienanjoella oli torjuttu, ja ne polttivat myös Kujan suolankeittimön ja 17 talonpoikaistaloa, mutta siihen supistuikin niiden toiminta. Kuolaan rakennettiin nyt entisen sijalle uusi linnotus: neliönmuotoinen, neljän tornin ja 53 kanuunan kera.

Pohjois-Suomessa kamalasti raivoava sota aiheutti, että monet suomenpuoliset pakenivat tähän aikaan turvaa etsien rajan yli, Karjalan jylhiin erämaihin ja jäivät myötämöisin sinne elämään. Niinpä kerrotaan silloin tulleen Suomesta uutiseläjiä kyliin: Akonlahti, Kostamus, Kenttijärvi (Osmansuun puoli), Vuokkiniemi, Kivijärvi, Latvajärvi, Uhtua **), Jyvälahti, Enonsuu, Röhö, Suurijärvi ja Kananainen.

»Ison vihan» jälkeen kuluu melkein vuosisata »rauhassa». Mutta jo vv. 1788—90 sodan aikana peljätään hyökkäystä ja varustaudutaan. Rakennetaan porrassiltoja poikki jokien ja soiden. Teiden varsille korkeille vaaroille varataan »majakoita»: puita, joiden latvaan oli saatettu tervaksia ja naavaa, palamaan pantavia vihollisen liketessä. — Kolme

*) Vuosien 1749 ja 1765 kevättulva hävitti linnotusmuurit etelä- ja länsipuolelta.

**) Tarinan mukaan oli eräs Ruotsin sotaherra varastussotien aikana ryöstänyt tytön Karjalasta ja vienyt sen muassaan Ouluun. Tytön lapsi Tiihvana pääsi kesäaikana pakoon Karjalaan, jossa asettui Uhtuan Lamminpohjaan. Tiihvanan 8 pojasta on Uhtuan asutus saanut alkunsa, ja on nykyinen miespolvi muka seitsemäs Tiihvanasta.

vuotta kestänyt sotaväen majotus rasittaa tällöin kovin kansaa ja monessa paikoin sotamiehet — etenkin ratsumiehet, joita kansa muistaa »vaskiirojen» (= bashkiirien) nimellä — liikkuvat vihollista pahemmin kansan keskuudessa.

Joskin Viena näin säästyi sodan temmellyksestä, sai se kokea sitä suurempaa uskonnollisen ristiriidan myrskyä — vanha- ja oikeauskoisuuden yhteentörmäystä.

1600-luvun keskipaikoilla toimeenpani Venäjän kirkon patriarkka Nikon eräänlaisen uskonpuhdistuksen: korjautti uskonnollisten kirjojen käännökset alkukielen mukaan. Mutta monet hengelliset ja maallikot pitivät vanhoja muotoja ainoina oikeina ja ryhtyivät uudistusta vastustamaan.

Hallitus vainotessaan näitä vanhauskolaisia, raskolnikoita, lähetteli heidän johtajiaan maanpakoon etäisiin seutuihin, Jää- ja Vienanmeren luostareihin ja linnoihin. Niinpä sulettiin Pustozerskin linnaan (Petshoran suulle) seuraavat vanhanuskon kannattajat: Avvakum, Lazar, Feodor ja Epifanij, ja pidettiin täällä, kunnes heidät v. 1681 vietiin mestauslavalle. Myös Solovetskiin karkotettiin näitä vanhoillisia, niink. ruhtinas Ljvov ja munkki Feoktist, joka täällä kirjotti kirjan »Antikristuksesta ja hänen valtakunnastaan». Näiden miesten toiminta sai Vienan munkiston puolelta innokasta vastakaikua. Tulipa Solovetskiin turvaa etsien kapinoitsevia Stenjka Razinin kasakoitakin.

Kun sitten v. 1656 uudet jumalanpalveluskirjat saapuivat luostariin, pistettiin ne arkkujen rauhaan ottamatta käytäntöön. Silloin lähetettiin v. 1668 Moskovasta Ignatij Volohov 100 streltsin kera, luostaria taivuttamaan, mutta luostari alotti — vastarinnan. Luostarilaiset sulkivat portit ja avasivat tulen päin tsaarin joukkoa. Volohov, joka ei voinut niille mitään, kutsuttiin pois 4-vuotisen piirityksen jälkeen. Hänen sijaansa lähetettiin Klementij Iovlev 725 sotamiehen kera, ja tämä lupasi anteeksiantoa, jos luostari alistuu tsaarille ja kirkolle, mutta Iovlev sai hänkin palata tyhjin toimin. Hänen seuraajansa vojevodi Ivan Meshtherinov tuli v. 1674 järeiden kanuunien ja 700 streltsin kera. Hän kaivatti vallit ja alotti säännöllisen piirityksen. Luostarilaisten johtajina olivat tähän aikaan Isatshko Voronin, kemiläinen Samko ja arkimandriitta Nikanor. Kerrotaan, että Nikanor käveli alituiseen torneissa siunaten pyhällä savulla ja vihkivedellä kanuunoita. Hyökkääjä tuli keväällä 1675 uudelleen ja 985 miehen kera teki joulukuussa hurjan rynnäkön, mutta torjuttiin.

Silloin eräs munkki pakeni vojevodin leiriin ja neuvoi salaisen muuriaukon, josta piirittäjät vihdoin eräänä myrskyisenä yönä (vasten 22 p. tammik. 1676) pääsivät sisään ja valtasivat paikan. Monet puolustajat saivat silloin surmansa, Nikanor ja Samko mestattiin paikalla

ja heidän ruumiinsa viskattiin lahden jäälle, toiset karkotettiin Kuolaan tai Pustozerskiin, osa armahdettiin.

Luostarin vastarinta oli lopussa, mutta siltä ei ratkaistu uskonnollista kysymystä. Ne munkit, mitkä olivat päässeet karkaamaan tai jäivät henkiin, eivät luopuneet vakaumuksestaan. Päinvastoin, vainot ja kärsimykset kiihottivat monia yhä enemmän. Eräskin, munkki Ignatij, asettui liki Kargopolea, keräsi ympärilleen joukon miehiä, naisia ja neitoja, meni joukkoineen Paleostrovskijn luostariin, jonka sai valtaansa v. 1686. Kun sitten hallituksen joukot tulivat, kävi Ignatij kaikkine kannattajineen (2,700 henkeä) kuolemaan liekeissä. Eräs toinen munkki Herman yhdessä poventsalaisen Jemeljan Ivanovin y. m. kera sai Paleostrovskin uudelleen valtaansa ja sulki kellariin entisen esimiehen, 10 munkkia ja 3 munkkipalvelijaa. Kun yhdeksän viikon kuluttua vaara uhkasi, niin he kaikki (n. 500 h.) samaten polttivat itsensä ynnä kellarin vangit. Eräs kolmas munkki Josef salpautui seuralaisineen neljään Strokinan kylän taloon (liki Pudoshin kaupunkia) ja nämä polttivat itsensä niinkuin edellisetkin.

Mutta osottipa vanhauskoisuus muitakin saavutuksia kuin nämä »tulella kastamiset». Eräs sungulainen lukkari Danilo Vikulitsh perusti v. 1695 Uikujoelle Danilovon erakkolan. Kaksi ruhtinasveljestä Andrei ja Semjon Myshetskij saattoivat sittemmin tämän pyhäkön mitä suurimpaan menestykseen. He keräsivät joukon arvokkaita käsikirjotuksia, pyhänkuvia y. m., he kirjottivat uskonsa puolustuskirjoja, perustivat kopioitsijain, laulajain ja pyhänkuvanmaalaajain kouluja, jopa onnistuivat levittämään oppiaan aina Moskovaan ja Pietariin. Heidän sisarensa Solomonia perusti v. 1706 naisluostarin Uikujoen haarajoen Lieksan varrelle. *) 1700-luvun lopulla kuului Danilovoon 2,000 munkkia ja Lieksaan 1,000 nunnaa. V. 1857 lakkautettiin nämä luostarit hallituksen käskystä. — Täällä muodostunut »danilolainen» eli »rannikkolainen» (pomorskij) lakko opetti, että anttikristus on jo tullut ja hallitsee Venäjän kirkossa; että kirkosta luopuneet ovat kastettavat uudestaan; että kastaa ja ripittää saavat maallikot, naisetkin; että oikean kristityn on hyljättävä aviollisuus ja Venäjän kirkon vihkimät pariskunnat hajotettavat (tässä kohden on oppia ajan oloon lievennetty); tsaarin edestä ei pidä rukoilla (tässäkin asiassa on mukauduttu), ja että pitää olla aina valmis itsensäpolttamiseen vanhan uskon tähden.**)

Kemin Karjalassa hallituksen vainoa pakenevat vanhauskoiset löysivät turvapaikan Tuoppajärven erämaista. Tänne mainitun järven S a a r e e n syntyi erakkola ja sen likelle mantereelle naisluostari; edelliseen kuului 300 munkkia. Moskovan, Pietarin ja monen muun paikan

*) Макарій, Исторія русскаго раскола, s. 216, 273.

**) V. 1702, kun Pietari I matkallaan Vienanmereltä Ääniseen kulki poikki Uikujoen, valmistautuivat danilolaiset peljäten ilmiantoa kappelissaan tulikuolemaan.

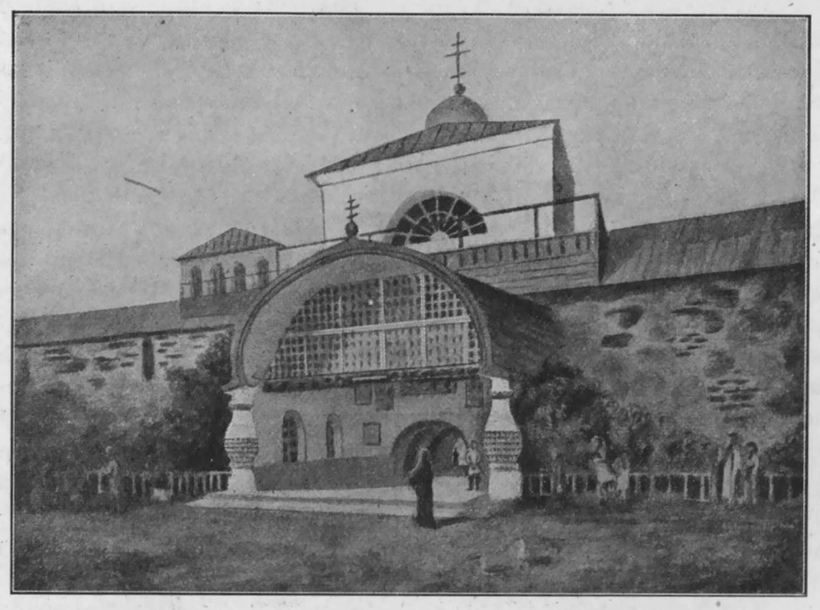

Solovetskin luostarista: »Pyhä portti».

äveriäät »vanhan hurskauden» harrastajat lähettelivät tänne rikkaita lahjojaan. Mutta kerrotaan, että useat Kemin porvarit, jotka olivat tämän avustuksen asiamiehinä, pistivät osan lahjoista omaan taskuunsa.

Vuoteen 1770 asti pysyi Saaren pyhäkkö salassa. Mutta 1850-luvulla ulottui tännekin »nikonilaisten» käsi: munkit ja nunnat karkotettiin, jopa 30 Saaren taloakin hajotettiin maan tasalle.

Kaikesta tästä huolimatta ilmaisi virallinen tilasto v. 1863 olevan Kemin ja Kuolan kihlakunnissa 2,484 vanhauskoista *), ja arvelu luulee, että vielä nytkin on puolet mainittujen seutujen asukkaista »vanhan vieron» tunnustajoita. **)

Kosketeltuamme näin tämän ajan sodallisia ja kirkollisia ilmiöitä, siirrymme käsittelemään maakunnan hallinnollis-yhteisöllisiä oloja.

Solovetskin piirityksen aikana, vv. 1668—76, olivat sen perintömaat Vienanmeren rantamilla valtion hallussa. Vallotuksen jälkeen lähetettiin luostariin uusia munkkeja ja palautettiin sille entinen maaomaisuus. Pietari I:n aikana siirrettiin Kemin linna (kihlakuntineen?) luostarin vallan alta Petroskoin rautavalimon piiriin, mutta jo v. 1711 annettiin

*) П. Семеновъ, Географическо-статистическ. словарь Россійской Имперіи. Пб. 1836.

**) J. A. Friis, En sommar i Finnmarken, Ryska Lappland och Nordkarelen 1872.

se uudelleen Solovetskille. Vasta v. 1764 otettiin lopullisesti valtion huostaan kaikki mannermaalla olevat luostarin maat oltuaan 173 vuotta luostarilla. Menetetyn omaisuuden, joka omaisuus nousi 1640 neliövirstaan ja 5180 talonpoikaan, korvaukseksi vahvistettiin luostarille palkkasääntö, samalla kun sen piti luovuttaa valtiolle säästynyt pääomansa — 35,030 r. 80 kop. Huolimatta näistä ei luostari jäänyt köyhyyteen. *)

Venäjän suur-uudistajan Pietari I:n vaikutus tuli tuntuvaksi Vienankin mailla. Täälläpä rakennettiin Vienan vojevodin Apraksinin johdolla v. 1695 Venäjän ensimäinen sotalaiva, ja seitsemän vuoden jälkeen oli keisarilla jo 13-aluksinen laivasto, jolla hän kulki Vienankaupungista Njuhtshaan, jatkaen matkaansa kahden laivan kera Poventsaan. Mutta laivasto tarvitsi merimiehiä ja Vienan eläjät saivat kohta kokea sen seikan seurauksia. V. 1714 ja 1715 alettiin näet näiltä rannikkomailta ottaa maakunnan parhaita miehiä meriväkeen. Vielä nytkin kansa murheella muistaa tätä merimiestenottoa. — Käydessään pohjolassa otti Pietari I siellä alkaneen ulkomaisen kaupan suosioonsa ja saattoi sen harvinaiseen nousuun. Mutta kun Nevan rannoille avautui »Euroopan akkuna» Pietari, niin v. 1722 kiellettiin Vienankaupungilta kaikki vienti ja tuontikin rajotettiin.

Kun Kemin kunnat v. 1764 alistettiin valtiolle, liitettiin ne samalla Äänisen (Onegan) kihlakuntaan. V. 1768 muodostettiin »Vienankaupungin lääni», johon kuuluivat nykyiset Vienan ja Vologdan läänit, suurin osa Kostroman lääniä ja osa Aunusta.

Tämän jälkeen hallintopiirien rajat vähän väliä vaihtelevat; niinpä syntyy v. 1784 »Vienan käskynhaltijakunta», joka rajoilleen jokseenkin vastasi nykyistä Vienan lääniä. Kemi sai v. 1785 vihdoinkin kaupunginoikeudet, ja kun se samalla siirrettiin »Aunuksen käskynhaltijakuntaan», laajeni tämän ala mereen asti. V. 1787 avattiin Kemissä kihlakunnan virastot. V. 1802 liitettiin Kemin kihlakunta Vienan läänin, joksi Vienan käskynhaltijakunnan nimi v. 1801 oli muutettu.**)

Täkäläiset luostarin ja kruunun talonpojat olivat orjuuden aikanakin paljon paremmassa asemassa, kuin aatelisisäntien alla huokaavat maaorjat muualla. Vapaasti sitä elannoitiin näissä syrjäisissä erämaissa, kaadettiin kaskia, mihin vain mieli teki, ja viritettiin lintuviljan varalle ansajokkoita kenenkään kieltämättä. Kunhan kestettiin katovuodet, toteltiin kirkkoa, suoritettiin verot ja karkaamatta alistuttiin lähes elinkautiseen sotapalveluun, saatiin toimia omin tuumin. Vasta Katarina II:n aikana ruvettiin tännekin ulottamaan rasittavaa rajotusjärjestelmää. V. 1765 selitettiin täälläkin, että kaikki maa, mikä ei aatelisille kuulunut, oli valtion omaisuutta.*) Ja v:n 1784 asetus sääsi, että kaikki kyläläisten viljeltävä maa oli kyläkunnan yhteistä omaisuutta. Mutta asetusten ja käskyjen uhallakin entinen yksityisomistus pysyi laajalti voimassa vielä hyvän kappaleen 1800-lukua. Mutta v. 1829 käskettiin toimittamaan yleinen maanjako ja vuosisadan keskivaiheilla kiellettiin kaikki kaskenviljely ja talonpojan oli rajottautuminen siihen peltotilkkuun, minkä jaksoi väettää mitättömän karjansa avulla.

*) Sillä on paitsi palkkasääntöä vuosittain 22,000 r. pääomankorkoja; tuohusten kauppa tuottaa 5—8000 r., ja pyhiinvaeltajien lahjat nousevat keskimäärin 95,000 r:aan — muita tulolähteitä mainitsematta. (Ks. С. Козьма Молчановъ, Описаніе Архангельской губерніи. Пб. 1813 г. ja С. Максимовъ, Годъ на Сѣверѣ. Т. II, 1859.

**) Kuola sai jo v. 1708 kaupunginoikeudet; Suma korotettiin v. 1806 kauppalaksi ja sen talonpojat porvareiksi.

Kemin kihlakuntalaisten yhteisöllistä luokitusta 1800-luvun alulla valaisee seuraava tilasto (v:lta 1813).**) Mainittuna vuonna oli Kemin kihlakunnassa:

Hengellistä säätyä (perheineen) 124 h. (92 m. + 32 n.), kauppiaita 16 h. (6 m. — 10 n.), porvareita 667 k. (287 m. + 380 n.).

Talonpoikaissäätyä:

Entisiä luostarinalaisia 5,743 h. (2,659 m. + 3,084 n.), kruununalaisia 4, 339 h. (1,972 m. + 2,367 n.) ja siirtolaisia 2. Yhteensä 10,885 h.

Tästä tilastosta näkyy, että koko Kemin Karjalassa ei ollut yhtään aatelista tilanhaltijaa.

Ahtaaksi oli käynyt elämä Karjalan mailla. Kaskeamisen kielto, metsästyksen, taloudellisen sopimusvapauden sekä viljelyoikeuden rajottaminen painoi kansaa. Sattuivatpa sitten vuosisadan keskipaikoilla kovat katovuodet. Virkamiehiltä ei saatu apua. M. Sidorov kirjassaan ***)kertoo — kenties liijotellen —, että Vienan valtiokonttorin johtaja Ljubovitskij käski myödä verorästien velasta laivat, verkot, karjan, talot... »Seitsemässätoista rannikkokunnassa huusivat piiripäälliköt kunnankerahmoissa: Jos ei liene leipää, niin onhan lunta; jos nälkään kuolettekin, niin jääpi Keisarille kyllin kansaa ilman teitäkin.» Jos joku talonpoika uskalsi valittaa, oli hän hukassa; Suikujärven talonpoika Petri Sidorov, jonka kaikki karjalaiset kunnat olivat valinneet edustajakseen, jäi henkiin vain siten, että pääsi metsien piiloon. Tämän kaiken todistaa se tiedustelu, jonka v. 1863 toimitti silloisen kuvernöörin virkamies erityisiä toimia varten.

Tulivat sitten suuret nälkävuodet (vv. 1867—68). Kemin kaupunginpäällikkö Antonov kirjottaa 23 p. helmik. 1868****): Paljon sanomissa kirjotetaan Venäjän nälänhädästä, mutta voidaankohan mitään seutukuntaa verrata Kemin kihlakuntaan, jossa ei ole ainoastaan leivän, vaan myös oljen ja petun puute, ja jonka valkonen peuranjäkälä tiedetään kelpaamattomaksi leipään. Karjalan asujat ovat jättäneet tyhjille ko-

*) Kts. Axel Lilienstrand, Kulturkampen i Biarmaland.

**) М. Сидоровъ, Сѣверъ Россіи. Пб. 1870. s. 191.

***) С. К. Молчановъ, edelläm. teos s. 253.

****) Ks. »С. Петербургск. Вѣд.» 1868. № 70.

konaiset kunnat, syöneet karjansa, myöneet omaisuutensa ja kuljeksivat almuja kerjäten rannikkokunnissa; osa heistä on mennyt muihin lääneihin. Nyt on yksistään Kemin pieneen kaupunkiin . . . tullut . . . kerjäläisiä 1,200 henkeen . . . Syksystä annettiin apua . . ., mutta kun varat alkoivat loppua, niin herettiin antamasta ja kerjäävät löivät heiltä ikkunat rikki . . . Kemin kihlakunnassa myödään jyvästöistä 10—30 naulaa henkeä kohti, mutta niissä on pienet varastot ja varmaa on, että ne eivät riitä; karjalaisraukoilla ei ole mitään ansiotyötä ja lainaksi ei viljaa anneta. Karjalaiset panevat 37 olki- ja petäjäjauhonaulaan siteeksi 3 naulaa ruisjauhoja . . .»

Vihdoin ryhdyttiin hallituksen puolelta toimenpiteihin karjalaisten auttamiseksi. Niinpä kertoo kuvernöörin virkamies Tshubinskij *): ». . . Mutta tästälähin karjalaisten olot tulevat muuttumaan. Läänin kuvernöörin, ruhtinas Gagarinin, anomuksesta on karjalaisille kaikkeinkorkeimmasti suotu kokonainen sarja etuuksia, jotka varmaan korjaavat heidän tilansa. Karjalaisten sallitaan 1) kannoista polttaa tervaa; 2) rautamalmista valmistaa rautaa; 3) siirtyä asumaan Petshoran kihlakuntaan» . . .

Todellista hyötyä tuotti varmaan asetus 13 p:ltä maalisk. 1873, joka oikeutti talonpojat uutisviljelyyn kruununmaalla ja takasi uutisraivaajalle perkiönsä 40 vuodeksi.

Selvän kuvan Kemin kihlak:n maanomistussuhteista antaa seuraava tilasto v:lta 1905.**)

Kemin kihlak:n maasta oli kruunun 4,486,758 desjätinaa, kirkkojen 1,136, kaupunkien (Kemin) 18,796, kyläkuntien 38,052, talonpoikien perkiömaata 6,106 ja yhtiöiden, tehtaiden y. m. 30 desjätinaa.

Tästä nähdään, että kihlakunnan koko alasta on vain mitätön murtoluku — $\frac{1}{71}$ — muuta kuin kruununmaata, ja että talonpoikaista maata vain $\frac{1}{103}$.

Perkiömaa jakautuu viljelijäluvun mukaan 1,306 osaan, joten jokaisen uutisviljelijän osalle tulee keskimäärin 4.7 desj. Kyläkuntien maa kuuluu 5,982 talolle, taloa kohti on siis keskimäärin 6.30 desj. — 19 kyläkunnassa, joiden maa käsittää 12.710 desj., vallitsee talojakoinen (podvornoje) viljely. Kun näissä kyläkunnissa talojen luku on 1,408, niin jokaiselle niistä kuuluu keskimäärin 9.04 desjätinaa. Tällaista järjestelmää ei ole muualla Vienanläänissä kuin Kemin kihlak:ssa. — Tietysti ennen mainittu marraskuun 9 p:n laki (v:lta 1906) ulottui tännekin.

Ei ollut kummaa, jos kansa vähitellen kyllästyi epäkiitolliseen, monien rajotusten alaiseen maanviljelyyn ja ryhtyi yhä ahkerammin

*) Архангельск. Губ. Вѣд., 1868, № 48. ks. М. Сидоровъ, edelläm. teos.
**) Н. Мамадинскій, Землевладѣніе въ Архангельск. губерніи. (Памятн. книжка Архангельск. губ. на 1908 годъ).

harrastamaan ikivanhaa — laukunkantoaan. Suomessa kaupallakulkevia karjalaisia laskettiin v. 1872 olleen 1.048 h., 1893 taas 1.139 h., joiden kauppavoitto rahassa nousi 34.615 rpl.

Maakunnan elinkeinojen edistymistä Vienassa on suuresti haitannut kulkuneuvojen puute. Maanteitä on siellä hyvin vähän. Vasta v. 1901 ryhdyttiin jatkamaan rannikkomaantien rakentamista Unjezhmasta *) edelleen länteen. Rautatietä on ainoastaan suunniteltu.

Huolimatta kaikesta on väestön karttuminen ollut runsas. Sen kasvua valaisevat numerot: v. 1813 10,885, v. 1897 35,392 ja v. 1907 42,242. **) Se on siis vuosisadassa kasvanut enemmän kuin nelinkertaisesti.

Vienan karjalainen väestö jakautui v. 1897 säädyttäin seuraavasti: Persoonallista aatelia 1 m., hengellistä säätyä 5 m. + 4 n., kunniaporvareita 1 n., porvareita 12 m. + 21 n. ja talonpoikia 8,705 + 10,744 n.

Lopuksi lyhyt silmäys maakunnan viimeaikaiseen henkiseen kehitykseen. Kansanvalistus on Vienassa alhaisella kannalla. Lukutaitoisia oli v. 1897:

Vienan läänissä 23,3 %, Kemin kihlak:ssa 15,4 % ja Kuolan kihlak:ssa 29,1 %.

Lukutaitoa on kuitenkin viime vuosina koetettu edistää täälläkin perustamalla kouluja etäisimpiinkin syrjäkyliin. Mutta karjalaisille ei anneta mitään opetusta heidän omalla kielellään eikä sallita heidän itsensäkään perustaa omakielisiä kouluja. Venäläisen koulun tehtävä on nähtävästi täälläkin sama kuin Aunuksen läänissä.

V. 1906 oli seuraavat määrät oppilaitoksia:

Kemin kaupungissa — kaupunginkoulu, 1-luokkainen kirkollinen koulu ja 2-luokkainen merikoulu. Kemin kihlak:ssa 1 2-luokkainen kirkollinen kansakoulu, 1 1-luokk. kirkoll. kansak., 23 1-luokkaista maalaiskansakoulua, 21 1-luokkaista kirkollista kansakoulua, 1 pientenlasten koulu ja 1 2-luokkainen merikoulu. — Yhteensä 48 oppilaitosta.

Kirkon ja koulun harjottamaa venäläistyttämistyötä vaikeuttaa täällä kuitenkin karjalaisten vilkas yhteys Suomen kera. Se verinen viha ja vaino, joka varassotien aikoina raivosi veljesheimojen kesken, on vähitellen häipynyt. Sijaan on astunut vähitellen selvenevä heimouden ymmärrys ja siihen perustuva pyrkimys kehittymiseen ja valistukseen.

E. Ahtia.

*) Unjezhma on vähän matkaa Sumasta itään.
*) Памятн. книжка въ Арх. Губ. на 1908 г.

SILMÄYKSIÄ SUOMEN ETELÄ-KARJALAN HISTORIAAN.

Kun Lounais-Suomi oli joutunut vieraan ylivallan alle, muodostui sinne suuri yhä laajeneva hallinnollinen kokonaisuus, mutta nykyisen Suomen kaakkoinen osa on vasta vuosisatojen kuluttua eheäksi tullut sirpaleista koottu mosaikkiteos. Karjalaisten vilkasta heimoa oli aikaisin levinnyt Laatokan meren ja uhkean Vuoksenvirran rannoille. Sieltä käsin he kävivät Suomenlahden puolella kalastamassa ja metsästämässä sekä muukalaisten kanssa vaihtokauppaa tekemässä. Koivisto, joka oli vanhan kulkuväylän varrella, ja pitkän lahden perällä sijaitseva »vanha Viipuri» olivat luultavasti sangen aikaisin kauppaatekevien karjalaisten yhtymäpaikkoja. Jälkimäinen näistä oli Vuoksen niitten suuhaarain luona, jotka siihen aikaan purkivat vettänsä Suomenlahteen. Vuoksen toinen haara kulki nykyistä väyläänsä Laatokkaan, jonka rannalla Käkisalmen linna ja kaupunki jo aikaisin olivat olemassa*). Niitä ennen oli kentiesi joku linna ja kaupunki (Tiurinlinna) ylempänä Vuoksen varrella. Vähitellen sitte muutti karjalaisia yhä tiheämmin asumaan Suomenlahden rannoille Virolahteen asti lännessä. He läksivät Itärannasta (nykyisen Uudenkirkonpitäjän rannalta) ja muista satamistaan merellekin ja hävittävinä merirosvoina heitä ilmestyi Ruotsin rannikoille, vieläpä Mälarin järvellekin. Toisinaan he esiintyivät venäläisten liittolaisina hämäläisiä vastaan, jonkatähden Rooman paavi kielsi gotlantilaisia myymästä karjalaisille aseita, rautaa y. m. Mutta venäläiset yhä ylpeämmin koettivat karjalaisia kukistaa alamaisikseen ja ruotsalaisetkin tulivat Nevajoelle ja Laatokalle kostamaan karjalaisille mitä nämä Ruotsin rannikolla olivat teh-

*) Käkisalmen linnaa on arveltu venäläisten perustamaksi v. 1310, jolloin he olisivat perin pohjin hävittäneet täällä jossakin toisessa paikassa olleet vanhemmat linnoitukset. Linnan varustuksina on arveltu olleen vaan maan ja kiven sekainen ympärysvalli, jonka sisässä olevat rakennukset olisivat olleet puusta, kunnes posadnikka Jakow v. 1364 rakennutti linnan ensimäisen ja ainoan kivirakennuksen, ampumareijillä varustetun tornin. Uudella ajalla on linna kokonaan uusittu nähtävästi lujaksikin uudempien linnoitusperiaatteiden mukaiseksi linnoitukseksi. Sen keskiaikaisista linnarakennuksista on nykyään jälellä vaan kolmikerroksinen pyöreä torni. J. Rinne.

Viipurin linna.

neet. Kun Ruotsin valtakunnan marski Tyrgils Knuutinpoika v. 1293 sitte oli tehnyt ristiretken Etelä-Karjalaan ja Viipurinlinna roomalais-katolisen uskon sekä kaupan suojaksi oli rakennettu, vahvistui Ruotsin ylivalta sen ympärillä, vaikka venäläiset sotaretkillä koettivat sitä estää *). Pähkinäsaaren rauhassa v. 1323 määrättiin raja Ruotsin ja Venäjän valtakuntien välillä kulkemaan alkaen Retusaaresta (nykyisestä Kronstadtista) Siestarjokea ja Saaejokea myöten Vuokseen sekä siitä Päiväkiven ja Uudinkiven (Uunikiven) kautta Torsajärvelle ja Keski-Savoon. Venäjälle siis jäi Käkisalmen puoli, jonka asukkaat aikaisin olivat käännetyt kreikanuskoon, mutta nimen-

*) Viipurinlinna sijaitsee pienellä kalliosaarella Suomenveden pohjaan johtavassa kapeassa salmessa. Pesälinna oli siinä alkuaan yksinäinen nelikulmainen, harmaasta kivestä tehty torni, joka sittemmin 1500-luvulla on korotettu tiilillä ja muodostettu yläosaltaan 8 kulmaiseksi. Tornia, joka oli p. Olaville pyhitetty, ympäröi ainakin idänpuolella kehämuuri. Tätä paitsi lienee saaren ranta jo alun pitäen ollut varustettu muurilla, jonka sisäpuolelle Viipurin kaupunki aluksi muodostui. Mutta linnaa laajennettiin aikojen kuluessa. Alkuaan yksinkertaisen kehämuurin sijaan kasvoivat ne rakennukset, jotka piirittivät sisäpihan tornin itäpuolella, ja sen länsipuolelle muodostui tornineen ja vallineen esilinna, jonka tieltä kaupunki luultavasti piankin sai linnasaarelta poistua. Linnan laajentajina ja varustusten lisääjinä ja vahvistajina ovat erittäin mainittavat Kaarle Knuutinpoika ja Erik Akselinpoika Tott. Myöhemmin Vaasa-aikoina toimitettiin linnassa joukko tärkeitä muutoksia ja lisäyksiä sekä rakennuksiin että esivarustuksiin nähden. Nyt on linna venäläisten viranomaisten toimesta kokonaan muodostettu uudenaikaisen kivimuurin tapaiseksi ja sen keskiaikaisesta rakenteesta on hyvin vähän jälellä. J. Rinne.

omaan sanottiin, että Ruotsi sai Äyräpään, Jääsken ja Savon kihlakunnat. Viipurin linnassa ja sen vieressä oli alkanut kasvaa samanniminen kaupunki ja ruotsalaiset sitte vähitellen järjestivät uuden alusmaansa oloja niin, että rauhallisetkin toimet siellä voivat menestyä. Niinpä kauppakin siellä vilkastui ja myytiin muukalaisille varsinkin kaloja ja turkiksia.

Seurakunnalliset olot alkoivat myös järjestyä sillä maankulmalla; roomalaiskatolinen usko sai tunnustajia. Äyräpään seurakunta mainitaan asiakirjoissa kohta Pähkinäsaaren rauhan jälkeen, sittemmin tulivat eri kirkkokunniksi myös Kivennapa eli Hanttula, Uusikirkko, Jääski ja Virolahti. Viipuriin perustettiin dominikaani- sekä fransiskaani-luostari ja jonkunlaisena uskonnollisen hartauden keskuksena oli myöskin Kaukjärven »kappeli» Uudellakirkolla.

Mutta alituisia rajariitoja Kivennavan »riitamaasta» ynnä muista paikoista sekä sotia kesti venäläisten kanssa. Jos usein koetettiinkin sopia ja yhdyttiin kokouksiin Sopoliinoon (Noisniemelle Sakkolassa) tahi muualle, niin pitkällistä rauhaa ei kuitenkaan saatu toimeen, vaan julma hävityssota alkoi uudestaan. Venäläiset toisinaan, vaikka turhaan, piirittivät Viipurin lujaa linnaa, esim. v. 1351. Kaupungin he polttivat v. 1411, vaikka se jo silloin oli ympäröity jonkunlaisilla varustuksilla. Sen jälkeen lujennettiin Viipurin kaupungin linnoituksia melkoisesti ja Knuut Possen ollessa Viipurin linnan ja kaupungin päällikkönä tulikin suuri vihollisjoukko varustusten lujuutta koettamaan*). Nämät vuoden 1495 tapaukset ovat antaneet aihetta kummallisiin tarinoihin »Viipurin pamauksesta». Seuraavana vuonna venäläiset hävittivät laajalti Karjalaa, Savoa ja Hämettä. Kustaa Vaasan hallitessa venäläiset taas hyökkäsivät rajan yli ja vv. 1555 ja 1556 etenivät Viipurin edustalle saakka. Varsinkin Viipurin itäpuolella olevat seudut olivat usein sodan jaloissa ja julmasti hävitettiin. Sentähden Kivennavan kirkkoherran virkatalon kohdalle oli rakennettu puinen linna maavallineen, johon myöskin oli hankittu sen ajan omituisia ampumaneuvoja. Kivennavan rohkea vouti Juhana Maununpoika maaliskuussa v. 1555 hyökättyään linnastaan ajoi Joutselän kylän luona Suomeen tunkeuneita venäläisiä takaisin rajan taakse. Mutta seuraavan vuoden alkupuolella poltettiin Kivennavanlinnan puiset varustukset ja oli linnanpaikka sitte kauvan »kuninkaankartanona». Kuningas Kustaa Vaasa valitsi itselleen maatiloja valtakunnan eri osissa kuninkaankartanoiksi, myöskin Saviniemen Jääsken kihlakunnassa, ja piti tarkkaa huolta näitten taloudesta. Saviniemen ja Kuparsaaren kohdalla Jääsken kihlakunnassa rakennettiin myöskin aluksia, joita vuosisadan loppupuolella kuletettiin ruotsalaisten laivastoon Käkisalmeen, mutta sitä ennen käytettiin Vuoksella. Jääsken kihlakunnassa, Siitolan kohdalla, oli »Bullerborg» niminen puulinna, jota venäläiset toisinaan kävivät ahdistamassa.

*) Viipurin kaupunki oli jo keskiaikana varustettu lujilla kaupunkia ympäröivillä muureilla, jotka 1400-luvun lopulla Erik Akselinpoika Tottin suunnitelman mukaan rakennettuina saivat meidän vähäisissä oloissa harvinaisen suurenmoisuuden. Nämä muurit olivat noin 5—6 metrin korkuiset ja varustetut lukuisilla torneilla ja porttivarustuksilla, joista ei kuitenkaan enää muuta ole jälellä kuin yksi ainoa torni, joka sittemmin on muodostettu kellotapuliksi: 1500-luvulla laajennettiin ja vahvistettiin näitäkin varustuksia ja tältä sataluvulta on m. m. se pyöreä torni, joka vielä on jälellä kaupungin torilla ja joka muinoin suojasi »Karjaportti» nimistä porttia muurissa. Vanhojen muurien sijasta nähdään kaupungin suojana nykyään uudenaikaiset vallit. J. Rinne.

Kustaa Vaasa, jalon isännän tavoin, piti silmällä valtakuntansa hallintoa ja verollelaskua. Sentähden hänen ajoistaan saakka on säilynyt Itä-Suomenkin verokirjoja, joista huomataan kuinka useilla elinkeinojen tuotteilla siihen aikaan suoritettiin veroa kruunulle. Hallintoa varten oli Ruotsin Etelä-Karjala jaettu kihlakuntiin, joita Viipurin ympärillä olivat Äyräpään, Jääsken ja Lappeen kihlakunnat. Ensinmainittuun sitte kauvan kuului Äyräpään eli Muolaan (= Pyhäristin) pitäjä sekä Uusikirkko ja Kivennapa; toiseen se ala, jossa nyt ovat Jääski, Antrea, Kirvu, Ruokolahti ja Rautjärvi, joten Jääsken kihlakunnasta kuului joku osa Savoon. Viipurin lääniä siihen aikaan myöskin olivat Retusaari, jonka suomenpuolisessa osassa oli pari torpparia sekä niittyjä (saaren toinen puoli oli Inkerinmaan Tuuterin seurakuntaa), Lavansaari, Seiskari, Suursaari, Tytärsaaret, Haapsaari j. n. e. Viidennellätoista sataluvulla, jolloin roomalaiskatolinen usko Ruotsin Suomessa väistyi luterinuskon tieltä, jaettiin parempaa järjestystä varten liian suuria seurakuntia. Siten lohkaistiin Säkkijärvi Viipurin pitäjästä ja Ruokolahti Savon puolella Jääskestä. Olipa Itä-Suomea varten vv. 1554—1578 eri piispakin, joka asui Viipurissa ja jonka hiippakuntaa oli Helsinkiä, Hämeenlinnaa ja Rautalampia myöten. Seuraavalla vuosisadalla erotettiin kappeleiksi Valkjärvi Muolaasta, Kuolemajärvi (Hatialaks) Uudestakirkosta, Rautjärvi Ruokolahdesta ja Kirvu Jääskestä.

Siihen aikaan, kuin Ruotsin hallitsijat alkoivat haaveksia maalleen suurvallan asemaa, lähetettiin sotapäällikkö Pontus De la Gardie syksyllä v. 1580 Viipurista Käkisalmea vastaan, jonka ruotsalaiset v. 1294 olivat valloittaneet, mutta seuraavana vuonna taas menettäneet. De la Gardie sytytti heitetyillä hehkukuulilla Käkisalmen kaupungin palamaan ja siten myöskin sen puiset muurit ja muut varustukset paloivat. Linna antautui 4 p. marrask. ja ruotsalaiset kohta alkoivat parantaa sen muuria. Rakennettiin aluksia ja tuotiin muualtakin, myöskin Salmista ja Sermaksesta, lotjia ja haapioita tähän Käkisalmen laivastoon, jota komentamassa oli amiraali ja kapteneja. Käkisalmessa oli myöskin jonkunlainen lääkäri, vaikka häntä vaan parturiksi sa-

nottiin, ja luterilaiset papit saarnasivat sen linnassa ja kaupunkikirkossa, — luultavasti ensikertaa Laatokan rannoilla.

Veroa ruotsalaiset ottivat koko Käkisalmen läänistä, jossa erään vanhan verokirjan mukaan jo v. 1500 oli seuraavat kreikanuskoiset pogostat: Korelan eli Käkisalmen kaupunki ympäristöineen, Sakkola, Rautu, Kurkijoki, Sortavala, Ilomantsi ja Salmi.

Täyssinän rauhassa (v. 1595) määrättiin, että Käkisalmi läänineen oli Venäjälle takaisin annettava ja raja pantiin Etelä-Karjalassa taas kulkemaan niin, kuin Pähkinäsaaressa ennen aikaan oli sovittu, mutta v. 1611 ruotsalaiset uudestaan valloittivat Käkisalmen läänin ja Stolbovan rauhanteon kautta saivat sen pitää hallussaan. Uusi julma sota kyllä alkoi v. 1656, jolloin Suomen sotaväestä suurin osa oli muualla taistelemassa. Venäläiset valloittivat Nevanlinnan ja Suvannon Taipaleen sekä Brahean kaupungin Pohjois-Karjalassa. Kreikanuskoiset talonpojat yhtyivät venäläisiin ja luterilaisia kohdeltiin kovasti. Mutta eversti Burmeister Viipurissa kokosi vanhat sekä nuoret kaupunkilaiset vihollisia vastustamaan ja kapteeni Olavi Pentinpoika Käkisalmessa piti urhoollisesti puoliaan, kunnes lisäväkeä tuli avuksi. Venäläiset voitettiin Raudun kirkon luona heinäkuun 14 p. Seuraavanakin vuonna tulivat venäläiset turhaan Käkisalmea vastaan ja samanvuotisissa maakuntakokouksissa myönnettiin Suomen turvaksi uutta sotaväkeä ja -veroja. Semmoinen maakuntakokous pidettiin Viipurissakin, Jääsken kirkkoherra Winter puhemiehenä.

Ruotsin valtakunnassa ei ennenkään Käkisalmenläänin kreikanuskoisia suosittu. Tämän sodan aikana ja jälkeen heitä tuhansittain hävisi. Sitä myöten, kuin heitä katosi manalaan tai Venäjälle, muutti Savosta ja Suomen muistakin maakunnista luterinuskoista väkeä Käkisalmen läänin autioille tiloille. Syntyipä sinne myöskin yhä enemmän luterilaisia emä- ja kappeli-seurakuntia. Sakkola ja Hiitola (Tiurula) mainitaan asiakirjoissa luterilaisina kirkkokuntina ainakin jo v. 1616, Rautu v. 1625, Liperi v. 1630, Pyhäjärvi v. 1631, Jaakkima (Mikli) v. 1634, Räisälä, Kurkijoki, Parikkala (Joukio), Uukuniemi, Kitee ja Pälkjärvi v. 1635, Kesälahti v. 1637, Impilahti v. 1638, Pielisjärvi (Lieksa), Sortavala ja Salmi v. 1639, Kaavi ja Tohmajärvi v. 1650, Nurmes v. 1651, Ilomantsi v. 1653, Metsäpirtti (Taipale eli Korhola) v. 1679, Kaukola (Munkinsalmi) v. 1680, Kiihtelysvaara v. 1698 ja Rääkkylä v. 1700. Monessa seurakunnassa luterilaiset papit vuosikausia saarnasivat yksityisten asunnoissa, kunnes pitäjä kykeni rakentamaan kirkon, ja vasta vähitellen saivat papit virkataloja.

Viipurissa oli vuodesta 1618 piispa ja jo muutamia vuosia sitä ennen tuomiokapituli ja tätä hiippakuntaa oli Käkisalmenkin lääni, mutta Inkerinmaan ja Käkisalmenläänin kenraalikuvernööri, joka asui

Narvassa, usein sekaantui pappien nimitykseen. Käkisalmen läänin kihlakunnanoikeudesta vedottiin Turun hovioikeuteen, mutta muuten oli lääni sen vuosisadan loppuun asti ikäänkuin Suomen ulkopuolella. Poikkeuksena olivat olleet ainoastaan ne vuodet, jolloin Pietari Brahe kenraalikuvernöörinä hallitsi Käkisalmenlääniä sekä muuta Suomea yhtenä hallintopiirinä. Ruotsin valtakunnan valtiopäivillä ei sillä aikakaudella varsin suurta merkitystä ollut, vaan niillekään ei saatu lähettää edusmiehiä Käkisalmen läänistä. Läänin papit maksoivat Viipurin piispalle edusmiehenpalkkaa, mutta eivät päässeet Viipurin hiippakunnan papiston edusmiesten joukkoon. Hiitolan kirkkoherra Martinus Petri oli kuitenkin v. 1654 kruunausvaltiopäivillä.

Ruotsin valtakunnassa oli siihen aikaan virastojen ja virkamiesten valta suuri ja näiksi pääsivät varsinkin aateliset. Ylimyksille myöskin annettiin melkein kaikkialla, siis myöskin Viipurin ja Käkisalmen läänissä, läänityksiä, joitten olot eivät suinkaan olleet mallikelpoisia. Suuria tiloja myöskin myytiin ylimyksille, kun kruunu tarvitsi rahaa. Näitten laajojen alojen isännät: ritarit, aatelis- ja rälssimiehet tahi heidän valtuutetut (Käkisalmen läänistä) kokoontuivat Itämerenmaakuntien saksalaiseen tapaan maapäiville, joskus Käkisalmeen, mutta tavallisesti yhdessä Inkerinmaan aatelisten kanssa Narvaan. Jonkun kerran kutsuivat he kaupunkienkin edusmiehiä kokouksiinsa ja niissä päätettiin suostuntaveroista, talonpoikien maksuista papeille, päivätöistä Käkisalmen linnaan, siitä ettei talonpojat ilman herransa lupaa saa muuttaa tiloiltaan eikä lohkoa näitä y. m. Jos talonpojilla jotakin myytävää oli, niin oli se ensin tarjottava »herrasväelle», sitten vasta muille myytävä. Kun talonpojat usein olivat kovan sorron alaisia ja ahtaassa tilassa, niin toisinaan he rupesivat uppiniskaisiksikin ja synnyttivät kapinoita, kuten esim. Tohmajärvellä v. 1679.

Kun läänityksiä Kaarle XI:n hallitessa ruvettiin kruunulle peruuttamaan, niin annettiin entisiä läänityksiä vuokraajien haltuun ja nämä taas kovasti kohtelivat kansaa. Sitäpaitsi oli Itä-Suomessa sillä vuosisadalla sangen usein katovuosia, varsinkin sataluvun loppupuolella. Ja maat, varsinkin Käkisalmen läänissä, olivat niin vähän jaetut, että niityt ja metsät monessa seudussa vielä olivat jakamattomina, vaikka Viipurin läänissä sen ensimäinen maanmittari Aspegren jo ennen vuotta 1650 oli mitannut ja kartoittanut paljon tiluksia ja Käkisalmenkin läänissä ainakin jo v. 1649 oli maanmittari Utter. Ikivanhoina aikoina oli rajapyykit asetettu sovinnolla vieraitten miesten läsnä ollessa, jonka jälkeen oli pyydetty, että kihlakunnanoikeus ne julistaisi pysyväisiksi, tahi oli lautakunta käynyt rajat »langalla ja tangolla» ja valalla ne oikeiksi vannonut. Kustaa Vaasan aikoina (v. 1558) määrättiin, että maa oli Viipurin läänissä veroitusta varten jaettava ja mitattava kyynä-

rällä ja mittatangolla, niinkuin jo ennen oli tehty Länsi-Suomessa. Ruotsin Taalainmaalta ja Helsinglannista tuli Viipurin lääniin miehiä tätä ensimäistä virallista maanmittausta toimittamaan.

Hallintoa varten oli Käkisalmen lääni kuudennellatoista sataluvulla jaettu kahdeksi voutikunnaksi, joitten yhteinen maaherra eli kuvernööri asui Käkisalmessa. Sen läänin ainoa rovasti asui myöskin samassa kaupungissa. Kyydityslaitos määrättiin lääniin vasta v. 1671 ja postilaitoskin oli sillä puolella maata kauvan aikaa niin ja näin. Mutta kauppa Itä-Suomessa oli sangen vilkasta, vaikka ajan ahdasmielinen henki kammoi maakauppaa niin, että talonpoika sai myydä ainoastaan oman tilansa tuotteita, ei muilta ostamiansa tavaroita, ja nuuskijoita (»syökäreitä») sekä viskaaleja kuleksi ympäri maakuntaa kiellettyä kauppaa estelemässä. Viipuri, jossa oli asukkaita kolmen ja neljän tuhannen välillä, myi ulkomaille varsinkin tervaa, puutavaraa ja voita ja sen porvarit olivat saaneet oikeuden pitää vapaita markkinoita Jääskessä, Lappeella, Äyräpäässä ja Vehkalahdella.

Käkisalmen läänissä oli kuudennellatoista sataluvulla eräitä uusia kaupunkeja: Sortavala, Kurkijoki, Suvannon Taipale ja kaukana pohjosessa Brahea eli Lieksa. Olipa Salmikin jonkunlaisena kauppapaikkana. Mutta vanha Käkisalmi kateudella katseli esim. Kurkijoen kauppaa ja koetti sitä supistaa. Kurkijoki ja Taipale pysyivät kaupunkeina vuosisadan loppuun asti, mutta Brahea hävisi jo 1680-luvulla. Laatokan rannalla sijaitsevat kauppapaikat lähettivät tavaroita varsinkin Nevanlinnaan, mutta myöskin Tukholmaan ja oli terva koko Karjalassa tärkein vientitavara. Nevanlinnasta ostettiin Karjalaan varsinkin suoloja ja rautaa. Markkinapaikkoja olivat Kurkijoki, Jaakkima, Tiurula ja Ilomantsi. Kuudennentoista sataluvun loppupuolella olivat Käkisalmen linnoitukset jotenkin rappeutuneet, koska viholliset kauvan olivat pysyneet loitolla; Suvannon Taipale oli varustettu maavalleilla ja Pohjois-Karjalassa oli Nurmeksen puulinnoitus sillä maan kulmalla, missä oli erityinen Pielisjärven pitäjänluutnantti, joka katsoi, että puulinnoitus pysyi kunnossa, ja harjoitteli sen puolen vapaajoukkoja. Käkisalmen läänin aateliset ja papit varustivat ratsumiehiä sotaan ja majoitusta saivat talonpojat yhä sietää. Viipurin läänissä oli sataluvun loppupuolella ruotuväkeä.

Kaupungit olivat myöskin koulupaikkoja. Viipurissa jo katolisella aikakaudella oli jonkunlainen kaupunginkoulu ja sittemmin katedralikoulu sekä vuodesta 1641 alkaen kymnaasi. Käkisalmessa oli koulu, jossa oli kaksi opettajaa. Kurkijoella oli »pedagoogiium» ja Sortavalassa samanniminen. Olipa koulu Braheankin pikkukaupungissa.

Tuli sitte suuri pohjoismainen sota eli *»iso viha»*, joka pyyhkäisi pois sen vanhan jyrkän rajan, joka oli erottanut toisistaan Käkisalmen

ja Viipurin läänit, ja sai aikaan niin paljon muitakin muutoksia. Venäläiset hyökkäsivät kevättalvella v. 1703 Sakkolaan, Rautuun ja Kivennavalle ja uudistivat hävitysretkensä seuraavana vuonna. Koivistolla silloin pelättiin hyökkäystä Retusaaren puolelta, joka siitä lähtien on ollut Venäjän sotaväen asemapaikkoja, ja sentähden paettiin. Keväällä v. 1710 tulivat venäläiset Viipuria piirittämään. Sitä eversti Maunu Stiernstråle miehuullisesti puolusti, mutta linnan, joka vuosisatoja oli lakkaamatta pysynyt ruotsalaisten hallussa, oli kesäkuun 14 p. v. 1710 antautuminen. Käkisalmea puolusti melkein yhtä kauvan ja yhtä urhoollisesti Juhana Stiernschantz. Se antautui syysk. 9 p. v. 1710. Ruotsi siis menetti Kaakkois-Suomen, ja kun v. 1721 tehtiin rauha Uudessakaupungissa, pantiin raja kulkemaan Virolahdelta monin mutkin koilliseenpäin niin, että sen loppupuoli Keski-Karjalassa oli sama, kuin nykyinen raja Viipurin ja Kuopionläänien välillä. Turun rauhassa v. 1743 sai Venäjä sitte vielä lisää aluetta Suomesta, ja Ruotsille jääneessä Suomen osassa ruvettiin sanomaan Itä-Suomea entiseksi eli »vanhaksi» Suomeksi.

Maakunnan olot alkoivat nyt muuttua. Virkamiehiksi pääsi usein venäläisiä ja saksalaisia ja kirjoituksissakin ruvettiin käyttämään ruotsin kielen rinnalla venäjää ja saksaa. Saksalaisuutta oli tosin jo edelliselläkin vuosisadalla Itämerenmaakunnista levinnyt Käkisalmen läänin. Nyt sitä tuli Viipurinkin läänin virallisiin piireihin; se tosin saattoi olla esteenä liialliselle venäläistymiselle. Niinpä vuoden 1728 revisioni, joka sitte oli verotuksen perustuksena, oli parin saksalaisen toimittama. Itämeren maakunnilla ja Vanhalla Suomella oli yhteiset keskusvirastot Pietarissa (senaatti, justitsikollegio j. n. e.) ja hallitsija ynnä virkamiehet ukaaseillaan määräsivät kaikki, kuitenkin niin, että Ruotsin lain mukaan tuomittiin ja sitä pidettiin arvossa. Valtiopäiviä ei ollut. Kerran, v. 1766, kutsui Katarina II Moskovaan edusmiehiä keisarikunnan kaikilta kulmilta, myöskin Vanhan Suomen kaupungeista ja piirikunnista, mutta se säätykokous eli lakikomissioni kohta hajosi. Komissioneja ja ylimääräisiä oikeuksia oli usein Vanhassa Suomessa asioita selittämässä, mutta niissä istui enimmäkseen virkamiehiä. Kihlakunnanoikeudet ainoastaan työskentelivät niinkuin ennenkin. Suuria muutoksia tapahtui hallinnon koneistossa v. 1784, jolloin Vanhassa Suomessa yritettiin panna toimeen samallaista monimutkaista »käskynhaltijalaitosta» kuin Venäjän muissa kuvernementeissa. Viipurissa oli silloin kenraalikuvernööri, siviilikuvernööri, sotakuvernööri y. m. Paljon uusia virkoja keksittiin ja uusia ylä- ja ala-oikeuksia. Samalla jaettiin Vanha Suomi sekä hallintoa että lainkäyttöä varten aivan uuteen tapaan ja vanhat jaot sotkettiin. Hallintoa eli »taloutta» varten oli 6 piirikuntaa: Viipurin, Käkisalmen, Sortavalan, Savonlinnan, Lappeenrannan ja Haminan, joihin kaikkiin oli sovitettu Karjalankin

pitäjiä. Kaksi ylempää oikeutta eli »raspraavaa» oli Viipurissa ja alemmat oikeudet olivat piirikunnissa. V. 1797 kuitenkin lakkautettiin käskynhaltijalaitos ja palattiin melkein entisiin oloihin. Siitä lähtien oli Vanhassa Suomessa 6 kihlakuntaa eli maakomissariaattia: Viipurin, Kymin, Lappeen, Jääsken, Käkisalmen eteläinen ja Käkisalmen pohjoinen.

Vanhassa Suomessa ei ahdistettu luterilaista uskoa, vaikka kreikanuskoisille toimitettiin yhä enemmän kirkkoja. Luterilaisilla ei ollut kuitenkaan mitään piispaa, vaan kaksi konsistoriota: Viipurissa ja Haminassa, kummassakin tuomiorovasti puheenjohtajana. Heti Uudenkaupungin rauhan jälkeen saivat Heinjoki ja Antrea omat kirkkonsa. Sotien jälkeen alkoivat tavalliset elinkeinot taas menestyä ja perustettiin sahoja, ruukkeja, tehtaita ja kivenlouhoksia useampia.

Suuren pohjoismaisen sodan aikana ja jälkeen antoivat Venäjän hallitsijat Vanhassa Suomessa suuria aloja korkeasukuisille venäläisille *lahjoitus-* (donatsioni-) *maiksi*. Niinpä v. 1710 lahjoitettiin suuri osa Muolaata, v. 1713 osa Sakkolaa, v. 1714 Rautu, v. 1715 Kurkijoki, v. 1716 Hiitola ja ennen pitkää monia muita maakunnan pitäjiä. — Kunkin lahjoitustilan keskuksena oli hovi (»hoflager»). Useimmissa hoveissa oli päärakennus jotenkin tavallinen, koska »herra» asui Pietarissa tahi vielä etäämmällä ja ainoastaan kesällä tuli tilaansa katsomaan. Mutta niissä hoveissa oli suuri maatalous, paljon kotieläimiä, hedelmäpuita, ryytimaita, puistoja j. n. e. Niistä lähetettiin Pietariin voita y. m. ja sieltä ostettiin mitä talossa tarvittiin.

Hovia hoiti vouti (moisniekka, upravitel, prikashikka). Hän noudatti herransa tahtoa, mutta tämän poissa ollessa teki myöskin oman mielensä mukaan. Hovinhoitajat sekaantuivat pitäjän papinvaaleihin, tahtoivat estää talonpoikia siltä maalta muuttamasta ja naisia menemästä toiselle tilalle naimisiin, tahtoivat määrätä kutka saavat tulla heidän mailleen kotivävyiksi, nousivat kruununpalvelijoita ja oikeutta vastaan, kieltäen talonpoikiaan käräjiin menemästä ja tuomarille mitään maksamasta, estivät asianomaisia tuomioita toimeenpanemasta ja kielsivät lautamiehiä käräjiin manuuttamasta. He tahtoivat itse hovinkonttorissa tuomita ja patukalla rangaista.

Monen lahjoitusmaan talonpojat luulivat kauvan aikaa, että hovinherralla on ainoastaan toistaiseksi maan käyttövalta, varsinkin kun tiedettiin, että hänelle jäi vain osa maan kruunulle lankeavista veroista. He luulivat itsensä vielä maan omistajiksi, maan, jossa esi-isät olivat asuneet. Sentähden he myivät ja jakoivat tilojansa, kiistelivät keskenänsä oikeuden edessä niitten omistusoikeudesta, myivät metsää j. n. e. Jonkun tilan myytyään, veivät he kauppakirjat oikeuteen sen pöytäkirjaan otettavaksi. Lääninkansliakin näytti alussa pitävän lahjoitusmaitten kontuja kruununtiloina ja antoi talonpojille vahvis-

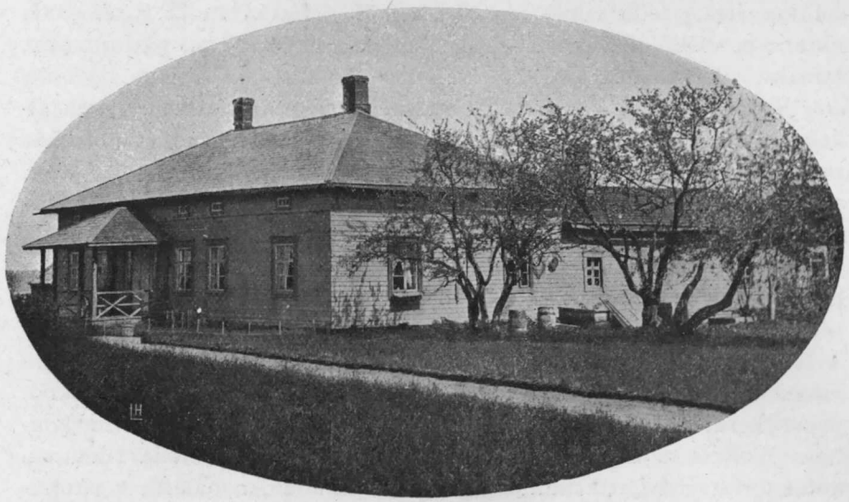

Veikkolan hovin päärakennus.

tuskirjoja. Mutta tätä seurasi surkea pettymys. Seitsemännentoista sataluvun loppupuolella eivät hovinherrat enää antaneet talonpoikien ilman lupaa myydä kontujansa ja alkoivat vaatia talonpojilta yhä enemmän päivätöitä (»ropottia») hoviin y. m. Mainittava on varsinkin Taubilan herran menettely. Kun käräjät alkoivat, luettiin heille kaikenlaisia lainpykäliä ja asetuksia sekä kehoitettiin heitä olemaan nöyrinä ja tottelevaisina. Mutta kun talonpojilta yhä vaan liikoja vaadittiin, sattui ajoittain ja paikoittain, että he luopuen tavallisesta nöyryydestään nousivat kapinaan »valtoja» kohtaan. Silloin tavallisesti kutsuttiin sotaväkeä asiaa ratkaisemaan, sillä Vanhassa Suomessa monellaisissa tilaisuuksissa turvauduttiin sotilaisiin. Tällaista tapahtui varsinkin Veikkolan lahjoitustilalla Valkjärvellä. Nikolai I:n hallituskauden ensi vuosina lahjoitusmaat vihdoin julistettiin herrain ainaiseksi omaisuudeksi. Tätä epäkohtaa poistaen ovat viime vuosisadan loppupuolella maan säädyt ja senaatti suurilla kustannuksilla lunastaneet lahjoitusmaita venäläisiltä omistajilta Suomen kruunulle.

Etelä-Karjalan kaupungeista oli ison vihan loputtua vielä jälellä Viipuri, Käkisalmi ja Sortavala, mutta ne eivät varsin hyvästi vaurastuneet. Viipurissa oli v. 1786 asukkaita vähän neljättä tuhatta, Käkisalmessa ei ollut tuhattakaan ja Sortavalassa asukasten luku oli vielä vähäisempi. Viipurin ja Käkisalmen linnat, joissa venäläistä sotaväkeä kaikessa rauhassa majaili, olivat entisten sotaisten aikain muistomerkkeinä, mutta Vanhassa Suomessa oli muuallakin jälellä pieniä linnoituksia, jotka muistuttivat, että se maankulma oli vanhaa

sotatannerta. Ison vihan ajoilta ovat Muolaan kylän ja Kiviniemen muurit ja vallit, ja Pärnän, Ruskealan kirkonkylän y. m. patterit ovat samalta vuosisadalta.

Ruotuväkeä ei Vanhassa Suomessa kotvaan aikaan ison vihan jälkeen ollut eikä moneen aikaan mitään muutakaan rasitusta. Joskus pestattiin sieltä kyllä vapaaehtoisia Venäjän joukkoihin. Vasta v. 1797 ruvettiin ottamaan rekryyttejä »Suomen kuvernementista». Tämä kansan pelkäämä ja vihaama rekryytinotto taukosi v. 1812, jolloin Viipurin lääni yhdistettiin muuhun Suomeen. Se jääkärirykmentti (»maaherran väki»), joka sitte oli olemassa vuoteen 1830 saakka, asetettiin melkein samalle kannalle, kuin entinen ruotuväki.

Viipurin kymnaasi ja Vanhan Suomen muut koulut hävisivät ison vihan aikana eikä sitte ollut kaupungeissa mitään koulua, ennenkuin papit kerätyillä rahoilla saivat Viipurissa toimeen yksityisen koulun. Yleisesti pidettiin perheissä kotiopettajia. Viipurin ja Haminan konsistoriot yhä hartaammin pyysivät, että kouluja uudestaan pantaisiin kuntoon, ja v. 1745 vihdoin avattiin niitä Vanhassa Suomessa. Viipurissa siitä lähtien ja vuoteen 1788 oli katedralikoulu ja Käkisalmessa pedagoogiium. Sortavalassa avattiin v. 1756 kaupunginkoulu, jonka yhdelle opettajalle kaupunkilaiset maksoivat palkkaa. Näissä kouluissa opetettiin uudempia kieliä enemmän kuin ennen Ruotsin vallan aikana oli opetettu ja alettiin käyttää saksaa opetuskielenä. Seitsemännentoista sataluvun loppupuolella sitte tehtiin Venäjän Suomen oloissa suuria muutoksia. Niinpä v. 1786 annettiin asetus, joka asetti koulut aivan uudelle kannalle ja v. 1788 avattiin uudet oppilaitokset, joissa tahdottiin antaa opetusta kaikille kansanluokille, mutta kentiesi alennettiin sitä tietomäärää, jota ennen oli annettu korkeammille luokille. Viipurissa oli normaalikoulu ja Käkisalmessa sekä Sortavalassa pienempiä kansakouluja. Niissä luetettiin saksan- ja venäjänkielisiä oppikirjoja ja opetustakin ruvettiin antamaan venäjänkielellä. Nämät koulut eivät kuuluneetkaan konsistorioiden alle, vaan oli Viipurin kuvernementissa yksi koulujen »direktori» ja joka piirikunnassa »inspehtoreja», joitten esimiehet olivat Venäjällä. Mutta v. 1803 määrättiin Vanha Suomi kuulumaan Tarton koulukuntaan ja kansakoulujen sijaan perustettiin taas korkeampia oppilaitoksia. Viipurissa avattiin v. 1805 kymnaasi sekä suurempi piirikoulu (»Kreisschule») ja alkeiskoulu, ja v. 1809 tuli vielä toinen alkeiskoulu lisäksi. Käkisalmessa avattiin v. 1806 pienempi piirikoulu ja v. 1809 alkeiskoulu ja Sortavalassa v. 1806 pienempi piirikoulu sekä v. 1810 alkeiskoulu. Perustettiinpa tyttöjenkin kouluja Viipuriin ja Käkisalmeen. Nämät koulut, joissa opetettiin saksan kielellä, olivat sangen hyviä ja niissä käytettiin opetustapoja, jotka Itämerenmaakuntien kautta olivat levinneet Saksasta. Koulukirjoja tuotiin Pietarista, Riiasta ja

Mitausta. Yliopistotietoja Vanhan Suomen nuorukaiset hakivat Turusta ja Venäjältä. — Mutta Ruotsin Suomen kouluista ne olivat suuresti eriäviä ja vasta vuoden 1843 jälkeen ovat Vanhan Suomen koulut ruvenneet muuttumaan niitten kaltaisiksi. Vuoden 1781 jälkeen ovat Vanhan Suomen maaseurakunnissa antaneet oppia jonkunlaiset »koulumestarit». Jossakin pitäjässä oli kuitenkin ollut jo sitä ennen n. s. »pitäjänkoulu», esim. Säkkijärvellä. Kirjakauppa oli erään viipurilaisen kirjannitojan käsissä. Kirjapaino on Viipurissa ollut vv. 1688—1710. Myöhemmin seitsemännentoista sataluvun kuluessa koetti eräs yksityinen, normaalikoulujen »direktorin» kehoituksesta, perustaa Viipuriin kirjapainon, mutta se kohta hävisi.

V. 1808 venäläiset jotenkin helposti valloittivat Suomen ja saivat Haminan rauhassa seuraavana vuonna koko Suomen Tornionjokea myöten. Pari vuotta myöhemmin, *joulukuussa v. 1811*, annettiin asetus Viipurin kuvernementin »yhdistämisestä Suomen suuriruhtinaanmaan kanssa Turun hovioikeuden ja Porvoon hiippakunnan alle». Vuoden 1812 alusta sen tulot olivat siirrettävät Suomen valtiorahastoon. Käskettiin myöskin asettaa eräs Järjestämis-(organisatsioni-)komissioni, jonka piti tutkia kuvernementin tilaa ja tehdä ehdotuksia. Tämä komissioni alkoi istuntonsa maalisk. 5 p:nä v. 1812 Viipurissa ja keräsi paljon hauskoja tietoja Vanhan Suomen silloisista ja entisistä oloista. Niistä ajoista lähtien on Kaakkois-Suomi ollut yhdistettynä Suomen valtioon ja kehittynyt rinnakkain muun Suomen kanssa. Käkisalmen eteläinen lääni on saanut lähettää edusmiehiä valtiopäiville, jota oikeutta sillä ei koskaan ennen ollut. V. 1839 perustettiin Viipuriin hovioikeus — varsinkin sentähden, että lahjoitusmailla oli ollut levottomuuksia. Kulkuneuvoja on parannettu. Saimaan kanava, jota vuosisatoja oli suunniteltu, on valmistunut, Vuoksea on laskettu ja rautatiet ovat yhdistäneet Karjalan ammoin raadetut maat Suomen keskusten kanssa. Kansakoulut ovat nostaneet eteläkarjalaiset henkisessä kehityksessä muitten suomalaisten tasalle ja kansallistunne on heissäkin viime vuosikymmeninä selvinnyt, vaikka monikielisyys ja vieraan kansallisuuden läheisyys ovat kauvan olleet asialle esteenä. Onhan näet likellä rajaa kokonaisia kyliä, joissa isosta vihasta lähtien on asunut pelkkiä venäläisiä.

Toivokaamme, että muun edistyksen kera myös rehellisyys, siveellisyys ja suomalainen kansallistunto kasvavat Laatokan rannoilla, Karjalankannaksella ja Viipurin muistorikkaissa ympäristöissä!

J. M. Salenius.

PIIRTEITÄ SUOMEN POHJOIS-KARJALAN VAIHEISTA.

Täyttä selvyyttä ei ole, tulivatko savolaiset ja karjalaiset yhtenä heimona Suomen niemelle ja vasta täällä jakautuivat. Katsoen näiden heimojen verrattain suuriin luonteeneroavaisuuksiin luulisi heidän jo kauan eläneen erillään. Jos he tulivat maahamme eri aikoina, ovat savolaiset käyneet edellä ja tienään ehkä käyttäneet Suomen lahden ja Laatokan välistä kannasta, jota vastoin karjalaiset ainakin osaksi lienevät tulleet Laatokan ja Äänisjärven välisen kannaksen kautta, jättäen jälkeensä asutusta.

Laatokan rantamaat ovat vanhimmin asuttuja suomalaisseutuja. Itse Laatokka lienee aikanaan ollut suomalaisheimojen melkein sisämerenä, kun kaikkialla sen ympärillä, missä sitä oli, oli asutus suomalaista. Erittäinkin näyttää Vuoksen suu, nykyisen Käkisalmen tienoo, vetäneen suomalaisia voimakkaasti puoleensa. Kenties Vuoksella vielä silloin oli toinenkin, vanhempi suuhaara, se mikä vei vedet suoraan Suomen lahteen, mutta maan kohoamisen vuoksi lienee se jo ollut matala ja vähemmän merkitsevä.

Tuonne Vuoksen suistomaille Laatokan rannalle muodostui uudistulokkaiden pesäpaikka. Sinne ryöppyävän kosken äyräälle he kasvattivat pyhät karsikkonsa ja sieltä eränkävijöinä ja kalastajina levisivät laajemmalle. Luonnollisesti asutettiin mieluimmin kalaiset seudut ja niin saavuttiin aina Saimaalle asti, missä kalastajilla oli melkein rajattomat kalavedet, pyyntipaikkoja vaikka kuinka laajalti.

Toinen osa kulki erämiehinä läpi korpien pitäen päämääränään niitä laajoja alueita, jotka ulottuvat Laatokasta kauas pohjoiseen. Mitään valtakunnan rajoja ei ollut esteinä tai erottajina. Mikäli ehkä lappalaisia oli, karkkoutuivat ne pois tieltä. Enimmäkseen lienevät nuo seudut kuitenkin olleet aivan asumattomia. Mutta metsän riistaa oli siellä sitä runsaammin.

Näille pohjoisille seuduille pysähtyi asukkaita paljon myöhemmin kuin Vuoksen alueelle. Missä kohdin on Pohjois-Karjalan vanhin suomalainen asutus, on melkein mahdoton sanoa. Vanhimpain tietojen perusteella voisi päättää Ilomantsin seudun saaneen aikaisimmin pysyväisen asutuksen. Ainakin on siellä ollut pääpaikka, pogosta,

johon muun Pohjois-Karjalan asutus on liittynyt. Näin oli asian laita vuoden 1500 vaiheilla, jolloin Nowgorodin ruhtinaskunnan »Vatjalaisen viidenneksen» pohjoisin seurakunta oli Ilomantsi. Jos Ilomantsi todellakin on aikaisemmin saanut asutuksensa kuin suurten vesien varret, viittaa se juuri siihen, että asukkaita on enemmän vetänyt metsän kuin veden riista, että tänne tultiin enemmän metsästäjinä kuin kalastajina. Kuitenkin ovat varmasti muutamat vesien rantamaatkin, kuten Liperi, Kaltimo, Eno ja Lieksa jo aikaisin olleet asuttuja.

Niinä aikoina, jolloin kristinusko tuotiin Auran rannoille Lounais-Suomeen, oli Pohjois-Karjala vielä melkein tykkänään erämaata ja asumatonta. Vieläpä kauan jälkeenpäinkin elivät sinne muuttaneet karjalaiset rauhassa kaikilta vierailta vaikutuksilta. Tosin jo 1200-luvulla Nowgorodista käsin karjalaisia käännytettiin, joten uusi oppi ei ollut aivan tuntematon, mutta ei se oppi ottanut oikein juurtuakseen. Vasta kun muualla Suomessa alettiin saarnata Lutherin oppia, ryhdyttiin ylhäällä Karjalassa täydellä todella hävittämään pakanuutta.

Nowgorodin arkkipiispan Makarijn keväällä 1534 lähettämä Iljamunkki ja arkkipiispa Fedosijn v. 1548 toimittama pappi Nikifor olivat Pohjois-Karjalan ensimäisiä varsinaisia uskonlevittäjiä. Nämä, tehden hiljaista mutta tarmokasta työtä, juurruttivat kristinuskon kreikkalaiskatolisen tunnustuksen muodossa sinne. Tosin vielä kauan jälkeen päin rehoitti muinainen uskonto uuden rinnalla, mutta kristinoppi oli kuitenkin jo voitolla. Kun samaan aikaan muussa Suomessa Agrikola toimitti opille tärkeät kirjalliset apuneuvot, tulivat nämä vasta aikojen ollen ja Pohjois-Karjalan historiallisten vaiheitten suuresti muuttuessa avuksi tälle syrjäiselle valistustyölle.

Karjalan pohjoiseen osaan ei vaikuttanut mitään Tyrgils Knuutinpojan n. s. »ristiretki», ei uskonnollisessa eikä valtiollisessa suhteessa. Pohjoisen Karjalan historialliset vaiheet ovat olleet vallan toiset kuin sen Karjalan, jonka kohtalo oli yhdistynyt Viipurin linnan kohtaloon. Käkisalmen rintamaat ja niiden pohjoiset eräseudut lukeutuivat Nowgorodin ruhtinaskuntaan, toisinaan kiinteämmin, toisinaan höllemmin. Enemmän kuin varsinainen valloitus vaikutti tähän yhteyteen lähetystyö, niin heikkoa kuin se olikin ennen Iljan aikoja. Pähkinäsaaren rauhassa (v. 1323), missä raja Ruotsin ja Nowgorodin välillä sovittiin, ei tähän nähden tapahtunut mitään varsinaista alueluovutusta siinä, että Laatokan rantamaat ja Pohjois-Karjala jäivät Venäjälle. Se vaan saattoi Nowgorodia lujittamaan asemaansa niillä tienoin vastapainoksi uhkaavalle Ruotsin vallalle. Uskon raja tuli nyt myös valtiollisen »vaikutuspiirin» rajaksi.

Mutta kuta enemmän Ruotsin ja Venäjän (Nowgorodin sijaan tuli Moskova) vallat joutuivat vastakkain, sitä sekasortoisemmaksi kävi Karjalan asema. Siihen nähden on Pohjois-Karjala rajaseutuna saa-

nut kärsiä samallaisia onnettomuuksia kuin eteläinenkin, vaikkakin ne usein taisteluaikoina kuuluivat vastakkaisille valloille.

Juuri kun oli kreikan usko ja sen mukana Moskovan valta saatu juurtumaan Pohjois-Karjalaan, alkoi kilpailevien valtojen kesken pitkällinen taistelu, joka oli myös taistelua herruudesta Karjalassa. Sota syttyi v. 1570 ja vainon aikaa kesti Pohjois-Karjalassa noin 50 vuotta. Se aika oli mitä onnettominta tuon seutukunnan väestölle. Varsinaiset sotatapahtumat eivät kyllä tällä seudulla liikkuneet. Mutta järjestymätön *sissisota* ja hävitysretket olivat näitä tuhoavammat. Molemmin puolin rajaa kävivät suomalaiset keskenään sotaa ja tekivät partioretkiä. Veljeyden tunne näkyi tykkänään hävinneen. Savonlinna johti Ruotsin vallan puolelta retkiä, Venäjän puolelta (Vienan ja Aunuksen rajoilta) kävivät talonpojat ryöstämässä Savon puolella. Sekaannus tuli niin suureksi, että myös keskinäinen rosvous ja ryöstö tuli yleiseksi. Arvatenkin olivat tässä eri uskonnot suurimpina kiihottajina, »Venäehen usko» ja »Ruotsin usko». »Ruotsin puolelta» oli jo alkanut uutisasukkaita tulla, jotka olivat toista uskoa. Heitä ei suopein silmin katsottu, varsinkin kun he valtasivat itselleen maita, joita vanhemmat asukkaat pitivät heille kuuluvina.

Sissipäällikkönä mainitaan erittäin Roponitsa-niminen etelästä tullut karjalainen. Hän hääri hirvittävästi joukkoineen, poltellen taloja ja surmaten ihmisiä. Nämä rosvot eivät välittäneet valtakuntien rajoista, ryöstivät missä vain oli ryöstettävää.

Kun Pontus De la Gardie valloitti v. 1580 Käkisalmen linnan, katsoivat ruotsalaiset Pohjois-Karjalan kuuluvan heille ja rupesivat sitä pitämään valloitettuna alueenaan, saaden osalta väestöä kannatusta. Suurempi osa kuitenkin pysyi edelleen uskollisena Venäjän vallalle. Kummankin vallan sotaväkeä kulki vuorotellen maakuntaa ryöstämässä. V. 1582 mainitaan venäläisten joukkojen kulkeneen 17 eri kertaa Käkisalmen läänissä. Ruotsalaiset kävivät sissejä rauhoittamassa Savonlinnasta ja Käkisalmesta käsin. Suuri osa rauhallista väestöä pakeni asumuksistaan. Kun ruotsalaismielinen osa kansaa oli hirttänyt Moskovan suuriruhtinaan käskyläisiä kaakinpuuhun Tohmajärvellä ja ilmeisesti tehnyt pahaa kreikanuskoisille, lähettivät Ruotsin valtaan tyytymättömät Luukas Räsäsen Pielisjärveltä Moskovaan viemään valitusta suuriruhtinaalle. Sieltä lähetettiin nuori pajari Feodor Vasiljew sotajoukon kera rankaisemaan syyllisiä. Retkikuntaan liittyi Räsänen ja myös Roponitsa joukkoineen. Tämä joukko liikkui julmasti hävittäen ja polttaen m. m. Pälkjärvellä, Tohmajärvellä, Kiteellä, Liperissä ja Ilomantsissa. Joukon menettely oli niin armotonta, että Roponitsakaan ei jaksanut sitä kestää, vaan erosi suuttuneena pois. Moni seutu, kuten Salmi, Suojärvi, Lieksa ja Repola, tuli aivan autioksi.

Ruotsin ja Venäjän tekemät välirauhat eivät saaneet rauhaa palautumaan, ei sitä saanut Täyssinän rauhakaan (v. 1595), jossa Ruotsi antoi Käkisalmen läänin Venäjälle takaisin. Sissisotaa jatkui alinomaa, kansa oli kuin villiintynyttä. Vasta Stolbovan rauhan jälkeen (v. 1617) saatiin rauha palautumaan. Pohjois-Karjala joutui nyt pysyväisesti muuhun Suomeen liitetyksi, vaikka vasta ala-arvoiseen voittomaan asemaan. Sen asukkaita ei otettu sotaväkeen, koska heitä uskontonsa tähden pidettiin epäluotettavina, eivätkä he saaneet lähettää edustajia valtiopäiville ennenkuin isonvihan jälkeen.

Suuria kärsimyksiä on yhä edelleen, mutta raskaimmat vainovuodet ovat lopussa.

Rauhan tultua palautuu väestöä metsistä. Mutta suuri osa on mennyt kauas Venäjälle eikä koskaan palaa. Näiden autioille asumuksille muuttaa, varsinkin sotapalvelus-vapautuksen takia, kansaa Savosta ja Oulujärven tienoilta, ja niin alkaa väestön muuttuminen karjalaisesta savolaiseksi. 1630-luvulla ovat suuret nälkävuodet. Niiden takia syntyy yhä uusia autiotiloja ja niihin tulee uusia luterilaisia asukkaita.

Mutta sitte tulee herravalta painamaan. Kuningatar Kristiina myy tai lahjoittaa Pohjois-Karjalan pitäjiä aatelisille. Laajimmat alueet tulevat »rälssinä» liivinmaalaisille Henrik Cronstiernalle, jolle kuningatar v. 1651 möi Pielisjärven, Pälkjärven ja Suojärven pogostat kokonaan, Ilomantsin pogostasta 20 kylää, Sortavalasta 10 ja Kiteestä 11 kylää. Hintana, joka oli maksettu valtiolle annettuina lainoina, oli yhteensä 95,989 taalaria (taalari 3 mk 92 p.) Kreivi Akseli Lillje sai vapaaherrakunnan nimellä useita kyläkuntia Kiteen pitäjässä. Kiteestä annettiin osa myös Lauri Flemingille. Liperin ja Kaavin pitäjät joutuivat v. 1671 vapaaherrakuntana Herman, Lauri ja Yrjö Fleming-veljeksille.

Nämä »herrat», jotka itse tuskin kävivät läänityksillään, asettivat vouteja kantamaan veroja. Voudit olivat usein tunnottomia kansan nylkijöitä ja sortajia. Kauhistuttavin maine on eräästä kreivi Lilljen nimeltään tuntemattomasta voudista, »pajarista», joka ylpeänä eleli ja kansaa kiusasi Kiteellä, kunnes julmistunut kansa hänet kivitti Pajarinniemeen. Hän oli niin korskea, että ratsun selässä istui kirkossa jumalanpalveluksen aikana.

Pielisjärven pitäjä, johon silloin kuului koko pohjoisin Karjala, siis m. m. Nurmeksen ja Juuan pitäjät, pääsi rälssistä kaikkein vähimmällä. Cronstierna, joka myöhemmin katsoi maksaneensa rälssistään liian kalliin hinnan, möi jo v. 1652 Pietari Brahelle 10,020 taalarista Pielisjärven rälssin (alueen, joka käsittää yhteensä yli 8,000 neliökilometriä). Alue yhdistettiin silloin Brahelle entuudestaan kuuluvaan Kajaanin vapaaherrakuntaan ja tuli niin lähempiin tekemisiin tuon seudun kanssa. »Kreivin aika» tuli täälläkin siunaukselliseksi. Jo

kesällä 1639 oli kreivi Brahe kulkenut Lieksan ja Nurmeksen kautta Sotkamoon ja tutustunut seutukunnan oloihin ja tarpeisiin. V. 1651 perustettiin kirkko Nurmekseen ja kerrotaan Pietari Brahen silloin lähettäneen sinne kellon ja viirin. Jo v. 1653 perusti hän Lieksaan Brahean kaupungin asettaen sinne pormestarin sekä kolme raatimiestä. Kaupungista tahtoi hän luoda kauppapaikan tälle kaukaiselle seudulle vastapainoksi luvattomalle maalaiskaupalle, jota laajassa määrässä harjoitettiin Venäjän taholta. Myöskin perusti hän Braheaan tavallisen yksiluokkaisen koulun, johon hän itse palkkasi koulumestarin.

Brahean kaupunki ei kuitenkaan menestynyt. Maalaisväestö ei ollut sitä kohtaan varsin suopea. Venäläiset hävittivät sen jo 1656, vaikka se rakennettiin pian uudelleen. V. 1680 peruutettiin valtiolle koko Brahen rälssi ja kaupungilta otettiin pois sen oikeudet. Koulu mainitaan olleen vielä 1688, mutta hävisi vihdoin sekin ja Lieksa jäi edelleen kyläksi.

Muutkin rälssit hävisivät Pohjois-Karjalasta paitsi Cronstiernan rälssi, joka jäi myöhempiin aikoihin. Sen keskuspaikkana oli Iljalan hovi (Ylähovi) Pälkjärvellä, mistä mahtavasti hallittiin laajoja alueita. Cronstierna itse joutui vararikkoon, rälssi jakautui useampiin osiin, joten yhden herran sijasta saatiin useampia. Näin eteläinen osa Pohjois-Karjalaa sai kärsiä samaa kohtaloa kuin varsinainen Etelä-Karjala lahjoitusmaistaan.

Stolbovan rauha oli kaikissa suhteissa jyrkkänä käännekohtana Pohjois-Karjalalle. Sen jälkeen alkoi myös luterinusko voittaa alaa. Alussa menetteli Ruotsin hallitus tässä varovaisesti. Suoranaista pakotusta ei harjoitettu. Kuitenkin perustettiin luterilaisia seurakuntia useampia. Niihin liittyi se uutisasutus, joka tuli Savosta sekä ainakin pohjoisimpaan Karjalaan myös Pohjanmaalta. Kreikkalaiskatolisia seurakuntia oli edelleen useampia ja niissä, paitsi kirkkoja, jokaisessa useampia rukoushuoneita.

Kun kreikanuskoiset pitivät jyrkästi kiinni uskostaan ja myöskin näyttivät samalla suosivan venäläisiä, ryhtyi hallitus jo suoranaisiin käännytystoimiin. Se velvoitti kansaa kuulemaan luterilaista jumalanpalvelusta ja koetti houkutuksilla käännyttää kreikkalaisia pappejakin. Myöskin jo määrättiin, että kreikkalaisen papin kuoltua tai muutettua nimitetään luterilainen sijaan. Itse Pietari Brahekin järjesti tällaista käännytystyötä.

Luonnollisesti nämä toimenpiteet katkeroittivat kreikanuskoisia. Kun Ruotsi v. 1656 sekaantui Puolan sotaan, yritti Venäjä, kenties uskolaistensa kehoittamana, valloittaa takaisin menetettyjä alueita. Syntyi sota, joka tuli turmiolliseksi sen kautta, että väestö uskonnon perustuksella asettui vastakkain. Kreikanuskoiset kannattivat venäläisiä valloittajia, yhdessä näiden kanssa polttaen m. m. Brahean

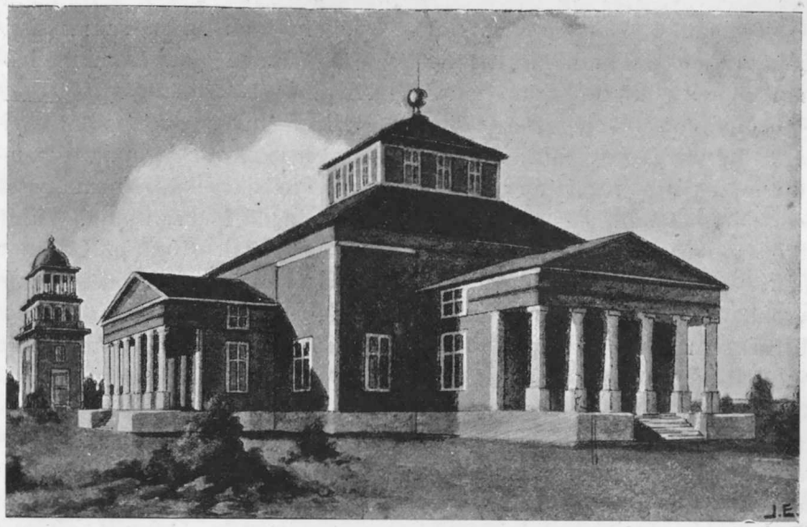

Pielisjärven kirkko.

kaupungin ja Nurmeksen ensimäisen kirkon sekä paistaen ihmisiä elävältä. Mutta valloitustyö ei onnistunut. Ruotsalaiset Erik Krusen ja Kustaa Eevertinpoika Hornin johdolla karkoittivat venäläiset yli rajan.

Nyt näkivät kreikanuskoiset toiveensa uudelleen liittymisestä Venäjään raukeavan. Myöskin he pelkäsivät rangaistusta siitä, että olivat vihollista kannattaneet. Seurauksena oli, että he siirtyivät suurin joukoin rajan taa. Enin osa heitä muutti pois jättäen tilansa autioiksi. Näille tiloille tuli lisää savolaisia. Nyt sai uusi väestö vallitsevan aseman. Ennen oli karjalaisilla, jotka olivat vanhimmat asukkaat, parhaat alueet hallussaan ja he olivat myös varakkaimmat. Nyt perivät uudet asukkaat heidän asemansa. Ylimmästä Karjalasta hävisivät kreikanuskoiset melkein tykkänään. Jälelle heitä jäi etupäässä niihin seutuihin, missä heitä vieläkin on, kuten osaan Liperiä ja erittäin Ilomantsiin. Tapahtui myös jonkun verran uskonnon muutoksia ja sulautumista savolaisheimoon.

Näin vaihtui 1600-luvulla Pohjois-Karjalan väestö suurimmaksi osaksi. Se on nyt melkein läpeensä savolaista. Tämä savolainen uutisasutus levisi etelämmäksikin, vaikka ei päässytkään siellä yhtä läpitunkevaksi.

Asutuksen vaihdosta täydensivät myös myöhemmät tapahtumat. Kamalat *nälkävuodet* 1600-luvun lopulla tekivät tuhoaan myös Pohjois-Karjalassa. Kansaa pakeni paljon Venäjälle ja jäi sinne pysyväisesti. Muutamissa Karjalan pitäjissä väheni asukasluku kolmanneksi osaksi entisestään.

Tulivat sitte »ison vihan» ajat. Tällöin uudistuivat samat sissi- ja hävitysretket kuin pitkien vainovuosien aikana aikaisemmin. Suomen puolelta käytiin rajan takana hävittämässä ja päinvastoin.

Nälkävuosilta ja ison vihan edeltä on myös talonpoikaiskapinoita merkittävänä. Majuri Simo Afleck oli vuokrannut laajalti kruununtiloja paitsi Kajaanin puolella myös Pielisjärvellä, Nurmeksessa ja etelämpänäkin. Pää-asuinpaikkana oli hänellä Lieksan hovi. Niihin aikoihin verotti hallitus kansaa yleensä ankarasti. Kaarle XII:nnen sodat vaativat paljon sotaväkeä ja varoja. Jo tämän vuoksi Afleckin veronkanto olisi tuntunut raskaalta suurien nälkävuosien jälkeen. Mutta tämä veronkantaja vielä rikastutti itseään, keräsi satumaisia omaisuuksia köyhältä kansalta. Hänen käytöksensä oli julmaa ja itsevaltaista.

Kansa katkeroittui siihen määrään Simo Hurttaan, jonka kuvaavan nimen se tälle sortajalle antoi, että se 1697—98 vaihteessa ankarasti väijyi häntä tappaaksensa ja ryösti hänen hovinsa Nurmeksessa ja Lieksassa. Vv. 1710 ja 1712 se liittyi venäläisiin joukkoihin, jotka maahan tulivat, haluten kostaa. Paljon hävitystä saivat talonpojat Afleckille aikaan, vaikka eivät häntä itseään saaneet surmatuksi. Afleck menetettyään näissä taisteluissa omaisuutensa ja perheensä vihdoin ampui itsensä 1725.

Ison vihan jälkeen seurasi rauhan vuosia, jolloin olisi ollut korjattava nälän ja sodan onnettomuudet. Pohjois-Karjala olisikin edistynyt, mutta rauhan päätös oli asettanut sen edistykselle pahan esteen. Pohjois-Karjala joutui umpikujaan, josta sen oli vaikea päästä minnekään tavaroitaan myymään ja tarpeitaan ostamaan. Eteläpuoli Karjalaa erotettiin pohjoisesta erilleen, myöskin se osa, Laatokan rintamaa, josta ensimäinen suomalainen asutus oli Pohjois-Karjalaan tullut ja joka oli kaiken aikaa ollut pohjoiskarjalaisten tärkeimpänä kauppapaikkana. Ruotsin valta osotti Pohjois-Karjalalle kauppa-paikaksi siihen saakka kokonaan vieraan ja kaukaisen Haminan kaupungin.

Pohjois-Karjalalla oli ammoisista ajoista asti paljon tuotteita myytävänä. Tapion antimet, kalliit turkikset, olivat runsaat; tokko lienee koko maassa ollut seutua, joka tässä suhteessa vertoja veti. Pyytämättömät kosket olivat mainioita lohipaikkoja sekä muutenkin kalansaalis runsas. Kaskiviljelys suurten vaarojen rinteillä antoi useinkin hyviä satoja. Eipä liene muualla lainehtinut niin laajoja kaskikylvöjä kuin yhtiöhuuhdilla, kyläkuntain halmeilla Pohjois-Karjalassa. Laaja sukukunta, kokonaiset »perevaarat», joihin asutus jakaantui ja joita käytettiin kinkerikuntain jakona, yhdessä raatoivat suunnattomia kaskia suurilla korpimailla. Kaskista otettiin paksun väkimullan ja paljon poron (tuhkan) avulla monta satoa peräkkäin. Vanhoille kaskimaille kasvoi heruttava heinä, joka saattoi karjanhoidon kukoistukseen.

Näille kaikille tuotteille olisi tarvittu kauppapaikkaa. Kun Hamina oli liian kaukana, alettiin turvautua Ouluun, josta joksikin aikaa tuli pohjoisen Karjalankin tärkein kauppapaikka. Sinne vietiin jyviä, voita, lihaa, talia, tupakoita ja metsänantimia. Sieltä taas tuotiin suoloja, piitä, tulikiveä ja rautaa, kun tehtaita ei ollut sisämaassa, ja omien seppäin »hyteissä» tuli rauta huonoa. Tavallisesti siellä käytiin suurissa joukoissa talvisin, mutta voita vietiin veneillä jokia myöten kesälläkin. Paljon kuitenkin harjoitettiin luvatonta kauppaa entisillä markkinapaikoilla, jotka nyt kuuluivat toiseen valtakuntaan. Tässä ei auttanut rajavartioimisen tarkkuuskaan.

»Pikku viha» muutti vielä eteläisen Karjalan rajoja. Haminan sijasta määrättiin aivan tuntematon Loviisa pohjois-karjalaisten kauppapaikaksi. Verovilja saatiin vetää omilla hevosilla aina Anianpeltoon saakka, minkä tunnettuja markkinoita käytettiin jossain määrin hyväksi.

Myöskin tuo pikku viha ulottui Pohjois-Karjalaan etupäässä sissisotana. Ruotsalaista sotaväkeä ei annettu ollenkaan suojaksi, vaan sai kansa itse pitää huolen puolustuksestaan. Jo Stolbovan rauhasta asti oli sellainen tapa syntynyt hallituksen puolelta, että Pohjois-Karjala olisi vapaa sotaväen otosta, kunhan itse hoiti puolustuksensa; upseereja vaan annettiin päälliköiksi ja johtajiksi, eivätkä nekään ainakaan tässä sodassa kunnostautuneet. Pikku vihan aikana ei muu Suomi kelvottoman Lewenhauptin ja hattujen mielettömyyden vuoksi ensinkään puolustukseen kyennyt. Mutta Savonlinnan maaherra K. J. Stiernstedt piti läänistään hyvän huolen, sekä varustamalla sotaväkeä että asestamalla talonpoikia. Talonpoikaispäällikköinä tältä ajalta mainittakoon erittäin ilomantsilaiset Mikko Sallinen ja Lauri Roivas sekä eräs pelätty Räty-niminen mies Enosta. Edelliset taistelivat talonpoikaisjoukkojen kanssa urhokkaasti Kiihtelysvaaran Oskolassa 3 p:nä huhtik. 1742 ja Koveron Öllölässä 4 p:nä. Vasta kesällä 1742 pääsivät viholliset Pohjois-Karjalaan ja Pohjois-Savoon, vaikka heitä oli sodan alusta lähtien pelätty. Niinpä oli Lieksan rovasti Korpi-Jaakko lähettänyt jo sydäntalvella perheensä Yöttäjän salolle Rautavaaran rajalle. — Räty taas kävi sissisotaa Pielisjärvellä.

Kustaa III:nnen aikuinen sota ei juuri ollenkaan tuntunut Pohjois-Karjalassa. Tätä sotaa käytiin paremmin muillakin sotakentillä. Korpi-Jaakon pojan Koski-Jaakon johdolla varustauttiin rajallakin erinomaisen huolellisesti, vaikka Anjalan miesten vehkeet tulivat vakinaisen sotajoukon upseerien mukana tännekin ja tekivät Koski-Jaakolle paljon haittaa. Pohjois-karjalaisilla oli hänen toimestaan omat talonpoikaisjoukkonsa rajakapteenien johdolla.

Huolimatta Pohjois-Karjalan syrjäisestä ja hankalasta asemasta edistyi maakunta 1700-luvulla suuressa määrässä. Tähän vaikutti

tärkeältä osaltaan se, että maakunta sai keskuuteensa toimeliaita ja edistystä harrastavia henkilöitä. Pielisjärvellä alkoi rovasti *Jaakko Stenius* vanhempi suurenmoiset suonkuivauksensa ja niittyjen perkkaukset. Hän hankki itselleen hyväpohjaisia suo- ja korpialoja, jotka hän raivasi viljelykseen. Näitä hänellä oli laajalti nykyisen Pielisjärven pitäjän ulkopuolellakin. Hänen, »Korpi-Jaakon», työtä jatkoi hänen poikansa »*Koski-Jaakko*» sekä toinen poika, tuomari Martti Stenius, joka viimemainittu omalla kustannuksellaan perkkautti Pielisjoen alimpia koskia ja tuli teollisuuden elvyttäjäksi seutukunnalla. Suuri oli vaikutus myös »Karjalan kuninkaalla», rikkaudestaan ja vallastaan kuuluisalla kruununvouti *Gabriel Valleniuksella*. Jos ei valtioraja olisi ollut esteenä, olisi Pohjois-Karjala noussut suureenkin kukoistukseen. Mitä kaikkea suunniteltiin liiketilan edistämiseksi, todistaa se, että hankittiin m. m. kanavan kaivamista Pielisen vesistöstä Oulujärven vesistöön Pohjois-Karjalan synkimpien saloseutujen kautta, Lieksanjokea ja Jongunjokea Kuhmoon.

Tuli sitten aika, jolloin liikenne-esteet Pohjois-Karjalan tieltä raivautuivat pois ja maakunnan asema rajaseutuna muuttui. Syntyi se sota, joka erotti Suomen Ruotsin yhteydestä. Pohjois-Karjalassa ei vuoden 1808—1809 sodasta ole mainittavana suuria taistelupaikkoja, mutta siitä huolimatta oli seudun puolustus kunniakkaampaa kuin yleensä totuttiin siinä sodassa näkemään. Puolustus oli pääasiallisesti kansan omissa käsissä. Tunnetuimmat kansanjohtajat olivat »rajakapteeni» *Olli Tiainen* ja maanviljelijä Isak Stenius. Nämä keräsivät joukon, joka urheasti puolusti kotikontuja. Venäläiset tulivat kenraali Aleksejewin johdolla, joka pyrki Savossa majailevalta Sandelsilta katkaisemaan yhtymätien. Sandels lähetti majuri Malmin pienen joukon kanssa ehkäisemään venäläisten kulkua. Pälkjärven Hiekoilla suoritettiinkin 10 p:nä elok. 1808 taistelu, ainoa varsinainen järjestetty taistelu säännöllisen sotaväen kesken tässä sodassa Pohjois-Karjalassa. Malm peräytyi ylivoiman tieltä vähitellen pohjoiseen ja lopulta viime hetkellä palasi Sandelsin joukkoihin.

Karjalan talonpojat vielä sen jälkeenkin pitivät puoliaan venäläisiä vastaan. Tiainen oli joka paikassa pelkona venäläisillä. Kerran, 28 p:nä lokak., hän vangitsi lähellä Joensuuta O. von Fürstenbergin, venäläisten asettaman kuvernöörin, ja piti häntä vangittuna noin kuukauden, kunnes jättäessään puolustusasemansa Koski-Jaakon neuvosta laski hänet vapaaksi. Aleksejewin sijaan oli jo Pälkjärven tappelun jälkeen asetettu venäläisten päälliköksi ruhtinas Dolgoruki, joka tarmokkaammin johti valloitusta. Eversti von Gerngross oli pohjoisosastoa johtamassa. Häntä vastusti Tiainen ja talonpoikaisjoukot Kontiolahden Mönninvaaralla $\frac{31}{8}$, Kaltimon Valliniemessä $\frac{2}{9}$, Ahvenisella $\frac{8}{9}$, Vornan sillalla $\frac{9}{9}$ ja Jauhiaisen salmella $\frac{10}{9}$. Vihdoin kun jo Suo-

Olli Tiaisen hauta Nurmeksessa.

men sotaväki oli poistunut kauas, Sandelskin lähtenyt Savosta, katsoivat pohjois-karjalaiset vastustuksen turhaksi ja hajaantuivat $\frac{22-23}{11}$ 1808. Tiainen pakeni Ruotsiin, mistä hän vasta 1818 muutti takaisin kotiseudulleen, mutta pysyi Ruotsin alamaisena, nauttien siltä 150 riksin vuotuista eläkettä. Hän kuoli ankarana nälkätalvena 1833 lavantautiin ja on Nurmeksessa haudattuna.

Koko Karjala tuli pian sodan jälkeen yhtenäiseksi. Kauppa alkoi taas suuntautua etelään entisille markkinapaikoille Sortavalaan, Jaakkimaan ja Pietariin. Näille seuduille kuljettiin vesitietä ensin Puhokseen, siitä kannaksen yli ja taas vesitietä Ännikänniemeen, josta maan poikki Laatokalle. Tai myöskin käytettiin toista reittiä, kuljettiin vesitietä Lauritsalaan ja siitä Viipuriin ja Pietariin. Voin kuljetus siirtyi nyt Oulun sijasta tykkönään Pietariin, mutta suolalla käytiin edelleen Oulussa. Näitä uusia teitä kulki puutavarakin, jota nyt alettiin entistä suuremmassa määrässä lähettää markkinoille. Sahoja syntyi useita. Samoin syntyi rautaruukkeja käyttämään hyväkseen Pohjois-Karjalan järvi- ja suomalmivaroja, jotka ovat Suomen suurimmat.

Tehtailija *N. L. Arppe* teollisuuden suurkohottajana painaa nimensä Pohjois-Karjalan ja samalla koko maan historiaan. Hän tekee vallan ihmeitä, luopi kannattavia teollisuuslaitoksia Värtsilässä, Puhoksella, Utrassa y. m. Hänen toimestaan rakennetaan vesistöjämme

kyntämään höyrylaiva, ennenkuin sitä missään muualla vielä maassamme on ollut. Hän kaivattaa kanavia ja perkkauttaa vesiväyliä. Hänen rinnallaan nousee muita liikemiehiä, niinkuin A. J. Mustonen Lieksasta, Parviaiset Kiihtelysvaaralta y. m. Vihdoin saadaan oma liikekeskus, kun *Joensuun kaupunki perustetaan v. 1849*. Saimaan kanava valmistuu ja avaa mukavan kulkutien yhdistäen Pohjois-Karjalan liikkeen meren kanssa.

Nämä edistysaskeleet ovat suuremmoisia entisyyteen verraten. Kehitys kulkee nopeata vauhtia. V. 1879 avattiin Pielisjoen kanavat, joten kaukainen Nurmeskin sekä laaja Pielisjärvi tuli mukavaan liikeyhteyteen muun maailman kanssa. Rautatie Joensuuhun valmistui 1894. Lieksaan se joutui 1909. Parhaillaan tehdään sitä Nurmekseen asti.

Kun muistetaan, että Joensuun seudut saivat ensimäisen maantiensä 1700-luvun puolivälissä ja Nurmes saman sataluvun lopulla, voidaan käsittää, mikä erinomainen kehitys on täällä tapahtunut. Silloin kun muualla Suomessa oltiin jo verrattain korkealla kehityksen kannalla, oli Pohjois-Karjala vielä vailla melkein kaikkia edistyksen apuneuvoja. Näin ollen siltä ei ole voinutkaan vaatia samaa, mitä onnellisemmassa asemassa eläneiltä seutukunnilta. Mutta saatuaan tilaisuuksia on Pohjois-Karjala osottanut pystyvänsä kunnialla täyttämään paikkansa muun Suomen rinnalla. Kansa on näyttäytynyt kehityskykyiseksi ja voipi omistaa itselleen niitä etuisuuksia, joita uusi aika tarjoaa.

Pohjois-Karjalan historia on verrattain nuori ja sellaisenakin täynnä kärsimyksiä. Mutta sodista, tulipaloista, surmavuosista ja nälkäajoista se on tasaisesti kohonnut, väkiluku on lisääntynyt ja kansa vaurastunut. Esimerkin vuoksi mainittakoon, että puolentoista sataa vuotta takaperin oli Pielisjärven kirkkoherrakunnassa ainoastaan noin 2,000 asukasta, nyt on saman alueen väkiluku noin 35,000. Kuitenkin on Pohjois-Karjalassa vielä tilaa paljon lukuisammalle väestölle, joka saapi siellä elatuksensa, kunhan luonnon tarjoomat apuneuvot kaikki otetaan käytäntöön.

Akseli Rauanheimo ja Olli Koistinen.

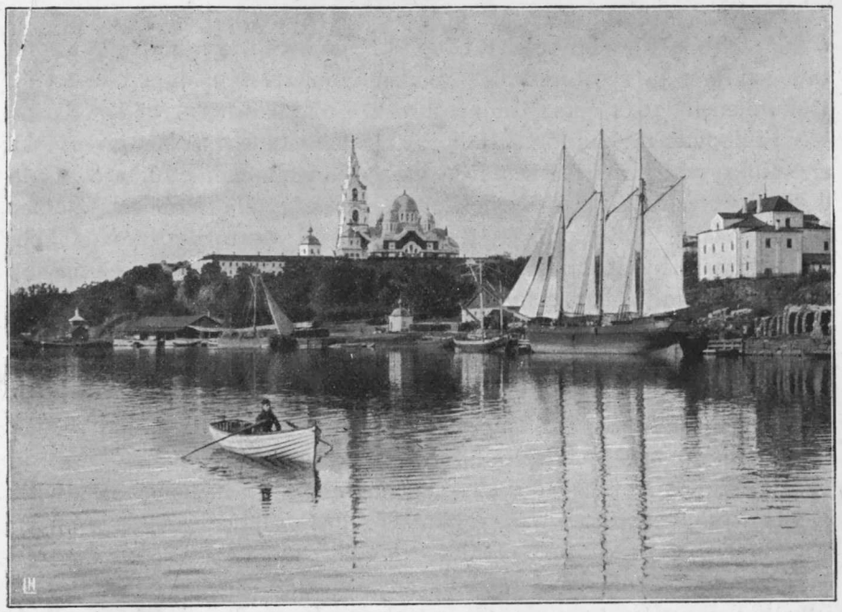

Valamon luostari.

VÄHÄSEN RAJA-KARJALAN HISTORIAA.

Raja-Karjalan eli Sortavalan-seutujen varsinainen historia alkaa myöhään. Ensimäiset vaikutukset ulkoapäin tulivat sinne niinkuin muuhunkin Karjalaan idästä päin; karjalaiset joutuivat kosketukseen venäläisten eli novgorodilaisten kanssa ja heidän kauttaan kreikkalais-katolisen uskonnon kanssa.

Koko ensimäisellä Venäjän aikakaudella oli kansan tila tukala. Maa oli suureksi osaksi suuriruhtinaan, kirkkojen tai luostarien, mikä vähä oli itsenäistä, oli sekin enimmäkseen »pajarin lasten» hallussa.

Vuonna 1570 alkanut pitkällinen sota Venäjän ja Ruotsin välillä vaikutti syvästi Raja-Karjalankin vaiheisiin. Vuoron perään oli seutu ruotsalaisten ja venäläisten hallussa. Kun se oli ruotsalaisten hallussa, oli maksettava ruotsalaisille veroa ja elätettävä heidän väkeään ja venäläiset ryöstivät ja polttivat ja veivät asukkaita orjuuteen; jos taas venäläiset olivat herroina, kiskoivat he veroa ja ruotsalaiset ryöstivät. Jos asukkaat sodan kauhuihin kyllästyneinä koettivat karata rauhallisemmille seuduille, otettiin heidät kiinni ja rangaistiin. — Täyssinän rauha palautti hetkeksi vanhat olot. Mutta kun paraiksi oli saatu kaikki entiselleen muutetuksi, alkoi sota uudestaan. Ja taas ryöstettiin ja verotettiin maata sekä lännestä että idästä käsin. Partio-

retkiä tehtiin Ruotsin puolelta kauas Aunukseen ja Laatokalla risteiltiin hävitys- ja ryöstöretkillä. Sodan viimeisiä tappeluja suoritettiin Uukuniemellä 1614, jossa Hannu Munck, Fulkkilan herra, löi venäläiset.

Stolbovan rauhan kautta alkoi Raja-Karjalalle uusi ajanjakso, joka erittäin syvästi vaikutti sen kehitykseen. Stolbovan rauhanteon johdosta käyty raja on nyt vieläkin Laatokan pohjoispuolella Suomen rajana Venäjää vastaan. — Rajaa käydessä Laatokan rannan kohdalla tulivat toiset rajan kävijät jäätä myöten ja toiset sisämaasta. Eri tahoilta tulijat eivät sattuneet yhteen, vaan jäätä myöten kulkijat tulivat etelämmäksi. Siten kulkee raja vielä nytkin muutamia kilometrejä pitkin rantaa. Konnunkylän kohdalla Laatokan rannassa seisoo vedessä hyvin iso melkein neliskulmainen kivi, nimeltä Variskivi. Se kivi tehtiin Stolbovan rauhanteossa rajakiveksi. Siihen on slavoonilaisilla kirjaimilla ja numeroilla hakattu *lieto* 7126 (vuonna 1618) ja venäläisillä kirjaimilla rajan kävijäin nimimerkit, latinaisilla kirjaimilla Ruotsin kuninkaan ja rajankävijäin nimimerkit ja vuosiluku 1617.

Ajanjakso Stolbovan rauhasta »isoon vihaan» saakka, niin tärkeä ja syvälti vaikuttava kuin se olikin, ei kuitenkaan ollut pelkkää rauhallista edistyksen aikaa, vaan se oli täynnä levottomuutta, ristiriitaisuutta, eri suuntien ja eri maailmankatsomusten ainaista kilvottelua.

Suuria vaikeuksia tuottivat etenkin uskonnolliset olot. Raja-Karjala oli kreikanuskoista ja Ruotsin valtion uskontona oli luterilainen oppi. Vaikka Ruotsi halusikin levittää omaa oppiaan Karjalaan, täytyi sen suvaita kreikanuskoa. Kreikanuskoiset papit taaskin nimitettiin Venäjältä ja tunsivat kuuluvansa toiseen maahan. Tästä omituisesta suhteesta syntyi monta hankaluutta eivätkä olot koko tällä ajalla päässeet vakaantumaan.

Varsinkin käännytystoimet onnistuivat huonosti. Verrattain harvat kääntyivät kreikanuskosta luterinoppiin. Jos milloin kiihkeämmin yritettiin käännytystyötä ajaa, alkoi heti kreikanuskoisia karkailla Venäjän puolelle. Venäjän hallitusta pyydettiin lähettämään niitä takaisin ja hallitus kyllä lupasi, mutta ilmoitti aina, ettei niitä oltu voitu saada kiinni. Etenkin kiihtyi tämä karkaamis-into Kaarle X:nnen sotien aikana.

Osa kreikanuskoisesta väestöstä jäi kuitenkin paikoilleen ja pysyi uskossaan. Mutta heidän rinnalleen muodostui uusi luterilainen asutus. Tästä oli pienempi osa uuteen uskoon kääntyneitä kreikanuskoisia, enin osa oli muualta tulleita. — Joistakuista vieläkin tavattavista sukunimistä voi nähdä, että suku, joka nyt on luterilainen, on alkuaan ollut kreikanuskoinen. Semmoisia ovat esim. Kuismanen, Sissonen, Simanainen.

Sodan hävitysten ja karkaamisen kautta oli suuri joukko tiloja jäänyt autioiksi. Näitä tiloja annettiin varsinkin Savosta ja Pohjois-

Karjalasta muuttaville uutisasukkaille. Siten syntyi Raja-Karjalaankin luterilaisia seurakuntia.

Samoin kuin uskonnollisessa oli Raja-Karjala yhteiskunnallisessakin suhteessa tällä aikakaudella monien mullistusten alainen. — Novgorodin vallan aikana oli vatjalais-viidennes samoin kuin muutkin viidennekset jaettu pogostiin. Kun venäläiset perustivat linnoja tähän osaan maataan, tulivat nämä linnat itsestään suurempien hallintopiirien keskustoiksi. Siten syntyi myöskin Käkisalmen linna-alue eli lääni. Ruotsin vallan aikana ilmaantuu pogostajaon rinnalle Käkisalmen läänissä toinenkin jako: nimittäin luterilaisiin seurakuntiin. Ensimältä kantoivat luterilaiset seurakunnat vanhojen pogostain nimiä. Aluksi eivät hallinnolliset piirit, pogostat, ja luterilaiset seurakunnat aina käyneet yhteen, mutta aikaa myöten tulivat luterilaiset seurakunnat myöskin kameraalisiksi piireiksi. Käkisalmen lääni jakaantui Ruotsin vallan aikana kahteen voutikuntaan, joista pohjoinen käsitti nykyiset Kurkijoen, Sortavalan, Ilomantsin, Liperin ja Salmin kihlakunnat. Läänin keskusta oli Käkisalmi. Sitä paitse oli seuraavat hakulit eli kauppalat: Sortavala, Salmi, Kurkijoki ja Suvannon Taipale.

Käkisalmen lääni muodosti erityisen käskynhaltijakunnan. Vuonna 1629 Käkisalmen läänistä, Inkeristä, Virosta ja Liivinmaasta muodostettiin yhteinen kenraalikuvernöörikunta. Vuonna 1634 Käkisalmen lääni tästä yhteydestä erotettiin ja 1642 se yhdistettiin Inkerinmaan kanssa eri kenraalikuvernöörikunnaksi.

Virkamiehet tuntuvat olleen täällä mielivaltaisia ja omaa etuaan pyyteleviä. Se näkyy Samuli Croëllin paljastuksista, joka 1647 oli lähetetty tutkimaan oloja Inkerinmaalla ja Käkisalmen läänissä. Hän kertoo muun muassa seuraavaa: — Lainlukija ja lautakunta ottavat rahaa ensin kantajalta, ennenkuin hänen asiansa otetaan käsiteltäväksi, ja sitten vastaajaltakin; viivyttävät sen jälkeen asian ratkaisua, kunnes kantaja oikeudenkäyntiin tuskastuu ja kärsii kaikkea vääryyttä. — — — Kun se, joka astuu oikeuden eteen, nostaa ylös sormensa, ymmärtää lainlukija, että niin monta riikintaaleria luvataan hänelle, kuin sormien luku osoittaa. Nämä rahat kiskoo hän käräjien päätyttyä tarkasti ulos ja kokoaa siten suuret rikkaudet. — — — Jos ken rohkenee valittaa, saa hän selkäänsä tai pannaan rautoihin, niin että hän mieluummin kärsii kuin valittaa. — — —

Maanomistus-olot olivat sekavia ja kansalle vaikeita. Lahjoituslaitos, joka sitten niin raskaasti painoi suurta osaa Karjalaa, pääsi jo täällä Ruotsin vallan ajalla suureen voimaan.

Esimerkkeinä sen ajan lääniherroista mainittakoon: kreivi Kustaa Banér, jolla oli Sortavala, kreivi Wittenberg, jolla oli Uukuniemi ja Jouhio, kreivi Oxenstierna, joka nimitti itseään Kurkijoen herraksi, ja Kaarlo Kustaa Wrangell, joka kirjoitti »Grefve Wrangel till Salmis».

Kenraali-sotakomisarius Henrik Cronstierna osti kuningatar Kristiinalta v. 1651 ainaisiksi ajoiksi 95,989 taalarista rälssiksi silloiset Suojärven, Sortavalan, Pälkjärven, Kiteen ja Ilomantsin pitäjät. Osa niistä peruutettiin »reduktsioonissa».

Tämän ajan miehistä ovat de la Gardiet säilyneet kansan muistossa Pontus-herran nimellä. Aikoinaan olivat he sodan käyntiä varten korjailleet teitä ja rakennelleet siltoja soiden yli. Sen johdosta nimitetään yhä siltoja Pontuksen silloiksi.

Ison vihan jälkeen Uudenkaupungin rauhassa jaettiin Karjala. Rajapitäjät niinkuin muukin Karjala tulivat sadaksi vuodeksi erotetuiksi muusta Suomesta. Koko tällä ajalla eivät olot päässeet vakaantumaan. Jo rajankäynnistä johtui vaikeuksia; kerrottakoon, kuinka tämän rajankäymän johdosta syntyi Ruskealan pitäjä:

Raja jakoi sekä Kiteen että Pälkjärven pitäjät kahtia, lohkaisten kummastakin osan Venäjän puolelle: Kiteestä läntisen osan nykyistä Ruskealaa, Pälkjärvestä Jänisjärven ympäristön, Soanlahden ja Leppälahden kylät ynnä muutamat muut. Näistä näin erotetuista paloista muodostettiin Ruskealan pitäjä, joka tuli varsin kummallisen muotoinen. Se oli 65 kilometriä, tai jos ottaa huomioon sen polven, jonka pitäjä muodostaa, 90 km pitkä ja useammastakin kohdasta vain 9 kilometriä leveä, ja rajoittui seitsemään eri pitäjään. Epämukavuutta lisäsi että suuri saareton Jänisjärvi erotti osan pitäjästä, Soanlahden, muusta. Epämukavuuden poistamiseksi perustettiin Leppälahteen kirkko. Täten syntyi puhe Ruskealan pitäjästä ja Leppälahden kappelista. Mutta tämäkin järjestys oli epämukava, kun Leppälahden kappeliin kuuluivat kylät molemmilta puolilta Jänisjärveä. Sen vuoksi rakennettiin Soanlahteen eri kirkko ja Leppälahden kirkkoa herettiin käyttämästä. Nyt ei ole Leppälahdessa enää kirkkoa. Ja Soanlahti, joka kauan oli hyvin omituisessa tilassa, siellä kun ei ollut omia virkamiehiä, vaan toinen toiselta taholta, toinen toiselta, on nyt äskettäin muodostettu eri pitäjäksi. Leppälahden kappelia ei sanan tavallisessa merkityksessä ole koskaan ollut.

Saman rajan kautta tulivat toisistaan erotetuiksi myöskin Uukuniemi ja Kesälahti, joilla jo oli ollut eri kirkot, mutta yhteiset papit.

Samoinkuin raja jakoi pitäjiä kahtia, jakoi se talojakin. Siten syntyi riitaisuuksia rajan molemmin puolin asuvain välillä, Suomen puoleisilta oli jäänyt niittyjä Venäjän puolelle ja päinvastoin. Ja näitä riitaisuuksia kesti kauan. Monet käräjät niiden vuoksi käytiin. Oikeuden päätökset olivat epämääräisiä ja lykkäsivät lopullisen ratkaisun aina tuonnemmaksi. Vielä sata vuotta rajankäynnin jälkeen ei oltu saatu rajariitaisuuksia selvitetyiksi.

Kun Uudenkaupungin rauhan jälkeen Vanhan Suomen oloja ruvettiin järjestämään, säilytettiin Ruotsin vallan lait ja laitokset niin pitkälle kuin oli mahdollista. Ruotsin vallan aikana oli luterilainen uskonto ollut valtion uskontona ja kreikkalais-venäläinen suvaittu uskonto; nyt muuttui suhde päinvastaiseksi. Kuitenkin nauttivat luterilaiset häiritsemätöntä omantunnon vapautta. Myös jätettiin maan vanha laki sekä enimmät muut Ruotsin asetukset entiseen voimaansa, jonka ohessa oikeuden käytäntö ja hallinto järjestettiin melkein entiseen malliin, vaikka tietysti ylimäinen johto oli Pietarissa olevien keskusvirastojen: justitsikollegion, johtavan senaatin ja ministeristön.

Yhtä kirjava kuin virkamiesten kansallisuus oli siihen aikaan myös virastojen kieli. Kuvernementinkanslia, joka oli tekemisissä venäläisten ylivirastojen kanssa, käytti venäjää. Lääninkanslioissa voitti saksa yhä enemmän alaa. Alemmat virkamiehet käyttivät enimmäkseen ruotsia. Maakunnan tilit täytyi tehdä kolmella kielellä, alkuaan ruotsiksi kaavan mukaan, saksaksi lääninkansliaa varten ja venäjäksi kamarikonttoria varten. Varsinaisena oikeuskielenä oli ruotsi, alkupöytäkirjat tehtiin sillä kielellä. Mutta kuten eräs tuomari valittaa, täytyi tuomarin sen ohessa käyttää virkatoimessaan kolmea muutakin kieltä, nimittäin suomea melkein kaikissa suullisissa käsittelyissä, venäjää usein vieraita miehiä kuulusteltaissa ja saksaa justitsikollegioon menevissä asiakirjoissa.

Mainitsimme *lahjoituslaitoksen*. Se tuotti suurelle osalle Vanhaa Suomea monenlaisia vaikeuksia. Kertokaamme, mitä se tuotti Raja-Karjalalle.

Kohta kun vanha Suomi oli toistamiseen joutunut Venäjän haltuun, lahjoitettiin Jaakkima, 308 tilaa 23 kylässä ruhtinas Dolgorukoffille. Tämä lahjoitus kuitenkin kohta peruutettiin. Mutta vuonna 1728 ne lahjoitettiin uudestaan, keisari Pietari II silloini määräs Jaakkiman, Kurkijoen ja Parikkalan pitäjät, joista viimeksi mainittua myöskin oli sanottu Jouhioksi, suuriruhtinatar Elisabethin hovitilusten joukkoon. Kun Elisabeth sitten tuli keisarinnaksi, lahjoitti hän nämä kolme pitäjää ruhtinas Mikael Worontzoffille. Kreivi Mikaelin kuoleman jälkeen tilat joutuivat hänen leskensä rouva Skawronskijn haltuun.

Talonpojat valittivat tilaansa sanoen, että jos maatilat olivat allodialisäterin luontoisia, niinkuin selitettiin, pitäisi talonpojilla olla oikeus muuttaa tiehensä, elleivät sopineet vuokrasta. Muuten heidän oli mahdoton jäädä tiluksille, joilla vuokraa joka vuosi lisättiin. Nytkin moni eli vaan vehka- ja olkileivällä. Jos taas talonpojan piti olla tilaansa sidottu, niinkuin myös väitettiin, piti hänen maksettaviensakin olla tarkoin määrätyt.

Tästä ei tullut mitään apua, rouva Skawronskij vaati edusmiehensä kautta talonpojille edesvastausta uppiniskaisuudesta veronmaksussa ja siitä että olivat tehneet väkivaltaista vastarintaa ryöstömiehille.

Näitä asioita tutkimaan asetettu komisiooni otatti kiinni joukon uppiniskaisuudesta syytettyjä, mutta näistä pääsi osa karkuun ja nämä kokosivat 50 talonpoikaa, jotka väkisin vapauttivat muutkin vangit; tämä tapahtui Kurkijoella. Parikkalassa myöskin vastustettiin poliisivoimaa ja vapautettiin vangit. Vasta sitten kun lähetettiin sotaväkeä näihin pitäjiin, saatiin rauha palaamaan. Mutta luultavasti enemmän kiihtymisen välttämiseksi jätettiin ylläkerrottu kapinallisuus rankaisematta.

Riitaisuuksia yhä jatkui. Maat julistettiin allodialisäterin luontoisiksi, samalla kun talonpojat joutuivat yhä täydellisempään orjuuteen. Vuonna 1783 siirtyivät puheena olevat pitäjät Venäjän kruunulle. Mutta v. 1797 Kurkijoki ja puolet Jaakkiman pitäjää uudestaan lahjoitettiin kreivi Semen Worontzoffille. Parikkala pysyi kruunun maana, sen kahdesta hovista on toinen, Koitsanlahti vieläkin valtion oma. — Kreivi W:n tytär möi lahjoitusmaansa kreivi Kusheleff-Besborodkolle 140,740 ruplasta. Tämä jakoi tilansa kolmeen osaan. Jaakkiman osa, jota hän nimitti Besborodkoksi, joutui hänen tyttärelleen ja tämän miehelle kreivi Mushin-Pushkinille, jolta Suomen valtio sen osti 502,463: 32 markasta. Toinen osa, johon kuului kauniiseen Tervuun perustettu hovi, joutui perinnön kautta kapteeni Kotshubejlle, jolta sen osti näiden tilojen entinen hoitaja Mustialan maanviljelyskoulun johtaja, sittemmin senaattori Gripenberg. Muu osa lahjoitusmaata, jota taas sanottiin Kushelewkaksi, joutui oston kautta hovineuvos Aleksander von Etterin haltuun, jonka konkurssipesältä sen osti Suomen valtio 1871 850,000 markasta. Valtio erotti hovitilan ynnä siihen kuuluvia myllyjä sekä Kurkijoen niin sanotun »lopotin», muu osa luovutettiin lampuodeille lunastettavaksi. — Hovitilalle perustettiin vähän myöhemmin maanviljelyskoulu. »Lopotti» muodostettiin itsenäiseksi kauppalan luontoiseksi kyläksi tontteineen, järjestysmiehineen. Lunastussummasta tuli lampuotien osalle 633,333 markkaa.

A. v. Etter on erityisesti muistettava siitä syystä, että hänen aikanaan Kurkijoen hovin maalle asettui asumaan ruotsia puhuvia pohjalaisia. Ensimäiset perhekunnat tulivat jo nälkävuosina 1867—1868 ja saivat asuttavakseen raivaamatonta saloa. Toisia perheitä seurasi perästä. Metsää kaadettiin, peltoa kuokittiin, suota viljeltiin. Ja niin syntyi Karjalan sydänmaille ruotsinkielinen siirtokunta Sorjon kylään. Näyttää vähän oudolta nähdä keskellä Karjalaa tätä kylää, talot ovat kuin Pohjanmaan lakeuksilta tänne siirretyt, korkeat, kaksikerroksiset, monet tavat ja kalut muulle ympäristölle outoja. Nuorempi polvi kuitenkin enimmäkseen osaa suomea ja vanhempienkin kieleen pyrkii suomalaisia sanoja sekaantumaan.

Lahdenpohjan »hovi» Jaakkimassa joutui 1798 Valamon luostarille, jolle myös kaikkien kruununtilojen päivätyöt olivat lahjoitetut. Täten oli

hoviin tehtävä niin paljon päivätöitä, ettei niitä kaikkia voitu siellä käyttää, vaan möi hovin vouti eli arentimies niitä 3 kopekalla muille. Päivätöiden luku oli määrätty talon miesluvun mukaan, ja kun ei ollut tapa jakaa tiloja, vaan koko suuri suku eli samalla tilalla, piti semmoisesta miesrikkaasta talosta melkein aina yhden miehen olla päivätöissä hovissa. Hovin maalle syntyi pieni kauppakylä, jota vieläkin nimitetään »lopotiksi». Tämänkin tilan on valtio lunastanut, mutta Valamon luostarilla on siltä jäljellä vielä suuri Puutsaari.

Sortavalan pitäjästä lahjoitettiin 1721 ja 1724 kreivi Jakob Brucelle 207 tilaa. V. 1727 julistettiin Sortavala sekä Impilahti ja Suistamo keisarin hovitiloiksi. Hovin hallitus oli Loplolan kylässä, jossa vieläkin on Hovinpellon tila. V. 1730 luovutettiin nämä kolme pitäjää Aleksander Newskijn luostarille. V. 1764 tulivat ne keisarillisen ekonomiakollegion alaisiksi ja 1797 ruununtiloiksi.

Näinä aikoina pääsivät täälläkin lahjoitustilain olot poikkeamaan oikeuden ja laillisuuden tieltä. Lahjoitusmaan haltijat tahtoivat kuvernementin kanslian käskyistä huolimatta itse toimittaa ylöskannon ja hallita sekä tuomita riita-asioissa. He estelivät tavallisia ylöskantomiehiä, ruunun käskynhaltijoita ja kihlakunnan tuomareja niihin asioihin puuttumasta. Luostarin käskyläiset ja ruunun virkamiehet rupesivat sen vuoksi kantamaan toistensa päälle. Kumpainenkin puoli kehoitti talonpoikia niskoittelemaan vastapuoluetta kohtaan ja kumpaisetkin rasittivat talonpoikia monella tavalla. Etenkin tuli itsevaltaisuudestaan kuuluisaksi luostarin »upraviteli» — tilanhoitaja Iwan Klimpujeff.

Vuonna 1760 lahjoitettiin kreivi Buturlinille perinnölliseksi omaisuudeksi Leppälahden kappeli, kyliä Ruskealasta ja koko Suojärven ja Korpiselän pitäjät. Leppälahti ja Ruskealan kylät menivät Buturlinin suvussa perintönä, kunnes ne myötiin 130,000 ruplasta kreivinna Anna Orloff-Tshesmenskajalle. Suojärvi ja Korpiselkä peruutettiin velan vuoksi ja joutuivat ynnä muutamat kylät Leppälahdessa ensin Viipurin kuvernöörille Nikolai Engelhardtille, sitten hänen seuraajalleen kenraali Kashkinille. Tämän perilliset möivät lahjoitusmaan kreivi Aleksej Orloff-Tshesmenskijlle. — Salmi taas lahjoitettiin 1725 ainaisiksi ajoiksi Pietarhovin inspehtorille Carl Arnanderille. Hänen perillisiltään se joutui kaupan kautta Ursinukselle. Sitten myötiin koko pitäjä veloista huutokaupalla 91,500 ruplasta kreivi Grigori Orloffille ja sitten Aleksei Orloffille, jolta ne sai hänen tyttärensä Anna Orlova. Siten kertyi kreivinna Anna Orloff-Tshesmenskajan haltuun ääretön maa-ala: Salmi, Suojärvi, Korpiselkä, Leppälahti ja osa Ruskealaa, joka koko alue ei ole paljon Uudenmaan lääniä pienempi.

Enin osa koko tätä suurta lahjoitusmaata myötiin sitten v. 1826 venäläisille kauppiaille Gromoff-veljeksille. Ne möivät sen v. 1856 Venäjän vuorihallitukselle, joka taas vuorostaan möi sen Suomen hal-

litukselle, saaden siitä kolmanneksen toista miljoonaa. Mutta vuorihallitus pidätti itselleen Suojärvellä suuren metsäalueen ja Karatsalmen tehtaan, jotka vieläkin ovat sen hallussa.

Ruskealan osa tätä suurta lahjoitusmaata tuli muusta osasta erotetuksi. Muutamat alustalaiset pyysivät 1853 tuomari B:tä, joka oli silloisen isännän Gromoffin ystävä, omassa nimessään ostamaan Ruskealan puoleisen osan lahjoitusmaata, jonka jälkeen he lupasivat itse lunastaa häneltä osansa. Tuomari teki kaupat. Mutta kun asia oli valmis, nousi pitkällisen sorron kautta kovin epäluuloisiksi käyneissä ja ymmärtämättömissä talonpojissa vastahakoisuus. Muutamat miehet rupesivat varottamaan toisia, sanoen: »Teitä vietellään, tuomari ottaa rahat ja lähettää teidät sotamiehiksi!» Nämä typerät puheet vaikuttivat sen, että määräpäivänä ei ilmaantunut kuin joitakuita miehiä, jotka lunastivat tilansa, muut kaikki nauroivat koko asialle. Tuomari möi silloin loput lahjoitusmaista suurissa palstoissa yksityisille henkilöille. Mutta tätä alustalaiset vielä vähemmin ottivat uskoaksensa eivätkä ruvenneet maksamaan veroa uusille isännilleen. Tuli kuvernööri heille asiata selittämään, mutta eivät he sittenkään uskoneet. Viimein tuli nimismies rästiksi jääneitä veroja ryöstämään ja uppiniskaisia tiloiltaan häätämään. Mutta nyt nousi koko suuri Kontioleppälahden kyläkunta kapinaan ja otti väkisin pois takavarikkoon pannut tavarat. Silloin lähetettiin kymmenkunta kasakkaa nimismiehelle avuksi ja se sai viimein ukot uskomaan. Hädissään panivat he kokoon anomuskirjan ja lähettivät sen keisarille, mutta kun siihen tuli kieltävä vastaus, epäilivät he tätä taas herrojen juoneksi. Aikojen kuluessa ovat he kyllä saaneet tulla asian tilan tuntemaan.

Myöhemmin oli valtio ostanut osan näistä tiloista ja luovuttanut sen talonpojille.

Raskaana taakkana on lahjoituslaitos painanut Karjalan kansaa, se on ollut se suuri epäkohta, josta enimmät muut epäkohdat ovat johtuneet. Se ei ollut ensinkään sopusoinnussa muiden, maassa vielä vallalla olevien lakien kanssa. Tahtoipa se suorastaan sitoa talonpojat turpeeseen. Näiden aikojen oloja kuvaa hyvin se puhetapa, jota kansa käytti kauvan niiden jälkeen. Puhuttiin näet ajasta »ennen kuin laki tuli maahan» ja ajasta »sen jälkeen kuin laki tuli maahan».

Tämän asiain tukalan tilan tunnusti itse lempeä keisari Aleksanteri, joka 1807 lausui, että Vanha Suomi huolimatta kaikista parannuspuuhista yhä edelleen oli miltei yhtä kurjassa tilassa kuin ison vihan jälkeen. Tämä tieto lieneekin vaikuttanut sen, että hän teki tuon suuren jalon tekonsa: liitti Vanhan Suomen muuhun Suomeen.

Vielä on kerrottava eräästä entisten aikain maanvaivasta, nimittäin *sotaväen-otosta*. Venäjän vallan ensi aikoina ei siitä ollut erikoista

rasitusta, vasta 18:nnen vuosisadan loppupuolella, kun oloja täällä ruvettiin järjestämään enemmän Venäjän olojen kaltaisiksi, kävi se rasittavaksi. Vakinainen rekryytin otto alkoi 1797 ja kesti sitä vuoteen 1811, jolla ajalla Vanhasta Suomesta vietiin yhteensä 5,733 miestä palvelemaan vieraaseen maahan. Palvelusaika oli 25 vuotta. Sotamiehiä otettiin eri vuosina eri ikäisiä, tarpeen mukaan; meriväkeen poikia 10—15 vuoden välillä, maaväkeen vanhempia. Sotamiehen otossa oli monta mutkaa ja siihen tarvittiin monenlaisia virkamiehiä, niitä oli sekä hallituksen puolesta että talonpoikien keskuudesta. Kaikki päärahaa maksavat miehet jaettiin ruotuihin, joissa jokaisessa oli 500 miestä. Ruotukuntien päämiehiksi pantiin valantehneet vanhimmat, näitten alle kuuluivat satakuntien ja kymmenen miehen vanhimmat. He olivat vapaat heinäveron ja kyyditsemisen suorittamisesta ja majoituksesta, mutta olipa heillä vaikea virkakin. Heidän piti valita ja viedä perille rekryytit ja säilyttää rekryyttirahat.

Kustakin ruodusta oli toimitettava kulloinkin määrätty luku. Näille oli vielä hankittava vaatteet ja aluksi muona. Sotamiehiksi otettiin etusijassa populeja, läksijämiä, löysiä, torppareja, lampuoteja, pahasti eläviä, naimattomia, myöskin jäseniä perheistä, joissa oli useita veljeksiä. Kokonaan vapaat olivat aatelisto, valtion virkamiehet ja ne kauppiaat, jotka kuuluivat johonkin ammattikuntaan. Mutta kuka tahansa voi palkata toisen sijaansa tai kokonaan ostaa itsensä vapaaksi. Viimeisessä väennostossa sai koko ruotukuntakin sillä tavalla rahalla (2,000 ruplalla) suorittaa velvollisuutensa.

Vaalimiesten oli tuotava ehdokkaat tutkittaviksi ja kelpaamattomien sijaan hankittava toisia. Luonnollisesti ei monikaan vapaaehtoisesti antautunut sotamieheksi, vaan pötki pakoon ja kätkeytyi suuriin metsiin, kaukaisiin saariin ja vuoren luoliin. Karanneiden sijaan täytyi vaalimiesten toimittaa uusia. Kaiken tämän vuoksi koettivat vaalimiehet toimia salaisesti. Mutta vaikka ei päivää, jolloin otto oli tapahtuva, ilmoitettu talonpojille, tiedettiin, millä vuodenajalla se tehtiin. Jos vaalimiehet ja muut toisinaan rupesivat metsistä tavottamaan karkulaisia, saattoi leikki tulla oikein veriseksi. Jos karanneen miehen kodissa kysyttiin hänen piilopaikkaansa, vastattiin: »missä lieneekään jäniksen kanssa huttua keittämässä». Vaalimiehet ja heidän avukseen tulleet sotamiehet alkoivat silloin elää ja oleskella asianomaisessa talossa, kunnes karkulaisen lymypaikka ilmaistiin. — Kun rekryytti viimein oli kiinni otettu, täytyi hänen tehdä uskollisuuden vala ja pään etupuoli ajettiin paljaaksi, muka karkaamisen estämiseksi.

Useissa Itä-Suomen pitäjissä kerrotaan tarinoita näiltä omituisilta ajoilta. Etenkin rajapitäjien suuret metsät olivat otollisia piilopaikkoja tämmöisille karkulaisille, »biegloille». Kerrotaan toisten eläneen metsissä monia vuosia, rakentaneen itselleen »piilopirttejä», joskus pitäneen

pientä karjaakin siellä, kunnes jonkun virkamiehen toimeenpanema ihmisjahti hänet ajoi uusille piilopaikoille tai pakotti vaihtamaan vapaan elämänsä pakolliseen.

Kun Vanha Suomi yhdistettiin muuhun Suomeen, muuttuivat olot tässäkin suhteessa. Pestattiin vapaaehtoista sotaväkeä, vaikka, mistä ei riittävästi vapaaehtoisia saatu, otettiin jotensakin pakollisesti. Siten kokoonpannussa Viipurin jääkärirykmentissä, jolle annettiin lopullinen ero 1830, oli 1,200 miestä.

Paitsi tätä pestausta harjoitettiin myöskin pestausta Venäjän väkeen niiden sijaan, jotka olivat ostaneet itsensä vapaiksi. Näistä pestauksista kerrotaan vielä paljon tarinoita. — Tavallisesti taisi pestaus tapahtua siten, että nuori mies juotettiin juovuksiin ja kauniilla lupauksilla ja puoleksi väkisin houkuteltiin ottamaan pesti. Kun mies kerran oli ottanut pestin, ei häntä päästetty selviämään, ennenkuin kaukana vieraassa maassa, jolloin katumus oli liian myöhäinen. Venäläisillä pestaajilla oli välittäjänsä, jotka heille toimittivat väkeä ja saivat tästä välittäjätoimestaan runsaanlaisen palkan miesluvun mukaan.

Kuinka kamalan muiston nämä entiset rekryytin otot ja sotamiehen pestaukset olivat kansan mieliin jättäneet, näyttäytyi, kun Suomen asevelvollisuus ensinnä pantiin käytäntöön. Kaikenlaista turhaa pelkoa ja arveluita liikkui kansan mielissä ja aikamiehet itkivät luullen, että heidät ainaiseksi vietäisiin vieraille maille.

Vähitellen on Raja-Karjalakin ruvennut kohoomaan ankarain aikojen vaikutuksen alta ja muodostumaan muun Suomen mukaiseksi. Ja yhä enemmän se muodostuu, kun vain parempiosaiset suomalaiset rupeavat yhä hellemmin huolehtimaan sen edistyksestä.

O. Relander.

Lisäys. Raja-Karjalan historiassa on eräs erittäin synkkä lehti, nim. se, kun Salmin miehet v. 1831 herra-epäilyn ja taikauskoisen väärinkäsityksen kannustamina nostivat kapinan nimismiestään G. Neiglickiä vastaan, surmaten hänet polttamalla. Lähin aihe tähän tekoon oli se, että Neiglick oli — paikkakunnalla raivoavan koleeran tyynnyttämiseksi — kaadattanut jotain vastustuslääkettä pitäjän kaivoihin ja, kansantarinan mukaan, »Emänpäivän praasniekkana» Miinalan jokeenkin. Tämän toimenpiteen selitti kansa aivan päinvastoin. Kapinan päämiehinä olivat miinalaiset, erään Oudei Afanasjeffin ollessa ensimiehenä. Muuten otti siihen osaa melkein koko pitäjä, paitsi mantsinsaarelaiset. — Onneton teko tehtiin elokuun 31 p:nä Lunkulansaaren pohjoispäässä, Lehonnenässä, jota paikkaa nyt sanotaan »Nielikän niemeksi».

KREIKANUSKO KARJALASSA.

I.

Vaikka kristinuskon leviäminen johonkin kansaan on merkillinen tapaus, niin monenkin kansan ja heimon historiassa jääpi epätietoiseksi, milloin kristinuskon tuonti sille oikeastaan tapahtui, varsinkin jos se on ollut hiljaisen lähetystoimen eikä ristiretken seurauksena. Vanhan, suuren Novgorodin alaan kuuluvaan Karjalaan levisi kreikkalais-katolinen oppi luultavasti jotenkin aikaisin. Luultavasti jo ristiretkien aikakauden alkupuolella oli kirkkoja sekä luostareita eli monastereja Aunuksen, Valkeajärven, Suhonan ja vanhan Perman tienoissa. Luostarit olivat lähetyssaarnaajien kasvatus- ja lähtöpaikkoina; ja niin oli aikaisin perustettu Valamonkin luostari laajan lähetystoimen keskuksena, vaikuttaen Laatokan rantamaitten ja Vienankin meren rantojen asukkaisiin. Keskiajan viimeisellä vuosisadalla perustettiin Valamosta käsin Vienan meren saareen Solovetskin monasteri. Itse Valamon luostarin perustaminen on vanhojen tarinain mukaan tapahtunut jo Vladimir suuren aikoina. Toiset luulevat, että se perustettiin vasta Pähkinäsaaren rauhan jälkeen ja Konevitsan luostari noin puolta vuosisataa myöhemmin. Kaikissa tapauksissa kreikanusko oli jo keskiajan viimeisillä vuosisadoilla vakaantunut Suomenkin Karjalaan. Se huomataan m. m. siitä Novgorodin Karjalan asutuskartasta, joka on liitetty lehtori J. V. Ronimuksen teokseen Novgorodin vatjalaisen viidenneksen verokirjasta vuodelta 1500. Suomen Karjalan tuntijaa hämmästyttää vaan se asia, että siinä kartassa ei ole Polvijärven ja Liperin seutuja, jotka nykyään ovat kreikanuskon keskuksia Pohjois-Karjalassa.

Edellisiltä vuosisadoilta tiedämme käännyttämistyön Karjalassa ainakin kerran olleen yhteydessä sotaretken kanssa, vaikka muulloin kreikanuskoa ei juuri tulella ja miekalla levitetty. Novgorodin ruhtinas Jaroslav nim. v. 1227 teki ryöstöretken Suomeen ja samana vuonna lähetettiin Venäjältä pappeja kastamaan karjalaisia, jotka jo kauvan olivat kuuluneet Novgorodin alle ja olivat kristinuskoon taipuvaiset. Paljon karjalaisia silloin ristittiin sen rajan itäpuolella, joka määrättiin

v. 1323. Mutta kauvan taisi pakanuutta säilyä kansan mielessä; ja uusien seurakuntain tilaa luultavasti harvoin tulivat Novgorodin arkkipiispat tarkastamaan, sillä tiet, kulkuneuvot ja asunnot olivat huonoja. Novgorodin arkkipiispa Simeon kävi v. 1419 kuitenkin Karjalassa.

Viidennellätoista sataluvulla (v. 1534) lähetti Novgorodin innokas ja sivistystä harrastava arkkipiispa Makarij Ilja-nimisen munkin saattajineen virkistämään pappien sekä maanasukkaitten kristillistä mieltä ja hävittämään pakanallisia uhripaikkoja, pyhinä pidettyjä puita ynnä muita sekä varoittamaan »tietäjiä». Makarijn aikana tehtiin käännytystyötä aina Kuolan niemimaalla saakka. Myöhemmin saman vuosisadan kuluessa kävi Novgorodin arkkipiispan Feodosijn lähettämä pappi Nikifor Karjalassa samassa tarkoituksessa. Suomen Karjalassa olivat sillä vuosisadalla kreikanuskoisina emäseurakuntina Käkisalmi, Sakkola, Rautu, Kurkijoki, Sortavala, Ilomantsi ja Salmi.

Mutta viidennentoista sataluvun loppupuolella ruvettiin Ruotsissa harrastamaan valtakunnan laajentamista ja niinpä valloitettiin Venäjältä Käkisalmi läänineen. Valamon ja Konevitsan luostarit hävisivät silloin, samoin pienet luostarit Kurkijoen Kannansaaressa, Tervun Heinisemässä, Mönsölän Vainilassa, Liperin Kuhasalossa ja Salmin Orusjärvellä. Äsken mainittujen emäseurakuntien alle kuului kolmattakymmentä kappelia ja Ilomantsin alle kuuluvia oli Liperi. Kun Täyssinässä v. 1595 oli sovittu rauhasta, joutui Käkisalmen lääni takaisin Venäjän valtakunnalle. Valamoon sekä Konevitsaan tuli uudestaan munkkeja ja Venäjän puolelta lähetettiin pappeja »oikeaa uskoa» vahvistamaan. Mutta asiat tuskin olivat päässeet kääntymään vanhaan suuntaan, kun taas tuli Venäjälle levottomat ajat ja Jaakko De la Gardien sodat saattoivat Käkisalmen läänin uudestaan Ruotsin vallan alle.

Mutta Venäjälle jäi siitä huolimatta suuri ala Karjalaa ja siellä sai kreikanusko säilyä rauhassa kaikilta länsimaisilta vaikutuksilta. Sinne vaan rupesi ilmestymään erilaisia lahkokuntia. Käkisalmen läänistä sitä vastoin alkoi äsken mainittujen sotien aikana hävitä kreikanuskoisia ja Ruotsin Suomesta muutti luterinuskoista väkeä Laatokan-Karjalaan. Kreikanuskoisia kirkkoja hävitettiin Laatokan rantamailta ja Valamon sekä Konevitsan saariin jäi ainoasti joku rukoushuone seisomaan. Luterinuskoisia karjalaisia tuli niitä saaria viljelemään.

Mutta kun Stolbovan rauhan kautta Ruotsi yhdeksi vuosisadaksi sai Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan, joutuivat niihin jääneet kreikanuskoiset erilleen Venäjästä. Novgorodin metropoliitta kyllä vieläkin sekä julkisesti että salaa oli tekemisissä Käkisalmen läänin kreikanuskoisten kanssa, toimittaen heille pappeja, kirkkoja, pukuja y. m. ja Ruotsin puolen kreikanuskoiset saivat tehdä pyhiinvaelluksia Venäjälle, mutta yhä suurempaa vaikutusta Käkisalmen läänin kirkollisiin oloihin sai Viipuriin v. 1618 määrätty luterilainen piispa. Usein sitte Ruotsin puolella kiellettiin Käkisalmen läänin kreikanuskoisia hankkimasta itselleen pappeja Venäjältä, jotka olivat Novgorodissa vihityt eivätkä olleet Suomesta kotoisin.

Kun kreikanuskoisten olot Käkisalmen läänissä tulivat yhä tukalammiksi, alkoi myöskin sen läänin pohjoisista osista muuttaa paljo väkeä Venäjälle (Valkeajärven ja Tverin seuduille). Se muuttaminen kasvoi noin v. 1627 sellaiseksi että se yhä enemmän herätti hallitusmiesten huomiota, ja se jatkui vuosikymmeniä. Käkisalmen etelälääniistä oli jo aikaisemmin alkanut muutto Inkerinmaalle ynnä muualle ja taukosi noin v. 1634. Tuli sitte vielä uusi sota, jonka aikana (vv. 1656 ja 1657) karkasi Käkisalmen läänistä 4,107 kreikanuskoista perhettä Venäjälle.

Näinpä »vanhan uskon» tunnustajain luku Suomessa taas paljon supistui ja »uusi usko» pääsi voitolle. Tätä uskoa Ruotsin hallitus tietysti suosi ja elettiinkin silloin kiihkoluterilaisuuden aikakautta. Niinpä v. 1686 annetussa kirkkolaissa säädettiin etteivät muut, kuin luterilaiset, saisi Ruotsin valtakunnassa julkista jumalanpalvelusta pitää. Stolbovan rauhassa tahdottiin kyllä jättää Karjalaan kreikanuskoiset papit ja talonpojat, mutta tämäkin »venäläishapatus »sittemmin harmitti monta Suomen kenraalikuvernööriä ja maaherraa. Kustaa II Adolf arveli, että luterinusko Käkisalmen läänissä pääsee voitolle parhaiten siten, että sinne lähetetään taitavia ja siveydeltään puhtaita luterilaisia pappeja, rakennetaan luterilaisille kirkkoja, joitten tekoon myöskin kreikanuskoiset olivat pakotettavat, ja toimitetaan näissä komeita kirkonmenoja. Luterilaisten papeille piti myöskin hankkia virkatalot, sillä olihan siellä kreikanuskoistenkin papeilla, »tiakoilla» ja muilla kirkonpalvelijoilla veroista vapaat »kirkonmaat». Nämät sitä myöten, kuin kreikanuskoisten papit hävisivät, joutuivat kruunun käytettäviksi.

Sillä vuosisadalla syntyivät ne luterilaiset seurakunnat, joita vieläkin on Suomen Karjalassa. Näissä seurakunnissa oli enimmäkseen muualta Suomesta tullutta väkeä, joka oli ruvennut viljelemään autioiksi joutuneita tiloja. Kreikanuskoisten seurakuntia siitä lähtien on ollut Suomen Karjalassa ainoasti siellä täällä. Mutta tahdottiinpa kääntää niitäkin kreikanuskoisia luterinuskoon. Eräs maaherra ja Viipurin piispa ehdotti, että peräti kielletään kreikanuskon tunnustaminen ja ajetaan kreikanuskoiset pois, mutta Ruotsin kuninkaat eivät sallineet sellaista menettelyä. Piti muka niitä, jotka olivat suomea puhuvia, muilla keinoin houkutella luterinuskoon. Heidänhän täytyi kaikissa tapauksissa maksaa maastaan palkkaa luterilaisillekin papeille. Kun luterilaisia pappeja oli saatu Käkisalmen lääniin, kehoitettiin kreikanuskoisia kuuntelemaan luterilaista saarnaa, vaikka heitä ei kiel-

letty käymästä omassakin kirkossa. Luterilaiset papit toisinaan saivatkin monta kääntymään, mutta menestys ei kuitenkaan ollut varsin suuri, vaikka heitä joskus kehoitettiin saarnaamaan venäjän kielellä. Koetettiin sentähden saada kreikanuskoinenkin papisto tätä asiaa ajamaan. Kustaa Aadolf jo kehoitti Viipurin piispaa valitsemaan muutamia iäkkäitä Suomen kreikanuskoisia koulutettavaksi, että nämät oppisivat kirjasta lukemaan ja luterinoppia ymmärtämään. He pääsisivät sitte venäjänpappien sijaan, kunnes saataisiin oppineempia miehiä. Kreikanuskoisten pappeja kehoitettiin opettamaan suomen kielellä ja käyttämään luterilaisten kirjoja sekä kirkonmenoja, että ainakin nuorempi polvi mieltyisi luterinuskoon. Koska näitten pappien tulot eivät olleet suuria, niin ruvettiin antamaan lisätuloja niille, jotka oppivat Luteruksen katkismusta ja opettivat sitä laumalleen. Tätä keinoa käytti paljon Pietari Brahe, ollessaan Suomen kenraalikuvernöörinä, ja hän suosi kaikkia niitä pappeja sekä tiakoita, jotka noudattivat hänen tahtoansa. V. 1640 osasikin jo 15 pappia, tiakkaa ja heidän poikaa Luteruksen katkismuksen ulkoa. Että kreikanuskoiset, sekä papit että muut, helpommin oppisivat lukemaan, kutsuttiin v. 1618 Saksasta kirjasintenvalaja, hollantilainen maisteri Peter van Zelov eli Selov (Fanselou), joka v. 1625 sai valtakirjan ollakseen kuninkaallisena venäläisenä kirjanpainajana. Käännettiin venäjäksi Luteruksen vähä katkismus ja evankeliumikirja. Katkismusta, joka painettiin v. 1628, sitte jaettiin Käkisalmen läänin luterin- ja kreikanuskoisille papeille. V. 1638 painettiin katkismus suomeksi, mutta vanhoilla slavoonialaisilla kirjaimilla. Toivottiin kuitenkin, että kreikanuskoiset vähitellen tottuisivat lukemaan suomenkin kirjaimia ja sentähden jaettiin heidän papeilleen suomalaisiakin katkismuksia, postilloja ja piplioita. Tukholman »venäläistä» kirjapainoa ei enää ollut olemassa v. 1683, mutta v. 1686 painettiin Tukholmassa hallituksen toimesta »uskollinen manaus niille, cuin suomenkieldä puhuvat, mutta cuitengin tähän asti heitäns pitänet venäjän kirkoin ja papein tygö.» Tämä kirjallinen tuote on omituinen puhtaan kielensä ja suomikiihkonsa tähden. Käkisalmen läänissä luterinoppi yhä paremmin levisikin ja pääsi voitolle.

Ison vihan ja seuraavan sodan tapausten kautta Venäjä sai valtansa alle Kaakkois-Suomen (Vanhan Suomen) ja silloin ruvettiin rakentamaan kreikanuskoisten kirkkoja vanhan Pähkinäsaaren rajan länsipuolellekin sekä kaupunkeihin että maalle. Muolaan pitäjään ilmestyi kokonaisia kyläkuntia venäläisiä talonpoikia ja venäläistä sotaväkeä sijoitettiin moneen paikkaan. Venäjänuskoisten pappien palkkoja parannettiin ja annettiin asetuksia, jotka kielsivät luterilaisia pappeja toimittamasta mitään papillisia tehtäviä kreikanuskoisille, houkuttelemasta heitä omaan uskontoonsa ja ottamasta heiltä maasta maksettavia saatavia. Käännettiin suomeksi venäläisiä katkismuksia. Valamon ja Konevitsan luostari syntyivät ison vihan lopulla uudestaan ja ovat siitä alkaen suuresti kasvaneet.

Kun Uudenkaupungin rauhan jälkeen pantiin Ruotsin ja Venäjän valtakuntain välinen raja kulkemaan Itä-Suomen halki, jäi Ruotsinkin Karjalan seurakuntiin kreikanuskoisia. Näitten luku Ilomantsissa kasvoi suuresti 1742 vuoden sodan jälkeen, koska siihen aikaan tuli Venäjältä lisää sen uskoisia. Samoin Liperin kreikanuskoinen seurakunta sen vuosisadan kuluessa kasvoi yhä suuremmaksi, sillä kreikanuskoiset ostivat yhä enemmän tiloja luterilaisilta. Samaan seurakuntaan kuului kreikanuskoisia Kiteeltä, Tohmajärveltä, Pälkjärveltä ja Pielisjärveltä. Näille seurakunnille antoi Venäjän hallitus usein kirkonkoristuksia ja pukuja sekä niitten papeille ja muille kirkonpalvelijoille rahapalkkaa. Liperin kirkko Taipaleella oli Ruotsin Karjalan pääkirkkona ja Taipaleen pappi kauan aikaa piti huolta Ilomantsinkin vanhasta, rappeutuneesta seurakunnasta, kunnes v. 1765 tämä sai oman papin. Paitsi näitä kirkkoja oli Ruotsin Karjalassa myöskin »tshasounoita» (rukoushuoneita) aluskuntineen. Näiden ympärillä oli puistoja, joihin kuolleita haudattiin, mutta ne olivat myöskin taikauskoisten uhripaikkoja ja sentähden niitä v. 1748 ruvettiin kruununmiesten käskystä hävittämään. Kirkkojen luona oli papin virkatalo; mutta kauan aikaa venäjänpapit saivat seurakunniltaan vähäisempiä maksuja, kuin luterilaiset papit, joille kreikanuskoistenkin talonpoikain täytyi maksaa. Kreikanuskoisille papeille Karjalassa antoi Porvoon tuomiokapituli valtakirjan sittenkuin seurakunta oli siksi kutsunut jonkun ja Ruotsin Pietarissa olevan lähettilään kautta oli kehoitettu synodia häntä vihkimään ja lähettämään. Porvoon tuomiokapituli kutsui myöskin usein Karjalaan pyrkivät venäjänpapit eteensä tutkittavaksi, sillä näilläkin piti olla teologisia tietoja sekä suomenkielen taitoa; käski jonkun luterilaisen papin ottaa heiltä uskollisuudenvalan sekä asettaa heidät virkaan; kehoitti luterilaista lääninprovastia pitämään heitä silmällä; tutki heidän Ruotsin lakia vastaan tekemiään virkarikoksia; antoi armovuosia heidän kuolinpesille ja koetti varsinkin pitää huolta kansanopetuksesta kreikanuskoisten seurakunnissa. Porvoon tuomiokapituli toisinaan myöskin määräsi jonkun luterilaisen papin tarkastamaan kreikanuskoisten kirkkoja ja virkataloja sekä seurakunnan tilaa. Heidän pappinsa kutsuttiin luterilaisten pappien kokouksiin ja piispankinkereille. Kihlakunnanoikeudessa ja Vaasan hovioikeudessa tutkittiin heidän tekemiään virkarikoksia. Mutta Pohjois-Karjalan venäjänpapit olivat mieleltään venäläisiä ja olisivat tahtoneet tunnustaa esimiehikseen asianomaisia Viipurissa ja Pietarissa. Sen tähden olivat he toisinaan tottelemattomia ja juonikkaita. He esim. eivät tahtoneet toimituksissaan käyttää suomen kieltä. He kirkossaan rukoilivat ensin Venäjän ja sitte

Ruotsin esivallalle voittoa ja menestystä ja viettivät venäjänkirkon juhlat. Usein taas puolestaan valittivat, että seurakunta ei antanut heille suurta arvoa eikä tahtonut oppia mitään ja että varsinkin Taipaleen asukkaat olivat vallattomia. Lukea kirjasta heistä harvat taisivat ja kristinuskoa eivät paljoa tajunneet, vaikka heitä varten toisinaan hankittiin luterilaisia katkismuksia ja aapiskirjoja ja myöskin käännettiin kreikanuskoisten katkismuksia suomeksi. Tämä venäläisen katkismuksen suomentaminen on luettava Porvoon tuomiokapitulin ansioksi. Kääntäjäksi saatiin Sortavalan luterilainen rovasti Samuel Alopaeus ja kirjan nimi kuului: »Lyhykäinen Katekismus, prändetty St Petersburgissa Weitbrecht ja Schnoorin kirjapainossa v. 1780. Käännetty venäjän kielestä suomexi, grekan uskon seurakunnan hyödytyxexi suomen maalla.» Tämä kirja, joka oli Pietarin arkkipiispan hyväksymä, sisälsi 16 sivulla kysymyksiä ja vastauksia ja 4 sivulla »lyhykäisen kristillisen opetuksen». Synodi lähetti tätä kirjaa tarpeellisen määrän Taipaleen papille ja Porvoon piispa lähetti Ruotsin Karjalan kreikanuskoisille kuulutuksen, jossa ilmoitti ilonsa siitä, että sinne oli sitä kylliksi monta kappaletta tullut.

Karjalassa Ruotsin puolella rajaa vallitsi kyllä uskonvapaus, mutta sittekään eivät sen puolen luterilaiset kirkkoherrat tahtoneet tunnustaa kreikanuskoisia seurakuntia itsenäisiksi pitäjiksi, vaan pitivät niitä sen luterilaisen kirkon alle kuuluvina, jonka alalla olivat. Sentähden heitä usein kehoitettiin pysymään varovaisina ja suvaitsevaisina. He sekä kappalaiset kuitenkin saivat kantaa kreikanuskoisilta maksuja niistä tiloista, jotka ennen olivat olleet luterilaisten omia. He myöskin usein kastoivat, ottivat rippikouluun, vihkivät, hautasivat ja muutenkin palvelivat kreikanuskoisia, varsinkin jos venäläistä pappia ei ollut lähiseuduissa. Kreikanuskoisia paikoittain kääntyikin Luteruksen oppiin varsinkin 1700-luvun loppupuolella.

Sodan aikana v. 1808 hallitseva synodi Pietarissa julisti, että Liperin ja Ilomantsin kreikanuskoiset kuuluvat Pietarin hiippakunnan esimiesten alle. Mutta Karjalassa menivät asiat vielä kauvan vanhaa menoaan ja Porvoon tuomiokapituli yhä vaan kutsui eteensä venäjän pappeja nuhteita saamaan. Vähitellen olot siellä kuitenkin muuttuivat samallaisiksi, kuin vanhassa Suomessa.

Kreikanusko on kauvan ollut Venäjän valtakunnassa umpinainen — sen vuoksi, ettei siitä ketään ole päästetty kääntymään toiseen uskoon, mutta asetukset ovat nyt vapaamielisempiä ja Venäjällä on suunniteltu suuriakin muutoksia, jotka ovat yhteydessä valtakunnan pääuskonnon kanssa. Näitten kautta ja papiston sivistyessä lienee Karjalassakin kreikanuskon arvo nouseva.

J. M. Salenius.

II.

Edellisen jatkoksi esitämme pääpiirteet kreikkalais-katolisen kirkon vaiheista XIX:nnellä vuosisadalla, pääasiassa lehtori S. Solntsevin mukaan.

Kun vanha Suomi v. 1811 yhdistettiin muuhun Suomeen, jäivät Suomen kreikkalaiskatoliset seurakunnat edelleenkin kuulumaan Pietarin hiippakuntaan — »entisillä perusteilla pyhän synoodin ylijohdon alle». Seurakuntain asioiden lähempi hoito jäi myös entiselle virastolle, nim. Viipurin hengelliselle hallitukselle, joka oli Pietarin hengellisen konsistorin alainen. Viipurin piispan arvo siirrettiin yhdelle Pietarin metropoliitan vikariopiispoista. Kun kuitenkin Suomen seurakuntain asiat eivät olleet eroitetut muista Pietarin hiippakunnan asioista ja kun vikariopiispat tavallisesti hoitavat vain jotakin määrättyä osaa hiippakunnan asioista, niin ei näiden piispojen vaikutus Suomen seurakuntain asioihin ollut suuri.

Kuitenkaan eivät asiat jääneet aivan ennalleen.

Ennen pitkää ryhdyttiin Suomen kreikkalais-katolisten seurakuntain oloja järjestämään samaan tapaan kuin ne maassa voimassa olevien asetusten mukaan olivat luterilaisissa seurakunnissa. Tässä syntyi suuria hankaluuksia. Kreikkalaiskatolisen kirkon seurakunta-elämä näet on aivan toisenlainen kuin luterilainen. Sitäpaitsi asuivat kreikkalaiskatoliset hyvin hajallaan: yhden seurakunnan väestö saattoi asua useammassa luterilaisessa seurakunnassa. Kreikkalaiskatolisten oli hyvin vaikea noudattaa voimassa olevia seurakuntia koskevia asetuksia kirkolliskunnallisissa asioissaan. Syntyi epäkohtia, joita useilla asetuksilla koetettiin poistaa, mutta huonolla menestyksellä.

Vihdoin v. 1866 asetettiin esityinen komitea, jonka tuli selittää kreikkalaiskatoolisten seurakuntain suhteet maan hallintoon ja laatia asetusehdotus niiden sisälliseksi järjestämiseksi.

Komitean töiden perusteella ilmestyi sitte maalisk. 3 p. v. 1883 keisarillinen asetus Suomen kreikkalaiskatoolisia seurakuntia varten.

Lopullinen järjestys seurakuntain hallinnossa tapahtui kuitenkin vasta v. 1892, jolloin suomalaiset kr.-katoliset seurakunnat erotettiin itsenäiseksi hiippakunnaksi — seuraavilla perusteilla:

1) Uuteen perustettavaan hiippakuntaan luetaan kaikki Suomessa olevat seurakunnat ja luostarit; 2) hiippakunnan piispa kantaa Suomen ja Viipurin piispan arvonimeä ja hänen asuntopaikkanaan on Viipurin kaupunki; 3) Suomen piispan, hänen seurueensa ja asuntonsa sekä Suomen hengellisen konsistorin ylläpito määrätään erityisellä menosäännöllä; 4) kun Viipurin hengellinen konsistori alkaa toimintansa, niin Viipurin hengellinen hallitus lakkautetaan ja sen asiat siirretään konsistorille.»

Hengellinen konsistori, uusi Suomen kreikkalaiskatolisten seurakuntain ylivirasto, pantiin toimeen 1896 ja ensimäiseksi Suomen hiippakunnan arkkipiispaksi määrättiin Pietarin metropoliitan vikariopiispa, Pietarin hengellisen akatemian rehtori Antoonij, joka hoiti hiippakuntaansa v. 1898 loppuun.

Siitä alkoi Suomen kreikkalaiskatolisen väestön hengellinen elämä suuresti virkistyä. Rupesi lisääntymään seurakuntia, käytiin perustamaan kouluja, lukutaito alkoi kohota kansassa.

Kreikkalaiskatolisen väestön enemmistön Suomessa, niinkuin ennenkin, muodostavat karjalaiset. Puheena olevan aikakauden loppupuoleen saakka oli heidän sivistyksensä tila sangen alhaisella kannalla. Uskonnollinen harrastus kansan kesken supistui melkein yksin-omaan uskonnollisten menojen ulkonaiseen täyttämiseen. Käsitykset uskonnosta olivat sangen epäselviä ja niihin usein oli sotkettu pakanallisia aineksia; samoin kansan elämän tavoissakin oli paljo taikauskoisia, pakanuuden ajoilta säilyneitä menoja. Raja-Karjalassa esimerkiksi vielä v. 1860—70 ajoilla paikottain joka vuosi toimitettiin »härän uhria» (Mantsin saarella »Iljan häkkiä»); samoin niin sanotut »Valasin päivät», joita nytkin vielä paikoittain vietetään, ovat pakana-ajoilta säilyneet y. m. Ainoastaan Kuopion läänin kreikkalaiskatolisten uskonnollinen elämä oli virkeämpää ja täällä lukutaitoakin tapasi kansan kesken. Mutta, ensiksikin, edellisen aikakauden luterilaistuttamispuuhat olivat jättäneet oman jälkensä heihin; toiseksi: jumalanpalvelus oli kautta aikojen toimitettu oudolla kirkollisslaavilaisella kielellä, kolmanneksi: omankielistä uskonnonopetusta ja hengellistä kirjallisuutta ei heillä ollut; sitäpaitsi olivat seurakunnat hajanaisia ja pappien sivistys ja kansankielentaito heikko. Vasta viime aikoina on näiltä alettu vaatia täydellistä papintutkinnon suorittamista ja kansankielen taitoa. — Ainoastaan siellä täällä kansa itse huomasi tämän alennustilansa ja rupesi taitamattomuuttaan valittamaan.

Tämä vuosisata oli kansan ylentämistä tästä tilasta. Vihdoinkin nimittäin tultiin huomaamaan, ettei vieraskielinen ja vähänvälitetty opetustapa tuota parannusta. Toimenpiteistä tässä suhteessa ovat kerrottavat:

1) *Jumalanpalvelus- ja uskon-opillisten kirjain suomentaminen.* Jo aikakauden alussa oli kirkollisen hallituksen puolesta tunnustettu välttämättömäksi, että Suomessa asuva kreikkalaiskatolinen väestö, joka ei osaa Venäjän kieltä, saisi jumalanpalveluksen ja uskonnonopetuksen omalla kielellänsä. Sitä varten jo v. 1826 käskettiin Pietarin pappisseminaarissa opettaa Suomen kieltä, sekä painettiin kansaa varten lyhyt uskonnon oppikirja. V. 1840 antoi synoodi käskyn että suomenkielen opettaja sanotussa pappisseminaarissa ryhtyisi suomentamaan jumalanpalvelus-kirjoja. Vuoden 1860 paikoilla alkoikin tämä työ edistyä. V. 1858 Taipaleen seurakuntalaiset anoivat, että heille toimitettaisiin jumalanpalvelusta suomen kielellä. Sen jälkeen rupesikin ilmestymään suomenkielisiä jumalanpalvelus-kirjoja: ensimmäinen semmoinen oli »Palvelukirja» (Служебникъ), joka ilmestyi v. 1862. Suomensi niitä kirjoja suomen kielen opettaja Pietarin pappisseminaarissa T. Friman, joka sai siitä erityisen palkan. Suomennostyötä jatkoi sitten kirkkoherra J. Albinskij, joka opetti samassa seminaarissa suomen kieltä Frimanin perästä. Sitten jumalanpalveluskirjain suomentamista jatkoi Sortavalan kirkkoherra S. Okulov siksi, kunnes v. 1891 jumalanpalvelus-kirjain suomentamis-työ sai uuden käänteen: sitä varten perustettiin nimittäin erityinen komitea, johon kuului kolme toimittajaa ja useampia jäseniä papiston keskuudesta. V. 1896 määräsi synoodi komitean vanhimmalle jäsenelle pastori S. Okuloville erityisen palkan. Komitea on painattanut useampia jumalanpalvelus- ja uskon-opillisia kirjoja.

2) *»Pyh. Sergein ja Hermanin Veljeyskunta».* Tämän veljeyskunnan tarkoituksena on pääasiallisesti toimittaa ja levittää suomen kielellä halpahintaisia uskon-opillisia kirjoja. Sen syntyminen on pidettävä etupäässä Viipurin kirkkoherra G. N. Sobolev-vainajan ansiona. Ollen hengellisen hallituksen esimiehenä ja uskon-opetuksen tarkastajana, esitti hän matkoillaan papistolle tuumansa semmoisen yhdistyksen perustamisesta. Kaikkialla kohtasi hän myötätuntoisuutta ajatukselleen ja sentähden v. 1882 hän ryhtyikin hommaamaan veljeyskunnan sääntöjä ja hakemaan niille vahvistusta. Mutta monta estettä piti voittaa, ennenkuin tuuma saatiin toteutetuksi. Vasta v. 1885 veljeyskunnan säännöt saivat vahvistuksensa. Veljeyskunta on vaikutusaikanaan toimittanut suomen kielellä joukon kirjasia ja vuosina 1897—1907 julkaisi se kuukauslehteä »Aamun Koitto».

3) *Koulut.* Alkupuolella tätä aikakautta, niin kuin ylempänä on mainittukin, aina sen puoliväliin asti ei suomalaista kreikkalaiskatolista väestöä varten ollut kouluja. Ainoastaan muutamissa paikoin lukkarit tahi muut lukutaitoiset henkilöt yksityisten pyynnöstä antoivat jonkun verran alkuopetusta lapsille. V. 1845—46 antoi Pietarin hiippakunnan hallitus käskyn, että papisto kirkkojen läheisyyteen perustaisi lasten kouluja. Tästä lähtien alkaakin ilmestyä kouluja, mutta ainoastaan kirkonkyliin. Näissä kouluissa tavallisesti opetettiin lukemaan ja kirjoittamaan venäjän kieltä, tärkeimmät rukoukset kirkollisslaavilaisella kielellä ja jonkunverran laskentoa. Mutta näillä kouluilla ei voinut olla tuntuvaa merkitystä kansan sivistyksen kohottamisen suhteen. Vasta v. 1880 paikoilla alkaa kansan opetus elpyä. Vuonna

1882 muutettiin Kitelän kirkonkylässä kirkkoherra A. Shepelevskin toimesta entinen lastenkoulu kansakouluksi ja kohta sen jälkeen kansakouluja alkoi syntyä muuallekin. Koska kansakouluun pyrkijöiltä vaaditaan lukutaitoa ja muita alkutietoja, niin kansakoulujen mukana alkoi ilmestyä pientenlasten koulujakin, kirkollisen johdon alla. Pienten lasten koulut kehittyivät varsinkin arkkipiispa Antoonij'n aikana. Hän kannatti hartaasti lasten opetus-asiata ja kehoitti siihen papistoa. Hän hommasi lastenkoulujen kannattamiseksi melkoisia apurahoja. Hän pani myös toimeen opettajain kokouksia j. n. e. Pienten lasten opetus Itä-Suomen kr.-katolisen väestön kesken kohosi vähään aikaan paremmalle kannalle kuin monessa paikassa Suomen luterilaisten kesken. Sekä kansakouluissa, että lastenkouluissa opetus tapahtuu suomen kielellä; joissakuissa kouluissa opetetaan kuitenkin jonkunverran Venäjän kieltä. Viime vuosina on perustettu Itä-Suomeen muutamia venäjänkielisiäkin kouluja.

Arkkipiispa Antoonijn aika oli nuorelle suomalaiselle kreikkalaiskatoliselle hiippakunnalle voimakkaan nousemisen aikaa. Hänen alullepanemansa työ ei kuitenkaan ole saanut otollista jatkajaa. Nimitettiinhän hänen seuraajakseen Saratovin piispa Nikolai. Myöskin ovat tämän seuraajan, arkkipiispa Sergein, suhteen odotukset pettäneet.

Suomen kreikkalaiskatolisessa hiippakunnassa on tätä nykyä 24 seurakuntaa ja 6 kappelia, joissa toimii 47 pappia ja 12 diakonia. Hiippakuntaan kuuluu sen lisäksi 3 luostaria.

TAISTELU KÄKISALMESTA.

Karjalaisten rintamaan keskus- ja varuspaikkana Laatokan rannalla on hamasta muinaisista ajoista asti ollut Käkisalmen linna. Kellä Käkisalmi on ollut hallussaan, se on ollut tämän maakunnan, »Käkisalmen läänin», valtiaana. Sentähden ovatkin ruotsalaiset ja venäläiset, pyrkiessänsä vuorotellen karjalaisten herroiksi, ensi sijassa suunnanneet yrityksensä mainittua linnaa vastaan. Kolme kertaa ovat ruotsalaiset ja suomalaiset miekka kädessä sen valloittaneet, kolme kertaa on se siirtynyt jälleen venäläisten valtaan, ja kulloinkin on tuo tapaus merkinnyt muutosta maan vallinnassa. Tarkoituksena tässä on lyhyesti kuvailla näitä tapauksia siinä taistelussa, jota halki vuosisatojen on käyty Käkisalmesta.

Käkisalmen linnan alku on luultavasti ajalta ennenkuin Karjala vielä oli menettänyt itsenäisyytensä, ollen se siten maamme suuremmista linnoista ainoa suomalaisten itsensä perustama. Kansankertomuksen mukaan sen paikka tuli määrätyksi siten, että linnanrakentajat etsiessänsä Vuoksen vesillä sopivaa paikkaa linnaksi seurasivat kukahtelevaa käkeä, joka vihdoin seisahtui siihen saareen, jossa linna on, ja tästä syntyi sen nimi K ä k i s a l m i. Se, joka ottaa huomioon seudun maantieteellisiä oloja ja nimenomaan sitäkin seikkaa, että ennenaikaan Vuoksesta erosi läntinen suuhaara, joka Yliveden kautta laski Suomenvedenpohjaan, ja että täten Suomenlahdesta Laatokkaan syntyi yhtäjaksoinen vesitie, jonka itäisenä päänä juuri Käkisalmi oli, huomaa kuitenkin ett'ei mitään semmoista aihetta paikan valintaan ole tarvittu, vaan että luonnonsuhteet tässä ovat olleet määrääjinä.

Kun marski Torgils Knuutinpoika v. 1293 oli rakennuttanut Viipurin linnan ja perustanut Ruotsin vallan läntisessä Karjalassa, käänsi hän kohta huomionsa myöskin idemmän Karjalan valloitukseen. Näistä tapauksista, jotka ovat asetettavat vuosille 1294 ja 1295, on meille säilynyt Eerikin-kronikan lyhyehkö kertomus, joka kuuluu seuraavasti: Pois lähtiessänsä pani marski Viipuriin urhoollisen linnanhaltian, joka ei pakanoita peljännyt, vaan pakotti Viipurin vallan alle koko senpuolisen Karjalan, neljätoista suurempaa ja vähempää kihlakuntaa. Myös-

kin Käkisalmen voittivat silloin kristityt ja saivat polttamatta käsiinsä, monta pakanaa sinä päivänä surmattiin ja ammuttiin kuoliaaksi, ja vangiksi joutuneet kuljetettiin Viipuriin. Mutta tämä voitto ei kauvan kestänyt. Pian venäläiset tulivat kostaaksensa kärsimäänsä vahinkoa. Käkisalmen isännäksi oli asetettu urhoollinen Sigge Loke, mutta linnaväeltä rupesivat ruokavarat loppumaan, josta syystä osa väestä lähetettiin Viipurista sitä hakemaan. Sill'aikaa tulivat jo äkkiä venäläiset ja ryntäsivät päivin ja öin linnaa vastaan. Sitä olisivat kristityt kyllä vielä kestäneet, mutta pahempi oli ruoan puute. Kuusi päivää olivat he ilman ruokaa, silloin täytyy heidän joskin heikontuneina hyökätä linnasta vihollisen kimppuun. Suurta vahinkoa he venäläisille tuottivat, mutta ylivoimaa vastaan joutuivat lopulta tappiolle. Sigge Loke kaatui ja koko hänen joukkonsa, paitsi kaksi miestä. »Jumala antakoon hänen sielullensa taivaan autuuden ja jokaiselle kristitylle miehelle, joka siellä kaatui Jumalan ja pyhän uskon puolesta.» Kronikka lisää vielä: siitä asti on saari ollut venäläisillä, jotka suurella voimalla ovat sitä linnoittaneet, ja siinä pitäneet viisaita ja taitavia miehiä, jott'ei kristittyjen onnistuisi heidän kimppuunsa päästä. Itse tapahtuman semmoisenaan mainitsee myöskin venäläinen kronikka seuraavin sanoin: »Vuonna 1295. Ruotsalaiset päällikkönsä Siggen johdolla perustivat pienen linnan Karjalaan, mutta novgorodilaiset tulivat, voittivat kaupungin, surmasivat Siggen eivätkä laskeneet yhtäkään miestä käsistään.»

Näin oli ensimmäinen yhteentörmäys päättynyt. Eerikin-kronikan loppusanat oikeuttavat meitä siihen päätelmään, että venäläiset nyt, huomattuaan tämän paikan suuren tärkeyden, varsinaisesti ottivat sen haltuunsa ja rakennuttivat uudestaan linnan tehtävänsä paremmin täyttäväksi. Kertomukset muuten vahvistavat sitä käsitystä, että Käkisalmi on karjalaisten perustama, sillä venäläinen lähde ei tiedä sen entistä olemassaoloa, vaan sanoo sen ruotsalaisten aloittamaksi, jota vastoin Eerikin-kronikka nimenomaan kertoo sen »pakanoilta» valloitetuksi.

Otettuansa Käkisalmen eli »Korelan», Karjalan linnan, niinkuin he sitä nimittivät, haltuunsa, rupesivat venäläiset muuttamaan karjalaisten entistä liittolaisuussuhdetta itseensä täydelliseksi alamaisuudeksi. Tämä ei kuitenkaan karjalaisia miellyttänyt ja näin heidän entinen ystävyytensä venäläisten kanssa kylmeni. Muuttunut väli tuli Käkisalmella kaksi vuosikymmentä edellämainittujen tapausten jälkeen ilmi kapinassa, josta Venäjän kronikka kertoo: »vuonna 1314 surmasivat karjalaiset kaupungissa olevat venäläiset asukkaat ja kutsuivat ruotsalaiset luoksensa; mutta novgorodilaiset menivät päällysmiehensä Feodorin johdolla heitä vastaan, ja karjalaiset liittyivät jälleen heihin, ja novgorodilaiset surmasivat ruotsalaiset ja karjalaiset petturit.» Parikymmentä vuotta myöhemmin yritys uudistui. Kerrotaan näet että 1337

syntyi yleinen kapina Karjalassa: karjalaiset kutsuivat salaa ruotsalaiset avukseen ja surmasivat paljon venäläisiä ympäri Karjalaa, jopa Laatokan kaupungissakin. Novgorodilaisten käskynhaltia litvalainen ruhtinas Aleksanteri pakeni hädissään Pähkinäsaaresta ja ruotsalaiset retkeilivät Ääniseen asti. — Tietomme näistä tapauksista ovat kuitenkin hyvin vaillinaisia ja sekavia. Käkisalmesta ei nimenomaan niiden yhteydessä mitään mainita. Kahden vuoden perästä tehdyssä rauhansopimuksessa vahvistettiin kuitenkin rajat ja olot entiselleen.

Tämän jälkeen saivat venäläiset häiritsemättä vuosituhannen neljänneksen ajan pitää Käkisalmen ja sen kanssa Laatokan Karjalan käsissään. Vasta Juhana III:n Venäjän sodan aikana uskalsivat ruotsalaiset jälleen luoda silmänsä näiden seutujen valloittamiseen. Sodan sytyttyä teki talvella 1572—73 Herman Fleming Käkisalmelle hävitysretken, jolloin sen ajan tapaan tulella ja miekalla riehuttiin niin paljon kuin voitiin, mitään todellista voittoa saamatta tai edes tarkoittamatta. Jouluk. 29 p. lähti hän 3,000 ratsumiehen kanssa liikkeelle Viipurista Käkisalmen lääniin, »jota hän tyystin ilman mainittavaa mieshukkaa — Jumalan olkoon siitä kiitos — miekalla, palolla ja kaikella vihollisella tavalla hävitti ja perinpohjin tuhosi». Käkisalmen linnan luona hän poltatti kaksi kaupunkia, kummallakin puolella linnaa, muhkean luostarin sekä suurruhtinaan varastohuoneen. Täältä Fleming jatkoi matkansa suureen Kurkijoen kylään, viipyen kummassakin paikassa kaksi päivää, sill'aikaa kuin sotaväki kulki ympäri lääniä, polttaen kaikki Laatokan rannalla olevat kylät, hävittäen kirkot ja luostarit ja surmaten säälimättä kaikki asukkaat, miehet, vaimot ja lapset, jotka eivät päässeet pakoon metsien suojaan. Se oli sen ajan sotatapaa. 8 p. tammik. oli retkikunta jälleen takaisin Viipurissa.

Kahdeksan vuotta myöhemmin uudistettiin hyökkäys, sekä suunnattiin nyt todenteolla, ja menestyksellä, itse linnaa vastaan. Suomalais-ruotsalaisen sotajoukon etunenässä oli nyt tuo Ruotsiin joutunut seikkailukas, vaan urhoollinen ranskalainen Pontus de la Gardie, ja hänen alapäällikköinään suomalaiset Herman Fleming, Yrjö Boije ja Kaarle Henrikinpoika Horn. Tultuansa 26 p. lokak. eteläpuolelta Käkisalmen eteen, rakennutti hän kohta lauttoja ja antoi Herman Flemingin, Henrikki van Mindenin ja Arvi Tavastin mennä niillä joen yli ja saartaa kaupungin ja linnan, jott'ei yksikään vihollinen pääsisi ulos tai sisään. Marrask. 3 p. saapui paikalle Savonlinnasta lähetetty sotaväki ja seuraavana päivänä aloitettiin linnan ampumista käyttämällä »uutta hehkuvien luotien keksintöä». Menestys olikin erinomainen. Useampi rakennus syttyi palamaan ja puolustajain ei ollut muuta edessään kuin tulta ja kuolemaa. Niin ollen linnan päällikkö Attalyk Kvasnin jo 5 p. marrask. antautui de la Gardielle, joka myönsi niille, jotka tahtoivat, vapaan lähdön käyntipuvuissaan, mutta jättämällä kaiken muun omai-

suutensa jäljelle. Sopimus kuitenkin rikkoutui kun venäläiset pajarit sitten yrittivät salaa muutamissa saimoissa, jotka kuitenkin hukkuivat, kuljettamaan pois kaikki arvokkaimmat tavaransa.

Ilo näin saavutetusta voitosta oli tietysti ruotsalaisilla suuri. Kirjeessä kuninkaalle de la Gardie sanoo paikan olevan luonnolliselta asemaltaan semmoisen, ett'ei sitä koskaan voida rynnäköllä, vaan ainoastaan nälällä, tulella tai kavalluksella, valloittaa. Hän sentähden ehdottaa, että se olisi uudestaan linnoitettava kivivallilla, jota varten määrättäisiin kolme päivätyötä suoritettavaksi joka mieheltä koko Suomessa, työssä tai rahassa. Ruotsin hallitus ryhtyikin ponteviin toimenpiteihin tehdyn valloituksen turvaamiseksi: linna rakennettiin uudestaan, sitä varustettiin riittävällä ja luotettavalla varustusväellä, jopa perustettiin sen avuksi erityinen »Laatokan laivasto» vihollisen hyökkäyksiä ehkäisemään. Käkisalmi jäikin nyt seitsemäksitoista vuodeksi, koko pitkällisen sodan ajaksi ruotsalaisten valtaan, vaikka Venäjän puolelta kyllä koetettiin häiritä linnan uusia herroja. Niin esim. jo v. 1581 eräänä pimeänä ja myrskyisenä yönä marraskuun lopulla tulivat venäläiset veneillä linnan luokse, pistivät ruutia ynnä helposti syttyviä aineita erään savesta ja puuaineista rakennetun tornin perustukseen ja panivat tulen siihen. Sieltä he menivät satamaan ja sytyttivät siellä olevia laivoja, minkä jälkeen pakenivat. Näin paloi kaksi tornia, osa vallista, useampia rakennuksia ja suurin osa laivastosta.

Täysinän rauhanteossa v. 1595 täytyi Ruotsin suostua luovuttamaan Käkisalmi ja sen lääni takaisin Venäjälle. Mutta Klaus Fleming, joka siihen aikaan oli Suomen milt'ei itsevaltaisena käskynhaltiana ja joka ymmärsi paikan merkityksen Itä-Suomen turvallisuudelle, kielsi itsepintaisesti sopimusta täyttämästä. Ja vasta hänen kuoltuansa 1597 siirtyi Käkisalmi taas venäläisten käsiin. Se ei kuitenkaan nyt kauvan heille jäänyt.

Kun Venäjän tsaari Vasili Shuiski Viipurin sopimuksessa 28 p. helmik. v. 1609 oli luvannut luovuttaa Kaarle IX:nnelle Käkisalmen linnan lääneineen, vaan kun tätä lupausta ei oltu täytetty ja sota oli leimahtanut Venäjän kanssa, meni elokuussa 1610 ennenmainitun Pontus herran poika Jaakko de la Gardie, kuuluisa »Laiska-Jaakko», uudestaan Käkisalmea valloittamaan. Taistelu tuli sangen pitkälliseksi. Venäläiset olivat panneet linnan hyvään puolustuskuntoon ja tekivät urhoollista vastarintaa, hyökäten alinomaa rohkeasti piirittäjäin kimppuun. Eräässä tämmöisessä kahakassa Klaus Boije, joka piirityksessä oli erittäin kunnostautunut, joutui venäläisten vangiksi. Vasta kuusikuukautisen kiihkeän ottelun jälkeen, jolla aikaa Jaakko de la Gardie oli lähtenyt muuanne sotaliikkeitä johtamaan, jättäen piirityksen jatkamisen alapäälliköilleen Lauri Antinpojalle, Lindve Klaunpojalle ja Reinhold Taubelle, pakotettiin vihdoinkin 2 p. maalisk. v. 1611 mieshukan ja taudin kautta linnan puolustusväki antaumaan. 3,000 miehestä piirityksen alussa mainitaan silloin ainoastaan 100 olleen terveinä jäljellä. Venäläiset osoittivat siis tässä tunnetuksi tullutta sitkeyttänsä linnoitusten puolustuksessa. Kunnia voitetuille!

Vaan Käkisalmi oli nyt lopultakin siirtynyt uusiin käsiin ja Stolbovan rauhanteossa v. 1617 tunnustettiin se lääneineen Ruotsin omaksi. Laatokan Karjalan asukkaat joutuivat saman vallan alle kuin suomalaiset, heidän likeiset heimolaisensa, ja se sadan vuoden aika, joka nyt seurasi, liitti kauvan erillään olleet veljekset jälleen yhteen.

Kaarle X Kustavin Venäjän sodan aikana tehtiin tosin v. 1656 Venäjän puolelta ankara yritys Käkisalmea vastaan, mutta turhaan. Yöllä heinäkuun 3 päivää vasten saapuivat venäläiset Mikael Pushkinin johdolla Käkisalmen edustalle ja kehoittivat aamulla linnan antaumaan, jossa tapauksessa linnaväelle ja kaikille, jotka tahtoivat, luvattiin vapaa lähtö, mutta komentaja kapteeni Olavi Pentinpoika vastasi saaneensa kuninkaaltansa vain käskyn viimeiseen mieheen asti taistella vihollista vastaan ja niin aikovansa tehdä. Niin alkoi iltapäivällä ammunta kaupunkia vastaan. Venäläiset rakensivat pattereita sen eri puolille ja ahdistivat kiihkeästi piiritettyjä, mutta nämät tekivät rohkeita uloshyökkäyksiä ja saattoivat heille melkoisia tappioita. 15 p. elok. aikoivat venäläiset tehdä lopullisen rynnäkön ja marssivat, ankaran pommituksen jälkeen, muureja vastaan, mutta kohtasivat niin kovaa pyssytulta, että näkivät viisaimmaksi jättää aikeensa sikseen. Piiritys kuitenkin yhä jatkui 26 päivään syyskuuta asti, jolloin vihdoin venäläiset huomattuaan ponnistuksensa turhiksi, lähtivät pois. Piirityksen loppuessa oli suomalaisessa linnaväessä jäljellä 171 miestä. Olavi Pentinpoika korotettiin osoittamastansa miehuudesta everstiluutnantiksi ja aateloitiin jonkun vuoden jälkeen nimellä Granatenborg.

Tuli niin ison vihan kolkko aika. Viimeisen kerran oli Käkisalmen omistus taistelun esineenä ja ratkaistiin sen luona näiden seutujen kohtalot. Sittenkuin Viipuri ensin oli joutunut venäläisten käsiin, lähetettiin v. 1710 kenraalimajuri Bruce 6,000 miehisen piiritysjoukon kanssa Käkisalmea vastaan. Täällä oli silloin päällikkönä everstiluutnantti Juhana Stjernschantz ja varustusväkenä 300—400 miestä. Heinäk. 6 p. saapui vihollisen ratsuväki linnan eteen, 9 p. jalkaväki ja tykistö; 12 p. poltettiin hakuli. Stjernschantz piti kuitenkin urhoollisesti puoliaan, mutta pakotettiin lopulta, sittenkuin venäläiset olivat saaneet patterinsa kuntoon, 14 päivän kiivaan pommituksen jälkeen 9 p. syysk. antaumukseen, saaden varustusväen kanssa vapaan lähdön Savonlinnaan. Uudenkaupungin rauhanteossa v. 1721 Käkisalmi läänineen jälleen joutui Venäjälle.

Tähän päättyvät Käkisalmen sotaiset muistot. Se ei enää ollut rajalinnana kahden valtakunnan välillä samassa merkityksessä kuin

siihen saakka. Ne aseet, joilla kansojen ja maiden kohtaloita ratkaistaan, ovat myöskin aikojen kuluessa muuttuneet: niitä eivät ole enää ainoastaan miekat ja pyssyt, mutta yhtä suuressa ja suuremmassa määrässä henkiset aseet: kirja ja sana.

Vieläkin kestää taistelu karjalaisten rintamaasta Laatokan rannoilla, jos kohta sitä nyt siellä hengen aseilla käydään, ja entiset Käkisalmen sotavarustukset ovat päässeet rappeutumaan. Mutta muistorikkaana ja raunioissaankin kauniina seisoo vielä tänäpänä Käkisalmen vanha linna saarellaan vuolaan virran keskellä, kertoen nykyiselle polvelle menneiden aikain taisteluista.

Kustavi Grotenfelt.

SIMO AFFLECK.

Pimeätä aikaa on maamme historiassa ison vihan aikakausi. Niin Karjalankin historiassa. Hajanaisia vilahduksia tapauksista, kertomuksia ryöstöistä ja murhista ja taas sammuu yöhön vaiheiden valaisijan loihtu.

Ison vihan aikuisia haamuja, jonka piirteitä tutkijat ovat varmentaneet ja jonka olennon kansan tarusto on jättänyt kammottavan selväksi, on Simo Affleck. Tosi on, että varsinaisen ison vihan ajoilta hänestäkin tiedämme hyvin vähän, johon voisimme ehdottomasti luottaa, mutta kumpaiseltakin puolelta mainittua aikaa kertovat lähdekirjat hänestä runsaastikin, niin että hänen kuvansa voinee ehkä heijastaa hiukan valoa vainovuosienkin aikaan, ison vihan pimeään yöhön.

Simo Affleck oli syntyisin Narvasta. Suku oli kotoisin Skotlannista ja muuttanut Suomeen arvatenkin 16:nnen sataluvun alkupuolella. 1660-luvulla tavataan Wellam Affleck Kuopion, Iisalmen ja Leppävirran kruununvoutina. Hänen poikansa Tuomas A. siirtyi seuraavalla vuosikymmenellä Narvaan *). Samassa kaupungissa elää Simo A:n äiti 1690-luvulla.

Simo Affleck tuli aivan nuorena Pielisjärvelle, Lieksan hoviin Salomon Enbergille ylöskantokirjuriksi. Ensi kerran mainitaan hänet vuonna 1687 tällä paikkakunnalla, missä oli jättävä jälkeensä niin hirvittävän muiston.**)

Nuori Affleck oli nähtävästi isännällensä mieleen, koskapahan ylöskantokirjuri pian tuntuu saaneen Lieksan hovissa vaikutusvaltaisen aseman. Milloin Enberg on pitkillä matkoillansa Sortavalassa, Käki-

*) Vähä-Savon tuomiokirja 1675 Leppävirran kesäkäräjät. Suomen valtioarkisto.
**) Käkisalmen läänin tuomiokirja 1691 Pielisjärven käräjät. Suomen valtioarkisto.

salmessa, Lappeenrannassa ja Viipurissa, eleli Affleck rikkaassa hovissa kuin isäntä.

Kirkon miesten kanssa joutuu Affleck, niinkuin isänsäkin oli, pian riitaan. Papit, seisten lähellä kansaa ja välittömässä yhteydessä sen kanssa, ovat ammoisista ajoista olleet kansan auttajia myös maallisissa asioissa ja sen puoltajia ylhäältä päin, hallituksen ja paikkakunnallisten virkamiesten puolelta, sattuvaa sortoa vastaan. Siinä syy, minkätähden voudit eivät suinkaan suosiollisin silmäyksin katselleet pappeja. Kuvaavana seikkana mainittakoon, että hovin vuokraaja Enberg heti tultuaan Pielisjärvelle syyttää seurakunnan kirkkoherraa siitä, että tämä on pitänyt tapoinaan olla mukana verollepanokokouksissa, joissa hovin haltija arvosteli vuodentulon ja määräsi rahvaalle veron.

Affleck riitautui myös hyvin pian, niinkuin sanottiin, papiston kanssa. Ikävätä mainita, oli Pielisjärvellä kirkkoherrana mies, Pietari Härkäpaeus, jonka käytös ei suinkaan aina ollut mallikelpoista. Affleckilla oli usein hyvä tilaisuus käydä vastustajaansa käsiksi.

Vuonna 1695 sattui Pohjois-Karjalassa nälkävuosi. Pielisjärven vesi kohosi hirvittävän korkealle, lakkaamattomat sateet lioittivat maata. Ei menestynyt viljankasvu, ei muu viljelys. Mutta silloin vasta hätä rupesi hädältä tuntumaan, kun seuraavana vuonna sattui samallainen vuosi. Suuri nälänhätä, joka sattui samalla aikaa kaikkialla koko Suomenniemellä, oli tulossa. *)

Elipä näihin aikoihin Kurkijoella mies, Lauri Kilappa nimeltään, joka suunnitteli suurta talonpoikaiskapinaa Karjalassa. Hän sai Pohjois-Karjalankin talonpoikia villityksi niin, että nämät joulun alla 1696 rupesivat ryöstelemään herrojen hoveja. Nurmeksessa ryöstettiin ensin voudin kartano ja hiukan myöhemmin Pielisjärvellä. Jyvät vietiin, lihat paloiteltiin, nahat otettiin. Ahmien kävi nälkäinen kansa saaliin kimppuun.

Leikistä tuli pian loppu. Käkisalmesta kutsuttiin sotamiehiä avuksi, he tulivat ja vangitsivat nopeasti ne mellastajat, jotka eivät aikoinaan olleet ennättäneet päästä esivallan kättä pakoon. Tutkinto pantiin toimeen ja kohta tuomittiin monta Pielisjärven miestä kuolemaan kapinallisista hankkeista. **)

Jo ennen näitä yrityksiä oli Affleck, joka pian sai kansalta nimen Hurtta, saanut havaita, mitä kansa hänestä ajatteli. Hurtta oli ollut

*) Karjalan oloista nälkävuosien aikana tietävät tämän ajan tuomiokirjat kertoa kummia asioita. Pielisjärven käräjillä 1697 syytettiin erästä vaimoa siitä, että hän oli syönyt oman lapsensa. Käkisalmen läänin tuomiokirja 1697 S. W. A.

**) Käkisalmen läänin tuomiokirja 1697. Pielisjärven ylimääräiset käräjät. S. W. A. — Näistä Pohjois-Karjalan meteleistä on lyhyt selostus O. A. Forsströmin (Hainarin) kirjoituksessa: Tietoja eräästä Pohjois-Karjalassa vuonna 1697 tapahtuneesta talonpoikaismetelistä. Historiallinen Arkisto XI. Helsingissä 1891. s. 258—70.

pitämässä verokokouksia Pielisjärven pohjoisissa osissa. Hän on matkalla kylästä toiseen, kun huomaa, että tien ohessa on vainomies häntä odottamassa. Nuori talonpoika on suostunut surmaamaan Hurtan, asettunut tiepuoleen ja sovittanut puukon jouseensa voudin varalle. Samalla matkalla vaanivat häntä vielä muutkin vaarat, ja ainoastaan onnellisia sattumia sai Affleck kiittää, että pelastui hengissä raivostuneen rahvaan käsistä.

Onnellisesti oli kapinanyritys saatu kukistumaan ja Hurtta oli taas hyvän turvan takana hovissa. Katselkaamme hiukan hänen elämäänsä hovin suurissa saleissa, kaunihissa kammareissa.

Vastapäätä kirkkoa, toisella puolella pientä Varasjokea oli muistotiedon mukaan Lieksan hovi. Se oli kaksikerroksinen rakennus, uhkeine saleineen ja vierashuoneineen. Kellarikerrokseen oli Hurtta laatinut komeroita ja koppeja niitä varten, joiden mieli oli lannistettava. Kansan tarujen mukaan, joihin tietysti ei kumminkaan voi täydellisesti luottaa, kitui näissä kopeissa moni vankiraukka kuoliaaksi.

Komeata elämää Hurtta hovissaan piti. Juominkeja pidettiin tuon tuostakin, joihin saapuivat vallesmanni, pitäjän luutnantti, tulliherroja ja kuka vieras sattui näillä mailla liikkumaan. Hurtta itse ylinnä liehui, yllään hienointa, mitä kauppasaksat Suomeen toivat. Ei ollut tietenkään viineistä puutetta, eikä kestitys kesken katkennut. *)

Inkeriläisen herran tavoin kohteli Hurtta talonpoikia. Ehdotonta kuuliaisuutta vaati, hän oli heidän henkensä ja tavaransa herra. Vielä puhutaan siitä kauheasta verosta, jonka Hurtta morsiuspareille asetti, verosta, jonka nimeäkin nykyajan ihminen säpsähtää. Ei säälinyt Lieksan hovin vouti miesten tavaraa, ei henkeä, ei myöskään naisten kunniaa. Hän piti myös vallassaan tuomareita ja lainlukijoita — niin että oli melkein turhaa vääryyttä kärsineen oikeuden apuun turvautua.

Lieksan hovissa mellasteli Affleck ja vietti hurjaa elämäänsä kenenkään kostamatta. Kuvaava on juttu, kuinka hän itselleen vaimon ryösti. Hurtta oli mielistynyt kirkkoherra Härkäpaeuksen tyttäreen ja pyysi häntä itselleen, mutta kun siihen ei suostuttu, koppasi hän eräänä kauniina päivänä tytön kiinni, kun tämä neitsyeinensä oli vaatteita rannalla huuhtomassa ja vei väkisin hoviinsa. Ei auttanut Härkäpaeuksen vastustus, antaa vaan täytyi tytär julmurille. **)

Palatkaamme taas tarinoista ja kuulkaamme, mitä varmat lähdekirjat Affleckista ja hänen toimistaan kertovat.

*) Kansantaruihin perustuvan kuvauksen Affleckista ja hänen elämästään antaa Anni Keplerus kertomuksessaan »Hovin Inkeri». Hänestä on myös Eino Leino kirjottanut sekä runokokoelman että näytelmän.

**) Muutamia kansantaruja Affleckista, myöskin hänen naisryöstöstään on kerrottu Suomettaressa 1856 N:o 44, 49 ja Muinaismuistoyhdistyksen Aikakausikirjassa IV, Helsingissä 1879 s. 167. Jälkimäisessä on nimien suhteen tullut pieni sekaannus.

Vuonna 1703 olivat Härkäpaeuksen ja Affleckin välit niin kärjistyneet, että täytyi turvautua oikeuden apuun. Vouti vaati apellensa edesvastuuta kaikemmoisista rikoksista. Kirkkoherra kohtelee muka pahasti seurakuntalaisiansa pappilassa, ei osaa pitää kirkollista järjestystä, antaa taikauskon rehottaa, ottaa kansalta lahjoja ja käyttäytyy sopimattomasti. Vielä pitää kirkkoherra pappilassa kapakkaa, jossa vietetään hyvin sopimatonta elämää. Sieltä tulee joskus humalaisia kirkkoon jumalanpalveluksen aikana, mutta heille ei kirkkoherra ole ensinkään äkäinen, kunhan vaan tietää heidän tulevan pappilan kapakasta. Affleckin siveellisen suuttumuksen tässä jumalattomassa asiassa oli vaikuttanut se, että etuoikeus viinanmyyntiin Pielisjärvellä oli hänellä eikä kirkkoherralla.

Vielä törkeämpiä syytöksiä tuo Affleck esiin. Hän syyttää kirkkoherraa osallisuudesta murhaan. Oli muka tullut kirkkoherran luokse muuan mies, kirkkoherran kanssa kiistautunut ja pitänyt kovasti puoliaan. Kirkkoherra oli tuosta tulistunut, huutanut renkiänsä avukseen ja tämä oli isäntänsä käskystä suominut miestä niin, että mies jonkun ajan kuluttua kuoli.

Kun juttua ruvettiin tutkimaan, ei kirkkoherra voinutkaan viimemainitun suhteen puolustautua eikä puhdistautua. Hänet tuomitaan kuolemaan osallisuudesta murhaan. Tuomittua pidetään pappilassaan vangittuna, kunnes juttu saa asianomaisen vahvistuksen.

Tämmöisiä aikaansai Affleck. Ja vielä enemmän: kirkkoherran täytyi nöyrtyä. Hänen piti pyytää anteeksi voudilta. Tämän johdosta tosin otettiin murhajuttu uudestaan tutkittavaksi ja kaikki kävi hyvin*) mutta arvata sopii, että juttu mahtavaan kirkkoherraan koski. Ja vaikka hän näennäisesti sopi Hurtan kanssa, odotti hän vaan sopivata aikaa — kostaakseen.

Vuonna 1700 oli Ruotsin nuori kuningas alottanut sodan, puolustussodan, joka tuli kestämään koko hänen hallituskautensa. Aluksi soi sota vieraalla maalla, kaukana Saksissa tai Puolan perillä, mutta lähestyivätpä sodan aallot vähitellen Suomenkin rantoja. Jo kauvan oli Karjalassa kierrellyt venäläisiä partioita, pieniä joukkoja, jotka ryöstivät ja rosvosivat ja useimmiten katosivat yhtä pian kuin olivat tulleetkin. Sellainen partiojoukko osui kevättalvella 1705 Pälkjärven rauhaiseen pappilaan, ryösti pappilan ja vei kirkkoherran vaimonsa ja seitsemän lapsensa kanssa vangiksi Venäjälle, josta kirkkoherra ei enään koskaan palannut ja jossa muut saivat viettää monta raskasta vuotta. Tällaisten tapausten varalle oli jo heti, kun sota oli alkanut, ryhdytty varustuspuuhiin Karjalassa. Niinpä oli Lieksan kirkolla erikoinen vartiosto, jonka huolena oli pitää silmällä lähellä olevaa Aunuksen rajaa. Affleck nimitettiin luutnantiksi rajajoukkoja varten. Hän katsoi parhaaksi tehdä yksityisen rajasopimuksen Suomen puoleisen ja Venäjän puoleisen rahvaan välillä, ettei kumpainenkaan toisiaan sodan aikana hätyyttäisi. Sopimus olikin hyvä; veli antoi veljensä olla rauhassa eikä kumpainenkaan puuttunut valtain kiistelöihin. Ainakin Pielisjärven seudut säilyivät näin ollen kauvan rauhassa eikä myös täältä käsin mitään hävitysretkiä tehty. Mutta joulun aikana 1707 rikkoivat Pielisjärven miehet tämän rajarauhan. Ilomantsilaisten kanssa yhdessä kulkivat he yli rajan Aunukseen, polttelivat ja ryöstivät siellä tuoden mukanansa rosvoamansa saaliin.

*) Käkisalmen läänin tuomiok. 1703, Pielisjärven käräjät; Käkisalmen läänin tuomiok. 1706. Pielisjärven käräjät. S. W. A.

Kun Affleck toimitti asiasta tutkimuksen, selvisi siinä, että Pielisjärven miehet olivat kulkeneet Aunukseen sentähden, että rajantakaiset miehet tulisivat kostamaan ja ryöstäisivät vihatun voudin hovin ja tavarat. Eräs mies oli Aunuksessa ollessaan suorastaan sanonut venäläisille, että nämät tulisivat Lieksan hovia polttamaan. *)

Rajarauha oli rikottu, veljekset raastoivat toisiaan kuin pahimmat vihamiehet, heimolaiset tulella ja miekalla toisiansa hävittivät. Unohtaneet olivat nuo onnettomat, että kuuluivat samaan sukuun, samaan Karjalan heimoon, vaikka kova kohtalo oli heidät johtanut eri valtikkain alle kuulumaan.

Kun Pietari Suuri oli tuhonnut Ruotsin kuninkaan Pultavan taistelussa kesällä 1709, voi hän kiinnittää täyden huomionsa Suomen valloittamiseen. Keväällä 1710 ruvettiin piirittämään Viipurin linnaa ja pian sortui voittoisan vihollisen käsiin tämä maan itäinen varustus. Kohta antautui myös Käkisalmen linna ja niin oli koko Karjala avoinna viholliselle. Nyt vasta voivat venäläiset joukot kulkea maahan vastustusta kohtaamatta. He lähettivät edellänsä kuulutuksia, joissa kehoittivat väestöä luopumaan entisestä uskollisuudestaan Ruotsin kuninkaalle ja vannomaan Venäjän tsaarille. Jos he näin tekisivät, saisivat he elää rauhassa omilla asuinsijoillaan, tsaari pitäisi siitä huolen, ettei heille mitään pahaa tapahtuisi. Muussa tapauksessa hävitys kohtaisi heitä, sodan julmuuksia ei säästettäisi, heidät itse vietäisiin vankeuteen vieraalle maalle.

Tällaisia kuulutuksia saapui Pielisjärvellekin ja papille käsky lukea ne sanankuulijoillensa. Kirkkoherra Härkäpaeus tiesi, mitä kuulutus sisälsi. Jos luovuttaisiin Ruotsin alamaisuudesta, ei enään tarvittaisi olla Affleckin orjuudessa, päinvastoin vihattu vouti saisi poistua paikkakunnalta. Sitäpaitsi säästyttäisiin ehkä suurilta vaurioilta, joita sota muuten toisi tullessaan.

Kirkkoherra lähetti venäläisten kuulutuksen Nurmeksen kappe-

*) Käkisalmen läänin tuomiok. 1708. Pielisjärven kevätkäräjät. S. W. A.

liin ja antoi erään nuoren miehen lukea sen siellä. Kun sillä vielä ei ollut tarpeellista vaikutusta matkusti kirkkoherra itse kappeliin sitä lukemaan. Hän selitti saarnassaan, kuinka Ruotsin kuningas oli vankeudessa kaukana Turkinmaalla ja kuinka Pietari Suuren joukot olivat jo anastaneet suuren osan Suomenmaata. Parasta oli sentähden luopua uskollisuudesta Ruotsin hallitukselle, joka ei voinut pitää alamaisistaan huolta, ja vannoa uudelle valloittajalle. Lopuksi luki kirkkoherra valankaavan ja käski kaikkia kirkossa olijoita yhtymään valaan. *)

Tämä kapinallinen henki levisi pian. Liperin pappi Yrjö Dannenberg vehkeili myös laillista hallitusta vastaan, Kaavin kirkkoherra Martti Kiljander oli samallaisissa hankkeissa. Tuo tavaton kurjuus, mikä maassa vallitsi ja äärimäinen epätoivo, joka valtasi kaikkien ajattelevien mielet, sai heidät ryhtymään tällaisiin yrityksiin.**)

Kun Pielisjärven miehet tunsivat olevansa vapaat Ruotsin vallan alta, huomasivat he olevansa vapaat myös Affleckin sorrosta; päämaali oli saavutettu, johon kauvan oli pyritty. Pian oli myös Affleck saava tämän tietää ja tuntea.

Nurmeksessa syntyi ensin liike voutia vastaan. Nurmeksessa asui neuvokas mies Yrjö Sormunen, joka jo kotvan aikaa oli suunnitellut voudin tuhoamista. Hänen apunaan oli toinen mies, Sipo Nevalainen, joka myös oli samoihin tuumiin perehtynyt. Yritettyään saada apua venäläisiltä ryhtyivät miehet tuumaan, keräsivät joukon talonpoikia ja niin valloitettiin Nurmeksen hovi ja anastettiin kaikki sen tavarat. Tämä tapahtui marraskuun 30 päivänä 1710. Affleck itse ei ollut Pielisjärvellä, vaan hovillansa Sotkamossa. Sormusella oli tuumana otattaa vouti kiinni, kun tämä palasi Kajaanista ja tehdä hänelle ansion mukaan. Vouti oli kumminkin viekkaampi, kuin talonpojat. Hän ei mennyt satimeen, vaan oli kohta Nurmeksen hovilla sotilaineen ja otti hovin omaan haltuunsa. Kosto olisi kai kohdannut talonpoikia, ellei vouti olisi pelännyt venäläisten väliintuloa. Viha mielessä vetääntyi hän hovilleen Sotkamoon.

Vielä eivät olleet Pielisjärven miehet saaneet mielestänsä kylliksi kostaa. Vielä kerran teki heidän mielensä käydä vihatun Hurtan puheilla.

Kun Venäjän Karjalan miehet kevättalvella 1712 lähtivät kostamaan Kajaanin miehille sitä vääryyttä, mitä aunukselaiset talonpojat olivat ollessaan kauppamatkoillaan Suomen puolella kärsineet, yhtyivät pielisjärveläiset heihin käydäkseen Simo Hurttaa ahdistamassa, joka asui ennenmainitulla Turunkorvan hovilla Sotkamossa. Affleckin hovi

*) Kapinahankkeen on K. Castren kertonut teoksessaan Kertoelmia Kajaanin läänin vaiheista vv. 1650—1750. Helsingissä 1876 s. 48—55. Esitys perustuu sen aikuisiin tuomiokirjoihin semminkin Ylisen Pohjanmaan tuomiok. 1712. Ylimääräiskäräjät Kajaanin kaupungissa.

**) K. O. Lindeqvist, Suomen oloista ison vihan aikana, Helsingissä 1886 s. 34.

poltettiin, hänen vaimonsa ja lapsensa vietiin vangiksi. Itse isäntä ei ollut kotosalla, kun talo poroksi paloi, mutta hän tuli pian. Ehkä arvasi hän, että työn olivat tehneet ne, joita hän oli äärimpään asti kiusannut. Heti kokoo hän joukon sotilaita ja lähtee samoamaan Karjalan maille kostoa etsimään. — — *)

Ison vihan yöhön haipuu meiltä Hurtta. Kansan tarut vaan kertovat meille hänen julmuuksistaan, joita hän teki. Niin raivosi hän kuin metsän peto, käyttäen keinoja minkälaisia tahansa. Aina ja aina sukeltaa hän esiin, kun tulee puheeksi julmuus, kavaluus ja tunnottomuus.

Kun ison vihan pimeät vuodet ovat lopussa, ilmestyy hän taas eteemme. Taas on hän riitaa rakentamassa, tekemässä toraa kaikkein kanssa, jotka hänen tielleen osuvat. Ilottomassa hovissaan Pielisjärven kirkonkylässä viettää hän aikansa juoden ja teuhaten. Täällä hän eräänä toukokuun päivänä vuonna 1725 ampumalla itsensä teki lopun surkeasta elämästään. Seuraavana keväänä vasta haudataan hänet kirkkomaahan. Kuvaavaa on, että hänen tyttärensä samana päivänä viettää häitänsä — miehen kanssa, jonka hän oli pelastanut varmasta kuolemasta isänsä käsistä.

Simo Affleckin kuva on surullisimpia ja kamalimpia Karjalan kansan historiassa. Vuosisadat vierivät pois, mutta yhä vaan mielissä väikkyvät sen miehen piirteet, joka on saanut liikanimen Hurtta. Häneen yhdistää mielikuvitus yhä uusia julmuuksia. Ja niin kulkee hänen muistonsa polvesta polveen, hänestä kerrotaan mökeissä ja majoissa. Hänen julmuuksiaan muistaen annetaan anteeksi niille, jotka epätoivoissaan tämän julmurin tähden muuten tuomittaviin tekoihin ryhtyivät.

A. R. Cederberg.

*) K. A. Castren e. m. t.

ERÄS KOSTORETKI.

Vanhat ja katkerat lienevät olleet hämäläisen ja karjalaisen heimon keskenäiset perintövihat jo silloin, kun nämä heimot joutuivat rinnakkain elämään Suomessa, jonne edelliset olivat tulleet merenlahden poikki Virosta ja jälkimmäiset maitse Laatokan ympärille. Ja uusilla asuinpaikoilla jatkui vihoja vuosisatain halki yhtä katkerasti. Laaja oli kyllä erämaa noiden sukulaisheimojen välillä, se ulottui Kymijoelta Vuokselle, vaan eipä se estänyt heimojen nuoria, sotaisia hiihtäjiä tekemästä partioretkiä toistensa asuma-aloille, jossa ryöstivät, polttivat, hävittivät, surmasivat. Ja kun sitten asutukset molemmilta puolin vuosisatain vieriessä lähenivät toisiaan, sitämyöten kuin kalastajat ja pyyntimiehet rakensivat saloon saunojaan, ja välissä oleva erämaa siten kapeni ja suli, niin eipä se lähestyminen suinkaan heimovihojen särmiä tylsemmiksi hionut. Päinvastoin, toistensa kuuluville joutuneet pyyntimaat ja kalavedet aiheuttivat alinomaa uusia riitoja eränkävijäin ja uudisasukasten kesken ja uusia rettelöitä rintamaiden laitojen vakinaisenkin asutuksen välillä. Eräkorvessa syntyi vuosittain pienempiä tai suurempia kahakoita apajoista ja ne pitivät aina vireillä heimojen sotaista mieltä. Sillä kun

Unto verkkonsa viritti
Kalervoisen kalavesille
ja taas vuorostaan
Kalervoisen kärtsä koira
Repi uuhen Untamolta,

niin nuo pienet paikalliset kiistat ja kiusat herkästi laajenivat heimojen välisiksi riidoiksi, kuohuttaen vanhat vihan veret uusiin intohimoihin ja nostattaen sotaisan kiihkon. Nuorten hiihtäjäin pienet partioretket paisuivat siten pian suuremmiksi kosto- ja ryöstöretkiksi. Yhtenä kesänä hyökkäsi Karjalan väki miesjoukolla Hämettä ryöstämään ja jo seuraavana talvena hiihti Hämeen miespuolinen nuoriso Laatokan ran-

noille, karjalaisten asutuksia savustamaan. Ja siitä seurasi uudet kostoretket . . .

Joskus paisuivat kosto- ja ryöstöretket varsinaisiksi järjestetyiksikin sotaretkiksi, joihin mies talosta koko heimosta läksi, ja silloin kohtasi täysi tuho toisen heimon koko asutusta. Näitä retkiä jatkui vuosisatain halki, jatkui vielä sittenkin, kun molemmat nämä kilpailevat heimot olivat joutuneet toisten, voimakkaampain kansojen isännyyden ja ylivallan alaisiksi, valtakuntain, jotka käyttivät tätä suomalaisten sukulaisheimojen sisällistä särkymystä ja keskenäistä vihaa hyväkseen, tyydyttääkseen omaa valloitushaluaan tai uskonnollista käännytysintoaan. —

Näiden heimotaistelujen kestäessä oli jouduttu niin pitkälle, että kristityssä maailmassa leikattiin vuosiluku 1228, — suomalaiset heimot eivät tästä ajanlaskusta silloin vielä mitään tietäneet; ne elivät vielä pakanoina kaskiensa ja karsikkojensa ympärillä. Hämäläiset olivat vielä vapaita miehiä, kenenkään herruutta he eivät tunnustaneet, vaikka oli kyllä sekä lännestä että idästä päin heille jo koetettu tyrkyttää vierasta valtaa ja uutta uskoa, jonka tieltä heidän vanhojen kotoisten haltijainsa olisi pitänyt väistyä. Varsinkin lännen puolelta oli viime vuosina hämäläisten maahan saapunut joukottain lähetyssaarnaajia ja kastajia, jotka koettivat heitä taivuttaa vaikutuksensa alle ja joita Aurajoen rannoilta kannusti voimakas ja tarmokas Tuomas-piispa. Mutta toistaiseksi se ei ollut onnistunut. Vaan toista, itäistä, valloitushaluista naapuria oli tämä lännestä tuleva vaikutus hämäläisiin kuitenkin ruvennut huolettamaan: Nowgorodin tasavallan toimekkaat ruhtinaat tekivät nyt entistä rajummin hyökkäyksiään hämäläisten maahan, — taikka tekivät niitä heidän nimessään ja johdollaan Laatokan karjalaiset.

Karjalainen heimo oli näet ensiksi joutunut vieraan vallan ja vaikutuksen alle. Siitä oli tullut Ilmenjärven rannalle kasvaneen venäläisskandinaavilaisen vallan, Nowgorodin ja sen ruhtinaiden käskykansa ja näiden ruhtinaiden lähettäminä ja johtamina he nyt jatkoivat vanhoja retkiään Hämeeseen. Edellisenä kesänä (1227) oli Nowgorodin sotaisa ruhtinas Jaroslaw tehnyt Laatokan kaupungista, Syvärijoen suulta, karjalaisten johtajana laivastoineen hirmuisen hävitysretken Hämeeseen, josta hän vankejakin oli vienyt sellaiset määrät, ettei hän voinut kaikkia mukanaan kuljettaa, — osa niistä oli siten tapettu, toinen osa vapaiksi laskettu. Sanomaton katkeruus ja kiukku oli taas täyttänyt hämäläisten mielet, joiden poltetuilla asuinmailla nyt vallitsi hävitys ja suru, ja he olivat päättäneet kostaa, — kostaa taas kerran, mutta kostaa nyt kerrankin, niin että tuntuisi. He olivat sitä varten pitkin koko rintamaataan vuosikauden kengittäneet keihäitä ja vuolleet vasamia, he olivat

valmistaneet kostoretkensä vainolaisten maahan niin voimakkaaksi ja suureksi, että he nyt luulivat voivansa iskeä iskun itse sen pahan sydänjuuriin, joka sieltä alituisesti heidän kotejaan uhkasi, — itse Suuren Nowgorodin tasavallan keskustaan. Mutta Karjalan heimo oli silloin ensiksi heitä vastassa ja siihen vanhaan vainolaiseen heidän ensi hävittävä iskunsa siis taaskin kohdistui.

Mies talosta, kaksi parhaasta oli kiertokapuloilla pitkin Hämettä liikkeelle nostatettu ja varhain keväillä nämä miesjoukot jo olivat surmaretkeään varten kokoontuneet. He olivat tällä kertaa hekin lähteneet liikkeelle laivoilla ja venheillä hämäläisten satamista Suomenlahden poukamista, — vesitsepä olivat karjalaisetkin viimeksi heidän mailleen tulleet. Puolisensataa oli alusta, 2000 miestä niissä souti Suomen lahden aavoja pitkin sen kärkeen asti ja sieltä Nevan virtaa ylöspäin lakeiden suomaiden lomitse väljälle Laatokalle, jossa kevättuuli nosti järvilaineen korkeammas kuin suolaisen meren hyöyt.

Mahtava oli se laivasto, joka näin vieraan saariston halki souti vainolaisen rannoille, karvaita kärsimyksiään kostamaan; rohkeuden nosti sen näky soutajain mieliin, joita poltteli pitkän vihan jano, ja sitä sammuttamaan nyt miehet ilolla kiirehtivät. Jokaisen kymmenhangan perässä istui vanha teiden tuntija, joka oli joko karjalaisten vankina ennen näillä vesillä liikkunut taikka siellä partioissa nuorempana retkeillyt, ja kukin venhekunta kuunteli tottelevaisena johtajansa käskyjä. Uhkaavina ja voitonvarmoina soutivat hämäläiset siten Syvärijoen suuhun ja sieltä kappaleen matkaa ylöspäinkin. Siellä laskivat he venheensä alavalle rannalle ja siitä hajautuivat he venekunnittain karjalaisten maata ryöstämään, retkeilivät polttaen ja hävittäen aina Aunukseen asti. Tämän heimokostonsa tahtoivat he ensiksi suorittaa, ja sammuttaa polttavimman janonsa, ennenkuin lähtivät sille pitemmälle retkelle Syvärijokea ylöspäin ja Ilmenjärven ruhtinaskaupunkiin saakka, joka oli heidän suuren retkensä suuri päämaali.

Rannikon karjalaiset katselivat verkkovenheistään salaa saarien rantapajujen takaa kauhistuneina ja hätääntyneinä tätä mahtavaa venhejoukkoa, jonka keuloista tuhannet keihäänkärjet välkkyivät ja jonka teljoilla soutivat kevätahavan polttamat, tuimannäköiset, valkotukkaiset miehet, ja he tiesivät, että nämä keihäät välkkyivät ja nuo vihaiset silmät paloivat juuri heidän ja heidän perheittensä pään varalta. Ja pajujen takana lymyillen kalastajat soutivat henkensä hädä[illegible]ä mantereen lahtiin, varoittamaan pahaa aavistamattomia omaisiaan, ja soutivat sieltä edelleen mataloita sisäsalmia pitkin Laatokan kaupunkiin, ilmoittamaan siellä vartioivalle sotaväelle, mikä vaara seutua uhkasi. He muistivat, minkä tuhon he olivat jättäneet jälkeensä hämäläisten maahan ja aavistivat, että nämä keihäsmiehet olivat tulleet nyt maksamaan samalla mitalla. Mutta Laatokan kaupunkiin sijoitettu Nowgorodin vallan edustaja, posadniekka Wolodislaw kokosi kiireellä kiviseen linnaansa venäläiset ja karjalaiset soturinsa, hylkäsi autioksi kaupunkinsa, joka vain puumuureilla oli ympäröity, ja lähetti lentävän viestin Nowgorodiin, ruhtinas Jaroslaville: »Nyt on hätä käsissä, nyt on Häme soutamassa. Se uhkaa meitä Laatokan varsilla, se uhkaa teitäkin Ilmenjärvellä, sillä sen voima on nyt suuri. Joudu apuun, ruhtinas Jaroslaw, jos tahdot maasi säilyttää ja valtasi pitää!»

Airut ajoi selkähevosella alavia metsiä pitkin ja pelkoa ja hätää jätti hänenkin tuoma viestinsä jälkeensä, missä vain hän kulki. Mutta Hämeen suuttuneet miehet sammuttelivat sillävälin kostonjanoaan Karjalan rannoilla, joita pitkin he soutivat Aunukseen asti, he riehuivat, polttivat, nauttivat. Saalista kertyi venheisiin, käryäviä raunioita jäi vesistöjen varsille ja metsäin piiloista kuului haavoittuneiden tai ylisillään paenneiden karjalaisten naisten ja lasten itkua ja valitusta. Niillä karjalaisilla, jotka kreikkalaiseen uskoon olivat kastetut — niitä ei ollut vielä monta — oli juuri vainolaisten tullessa Vapahtajan juhla, helluntai, ja juuri tänä juhlana siis heidän koteihinsa ilmestyi hävitys ja suru. Ja silloinpa kotien ja omaisten mukana hävisi heiltäkin hetkeksi luottamus uuden uskon voimaan. Mutta hurjistuneet tulokkaat jatkoivat vain riehumistaan yhä laajemmilla aloilla.

Vaan Laatokan vanhaan linnaan oli sillävälin posadniekan ympärille kertynyt säännöllisen sotaväen lisäksi joukko hätääntyneitä Karjalan miehiä, ja niiden kanssa läksi Wolodislaw, hämäläisten ryöstellessä karjalaiskyliä, liikkeelle, ahdistelemaan tuota tuhatlukuisana raivoavaa vihollista. Hän läksi soutamaan, odottamatta Jaroslavilta Nowgorodista saapuvaa apua. Sillä hän toivoi yllättävänsä ryöstämään hajaantuneet viholliset ja souti sotajoukollaan vesitse matalapohjaisilla aluksillaan heidän venhevalkamaansa, joka oli Syvärijoen suistossa.

Mutta vartioitta eivät olleet hämäläiset venheitään jättäneet ja ryöstömatkoiltaan he nopeasti kertyivät valkamaansa vartijoilleen avuksi. Posadniekka ryntäsi aamuhämärissä hämäläisiä vastaan ja tuima tappelu syntyi hietikkokentällä ja Syvärijoen pensaikkoisella suistorannalla. Taistelua kesti koko päivän; yhä useampia ryösteleviä hämäläisiä ehti päivän kuluessa saapua venheheittopaikalle omaisilleen avuksi. He olivat aamustapäivän olleet allakynnessä ja karjalaiset uhkasivat jo saartaa ja tappaa heidät kaikki siihen yhteen rymykkään. Mutta iltapuoleen kallistui voitto kokoontuneiden hämäläisten puolelle ja hyökkäävät karjalaiset olivat nyt päällikköineen vuorostaan ahdistuksessa ja saarron hädässä. Henkensä puolesta molemmat joukot tappelivat, sillä julma, armoton surma oli tiedossa sillä, joka toisen alle sortui.

Keväisen illan hämärään asti kesti taistelua ja paljo kaatuneita makasi silloin kuolleina ja haavoitettuina nevaisilla rannoilla tai vesirajassa särkyneiden venheiden kupeilla. Voitto oli silloin Hämeen mies-

ten, Laatokan posadniekan täytyi joukkoineen lähteä kiireesti peräytymään taistelupaikalta, soutamaan raskaita lotjiaan supistuneilla soutojoukoilla päin aavaa merta, pelastuakseen saarroksesta. Mutta niin uupuneet olivat silloin voittajatkin, joiden haltuun taistelutanner jäi, etteivät he kyenneet peräytyviä täydellä tarmolla takaa-ajamaan. He seurasivat kyllä aluksillaan posadniekan pakenevaa joukkoa ja erottivat sen kotilinnastaan, Laatokan kaupungista. Wolodislawin oli pakko peräytyä erääseen Laatokan saareen, Pekinsaareen, (johon myöhemmin Pähkinälinna rakennettiin) ja karjalaiset jäivät sinne ponnistuksistaan lepäämään. Hämäläiset taas laskivat yöksi venheensä mantereen rannalle, johon leiriytyivät.

Seuraavana päivänä luultiin taistelun taas uudistuvan uudella raivolla, hämäläisten varottiin silloin hyökkäävän koko kertyneellä voimallaan Pekinsaareen, tekemään lopun vastustajistaan. Pelossa ja hädässä siellä heitä posadniekan johtamat karjalaiset yökauden odottivat, valmiina henkensä puolesta viimeiseen mieheen asti kaatumaan ja jättämään kotiseutunsa alttiiksi vainoojilleen.

Mutta hämäläisetpä eivät hyökänneetkään. Päinvastoin souti vielä samana aamuyönä yksinäinen alus hämäläisten rannalta Pekinsaareen tarjoten Wolodislawille rauhaa. Kummeksuen kuunteli voitetun karjalaisjoukon johtaja sitä tarjousta; hän epäili siinä jonkun viekkauden piilevän ja antoi kieltävän vastauksen, — tulkoot hämäläiset tappelemaan, uhmaili hän! — Mutta hämäläiset eivät tulleet nytkään, eivät sinä päivänä eivätkä seuraavana, eivätpä vielä kolmantenakaan, vaikka karjalaiset jännittynein mielin heitä odottelivat. Ja kun karjalaiset sitten vihdoin saarivarustuksestaan varoskellen läksivät heidän tuumiaan tutkimaan, tapasivat he hämäläisvenheet poltettuina rannalla, heidän ottamansa vangit palasiksi hakattuina metsän rinnassa ja enimmät vainolaisten ryöstämät saaliit löysivät he sieltä mantereen puoleisesta valkamasta, johon voittajat taistelun jälkeen olivat laskeneet. Mutta hämäläisiä siellä ei enää näkynyt, vartioitta olivat siellä ruhjotut alukset. Tutkittiin silloin laajempaan koko mantereen ranta, samottiin varoskellen kotiin Laatokan linnaan asti, jota valloittamaan vainolaisten luultiin lähteneen. Ei ollut heitä sielläkään, ei missään . . .

Vihollinen oli hävinnyt, kadonnut kuin tuhka tuuleen. Karjalan maa oli taas vainoojista vapaa, metsiin piiloutuneet perheetkin uskalsivat taas vähitellen palailla poltetuille pirtinpaikoilleen ja ruveta tapettujen omaisten kuoppain vierelle suunnittelemaan uutta elämistä.

Mutta Laatokan linnassa tapasi Wolodislaw, sinne karjalaisineen palattuaan, toisen vieraan, — Nowgorodin ruhtinaan Jaroslavin, joka nyt oli apujoukkoineen hätääntyneiden avuksi ehtinyt. Ruhtinas kysyi vihollista, kiukustui, suuttui, — se oli siis rankaisematta laskettu palaa-

maan hävitystyöstään! Mutta minne? Laivastonsa se oli jälkeensä jättänyt, se oli siis paennut maitse, jalan. Miksi ja minne?

Miksi olivat tosiaankin mieslukuiset, hyvin asestetut hämäläiset voittonsa jälkeen ja juuri sen huumauksessa ollen jättäneet saaliinsa ja aluksensa ja lähteneet tiettömiä metsiä, isosia taipaleita myöten pakenemaan tietymättömille, vaikeille taipaleille?

Vasta myöhemmin se Laatokan karjalaisille ja ihmettelevälle posadniekalle ja äskensaapuneelle ruhtinaalle selvisi ja silloin laittoi Jaroslaw kiireellä ratsumiehensä ajamaan väistyneitä vihollisia takaa. Vaan se oli jo myöhää, vieraat olivat silloin jo painuneet syvälle läntisiin metsiin ja joutuneet taistelemaan uusia vaaroja ja vaikeuksia vastaan raivaamattomilla erämailla. —

Huumauksessa oli voiton jälkeinen yö ja aamu vietetty hämäläisten valkamarannalla, syöty ja juotu ryöstösaaliita ja uhmaten puhuttu uusista voitoista. Vaan juuri sen humun keskelle palasi eräs vakoilemaan lähetetyistä vartijavenheistä, ja sepä kertoi, että Nevan matalahko laskuniska oli tukottu, vihollisten laivasto oli siellä takanapäin, paluutie hämäläisiltä oli ummessa. Ei ollut hämäläisillä aavistusta siitä, että pienempi osasto Nowgorodin ruhtinaan väkeä oli sinnepäin matkansa suunnannut ja koonnut aluksia meren puolelta ryöstäjäin niskaan hyökätäkseen. Mutta kun tämä seikka nyt vartijain kertomuksista heille selvisi, niin he hytkähtivät ja hätäysivät: Merrassa ollaan! valittivat heti hätäisimmät miehet. Vaan maltillisemmat johtajamiehet koettivat vielä joukkojaan rauhottaa, viitaten väkensä suuruuteen ja äsken saavutettuun voittoon. He neuvottelivat ja lähettivät Pekinsaareen yksinäisen venheen soutamaan, tarjotakseen Wolodislawille rauhaa. Siten toivoivat he selviytyvänsä selkäviholliseestaan ja he luulivat voitetun posadniekan siihen tarjottuun sovinnonkämmeneeseen ilollakin tarttuvan.

Vaan kun sanantuojat saaresta palasivat kertoen, että posadniekka oli välirauhan teosta kieltäytynyt, silloin sai pian sekasorto ja päättömyys vallan hämäläisten äsken vielä voitonhuumaamissa venekunnissa. Mitä nyt on tehtävä? Niin kysyttiin joka taholta valkamarannalla, jossa toiset temmelsivät puolihumalassa karjalaisten oluista, toiset pöpperössään heräilivät nuotiotuliensa äärestä. Riitaa syntyi pian johtomiestenkin kesken. Toiset tahtoivat tuotapikaa hyökätä. Pekinsaareen, lopen tuhoamaan eilen voitetun vihollisen; toisista se oli uhkarohkeaa ja he vaativat pikaiseen pakoon lähtemistä. Mutta minne paeta, sitä eivät he osanneet sanoa; vesitie kotiinpäin, Nevajoki, oli tukossa. Paetaan maitse! huusivat silloin säikähtyneimmät. Ja vaikka kylmäverisemmät johtajamiehet, jotka tunsivat nämä soiset tienoot Laatokan luonaisran-

noilla, varottelivat ja estelivät, ei siitä enää ollut apua. Maltti oli miehiltä mennyt.

Pakokauhu sai ennen pitkää valtoihinsa sotaisat miehet ja miesryhmä toisensa jälkeen rupesi jo ominpäin painumaan outoon metsään, jättäen venheensä, vankinsa ja saaliinsa. Pakko tuli silloin vastahakoisillekin seurata heitä. Vanhat johtajamiehet kävivät surulla ja mielenkarvaudella viimeiseen tehtäväänsä valkamarannalla. He iskivät vihapäissään kuoliaiksi vankinsa, särkivät saalislastissa olevat venheensä tai sytyttivät ne palamaan, ottivat selkäänsä evästä, mitä kantaa jaksoivat, ja painuivat niin salolle hekin, auttaakseen toki paenneita tovereitaan eksymästä ja opastaakseen heitä niin eheinä kuin suinkin sen pitkän jalkataipaleen halki, jolle he hätäännyksissään olivat lähteneet.

Siinä oli syy, miksi posadniekan hiipijät löysivät autiona hämäläisten leirirannan, siitä tuli lopulta selitys, miksei äsken voittanutta, tuhatlukuista vihollista enää tavattu mistään. Kun se keksittiin, harmistui Nowgorodista apuun rientänyt ruhtinas ja pani väkensä vielä metsiä pitkin kynsistään livistäneitä vihollisia takaa-ajamaan, samaan aikaan kuin kirkonkellot Laatokan kaupungissa ilolla läppäsivät tietoa vainolaisten poistumisesta karjalaisten rannoilta ja helpotuksen huokaus pääsi vaivautuneitten, ahdistuksissa eläneitten naisten ja lasten huulilta.

Takaa-ajajainsa kynsistä olivat metsiin paenneet hämäläiset siten pelastuneet, mutta monet muut vaarat ja surmat heitä vielä näillä tiettömillä taipaleilla väijyivät. Suot olivat vielä keväiseltään vetelät, työlästä oli niiden yli miesjoukon paeta, monetpa sinne rämeisiin sortuivatkin. Ja kovin pitkä oli hämäläisten kuljettava taival. Heidän oli, metsien läpi taivallettuaan, samottava inkeriläisten asutun maan halki ja sitten Karjalan kannaksen poikki, ennenkuin ehtivät kotoiselle Suomenniemelleen. Ja näiden seutujen asukkaat olivat nekin heidän verivihollisiaan, jotka eivät hädässä pakenevia vastustajiaan säälineet. Pienissä parvissa paettiin ja niitä väijyivät solateillä ja jokien kaalamoissa inkerikot ja karjalaiset, surmaten sadottain pakolaisia ja toisia orjikseen kytkien. Se oli surma suurempi kuin koskaan tasapään tappelun tantereella, sinne hämäläisten tuhatlukuisesta, ylpeästä laivastoväestä useimmat hupenivat ja hukkuivat. Vain harvat heistä pääsivät palaamaan takaisin kotoisille Hämeen mailleen.

Uljaana oli Hämeen väki liikkeelle lähtenyt, voimalla oli se vihollisensa voittanut, kostonjanonsa oli se sammuttanut ja runsaat saaliit oli se koonnut karjalaisten ryöstetyistä kylistä. Vaan voitettuna, masennettuna, pieneksi pivolliseksi kutistuneena palasi tämä matkue kuitenkin kesäsydännä takaisin, tuoden mukanaan hämäläisten rintamaille enemmän tuskaa, enemmän surua ja itkua, kuin suurinkaan karjalaisten partiojoukko taikka edes Nowgorodin ruhtinasten järjestämä sotaretkikään oli tuonut.

Moniksi vuosiksi taittoi tämä hämäläisten hukkaan mennyt ryöstöretki heiltä miehuuden ja tarmon. Sen aiheuttaman masennuksen aikana pääsi lännestä päin hiljalleen hiipivä toinen vieras valloittaja, joka eturintamanaan yhä taajemmin lähetti heidän joukkoonsa munkkejaan ja pappejaan saarnaamaan ja kostamaan, tunkeutumaan heidän asumustensa sydänseutuihin saakka ja niissä vaikutusta voittamaan. Ja ennen pitkää oli Hämeeseen rakennettu ruotsalainen linna ja katolinen kirkko, joka iski juurensa siellä paljo syvemmälle, kuin sipuli-kirkko Karjalassa.

Mutta viimeinen retki Karjalan maille ei toki tämä hämäläisten ryöstöretki ollut. Niitä jatkui taas pian ja jatkui kauan, veljesvihan lieska kyti lakkaamatta ja tupsahti ehtimiseen uuteen tuleen. Vuoroin ryösti Karjala Hämettä, vuoroin Häme Karjalaa, kosto kasvoi aina kostosta. Ja näiden katkerain veljessotain aikana juurtui molempain heimojen maihin sekä idästä että lännestä yhä lujemmaksi vieras vaikutus ja vieras valta, joka suomalaisten särkymystä hyväkseen käytti.

Santeri Ivalo.

UUKUNIEMEN PAJARI.

Näin kuuluu satu Uukuniemen pajarista:

Oli kerran, kauan, kauan aikaa sitten rikas pajari, jolla oli kaunis tytär, vaikka hän itse oli kovin ilkeä ja ruma. Pajari asui komeassa hovissaan Hoviharjun selänteellä Pyhäjärven rannalla; hän oli varsin mahtava ja rikas. Hän omasi koko Sortavalan, Ruskealan ja Jaakkiman pitäjät läänityksenä Pihkowan ruhtinaalta, joka oli Moskovan tsaarin, Iivana Julman läänitysmies.

Pajari kiusasi ja rääkkäsi talonpoikiansa monella tavalla, niin että häntä koko seudussa sanottiin talonpojanrääkkääjäksi. Julmuuden harjoittaminen oli hänen huvinsa ja ajanviettonsa.

Siihen aikaan tunnustivat tämän seudun asukkaat kreikanuskoa. Heidän pappinsa ja lukkarinsa tulivat kaikki Valamon luostarista. Pajarin ja luostarin välillä oli alituinen riita, sillä papit ottivat suojellakseen kansaa hänen omavaltaisilta teoiltaan ja nuhtelivat häntä hänen julmuudestaan.

Pajari vaati talonpojilta korkeita veroja ja kaksinkertaisia päivätöitä sekä pakotti heitä juhtien puutteessa vetämään auraa. Tätä he kärsivät napisematta; mutta kun hän omatekoisten oikeuksiensa perusteella, pitäjien omaajana ja kansan herrana, rupesi vaatimaan, että joka morsian vihkimisen jälkeen palvelisi kolme päivää ja kolme yötä hänen talossansa, silloin talonpojat vimmastuivat.

Ja pyhän Vapun päivänä kokoontuivat he hiljaisuudessa eräälle korkealle vuorelle, jossa he valittivat ja vaikeroivat niin, että vuorta vielä tänäkin päivänä sanotaan Itkevien kallioksi; täällä he sopivat, ett'eivät enää kauemman kärsisi pajarin sortoa ja julmuutta.

He valitsivat sentähden kolme kertaa kolme viisasta ja kokenutta miestä puhumaan puolestansa.

Kolme miestä sai tehtäväksensä viedä lahjoja ja antimia mahtavalle ruotsalaiselle herralle, joka hallitsi Inkerinmaata, ja jonka nimi oli Jaakko Pontus de la Gardie. Hänelle piti heidän antaa 12 mustaa ahman nahkaa, sillä hän söi ja kalusi ympäriltään kuin ahma, valloitti kaupunkeja, kyliä ja pitäjiä toisen toisensa perästä, vaan ei kuitenkaan koskaan ollut tyytyväinen siihen, mitä jo oli anastanut.

— Herra ja kreivi! Tule tänne meidän luoksemme!, piti heidän sanoa hänelle, auta meitä rankaisemaan sitä jumalatonta pajaria, ja me tottelemme sinua ja maksamme sinulle veroa, niin kauan kuin sinä sallit meidän uhrata pyhälle Hermanille ja annat meidän tyttäriemme olla rauhassa.

Kolmen miehen piti mennä Pihkowan ruhtinaan luo, antaa hänelle kaksikymmentä punaista ketunnahkaa, sillä hän oli viekas ja pelkurimainen kuin kettu, ja sanoa hänelle:

— Herra ja ruhtinas, tule meitä auttamaan sitä jumalatonta pajaria vastaan, ja me tottelemme sinua ja maksamme sinulle veroa, niin kauan kuin sallit meidän uhrata pyhälle Ontreille, kaikkien slaavilaisten ja karjalaisten suojeluspyhimykselle, ja niin kauan kuin varjelet tyttäriemme kunniaa.

Kolmen miehen tuli mennä Moskovan kaupunkiin itse tsaarin luokse, antaa hänelle kolme kertaa 24 kärpännahkaa lahjaksi, sillä hän oli herra ja hallitsija, ja tuli heidän hänelle sanoa:

— Tsaari ja itsevaltias, auta meitä sitä kunniapattoista pajaria vastaan, sillä hän pilaa kaikki meidän nuoret naisemme.

Ja nuo kolme ensimäistä menivät Käkisalmeen. Siellä he tapasivat tuon suuren ruotsalaisen Pontus kreivin; hänellä oli tuhatmiehinen sotajoukko ja talonpoikia ympärillänsä, ja ne kaikki rakensivat teitä ja siltoja eri suunnille; sentähden nimitetään vieläkin metsäpolkuja ja telasiltoja Itä-Suomessa »ponnuksiksi». Nuo kolme kokenutta miestä esittivät asiansa kreiville. Näin vastasi tuo suuri kreivi Jaakko Pontus de la Gardie:

— Menkäät ja sanokaat talonpojille teidän kotiseuduillanne, että kun tie Vuokselta Pyhäjärvelle valmistuu, niin minä tulen hirttämään pajarin hirsipuuhun, joka on yhtä korkea, kuin Hamanin hirsipuu.

Ja ne toiset kolme menivät Pihkowaan ja tapasivat Pihkowan ruhtinaan, joka oli villisikoja metsästämässä. Heidän annettuaan lahjansa ja esitettyään asiansa, vastasi ruhtinas:

— Menkäät, ja sanokaat niille, jotka ovat teidät lähettäneet, että voitettuani ruotsalaiset ja valloitettuani Marianlinnan, tulen minä luoksenne ja elävältä poltan pajarin.

Ja kun ne viimeiset kolme tulivat Moskovaan ja oprinnikit *) eivät tahtoneet laskea heitä sisään Iivana Julman luokse, niin saivat he kauan odottaa Kremlin porttien ulkopuolella. Mutta eräänä päivänä kun tsaari oli kipeä, eikä kukaan, ei edes hänen italialainen lääkärinsä, voinut häntä auttaa, muistuivat eräälle hovimiehelle nuo Suomen noita-

*) Tsaari Iivana III:nnen henkivartijat.

miehet mieleen, sillä semmoisia heidän luultiin olevan. Hän puhui itsevaltiaalle heistä, ja heidät tuotiin tuon julman tsaarin luokse.

Tsaari Iivana makasi kultaisessa vuoteessaan, tsaarikruunu vieressänsä ja valtikka kuumeenkipeässä vapisevassa kädessään. Hänen ympärillänsä seisoi hänen henkivartijansa ja useita mahtavia pajareja. Nuo kolme lähettilästä tarjosivat lahjansa ja esittivät pyyntönsä.

— Menkäät, vastasi tsaari Iivana, sanokaat niille, jotka teidät lähettivät, että tultuani terveeksi, tulen minä Karjalaan, ja pajari on sakramentitonna ja voitelematonna saapa semmoisen kuoleman, jota eivät koskaan pajarini unhota.

Mutta vanhin lähettiläisten joukosta katsoi häntä pelkäämättä silmiin ja sanoi:

— Herra ja tsaari, minä näen sinun silmistäsi, että sinä et enää koskaan parane; kolmen päivän perästä olet sinä kuoleman oma; anna meille itsellemme oikeus rangaista naisten ryövääjää. *)

Silloin putosi valtikka tsaarin kädestä, hänen huulensa vapisivat.

— Menkäät jumalan haltuun, sanoi hän, ja hakekaat itse oikeutta itsellenne.

Nuo kolme lähettilästä menivät kotiansa, mutta tuskin oli kolme päivää kulunut, ennenkuin tsaari kuoli, niinkuin Suomen noidat olivat ennustaneet.

Niukilan kylässä Pyhäjärven rannalla oli siihen aikaan tyttö, jonka nimi oli Maria. Hänen hiuksensa olivat keltaiset, kuin kypsynyt olki, ja silmänsä elävät ja mustat, kuin oravan. Hoikka ja soreakasvuinen, kaunis ja hyvä hän oli; ei hänen vertaistansa koko Karjalassa ollut.

Kauan oli jo pajari maltitonna odottanut hänen hääpäiväänsä. Mutta kaunis Maria oli aina toistaiseksi lykännyt myöntäväisen vastauksen antamisen jok'ainoalle monista kosijoistansa; hän odotti kolmen kolmemiehisen lähettiläskunnan sanomia.

Vihdoinkin palasivat nuo lähettiläät kotia. He kutsuivat heti kaikki talonpojat Itkevien vuorelle ja esittivät jokainen vuorostaan ne vastaukset, jotka he olivat saaneet. Kun talonpojat kuulivat tsaarin vastauksen, tulivat he iloisiksi ja päättivät kostaa pajarille mutta säästää hänen tyttärensä, joka oli hyvä ja jalo neiti.

Pyhän Ontrein päivänä, kun viljat olivat kootut ja kirkko oli koristettu lehdillä ja kukilla, kun pappi messusi ja Sortavalan luostarin laulajat lauloivat pyhiä laulujansa, tuli pajari ratsastaen mustalla hevosellaan, kymmenen hurjan arokoiran ja monen jääkärin kanssa, kirkkoon, niinkuin hänen tapansa oli, katsomaan vihittäisiinkö sinä päivänä joitakuita morsiuspareja.

*) Tämän tapauksen on suuri historiamaalari Jacoby kuvannut »Suomalaiset noidat ennustavat tsaarinkuoleman» nimisessä taulussaan.

Hän jätti hevosensa erään sotamiehen hoidettavaksi ja astui itse sisään Herran huoneeseen. Hän oli puettu nahkareunaiseen silkkipukuun ja kupeellaan oli hänellä kultaisessa kantimessa pitkä, paljas miekka. Nähdessään tuon kauniin Marian vihdoinkin seisovan morsiamena kirkossa, kävi hän iloiseksi. Hän oli julmannäköinen, kun nuo lihavat kasvot pienine, pirullisine silmineen ja tuo iso suu hymyilivät tyytyväisyydestä. Mutta mitä iloisemmaksi pajari tuli, mitä enemmän hän hymyili, sitä katkerammaksi tuli Marian suru.

Pajari aikoi juuri antaa käskyn jääkäreillensä tarkasti vartioida kirkon ovea, että ei yksikään morsian päässisi ulos, kun papit ja nuo kolme lähettilästä, jotka olivat käyneet tsaarin luona Moskovassa, tulivat sisään siitä ovesta, joka vei kaikkein pyhimpään.

— Katsokaa tuolla, huusi pappi niin kovasti, että koko seurakunta sen kuuli, tuolla on pajari, se Belialinmies, vaatikaa oikeuttanne, talonpojat, niin sanoo Moskovan tsaari teille.

Nyt pääsi meteli valloilleen. Talonpojat hyökkäsivät kiusaajansa ja hänen sotamiestensä kimppuun. Sotamiehet ennättivät tuskin nousta vastarintaan, ennenkuin heidät tapettiin, mutta pajari ennätti paeta kirkosta, hypätä hevosen selkään ja ratsastaa pois hurjinta vauhtia talonpoikien häntä takaa ajaessa.

Koko päivän ratsasti pajari minkä hevonen jaksoi. Iltapuoleen saavutti hän erään niemen, joka kuusi- ja mäntymetsää kasvavana pistäikse Pyhäjärveen. Pajarin hevonen oli väsynyt tuosta tulisesta ratsastuksesta; se puhalsi ja pärskyi kovasti. Hän pelkäsi, että hänen takaa-ajajansa huomaisivat hänet, ja kun hän ei voinut edemmäksi paeta, pisti hän miekalla kuoliaaksi hevosensa, väänsi sen järveen ja kätkeytyi itse erääseen ketunluolaan. Tuskin oli hän ehtinyt ryömiä kivien alle, ennenkuin vainoojat jo olivat paikalla. Vaikka talonpojat, jotka olivat nähneet hänen ratsastavan niemelle, etsivät koko illan, eivät he voineet pajaria löytää.

Kaunis Maria, joka myöskin oli niiden joukossa, jotka etsivät tuota julmuria, oli väsynyt ja istahti nyt kivelle levätäksensä.

Marian istuessa katselemassa kuinka kuuvalo kimalteli vedenpinnalla, huomasi hän sen kiven, jonka päällä hän istui, liikkuvan, ikäänkuin joku olisi hiljaa takonut sitä; se oli pajarin sydän, joka kovasti tykki pelosta, sillä juuri sen kiven alla hän loikoi luolaan kätkeytyneenä. Hän kumartui alas nähdäksensä, mikä siellä mahtoi olla, joka kolkutti kiveen. Silloin näki hän kuuvalossa pajarin ilkeäin silmäin kiiluvan ja loistavan pimeässä, kuten pöllön silmät syksyllä. Maria kutsui sinne talonpojat, jotka miehissä tulivatkin. Nähdessään, että siellä oli heidän vihollisensa, kiljuivat he vihasta ja mättivät kiviä luolan suulle, niin että siihen syntyi suuri kiviraunio, ja asettivat vartion raunion luokse, ettei kukaan voisi auttaa pajaria. Neljä vuorokautta

kuultiin pajarin valittavan ja vaikeroivan luolassa; sitten hän vihdoinkin kuoli. Kiviraunio seisoo siinä vielä tänäänkin koskematta.

Mutta se niemi, jonne pajarin hevonen uupui, nimitettiin sitten Uupuniemeksi, ja siitä sai koko pitäjä nimensä, Uupuniemen pitäjä; tämän nimen ovat sittemmin ruotsalaiset ja venäläiset herrat vääntäneet Uukuniemeksi. *)

*) Eräs toisinto tästä kansansadusta sanoo »pajarin» kuolleen Kuolemajärveen, josta sen pitäjän nimi olisi syntynyt.

Jac. Ahrenberg.

WIIPURIN KAUPUNGINKIRJASTO

Eräpäiväliuska

14. 12. 35		
30. 1. 36		
16. 2. 36		
4. 5. 38		
29. 7. 39		
8. 5. 42		
27. 5. 46		

15,000. 5. 35. Karjalan Kirjapaino Oy.

[12p]

Viipurin Kaupunginkirjasto

II 96 A

Karjalan kirja.

I.

3213

41.